7/11
251/III

АНТІН КРУШЕЛЬНИЦЬКИЙ

НА ПРОВЕСНІ ЖИТТЯ

ТРЕТІЙ ТОМ

УКРАЇНСЬКА ЧИТАНКА

ДЛЯ ТРЕТЬОЇ КЛЯСИ СЕРЕДНІХ ШКІЛ

(ЗРАЗКИ ПОЕЗІЇ Й ПРОЗИ)

У Л Ь В О В І 1 9 3 1

06
10
4511

АНТІН КРУШЕЛЬНИЦЬКИЙ

НА ПРОВЕСНІ ЖИТТЯ

ТРЕТІЙ ТОМ

УКРАЇНСЬКА ЧИТАНКА
ДЛЯ ТРЕТЬОЇ КЛЯСИ СЕРЕДНІХ ШКІЛ

4525 1/III.

(ЗРАЗКИ ПОЕЗІЇ Й ПРОЗИ)

PAŃSTWOWE WYDAWNICTWO KSIĄŻEK SZKOLNYCH w KURATORJUM OKR. SZK. LW.

Львів. Бібліотека
АН. УРСР

Ціна 6 зл 50 гр

У ЛЬВОВІ 1931
НАКЛАДОМ ДЕРЖАВНОГО ВИДАВНИЦТВА ШКІЛЬНИХ КНИЖОК
ПРИ КУРАТОРІЇ ЛЬВІВСЬКОГО ШКІЛЬНОГО ОКРУГА.

БІБЛІОТЕКА
НАУК. ТОВ. ІМ. ШЕВЧЕНКА
У ЛЬВОВІ

Ш 141.4-942.2

ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО ШКІЛЬНИХ КНИЖОК ПРИ КУРАТОРІЇ ЛЬВІВСЬКОГО ШКІЛЬНОГО ОКРУГА У ЛЬВОВІ
вул. Куркова 21, ч. телефону 28-47. Чекове конто № 141.751

»На провесні життя« — третій том, для третьої кляси середніх шкіл, — це третє видання »Української читанки« Антона Крушельницького, для третьої кляси середніх шкіл. Друге видання цієї читанки (Львів 1920), апробоване розпорядком Міністерства В. і О. з дня 7. липня 1924 р. ч. 2216/24 S. (Dziennik urzędowy Kuratorjum O. S. L. 1924. стр. 223).

457

З друкарні І. Жидачевського, Львів, вул. Льва Сапіги ч. 77. — Телефон 4-96.

Львівська державна наукова бібліотека
№ 3060

ПОЕЗІЯ.

А. ЕПІЧНА ПОЕЗІЯ.

І. Казки. – Перекази. – Міти. – Леґенди.

1. Лісовий цар Ох.

І.

Колись то давно жив собі убогий чоловік із жінкою, а в них був одним один син, та й той не такий, як треба: таке ледащо вдалося, той одинчик, що, Господи! Нічого — й за холодну воду не візьметься, — все тільки на печі сидить та прісцем пересипається. Вже йому, може, років з двадцять, а він усе на печі сидить — ніколи й не злазить. Як подадуть їсти, то й їсть, а не подадуть, то й так обходиться.

Батько й мати журяться:

— Що нам з тобою, сину, робити, що ти ні до чого не дотепний? Чужі діти своїм батькам у поміч стають, а ти тільки дурно в нас хліб переводиш!

Журилися — журилися батько з матір'ю, а далі мати й каже:

— Що ти таки, чоловіче, думаєш із ним? Він уже до зросту дійшов, а такий недотепа, нічого робити не вміє! Ти б його куди віддав, то віддав, наняв, то наняв! Може б його чужі люди чого вивчили!

Порадилися. Батько й віддав його у кравці вчитися. От він там побув днів зо три та й утік. Виліз на піч — знову прісцем пересипається. Батько його виганьбив, віддав до шевця — шевству вчитися. Він і звідтіля втік. Батько віддав його ковальству вчитися. Так і там він не побув довго — втік. Батько — що робити?

— Поведу, — каже, — ледащо в інше царство, де найму, то найму, — може він відтіля не втече!

Взяв його й повів.

Ідуть та йдуть, чи довго, чи недовго, — аж увійшли в такий темний ліс, що тільки небо та земля... Входять у ліс, притомилися трохи. А там над стежкою стоїть обгорілий пеньок. Батько й каже:

— Притомився я — сяду, відпочину трохи.

Сідає на пеньок, та:

— Ох! Як же я втомився! — каже.

Тільки це сказав, аж із того пенька — де не взявся — вилазить такий маленький дідок, сам зморщений, а борода зелена — аж по коліна.

— Що тобі, — питає, — чоловіче, треба від мене?

Чоловік здивувався, — де воно таке диво взялося? Та й каже йому:

— Хіба я тебе кликав? Відчепися!

— Як же не кликав, — каже дідок, — коли кликав! Я, — каже дідок, — лісовий цар Ох. Чого ти мене кликав?

— Та цур тобі, я тебе й не думав кликати! — каже чоловік.

— Ні, кликав! Ти сказав: »Ох«!

— Та то я втомився та й сказав.

— Куди ж ти йдеш? — питає Ох.

— У світ за очі! Веду оцю дитину наймати. Може його чужі люди навчать розуму, бо в себе вдома, що найму, то й утече.

— Найми, — каже Ох, — у мене: я його вивчу. Тільки з такою умовою: як вибуде рік, ти прийдеш за ним; як пізнаєш його — бери, а не пізнаєш — іще рік служитиме в мене!

— Добре, — каже чоловік.

Ударили по руках. Чоловік пішов собі додому, а сина повів Ох до себе.

II.

От як повів його Ох, та й повів аж на той світ, під землю. Привів його до зеленої хатки, очеретом обтиканої. А в тій хатці все зелене: й стіни зелені й лавки зелені й Охова жінка зелена й діти, сказано — все, усе... А за наймичок в Оха — мавки, такі зелені, як рута...

— Ну, сідай же, — каже Ох, — наймитку, та попоїси трохи!

Мавки подають йому страву — й страва зелена! Він попоїв.

— Ну, — каже Ох, — піди ж, наймитку, дрівець урубай та наноси.

Наймиток пішов. Чи рубав, чи не рубав, та ліг на дрівця й заснув. Приходить Ох — аж він спить. Ох його зв'язав, звелів наносити дров, положив на дрова зв'язаного наймитка, підпалив дрова...

Згорів наймит! Ох тоді попілець по вітру розвіяв, а одна углина й випала з того попелу. Він її приснув живущою водою, наймит знову став живий, тільки вже моторніший трохи.

Згодом Ох спалив його ще й удруге й утретє, та все сприскував живущою водою. З того ледачого парубка став такий моторний та гарний козак, що ні здумати, ні згадати, хіба в казці сказати!

Вибув той парубок рік. Як вийшов рік, батько йде за сином. Прийшов у той ліс, до того пенька обгорілого, сів та:

— Ох!

Ох і виліз із того пенька та й каже:

— Здоров був, чоловіче!

— Здоров, Оху!

— А чого тобі треба, чоловіче? — питає Ох.

— Прийшов, — каже, — за сином.

— Ну, йди! Як пізнаєш, бери його із собою, а не пізнаєш, — іще рік служитиме.

Чоловік і пішов за Охом. Приходить до його хати. Ох виніс мірку проса, висипав: назбігалося півнів...

— Ну, пізнавай, — каже Ох, — де твій син.

Чоловік дивився, дивився — все півні однакові: один у одного — не пізнав.

— Ну, — каже Ох, — іди ж собі, коли не пізнав, ще рік твій син служитиме в мене.

Чоловік пішов додому.

Виходить і другий рік. Чоловік знову йде до Оха. Прийшов до пенька:

— Ох, — каже.

Ох до нього виліз.

— Іди, — каже, — пізнавай!

Увів його в кошару — аж там самі барани — один у одного. Чоловік пізнавав — пізнавав — не пізнав.

— Іди собі, коли так, додому! Твій син ще рік житиме в мене.

Чоловік і пішов, журячися.

III.

Виходить третій рік. Чоловік іде до Оха. Йде та йде — аж йому назустріч іде дід, увесь — як молоко білий. І одежа на ньому біла.

— Здоров, чоловіче!

— Доброго здоров'я, діду!

— Куди Бог веде?

— Йду, — каже, — до Оха виручати сина.

— Як саме?

— Так і так, — каже чоловік. І розказав тому білому дідові, як він Охові віддав у найми свого сина і з якою умовою.

— Е, — каже дід, — погано, чоловіче! Довго він тебе водитиме.

— Та я вже, — каже чоловік, — і сам бачу, що погано, та не знаю, що його й робити тепер у світу... Чи ви, дідусю, не знаєте, як мені мого сина вгадати?

— Знаю, — каже дід. — Слухай: як прийдеш до Оха, він тобі випустить голубів. Ти не бери іншого, тільки того, що не їстиме, а сам собі під грушею сидітиме та оскубатиметься. То твій син!

Подякував чоловік дідові й пішов.

Приходить до пенька.

— Ох! — каже.

Ох і виліз до нього й повів його у своє лісове царство. Висипав Ох мірку пшениці, наскликав голубів. Назліталося їх така сила, що, Господи! І все один у одного.

— Пізнавай, — каже Ох, — де твій син. Пізнаєш — твій, а не пізнаєш — мій!

Всі голуби їдять пшеницю, а один сидить під грушею сам собі, надувся та обскубається. Чоловік і каже:

— Ось мій син!

— Ну, вгадав! Коли так — бери!

Взяв, перекинув того голуба. Став із нього такий гар-

ний парубок, що кращого й на світі немає. Батько зрадів дуже, обнімає його, цілує... Раді обидва.

— Ходім же, сину, додому!

Пішли.

IV.

Йдуть дорогою та розмовляють. Батько розпитує сина, як там у Оха було. Син оповідає. То знову батько оповідає, як він бідує, а син слухає. Далі батько й каже:

— Що ж ми тепер, сину, робитимем? Я бідний і ти бідний. Служив ти три роки та нічого не заробив!

— Не журіться, тату, — все гаразд буде. Глядіть, — каже, — тут полюватимуть за лисицями паничі. Я перекинуся хортом та піймаю лисицю, то паничі мене купуватимуть у вас. Ви мене продайте за триста карбованців — тільки продавайте без ретязя.

Йдуть та йдуть. Аж на узліссі собаки ганяють лисицю: так ганяють, так ганяють. Лисиця не втече, чорт не дожене. Син зараз перекинувся хортом, дігнав ту лисицю, піймав. Паничі вискочили з лісу.

— Це твій хорт?

— Мій!

— Добрий хорт! Продай його нам!

— Купіть!

— Що тобі за нього?

— Триста карбованців, без ретязя.

— Нащо нам твій ретязь, ми йому позолочуваний зробимо.

Відлічили гроші, взяли хорта — давай полювати. Випустили того хорта знову на лисицю. Він як погнав лисицю, то погнав аж у ліс, та перекинувся парубком і знову прийшов до батька.

Йдуть та йдуть. Батько й каже:

— Що нам, сину, цих грошей, тільки що хазяйством завестися, хату полагодити.

— Не журіться, тату, буде ще. Як будемо йти через ярмарок, то я перекинуся конем, а ви мене продайте. Дадуть вам за мене тисячу карбованців, тільки продавайте без недоуздка.

Заходять вони до містечка там, чи що, — аж ярмарок. Син перекинувся конем — і такий кінь, як змій, і присту-

пити страшно! Батько веде того коня за недоуздок, а він так гарцює, копитами землю вибиває!

Тут насходилося купців — торгують.

— Тисячу, — каже, — без недоуздка, то й беріть!

— Та навіщо нам цей недоуздок, ми йому срібну, позолочувану уздечку зробимо!

Дають п'ятсот.

— Ні!

А це підходить циган, сліпий на одно око.

— Що тобі, чоловіче, за коня?

— Тисячу без недоуздка.

— Ге! Дорого, батьку: візьми п'ятсот з недоуздком!

— Ні, не рука, — каже батько.

— Ну, шістсот... бери!

Як узяв той циган торгуватися, як узяв, — так чоловік і шага не впускає.

— Ну, бери, батьку, тільки з недоуздком.

— Е, ні, цигане: недоуздок мій!

— Чоловіче добрий! Де ти видав, щоб коня продавати без уздечки? І передати ніяк!

— Як хочеш, а недоуздок мій! — Каже чоловік.

— Ну, батьку, я тобі ще п'ять карбованців накину — тільки з недоуздком.

Чоловік подумав: недоуздок яких там три гривні варт, а циган дає п'ять карбованців! Узяв і віддав.

Пішов чоловік, узявши гроші, додому, а циган — на коня й поїхав. А то не циган, — то Ох перекинувся циганом.

V.

Той кінь несе та й несе Оха — вище дерева, нижче хмари. Спустилися в ліс, приїхали до Оха. Він того коня пустив пастися, а сам пішов у хату.

— Не втік таки моїх рук! — каже жінці.

В обідню пору бере Ох коня за поводи, веде до водопою, до річки. Тількищо привів до річки, а кінь нахилився пити, — перекинувся окунем і поплив. Ох, не довго думавши, перекинувся і собі щукою та давай ганятися за тим окунем. Так оце — що нажене, то окунь відтобурчить пірця та хвостом повернеться, то щука й не візьме... От оце вона дожене, та:

— Окуньчику, окуньчику, повернися до мене головою, побалакаєм з тобою!

— Коли ти, кумонько, хочеш балакати, — каже окунець щуці, — то я й так чую.

То це, що нажене щука окуня, та:

— Окуньчику, окуньчику, повернися до мене головою, побалакаєм з тобою!

То окунець відтобурчить пірця, та:

— Коли ти, кумонько, хочеш, то я так чую!

Довго ганялася щука за окунем — та ні! А це випливає той окунь на берег — аж там царівна шмаття пере. Окунь перекинувся ґранатовим перснем у золотій оправі. Царівна й побачила та й підняла той перстень з води. Приносить додому, хвалиться:

— Який я, таточку, гарний перстень знайшла!

Батько любується, а царівна не знає, на який його й палець надіти: такий гарний!

Коли це через якийсь там час повідомили царя, що прийшов якийсь купець.

Цар вийшов:

— Що тобі треба, старче?

— Так і так. Їхав я, — каже купець, — кораблем по морі, віз у свою землю своєму цареві перстень ґранатовий та й упустив той перстень у воду. Чи ніхто з ваших не знайшов?

— Моя дочка знайшла, — каже цар.

Покликали й її. Купець як узяв її просити, щоб віддала, »бо мені, — каже, — й на світі не жити, як не привезу того персня«!... Так вона не віддає та й годі. Тут уже цар уступився:

— Віддай, — каже, — дочко, а то через нас буде нещастя чоловікові! Віддай!

А купець так просить:

— Що хочете, те й беріть у мене, тільки віддайте мені перстень.

— Ну, коли так, — каже царівна, — то щоб ні тобі, ні мені!

Та й кинула той перстень на землю. Він і розсипався пшоном і порозкочувався по всій хаті. А купець — це Ох був, — недовго думавши, перекинувся півнем та давай клю-

вати те пшоно. Клював-клював, усе поклював. А одна пшонина закотилася під ноги царівні, — він тієї пшонини не з'їв. Як поклював, та у вікно й вилетів геть, та й полетів...

А з тієї пшонини та перекинувся парубок. Такий гарний, що царівна, як побачила, так і закохалася відразу. Так уже щиро просить царя й царицю, щоб віддали її за нього:

— Ні за ким, — каже, — я щаслива не буду, а за ним моє щастя!

Цар довго морщився, що то за простого віддати свою дочку. А далі порадився. Поблагословили їх та й подружили та таке весілля справляли, що ввесь мир скликали.

Народня казка.

2. Пригоди Сайда.

I.

В часі царювання Гарун-аль-Рашіда жив собі в Бальсорі Бенезар. Не занадто він був багатий, але у всякому разі ставало в нього на те, щоб жити із сином спокійно й у достатку, не турбуючися за завтрашній день.

Коли його синові Сайдові минуло вісімнадцять років, Бенезар послав його до Мекки поклонитися труні пророка, як це був звичай у мусулман.

Перед від'їздом він ще раз покликав до себе сина, довго ласкаво розмовляв з ним, радив, як жити з людьми, і, виряджаючи в дорогу, дав йому чудотворну свиставку. Був це дар чудотворної феї, який Сайд дістав від неї зараз після того, як уродився.

— Твоя мати передала мені цю свиставку, — казав Бенезар, — і наказала віддати її тобі, коли тобі мине повних двадцять років; а просила до того часу нікуди тебе не відпускати від себе. Вона вмерла. Оце є подарунок феї, — додав Бенезар, виймаючи із скриньки срібну свиставку з довгим золотим ланцюжком. — Тобі ледве минуло вісімнадцять років, але ти від'їздиш і може бути, вернувшись, застанеш тільки мою могилу — тому віддаю її тепер. Я не вважаю потрібним держати її в себе ще два роки, як хотіла цього твоя мати. Ти гарний і розумний парубок, а зброєю володієш так, як мало хто із старших. Тому я можу оголосити тебе повнолітнім. Ну, щасти тобі, Боже, на все добре й не забувай свого рідного батька.

II.

В дорозі до Мекки напали розбійники на караван, з яким їхав Сайд. Відважно боронились і бились подорожні, але розбійників було вдвоє більше, вони оточили караван з усіх боків, багато подорожніх убили здалеку, а на решту кинулися з гострими списами в руках. У цю страшну хвилю Сайд, що бився в передніх рядах, згадав, що в нього за поясом висить свиставка. Швидко він виняв її і підніс до уст. Свиставка мовчала. Обурений, він схопив рушницю і вистрілив просто в груди одному найпишніше одягненому арабові.

Був це Альманзор, син володаря пустині, Селіма. Розбійники хотіли за це вбити Сайда, але порішили на нараді лишити покарання злочинця батькові вбитого, самому Селімові.

Та сталося інакше: фея зробила таке, що Селім не тільки не покарав Сайда, але хотів узяти його за сина. Одначе піддані так ненавиділи Сайда, що Селім мусів прогнати його із свого краю. Посланці, що мали провести Сайда до людських осель, побили його, зв'язали й полишили в пустині.

Побитий, зв'язаний Сайд лежав на гарячому піску пустині, а сонце жарко пекло йому голову.

Згадав Сайд свого старого батька, уявив собі його горе і ледве стримав сльози. Йому так не хотілося вмирати від голоду, від спеки, від хижого шакаля. Аж ось він побачив срібну свиставку, що випала йому з-за пояса й лежала на піску. Він витяг голову і припав до неї губами. Але не свиснула свиставка; на гарячий пісок упала безсило голова, і Сайд зомлів.

І так лежав він до часу, аж хтось підійшов і взяв його за плечі. Сайд побачив перед собою когось низького з маленькими оченятами і довгою бородою.

Це був Кулум-Бек, торговець хустками і жіночим убранням із Багдаду. Він допоміг Сайдові встати, напоїв та нагодував його і забрав до свого дому.

III.

Дорогою розказував Сайд про свою пригоду, і вони мирно зайшли в дім купця. Сайд сподівався, що Кулум-Бек допоможе йому дістатися додому, — але як же зди-

вувався, коли другого дня дізнався, що Кулум-Бек є дуже лукавий чоловік. Він забажав мати Сайда в себе в крамниці, тому накинувся на нього з лайкою, закидаючи йому, що він пройдисвіт, нероба, брехун та його пригоди вигадані. Він заявив, що не тільки сам не поможе йому в нічому, але подбає, що Сайд не знайде, як брехун, приступу ні до кого в Багдаді.

І відходячи, полишив йому до вибору: або остатися в нього й помагати йому в крамниці, або він візьме із Сайда те, що коштував його в дорозі, здере з нього одіж і викине його на вулицю.

Кулум-Бек сказав це і вийшов з хати. Сайд випровадив його очима, повними призирства. Що було робити? Єдина рада — втікати, але вікно було заґратоване, а двері заперті. І Сайдові лишилося тільки згодитися служити.

На другий день відвів його Кулум-Бек у свою крамницю на базарі. Він показав йому ввесь крам і наказав стояти біля дверей з хусткою в одній руці і з наміткою у другій, кликати чоловіків і жінок, показувати їм крам, хвалити його й намовляти їх щонебудь купити. І тепер Сайд зрозумів, чому Кулум-Бек так дуже хотів лишити його в себе. Сам він був маленький і товстий дідок з кривими ніжками і маленькими очима і, коли він кликав покупців, — глузували з нього, і рідко хто міг здержатися від сміху. Зате всі охоче дивилися на молодого, стрункого Сайда, який гордо кликав покупців і вмів потрапити на кожний смак. Коли Кулум-Бек помітив, що людей стало заходити в його крамницю втроє більше, він став ласкавіший до Сайда, став годувати його краще і пошив йому досить гарну одіж.

IV.

Одного дня зайшла в крамницю старша жінка, поробила покупки, і Сайд мусів їх віднести за нею. Вони спинилися перед розкішним будинком. Відчинилися двері: вони почали йти вгору і, пройшовши скілька кімнат, опинилися в пишній залі. Таких розкошів Сайдові ніколи не доводилося бачити. Тут стара показала Сайдові, де покласти крам, дала йому щось у руки і звеліла йти додому.

Сайд був уже біля дверей, коли чує, як хтось дзвінким срібним голосом кличе його: »Сайде«! Він, здивований,

оглянувся і... застиг... На канапі, замість старої баби, сиділа молода дівчина надзвичайної вроди, оточена колом невільників і невільниць.

Сайд склав руки на грудях і низько вклонився.

— Сайде, мій любий хлопчику, — сказала дівчина. — Багато ти натерпівся лиха, покинувши батька раніше двадцяти років, але незабаром доля тобі всміхнеться. Скажи мені — зберіг ти срібну свиставку?

— Авжеж, — крикнув Сайд, виймаючи її з-за пояса. — Скажіть, чи ви та добра фея, що зробила мені цей подарунок?

— Так. Я була подругою твоєї матері, я буду і твоїм другом, мій хлопче. Ах, чому твій батько не послухав моєї поради? Не зазнав би ти такого лиха.

— Що робити? Від долі не втечеш! Але тепер, я сподіваюся, що ви поможете мені через тих шість місяців, яких бракує мені до повних двадцяти літ?

— На жаль, Сайде, то неможливо! Тепер ти на чужині, і я нічого не всилі зробити для тебе чудесного. Я навіть не зможу вирвати тебе з рук того Кулум-Бека.

— Це дуже погано, — зідхнув Сайд, — доведеться мені ще якийсь час служити у Кулум-Бека. Але, моя золота феє, я хочу просити вас зробити для мене одну ласку. Я з дитинства звик до меча, лука і списа і, здається, немає кращого на світі, як герці. Десятки шляхетних і вільних юнаків щотижня їдуть показувати свою вміліть володіти зброєю, і як хотілося б мені мати убрання, зброю і їхати поруч із ними, ніким не пізнаним. На жаль, ніхто з базару не має права навіть ступити ногою на арену.

— Запам'ятай собі цей будинок, мій хлопче! І щотижня ти знайдеш тут коня і двох слуг і воду, якою ти тільки вмийся, й ніхто тебе не пізнає з багдадців. А тепер, Сайде, прощай. За шість місяців твоя свиставка засвище, і будь певний, що я її почую.

Юнак вернувся на базар.

V.

За скілька день у середу він пішов до того будинку, де жила фея. Як тільки він постукав, двері відчинилися, і слуги повели його в світлицю. Насамперед дали йому води умитися. Сайд умився, і його лиця не можна було пізнати.

А потім повели його в другу кімнату, де одягли його в прекрасну одіж.

Коли вже був одягнений і озброєний, один з прислужників дав йому шовкову хустку, сказавши, що, як тільки цією хусткою він витре лице, то стане таким, як був. На дворі скочив Сайд на прегарного коня і через кілька хвилин був уже на площі.

Наш юнак спинив коня, а син великого везира підійшов до нього, вклонився, запросив узяти участь у боротьбі і спитав, хто він і звідки родом. Сайд відповів, — що звуть його Альманзором, що родом з Каїра і так багато наслухався про відвагу й хоробрість багдадських юнаків, що захотів побачити їх на власні очі.

Альманзор дуже сподобався юнакам, бо й справді не можна було на нього надивитися. Він так швидко літав на коні, так влучно кидав списом, що його одноголосно визнали за першого.

На другий день тільки й говорили в Багдаді що про вродливого, багатого і хороброго чужинця.

Аж ось Сайд знову пішов до феї і знайшов там ще краще убрання і зброю. На цей раз малощо не ввесь Багдад збігся дивитися на боротьбу. Сам каліф вийшов на балькон. Йому так сподобався Альманзор, що він власноручно повісив йому на шию золоту медаль за його справні напади й оборону.

VI.

Більш чотирьох місяців Сайд дивував собою багдадців, аж незабаром сталася з ним пригода.

Вертаючися одного вечора додому, почув він недалеко від себе якісь таємничі шептання. Коли вслухався в голос, пізнав кількох із тих розбійників, що напали на нього в пустині. Він зараз догадався, що вони щось недобре задумують. І справді, прислухавшися до їх розмови, дізнався, що вони засіли на те, щоб убити каліфа й везиря, які мали ввечорі вертатися додому. Не знав Сайд, де перебував тепер каліф, не знав, як остерегти його перед небезпекою, — отже не лишилося нічого, як покластися на свій власний меч і обороняти каліфа від розбійників.

Засів недалеко розбійників.

Ніч була темна, як могила. Пройшла, може, година, може,

Zн914

більше, коли з-за угла показався каліф із везиром, а розбійники кинулися на них. Вхопивши свій меч, Сайд кинувся вперед. Засичала шабля, врізалася в розбійницьке тіло, і душогуб, мов підкошений, упав на землю. Другий накинув петлю на шию каліфа, Сайд замахнувся, й рука розбійника відлетіла набік. Третій кинувся ззаду на Сайда, але каліф глибоко в груди застромив йому штилет. Четвертий розбійник, бачучи лихо, кинув свою шаблю і швидко зник у темряві ночі.

Каліф підійшов до Сайда і спитав:

— Я нічого не розумію: — скажи, як це сталося, як послав тебе Аллах у цю хвилину мені на поміч?

Сайд розповів йому, як це було.

— Спасибі!... — сказав каліф, — але нам не слід довше тут оставатися. Візьми цей перстень і приходь завтра до мене. Ми побалакаємо собі довше, й я побачу, що мені для тебе зробити треба...

А везир виняв свій гаманець із золотом і віддав Сайдові:

— На, візьми це золото, може воно тобі придасться, і пам'ятай, що везир завсіди готовий до твоїх послуг.

Вони пішли, а Сайд ще довго стояв, розрадуваний від щастя, а потім згадав, що йому треба йти додому.

VII.

Кулум-Бек зустрів його лайкою, але Сайд спинив його і заявив, що не останеться в нього більш ні однієї години.

Спочатку Кулум-Бек наче злякався, але швидко розсміявся:

— Куди тобі, голодранцю, йти від мене? Що ти будеш їсти, де ти будеш спати?

— Прощайте! тільки ви мене й бачили! — відповів йому коротко Сайд і вибіг з хати.

На другий день уранці Кулум-Бек розіслав усіх своїх слуг шукати Сайда. Довго його шукали, нарешті один із слуг вернувся і сказав, що бачив Сайда, як він вийшов з мечеті і пішов у гостинницю: на ньому дуже гарна одіж і зброя.

Кулум-Бек почав кричати:

— А! так цей злодій ще й обікрав мене! Ні, почекай, ти не втечеш від мене!

Львівська державна наукова бібліотека
№ 3060

І Кулум-Бек побіг до начальника поліції, розказав, як хотів, а начальник зараз звелів своїм людям приарештувати Сайда.

На суді Сайд покликувався на свідоцтво каліфа і просив, щоб його пустили до Гарун-аль-Рашіда, але надармо. Йому присудили жити на безлюдному острові.

Коли везено його на цей острів, корабель розбився, і Сайд опинився на хвилях моря. Він нагадав свою свиставку і не вспів ще взяти її в уста, коли — диво! — свиставка свиснула, а Сайд опинився на карку у великого дельфіна.

VIII.

Наче стріла, гнався дельфін, і надвечір помітив Сайд у долині величезне місто, якого мінарети нагадували багдадські. Не дуже було приємно для Сайда попасти знов до Кулум-Бека, але ж за поясом у нього висіла свиставка, і йому вже не було страшно. Підпливали вже до берега, аж дельфін круто повернув убік і поплив до величезного будинку, що стояв зовсім окремо від міста. Дельфін спинився біля мармурових сходів; Сайд ступив на них, а дельфін зник у безодні.

Назустріч Сайдові вийшов господар:

— Скажи, будь ласка, таємничий чужинче, що їздиш по морі на рибах, як козак на коні по степу, скажи: — чарівник ти який, чи звичайна людина, як і всі ми?

— Пане господарю! — відповів Сайд. — Багато я в останні часи натерпівся лиха і сподіваюся, що вам буде цікаво послухати мою сповідь.

І тут Сайд розказав про все своє життя і про всі свої пригоди, які йому трапилися.

— Присягаюсь бородою великого пророка, — закричав господар, — це мій спаситель! Ходи, великий везирю, обнімемо його, нашого захисника й оборонця!

І вони кинулися обнімати здивованого Сайда.

— Прости мене, великий каліфе, що я так панібратськи розмовляв з тобою: я не знав, що ти сам Гарун-аль-Рашід...

А каліф відповів:

— Так, я твій друг. У цю хвилину всім твоїм нещастям кінець! Будь одним з перших моїх слуг і оставайся при мені. Каліф ніколи не забуде того, хто спас йому життя.

IX.

Другого дня Сайд сидів з великим везиром у каліфа, коли в залю ввійшов високий урядовець:

— Пресвітлий царю! Я прийшов просити твоєї ласки. Тут біля брами стоїть Кулум-Бек, відомий купець із базару. Він судиться з одним старим бальсорцем, якого син служив у Кулум-Бека, потім обікрав його і зник невідомо куди.

Гарун-аль-Рашід звелів за півгодини бути в суді. Коли урядовець вийшов із світлиці, каліф сказав:

— Бальсорець — це певно твій батько, Сайде. Мій суд буде краще Соломонового, бо з твоїх слів я дуже добре знаю всю справу. Піди і сховайся за завісу, а ти, великий везирю, звели зараз же тут прийти начальникові поліції. Він мені буде дуже потрібний.

Серце Сайда забилося, коли він побачив через щілину свого батька, блідого і слабого від горя. За те Кулум-Бек був на сьомому небі. Між тим сходився народ. Усі хотіли чути, як буде судити каліф. Аж ось і почався суд. Кулум-Бек виступив наперед і говорив:

— Цими днями я стояв біля дверей своєї крамниці, коли чую, хтось вигукує: »Ей, люди добрі, гаманець золота тому, хто дасть якінебудь вісті про Сайда з Бальсору«! — »Ви мабуть його батько, Бенезаре«? — спитав я його, і коли він радісно закивав головою, я розповів йому все докладно, як знайшов я юнака серед пустині, як спас його і привіз у Багдад. — І чоловік цей зараз дав мені гаманець із грішми. Але, уявіть собі, коли я став розказувати, як поводився Сайд, як обікрав мене й утік, він нізащо не хотів повірити мені. Й ось уже скілька день пристає до мене, щоб я віддав йому сина і вернув гаманець. Тим часом я не можу йому вернути ні того, ні другого, бо гроші я забрав за те, що подав йому вісті про сина, а про Сайда я і сам нічого не знаю.

X.

Тепер черга настала на Бенезара. Він розказав про свого сина, божився, що Сайд не міг зробити ніякого злочинства, і просив каліфа уважно розібрати цю справу.

— Я сподіваюся, — сказав Гарун-аль-Рашід, — що ти, як ведеться, звернувся в поліцію?

— Так, великий володарю, я негайно потяг злодія до начальника поліції.

— Покликати його! — звелів каліф.

— Ти розпитав, як слід, цього юнака? І він признався до крадежу? — спитав Гарун.

— Він, пресвітлий царю, остільки упертий, що хотів признатися тільки вам, — відповів суддя.

— Але я не пам'ятаю, щоб колинебудь його бачив, — сказав каліф.

— Ще б пак! Мені довелося б водити до вас щодня силу людей, що хочуть поговорити з вами особисто.

— Ти знаєш, що я завсіди радо вислухую кожного! — А в тебе, Кулум-Беку, певно були свідки, що не варто було вже вести до мене злодія?

— Свідки?... — спитав тремтячим голосом купець, — ні, свідків у мене не було... Але ж тобі, всезнаючий царю, відомо, що один червінець подібний до другого.

— А в якому гаманці у тебе вкрадено ці гроші?

— Ось він! — відповів Кулум-Бек, виймаючи гаманець і віддаючи його великому везирові.

— Присягаюсь бородою пророка, — закричав везир, — що це мій гаманець! Я сам віддав його одному юнакові, що спас мене від смерти.

— Ти можеш, великий везирю, заприсягти?

— В кожну хвилину! Моя власна дочка в'язала цей гаманець.

— Виходить, начальнику поліції, що тебе одурили? Як же ти міг повірити, що це гаманець торгівця?

— Він присягався! — відповів начальник.

— Як же він міг заприсягти? — гнівно закричав каліф на переляканого купця.

— Аллаше! Аллаше! — заголосив Кулум-Бек. — Я певно нічого злого не можу сказати проти великого везиря, але запевняю вас, гаманець мій, і Сайд у мене вкрав його.

— Де він тепер? — спитав суворо каліф.

— Я заслав його на пустинний острів, — відповів начальник поліції.

— О, Сайде! о, сину мій! — заридав Бенезар, обливаючися гіркими сльозами.

— Так він нарешті таки признався до свого злочину? — знову спитав Гарун.

Начальник поліції поблід. Він заморгав очима і прошепотів:

— Оскільки собі пригадую, здається, так.

— Гм! добре не пам'ятаєш ти, — пожалкував каліф, — ну, то ми спитаємо самого злочинця. А ну, виходь, Сайде, сюди.

XI.

Сайд вийшов і упав на груди Бенезара, а Кулум-Бек і начальник поліції думали, що перед ними стоїть привид. Та каліф провадив суд далі.

— Ну, так кажи: Сайд признався до свого злочину?

— Ні, ні! — ледве відповів начальник, — я повірив Кулум-Бекові.

— Хіба я наставив тебе суддею, щоб ти слухав тільки багатих? На десять років на пустинний острів! — закричав каліф, — там ти на волі поміркуєш і зрозумієш, що то є суд. А ти, що робиш з людей невільників, плати 1000 червінців.

Кулум-Бек зрадів, що так дешево все йому обійшлося і став дякувати каліфові.

Та той говорив далі:

— А щоб ти не заприсягав даремно, тобі дадуть сто ударів по п'ятах, і вибирай, що краще: або заплати за всі дні, які прослужив у тебе Сайд, по десять червінців, або віддай йому свою крамницю і сам наймися в нього за слугу! А тепер — геть з моїх очей!

Після цього каліф повів Бенезара й Сайда в другу світлицю. Він розказав про всі пригоди із Сайдом і запросив старого Бенезара назавсіди оселитися в нього в Багдаді.

Той радо згодився і тільки поїхав у Бальсор забрати своє майно. Брат каліфа і син великого везиря полюбили Сайда і стали його найближчими друзями. Незабаром вдячний каліф подарував Сайдові розкішний будинок, і син з батьком зажили в щасті та добрі. А багдадці, коли бажали комунебудь добра, говорили: »Будь такий добрий і щасливий, як Сайд, син Бенезара«!

В. Гауф.

3. Геракль на розпутті.

I.

Одного дня лишив молодий ще Геракль своїх товаришів-пастухів і отари та пішов у самітні гори, де став роздумувати, якою дорогою йому в житті йти. Аж ось побачив, як дві високі жінки наближалися до нього. В усій постаті однієї з них пробивалася чемність і шляхетна повага; її погляд був скромний, постава смирна, одежа, що була на ній, проста й бездоганної чистоти. Друга жінка була огрядна й розкішна; вона прибралася надто пишно і покрасила своє лице; голову піднесла гордо вгору й або дивилася із задоволенням на себе саму або розглядалася довкруги, чи й інші на неї дивляться.

Коли обидві наближалися до Геракля, йшла перша спокійно своєю дорогою; зате друга, побачивши молодця, підбігла до нього й сказала:

— Гераклю, я бачу, що ти не можеш зважитися, якою дорогою йти тобі в житті. Як мене візьмеш за товаришку, поведу тебе найприємнішою й найвигіднішою дорогою. Будеш розкошувати у всьому й не зазнаєш у житті ніякого лиха. Не будеш боротися на війні, ні клопотатися роботою; будеш мати, чого душа забажає: найсмачніші страви і трунки, найм'якшу постіль, усі втіхи й вигоди; заспокоїш усі вибаги тіла й почуттів без труду й праці. Як би тобі коли не ставало засобів до втіх і вигод, не лякайся; не будеш їх роздобувати ні тяжкою працею, ні трудами; не поведу я тебе дорогою небезпечною й повною нужди: ні, ти будеш заживати овочів чужої пильности, і не забракне тобі нічого, із чого ти міг би користати. Я даю моїм приятелям волю всього вживати.

Коли Геракль почув ту принадну мову, запитав із зачудуванням:

— Але ж скажи мені, як ти звешся?

Жінка відповіла:

— Мої приятелі звуть мене щастям, а мої вороги, що хочуть мене понизити, звуть мене проступком.

II

Тим часом приступила і друга жінка:

— Я також, — сказала вона, — приходжу до тебе, любий Гераклю, бо я знаю твоїх родичів і твої прикмети

та поведінки. Мене звуть чеснотою; тому раджу тобі, щоб ти пішов моєю дорогою і запевняю тебе, що станеш знаменитим робітником на ниві всього, що добре й величне. Я ж сама надіюся, що через тебе дійду до ще більшого значіння; але не хочу тебе обдурювати обіцянкою на втіхи й вигоди. Покажу тобі все в правдивому світлі. Боги установили, що з усього, що добре й нами пожадане, не дають людям нічого без праці і труду. Коли хочеш, щоб боги були для тебе ласкаві, мусиш їх поважати. Хочеш, щоб тебе приятелі любили, мусиш бути до них прихильний; коли змагаєш до того, щоб тебе отчизна цінила, мусиш бути для неї пожиточний. Твої поля будуть тобі приносити плоди, коли їх управлятимеш; твої стада будуть побільшуватися, коли їх плекати будеш. Коли хочеш вести війни й поборювати ворогів, то мусиш вивчитися військової штуки; має твоє тіло коритися твоїй волі, то мусиш його схилити до того працею й трудом.

Тут перебила їй перша жінка:

— Бачиш, любий Гераклю, яка то довга й важна дорога, котрою тебе ця жінка хоче повести до щастя й до втіхи! Я поведу тебе до щастя найкоротшою і найвигіднішою дорогою.

— До щастя? — перебила чеснота. — Ні, до ганьби й сорому веде проступок; його відкинули боги, а люди мерзяться ним. А я є у взаєминах з богами і з усіма добрими людьми; я вношу щастя до домів, удержую мир, борюся славно на війні; моїх приятелів поважають молоді і старі, цінить отчизна, люблять боги. А коли вже прийде кінець їх життя, то вони не лежать у забутті, але живуть у пам'яті всіх часів; їх славлять і величають нащадки. Вибери таке життя, любий Гераклю, і дійдеш до найвищого щастя.

Тоді зникли обидві жінки, а Геракль остався знову сам. Він поклав собі піти за голосом чесноти. Правда, він мусів поборювати на цій дорозі тяжкі труди і зводити тяжкі боротьби, але витривав у них по-геройськи і став славою своєї батьківщини.

Грецькийміт.

4. Фока.

I.

Сам претор видав найточніші накази декуріонові, якому було звелено спіймати Фоку. Цей урядовець — а звався він Аврелій — мав повагу та був собі чесною та мудрою людиною. Як зразковий заступник закону, не вживав він ніколи свого звання, свого слова та засуду на те, щоб з однаковою суворістю здушувати злочинців, яких приводили перед його трибунал; навпаки, користуючися свободою, яка тоді була признана суддям, зменшав засуд, як підказувало йому його власне сумління.

Християнські ідеї знайшли й у Синопі для себе притулок, як і в великій частині римської держави, тільки ще не під своїм дійсним ім'ям; те ім'я завсіди ще було ненависне, а що до нової релігії відчували люди якийсь страх і відразу, — тільки справедливість і милосердя, як кульгаві вістуни-попередники нової віри, переступили міські мури й тихенько шепотіли дивні слова, які народ повторював між собою із зачудуванням.

Дійсні християни, що знали про вродження, смерть і воскресення Назаретянина, були в Синопі тільки по передмістях поміж ткачами та по селах поміж мужиками та невільниками великих маґнатів; найвизначнішим, найученішим, а через те найнебезпечнішим уважався серед них Фока, ремеслом огородник, вільний чоловік, що мав невеличкий ґрунтець і продавав перед міською брамою плоди свого огороду.

Надиво, той народ, що так любив справедливість, люто ненавидів тих, що були живими прикладами справедливости, а сам Аврелій, лагідний суддя, попадав у гнів, коли хто вимовив перед ним ім'я християнина. Видано накази й розпорядження, щоб слідити й засуджувати кожного, хто визнавав нову науку. Аврелій прочитав ті накази, які йому прислав намісник провінції, та вперше у своєму житті привітав радісно царський наказ.

II.

Прикликавши до себе Амазія, начальника тієї десятні жовнірів, що мала вишукувати злочинців, наказав йому вислідити Фоку і живого чи мертвого приставити до Синопу.

Наказ, написаний на восковій таблиці, був такий: »Фока — християнин, богохульник, ворог цісаря й римського народу. Відважний розбишака, хитрий змовник, проводир громади лютих шибеників, крім цього — найнебезпечніший чарівник, знає таку неймовірну штуку, що вбиває здалеку чи то знаками, чи через страшний зв'язок з таємними силами, чи через потайний зв'язок з підземними властями. Наближуватися до нього обережно й хитро: йтиме, може, про ваше життя, а на всякий випадок про добро держави«.

Амазій послухав наказу, зібрав купку відважних леґіонерів — недобитків з боїв з варварами — і малий гурток вирушив, потроху навгад, бо місце, де змовник Фока поливав свою капусту, не було докладно знане. Воно могло бути на дні долини, що серед лісів творила зелену прогалину; от туди думали насамперед завернути й зачерпнути вісток від рубачів.

В уяві хороброго декуріона, що більш розколов ґотських черепів, ніж мав зубів у роті, ховався Фока в якійсь темній печері, за якимись нездобутими окопами, а його завдання видавалося йому надто тяжке та прикре; та пора була гарна, а юнаки сміливі. »Щонайбільш, — думалося йому, — будемо змушені провести кілька ночей під голим небом«!

III.

Рано-раненько пустилися вони в дорогу, а пробираючися над потоком, що перепливав ліс коло Синопу, стали впівдні перед малою хатиною, вкритою тросником, за якою видно було розложений розкішний огород. Амазій не підозрівав нічого; він застукав до дверей і зажадав гостинности.

Двері відчинилися, а в них з'явився чоловік по-селянському одягнений у коротку туніку, що сягала тільки до колін. Його волосся було коротке, його борода довга; його вигляд був лагідний і втомлений, його очі, що визирали з-під опущених вій, були якісь мляво-сині. Цьому чоловікові могло бути з п'ятдесят років, але його душа очевидно була молода, бо в нього на лиці проявилися радощі, що Бог послав йому гостей.

— Прошу ближче, прошу ближче! Що? Жовніри? Чи знову ґоти напали?

— Де там, — відповів Амазій, — але ми шукаємо далеко гіршого розбишаки, ніж сини Амалів, — якогось християнина, богохульника (тут вирецитував напам'ять увесь наказ), якогось чарівника, що вміє неймовірну штуку вбивати здалеку...

— Чарівника тут нема, — сказав Фока, — але по селах повно злодіїв. Вони навіть не ждуть, щоб моя салата дозріла, щоб аж тоді мені вкрасти. Те завдає мені подвійного труду, бо мушу наново сіяти, так що ж маю робити? Коли беруть мені салату, то видко потребують більш, мабуть, ніж я сам; тому я й прощаю їм та дарую їм усе, що в мене зрабують.

— Ти надто потураєш їм, — відповів Амазій. — Але наш справедливий цісар наказав покарати проводиря тих гультяїв, бо то певно він їх проводир. Я маю суворий наказ зловити його.

— А як же ж він зветься? — запитав Фока.

— Як він зветься?

Він кинув оком на свою табличку.

— Фока.

— Фока? — сказав убогий огородник. — Я його знаю, він тут недалеко. Він християнин.

— Я маю зловити його, — повторив Амазій.

— Так, це він, — мовив Фока, — християнин, запеклий християнин, богохульник. Я сам приведу його вам, ще перед заходом сонця він буде у ваших руках. Вчасно приходите... Фока! Будьте спокійні, він уже ваш, він уже у ваших руках. Та тепер будьте моїми гістьми — я повинен приняти вас, передовсім нагодувати. Хліб, ярина з мого городу, яку полишив на ньому Фока.

— То Фока краде в тебе салату? — спитав Амазій.

— Він сам.

— Ми йому не подаруємо того!

— Буду сподіватися.

І Фока мовив далі:

— А тут маю ще закопану в землі амфору азійського вина; я сам ніколи його не п'ю, вода з потоку така чудова...

— Ми його вип'ємо! — сказали жовніри.

— Сподіваюся, — відказав Фока.

IV.

Жовніри й огородник засіли за стіл. Амазій таки припросив Фоку випити трохи вина.

— Як я вас люблю, мої приятелі! — мовив він, — вас і всіх моїх братів, усіх людей! Як часто, спочиваючи по праці, коли моя ярина, зрошена водою, засипляє у вечірньому супокої, як добрі маленькі створіння, — як часто думаю я тоді про будуче щастя людства та про теперішнє щастя, яке кожний з нас міг би знайти в собі, як би захотів жити в любові, справедливості та добросердності. Любіть друг друга! Коли мерзне ваш брат, дайте йому місце при вашій ватрі; коли голоден, просіть його до вашого столу; коли темний, повчіть його; коли лихий, всилуйте його бути добрим, творячи йому добро. Часи зміняються. Бачу вже, надходить століття, одягнене біло, мов ранішнє небо; воно йде понад море, і хвилі вигладжуються, а великі птахи, що носяться над водою, літають довкола нього, летять за ним... Воно надходить, бачу його! Промінистий архангел злітає до нас! Любіть, любіть, будьте непоборні через вашу любов! Любіть людей, не зважаючи ні на що, любіть їх так, щоб ваша любов уговкала їх, перемінила їх, перетворила їх на подобу того, що був всемогучий, а вибрав смерть...

Жовніри були схвильовані, хоч і не все розуміли в тих словах. Амазій був би ще довго слухав тієї розмови про любов, що упоювала його дужче, ніж азійське вино; та, тямлячи про наказ, згадав він про Фоку, страшного розбишаку і, піднімаючися насилу, мовив:

— Господарю, я ще верну до тебе, бо твоя розмова зворушила мене, як ніколи ще не зворушили найкращі промови. Я тебе ніколи не забуду... Я чув колись про якогось мудреця, Платона чи Сократа, не пам'ятаю вже, як його там... наш сотник поважає його, мов бога... Ти будеш моїм Сократом... О, як освіжили мене твої слова... Ще ніколи я не чував таких речей...

Замовк; потім знову, перемагаючи себе, запитав:

— А той Фока?

Вбогий огородник устав і мовив:

— Той Фока — то я сам.

— Ти, господарю? Чи не азійське вино закрутило тобі голову?

— Я сам Фока.

Показавши кілька воскових табличок і бронзову таблицю, якою вшанувало його було місто Антіохія за його відвагу підчас пошести, виказав Фока, що він справді Фока.

Нерадо давши себе переконати, пробурмотів Амазій декілька слів погорди на нерозум претора Аврелія, потім узяли жовніри Фоку між себе й ще не дуже пізно вночі назад вернулися до Синопу.

V.

Другого дня рано засудили Фоку на смерть. Народ у надії на видовище плив густими лавами до цирку; на вигляд опришка, християнина, недовірка, що ненавидів богів, піднявся радісний крик.

— На смерть! На смерть! — кричав народ.

По деяких невеликих тортурах і по короткім переслуханні, в якому Фока признався одверто до злочину, що він визнає християнську віру, проголосив Аврелій засуд:

— Перед звірюк!

А народ загомонів:

— Перед звірюк, перед звірюк!

Зараз пополудні відчинили цирк, і Фока виступив на арену.

Не зважаючи на виття розрадуваної юрби, не зважаючи на хижих звірів та биків, він упав на коліна й з молитвою в устах ждав ворожого нападу.

З клітки вискочив бик.

Звірюка скочила на свою жертву, проколола її одним ударом рогів, підкинула її високо в повітря й відійшла геть.

Обливаючися кров'ю, впав Фока на землю. Він навіть не втратив притомности, але стискаючи рукою живіт, з якого виступало нутро, зміг піднятися на коліна та продовжувати свою молитву.

Саме тоді помітив він при вході арени Амазія й його товаришів, що з мечами в руках були приставлені наганяти жертву насередину арени, коли б вона захотіла втікати до льохів. Він пізнав своїх приятелів і, зібравши всі свої сили, піднявся, щоб отяжілою рукою подати їм знак любови, послати їм останнє прощання.

Жовніри, зворушені, кинулися всі одним скоком до Фоки й загукали:

— Ми також християни!

Відбувся великий бенкет, про який мешканці Синопу довго ще згадували. Випущено левів та пантер, бо замість однієї жертви, — було їх дванадцять.

Старохристиянська леґенда.

5. Каменяр Евлогій.

I.

Вечоріло.

Рікою Нілом плив з Олександрії горі водою здоровий човен, а на ньому, крім гребців, були два ченці з Тебаїди: старець Данило, 80-літній дід, сухий, як скіпа, але випростований і з виразом великого спокою, й один його учень, молодий ще чернець із чорними, блискучими очима і з виразом упертої, нічим непогамованої волі.

Сонце в кривавім блиску хилилося над піскову пустиню. На лівім березі Ніла показалося невелике єгипетське село. Воно, мов обідрана сирота, тулилося своїми вбогими хатками до розвалищ стародавніх палат і храмів. Де-де ревли корови та мекали вівці, з тростинових стріх вився вгору дим. Селяни верталися з поля, несучи на головах великі пшеничні снопи. Коло самого берега Ніла видно було купку дерев, і дві чи три сикомори хилилися гілками у воду, мов наші верби.

Старець Данило довго стояв у човні і придивлявся до цієї картини. Його очі немов шукали чогось. Далі він наблизився до керманича і промовив:

— Сюди керуй до тих дерев. Там переночуємо.

Керманич послухав наказу, й за кілька хвилин човен пристав до берега під самими сикоморами. Один з гребців вискочив на берег і прив'язав човна ужевкою до пня сикомори. Старець за поміччю свого учня вийшов на берег.

— Ось тут переночуємо, — мовив він, озираючися довкола.

— Як то? Тут? На березі? На пустому майдані серед села? — мовив невдоволений учень.

— Нічого, синку. Переспимо, — заспокоював його старець.

Але учень був упертий; старців супокій дратував його. Сонце вже зайшло, надворі потемніло. Він стояв на березі, сам не знаючи, що почати із собою. З великої досади аж заплакав і скрикнув:

— А волів би я не жити на світі, ніж отак поневірятися!

II.

В тій хвилі здалека показалося світло, що, мов блудний огник, миготіло по полі в напрямі від села і наближалося до них. Обидва ченці покинули свою розмову й дивилися на світло. За якої пів години воно наблизилося до них зовсім, і вони побачили при блиску смолоскипів старезного діда, що в супроводі кількох людей ішов понад берегом Ніла.

Побачивши їх, старець наблизився, впав на коліна перед старцем Данилом, приняв його благословенство та почав цілувати його ноги й руки. Потім попросив їх обох, щоб не погордували його вбогою хатою й вечерею й приняли в нього ночівлю.

— Підемо, — мовив коротко старець Данило, й усі разом при блиску смолоскипів подалися до села.

По дорозі дідусь знайшов ще скількох прохожих та беззахисних жебраків і просив усіх до себе.

Коли прийшли до його хати, дідусь вітав їх усіх радісно, нагрів води і повмивав їм ноги. Потім поставив їм не пишну, але ситу вечерю. Сам їв дуже небагато, але не переставав раз-у-раз припрошувати своїх гостей.

Коли всі наситилися, дідусь зібрав усі дрібки і недоїдки і виніс перед хату. Там уже чекала їх ціла ватага сільських псів. Вони, очевидно, звикли вже були на цю гостину, бо чекали перед хатою спокійно. Тепер одержали кожний свій шматочок й розбіглися геть.

Згодом дідусь постелив своїм гостям і дбайливо, мов добра мати, поукладав усіх до сну. Тільки старець Данило не лягав спати. Він велів своєму учневі спати, а сам пішов з господарем до сусідньої кімнатки і довго вночі говорив з ним про щось.

Учень виразно чув, як старець Данило розповідав щось довго, господар скрикував кілька разів, мов зачудований. Далі почав плакати і хлипати, мов мала дитина. Знову

чути було голос старця Данила і потім голос господаря. Але тут учня зломив сон, і він заснув, не дослухавши, чи довго розмовляли обидва старці й на чому скінчилася їх розмова.

III.

Другого дня старець Данило збудив учня. Старенький господар гаряче, із слізьми на очах, цілував руки й ноги пустинникові, прощаючися з ним. Він цілував також учня. Потім вони обидва рушили далі в свою дорогу.

Поки плили далі долі Нілом, учень кілька разів знімав розмову про дивного дідуся в селі. Його палила цікавість дізнатися, хто це такий і про що говорив з ним уночі старець Данило. Але Данило — мов не чув, або не розумів його натяків. На виразні питання відповідав нерадо.

— Певно, не хоче говорити при чужих людях, при веслярах, — подумав собі учень і поклав відложити допити аж до тієї хвилі, коли прибудуть до Тебаїди і знову замешкають у своїх тихих, відлюдних келіях.

Та ось вони вже в Тебаїді, у своїх скитах. Учень одного дня, другого, третього запитує старця про дивного селянина, а старець ані-руш.

— Ні, синку, не будемо про це говорити. — Ось і вся його відповідь, а потім він звертає розмову на щось інше.

Учень щодалі, то дужче горить з нетерплячки, врешті дійшов до того, що одного дня ані вранці ані вполудні не заходив до скиту, в котрому жив старець, не приносив йому ані води, ані хліба, ані тієї жменьки вареного бобу, що була єдиною його стравою.

Вже вечоріло, коли старець сам прийшов до учневої келії.

— Що це таке, синку? — питав він своїм звичайним спокійним і ласкавим тоном. — Забув ти сьогодні за свого батька і дав йому ввесь день мліти з голоду.

— Нема в мене батька! — понуро мовив учень. — Батько любить свого сина і довіряє йому, а ти не хочеш сказати мені того, що було між тобою й тим старим у селі.

Почувши ці слова, старець Данило не мовив ані слова більше, тільки спокійно обернувся, щоб іти геть. Та учень не видержав. З голосним плачем він кинувся до ніг старцеві, обхопив їх і лебедів:

— Ні, не пущу тебе, отче, поки не скажеш мені всього! Благаю тебе, не доводь мою душу до затуманення і скажи мені, хто цей дід і про що говорили ви тієї ночі?

Старець Данило, бачучи таку силу волі у свого учня, сказав йому ласкаво:

— Добре, синку! Скажу тобі все. Але, поперед усього, дай мені дещо трохи попоїсти, бо голод не дозволить мені скінчити оповідання.

Заспокоївши трохи свій голод, старець ось-як промовив до учня:

IV.

— Той дід, у котрого ми ночували, називається Евлогій. Старий він дуже, значно старший від мене. А по ремеслу він каменяр. Я дізнався про нього вже старим мужем, як раз тому сорок літ. Я був тоді пустинником і плів кошики. Ото, вийшовши раз до міста, щоб продати свої вироби, я вертав через те село і зупинився ночувати на майдані над річкою під тими самими деревами, що й тоді з тобою. Тоді то оцей самий Евлогій знайшов мене, запросив до свого дому, дав повечеряти, й решту вечері, що не з'їв він сам і його нічліжани, викинув псам, не лишивши на другий день ані окрушини хліба. Коли я висловив своє зачудування на його вчинки, він так сказав мені: »Старче Божий, від молодих літ веду таке життя. Працюю при каменярстві ввесь день, не ївши нічого. За свою працю дістаю за день золотого. За ті гроші накуповую хліба і страви й маю кожного дня стільки, що вистане не тільки на вечерю для мене, але також на частування бідних та подорожніх і навіть на те, щоб нагодувати голодних псів. Отак заробляю кожного дня і того ж дня пускаю все зароблене. Не дбаю про завтра і вповаю на Бога, що продержить мене в силі і здоров'ї так, як держав досі«.

— Можеш подумати, синку, як глибоко зворушило мене оповідання цього простого, але такого праведного каменяра. Прийшовши до своєї келії, я вдався на молитву й піст і благав Бога, щоб дав цьому чоловікові великий маєток, щоб він міг робити далеко більше добра, ніж може робити тепер при своїй бідності. Я дав собі заповіт — не доторкнутися до страви, поки Бог не виконає мого прохання.

Я постив цілі три тижні й ще пів четвертого; я лежав насеред келії ледве живий. Аж ось мені привиділося, що до моєї келії входить якийсь поважний чоловік із дивно ясним блискучим лицем і питає мене:

— Що тобі, отче Даниле?

— Пане, — відповів я йому. — Я поклав собі не доторкнутися до хліба, поки Бог не вислухає мого прохання за каменяра Евлогія і не поблагословить його великими достатками, щоб міг робити більше добра, ніж тепер.

— А хіба ж не добре й те, що він робить тепер? — запитав цей чоловік.

— Добре, пане, — відповів я, — але того мало. Дай йому стільки, щоб він міг простягти свою руку на всіх бідних у краї, а я певний, що тоді тисячі й мільйони благословлятимуть Бога за нього.

— Добре, — мовив мій розмовник, — коли так просиш, я дам йому великі достатки. Але тільки під умовою, коли ти даси мені запоруку, що його душа не втратить своєї праведности від великого багатства.

— О, за це я готов ручитися! — скрикнув я. — Душа в нього чиста, як золото. Коли б їй сталася яка шкода, я відповідаю за це.

V.

Минуло два місяці. Однієї неділі я молився до вечора і заснув у келії. У сні я бачив, як якісь два мурини тягнуть Евлогія геть у якісь нетри. Мене проняв переляк і я прокинувся. В моїй голові засіла тривожна думка: що сталося з Евлогієм?

У мене був наготовлений запас усяких виробів. Я взяв їх на човен, поплив до Олександрії, попродав і, вертаючися, вступив знову до того села, де жив Евлогій. Але ввечорі даремно ждав я його під сикоморами. Тоді я пішов до села, просто до його хати. Але хата стояла пуста. Ледве віднайшов я якусь сусідку, що дала мені шматок хліба і, поки я їв, оповіла мені, що сталося з Евлогієм:

— О, цей був добрий чоловік! — мовила вона. — За те й дав Бог йому щастя: викопав великі гроші, забрався звідци і тепер у Костянтинополі. Кажуть, що навіть самому імператорові позичає гроші. Величезним паном зро-

бився, живе в препишній палаті — так і називають її єгипетською палатою. Від нас деякі їздили до нього, думали, що запоможе їх чим при їх бідності — так де тобі! Навіть не допустив їх перед себе, велів геть вигнати. Загордів страшенно. А шкода, добрий чоловік був.

При цих словах я ввесь задеревів зо страху. І тільки одно було мені ясне: не смію тратити ані хвилини, але мушу рятувати Евлогієву душу, бо ж його загибель — це й моя загибель. Не думаючи довго, я вернувся до Олександрії, сів на корабель і поплив до Костянтинополя.

VI.

Там мені зараз показали »єгипетську палату«. Я пішов до неї, став коло дверей і ждав, поки не вийде Евлогій. Ось він показався в пишній одежі, оточений слугами. Я побачив його і крикнув здалека:

— Пане, послухай мене! Хочу поговорити з тобою.

Але він навіть не обертався в той бік.

Коли ж я не переставав кричати й бігти за ним, він кивнув на своїх слуг, ті кинулися на мене й давай періщити мене канчуками.

Та я завзявся. День-у-день я пересиджував перед дверми єгипетської палати, день-у-день переслідував Евлогія своїм криком і день-у-день його слуги покривали моє тіло синцями.

Отак минуло три тижні.

Врешті я, знеможений, почав благати Бога, щоб зняв з мене запоруку, яку я у своїм нерозумі взяв на себе.

Я заплатив за перевіз до Олександрії, ввійшов на корабель, хорий та нещасний, кинувся на поміст і заснув. Тут я побачив у сні дивну дитину:

— А що, Даниле, — промовила вона, — бачиш тепер, як нерозумно ти поручився за Евлогія?

— Бачу, Господи, і гірко оплакую свій нерозум.

— Отак і знай: не бери ніколи на себе діла понад свої сили.

— Не зроблю цього ніколи більш, — промовив я.

— Ну, то йди ж тепер назад у свою келію і будь спокійний. Здіймаю з тебе твою запоруку. А за Евлогія не бійся, я поверну його так, як сам знаю.

VII.

Я прокинувся зо сну дивно покріплений і веселий, вернувся сюди й жив у своїй келії безвихідно сорок літ. Аж цими днями я перший раз знов завитав до Олександрії. Вертаючися звідти, я побачив знайомі сикомори над Нілом і пригадав собі Евлогія.

Знаєш сам, що сталося потім, як ми зустрілися з ним, як він приняв і гостив нас. А тепер послухай, що було потім між нами. Коли всі гості полягали спати, я пішов з Евлогієм до його комірки і промовив до нього:

— Друже Евлогіє, чи пригадуєш собі мене? Перед сорока роками ти так само гостив мене тут у себе і я бачив твої добрі діла.

Але він не міг пригадати собі.

— А чи пригадуєш собі того ченця, що переслідував тебе своїм криком у Костянтинополі й котрого ти велів своїм слугам день-у-день бити?

Почувши це, Евлогій дуже перелякався, почав трястися всім тілом і пробував сказати, що не пригадує собі, але йому не стало голосу. Тоді я розповів йому все, що було з ним і чого він не знав. А він, почувши це страшне Боже діло, розплакався і кинувся мені в ноги. Довго ми плакали обидва, потішали один другого, поки вкінці Евлогій настільки прийшов до себе, що зміг оповісти мені кінець своєї пригоди:

»Знайшовши великі гроші, — мовив, — я зробився великим паном і міністром в імператора Юстина. Я не думав ні про що, як тільки про те, щоб нагарбати щораз більше скарбів. Не диво, що швидко всі люди зненавиділи мене за здирства. Та ось умер нагло Юстин; його наслідник, щоб здобути собі прихильність народу, поперед усього звелів трьох Юстинових міністрів, у тому числі й мене, замордувати, а наші маєтки загарбати. Двох моїх товаришів зарізано. Я довго ховався по селах, потім переплив до Єгипту і, як раз по цілорічній неприяві, вернув сюди до свого села. Як засуджений на смерть у Костянтинополі, я боявся признатися, що я той самий Евлогій і, грішний чоловік, брехав усім знайомим, що я ніколи не був у Костянтинополі, але прожив той час у Єрусалимі. Я взявся знов до своєї давньої роботи, хоч як мені це прикро було

зразу. Та помалу вернула моя сила й охота, і я знову розпочав давнє життя і, як бачиш, отче, веду його й досі. Вся історія з моїм скарбом і костянтинопільським панством видається мені іноді якимсь поганим сном. І тільки тепер, після твого оповідання, я бачу, яку страшну покусу наводив Бог на мене«.

Так оповідав старець Данило своєму учневі, що, глибоко схвильований, слухав цього оповідання. Виконуючи старцеву волю, він не говорив про це нікому до Данилової смерти. Аж на його похороні він розповів усе зібраним на похорон пустинникам, а потім списав цю історію на спомин потомним.

Іван Франко.

II. Сміховинки.

6. На празнику у бойка.

Прийшов раз подоляк до бойка на празник. Дають одну страву, другу, нарешті наднесли кашу з молоком. А подоляк питає бойка:

— Куме, куме! Чи вареники будуть?

— Ай, кумоньку, вареники не суть.

Подоляк гадав, що несуть, та каші ані ложки не зачер. По каші всі встали молитви мовити, а наш подоляк усе дивився, чи не несуть макітри з варениками.

Відходячи, поцілувався з бойком та й каже:

— Ото багато вареників кума наварила! Вже зо дві години несуть та й несуть, та й ще нема!

Народня сміховинка.

7. Циганський наймит.

Віддавав у наймити
Циган свого сина:
— »Та він, — каже, — буде
Добрая дитина! [в вас

»А як коли зноровить
Та їсти не схоче,
Не жалуйте, прошу вас!...
Нагайом, панотче!...

»Та все йому говоріть:
»А їж таки, враже«!
А робити? — то уже
Не силуйте«! — каже.

Степан Руданський.

8. По воді піду.

На ярмарку циганчук
Конем вигравае,
Понад воду всіх людей
З ярмарку скликає.

Кого здибає — кричить:
»Сину! тату! діду!
Ходіть живо понад став:
Я по воді піду«!

Посходились понад став.
— »Всі по грошу«! — каже.
Заплатили йому всі:
»Їдь же, — каже, — враже«!

А той собі на коня:
— »Спасибі вам, люди!
Тоді піду по воді,
Коли зима буде«!

Степан Руданський.

9. Окуляри.

Розходився мужичок
Аж ґвалт дякувати,
Та одна йому біда:
Не вміє читати.

»Отак і я заведу
Кондаки й тропарі,
Тільки піду та куплю
Такі окуляри«!

До граматки б. Та куди!
Не того він хоче:
Він гадає чим другим
Просвітити очі.

Пішов мужик до крамниць,
Різні вибирає.
Що на очі накладе —
То все не читає.

»Не вміє ж так старий дяк
Стрічки розібрати,
Окуляри ж як візьме —
То куди читати!

Далі соті з носа зняв
І об землю вдарив,
Розплатився та й пішов
Сам без окулярів.

І на Проводи сказав
Хрищеному люду:
»Окулярів не купив,
Та й дяком не буду«!

Степан Руданський.

III. Нариси. — Оповідання. — Повісті.

10. На винограднику.

I.

Замфір Нерон, ставний тридцятилітній молдаван, допив з глиняного глечика решту вина і встав з-поза стола. З усмішкою задоволення від святного обіду, що грала на червоному, зогрітому стравою та вином, обличчі, він звернувся до жінки:

— Порайся швидше, Маріоро, бо поїдемо на виноградник, а я тим часом запряжу коні.

— Добре, — відповіла молодиця, поправляючи широке мідяне наруччя, що саме розщібнулося на її темній, немов спижевій руці.

Але не встигла вона ще защібнути наруччя, як почула, що круглий, на пів аршина заввишки, стіл »мас« звалився їй на коліна, а посуд із брязкотом розкотився по сінях, де задля хатньої духоти звичайно обідають улітку молдавани.

— Помалу ви, потерчата! — скрикнула налякана Маріора, притримуючи стіл рукою.

Винуватці тієї катастрофи — два хлопчики літ семивосьми та п'ятиліток дівчинка — наче не чули сердитого материного поклику. З іскрами радощів у чорних оченятах, з веселим покликом: »їдемо, їдемо, на виноградник їдемо«! вони зірвалися з-поза стола та покопотіли за батьком до стайні, вимахуючи недоїденими грудками мамалиґи.

— Це кара Божа — ті діти! — вибухнула Маріора, збираючи розкиданий по сінях посуд. — Ви не їсте, мош-Діма, — раптом звернулася вона до сивого, аж білого діда, чоловікового батька, що сидів за столом, безпритомно усміхаючися сивими мутними очима.

— Ні, спасибі, я наївся, — тихо відповів мош-Діма, піднімаючи з долівки перекинутого глечика.

Молодиця заметушилася: позбирала посуд, внесла до хати решту мамалиґи, витерла триногий мас та поставила його боком під стіну.

Зробивши в хаті лад, Маріора перед дзеркалом обсмикнула рівні широкі рукави тонкої бомбакової сорочки, що з кожним рухом відкривали її спижеві руки з мідяними та скляними наруччями, поправила здоровий золотий дукач на шиї та глянула на свою коротеньку корсетку із шнуровицями, наче міркуючи, чи не треба взяти чого теплішого у дорогу. Але червневе сонце, снопом цілим глянувши у загратоване вікно, пригадало їй, що на дворі спека, а на тій спеці чекає, певно, на неї чоловік із запряженими кіньми. Маріора вийшла з хати та глянула з-під долоні в сторону повітки.

За хвилину заторохкотіли колеса, і Замфір, ледве здержуючи гарячі коні, заїхав під хату новим, на залізних осях, мальованим возом — »каруцою«. З зеленого васага виглядали щасливі обличчя дітвори.

Маріора сіла, — і коні, зігнувши від натягнених віжок шиї, помчалися вулицею, збиваючи цілу хмару куряви. Собаки вибігали з дворів, із скаженою гавкітнею бігли за каруцою, кидалися коням під ноги. Причепурені задля неділі молдавани придивлялися з-під долоні до Замфірової підводи, поцмокуючи із задоволення.

II.

І справді любо глянути на ставну постать Замфірову, з гордовитим, як у римського патриція, обличчям, з міцним станом, тісно обхопленим золотом мережаним »іліком«, що відкриває широкі рукави білої сорочки, з-під котрої видко кремезні, з грубими від напруги жилами, руки. Блискучі чорні очі Замфірові, його довгасте повне обличчя, облямоване низько-стриженою чорною бородою, — так і світяться задоволенням, так і сяють гордощами, наче звіщають мирові, що Замфір тепер справжній хазяїн, не згірш від інших. Оцими самими руками, котрими натягає тепер ремінні віжки, заробив він увесь свій статок, усе те, що зрівняло його з першими хазяями, чому тепер не один заздрить. Тому то так згорда й поглядає він на стрічних, так весело посвистує на свої ситі у ремінних шорах коні, що, вилискуючи чорною шерстю та круто вигнувши шиї, легко, мов перце яке, несуть здорову каруцу поміж очеретяними тинами вузької вулиці.

Минули село. Замфір ступою поїхав берегом Прута. Тут глянув на нього з-за річки широкий простір зелених плавнів, замріли в долині закордонні села. На румунськім боці три пари волів тягло канатом проти води здорове червоне судно. Біла корогва на щоглі тріпалася в повітрі, поблискуючи до сонця. Високий засмалений стерник у червоному фезі налягав на стерно. Біля нього сидів білий кудлатий пес і дивився на берег. Вище, в далекім коліні річки, під крислатими вербами, тихо посувалися за водою плоти, наче низка чорних острівців на блакитній поверхні річки. Вітер доносив звідти уривки жвавої коломийки, якою розважалися на чужині плотарі-галичани.

Діти помітили на судні собаку і висунулися з васага.

— Мамо... мамо! а гляньте, який гарний песик! На цю-цю! на!

— На місце! — скрикнув ураз батько, обернувшися до дітей.

З-поза гори саме виїхав віз, наладований жінками та дітворою, і нагнав Замфіра. Молдавани замінялися поглядом — і вмить, немов зрозумівши один одного, підскочили на місці, пустили віжки, гукнули на коней... Коні, почувши волю, шарпнулися з копита, витяглися — і помчалися стрілою наввипередки, згинувши незабаром у густій хмарі куряви. Тільки інколи, коли сильніший повів вітру відносив набік куряву, видко було віддалік дві каруци, одну ближче, другу далі, що хиталися з боку на бік від скаженого гону...

Дітвора вчепилася ручками за васаг... Чорні очиці блищать щастям... Ах, так добре, захоплює дух, летиш, здається, кудись далеко, одірвавшися від землі... Верби, садки, гори наче женуться назад у село, наче кружаться, обхоплені якимсь шаленим коловоротом... Мама сміється із задоволення, тато, той добрий »татика«, раз-у-раз підплигує, вимахуючи рукою, та, мов вітрилом на щоглі, має білим рукавом сорочки... Коні повитягалися, як змії, запінилися, а не даються випередити, хоч задня підвода вже близько, от-от черкнеться кіньми передніх коліс... Ні, таки наші взяли гору, таки ми попереду... Ті вже далеко лишилися, спиняють коні...

Замфір стягнув віжки, коні зменшили біг, а врешті

стали. Замфір витер рукавом упріте чоло, скочив з каруци і з виразом гордощів на розпаленому гоном виду поплескав гарячих коників по шиї.

Приїхали.

За хвилину діти з галасом вскочили у виноградник, випереджаючи матір. Замфір розпріг коні і пустив на пашу попід садом.

III.

Зараз від дороги, загороджений очеретяним тином, починався Замфірів виноградник. Розкішні крислаті кущі з буйною лозою, обліплені лапатим листом, вкривши підгір'я, спиналися нагору, звисали ґірляндами над жовтим проваллям, що, мов глибока зморшка на чолі, перетинало поле. Тоненькі, штучно виплетені з очерету тини відділяли Замфірів виноградник від сусідніх, а буйна лоза, немов наперекір усім межам, перелазила через тини, спліталася вусиками із сусідніми лозами, по-братерськи єдналася в зеленому морі виноградників. Здавалося, якась могутня зелена хвиля залляла підгір'я, п'ялася догори до жовтих шпилів, що дивилися із своєї високости далеко за Прут, на плавні, на озера, на гирла, у далекий простір, повитий сивою імлою...

Зелене море листя грало долі всіма сутінями барв, від чорнозеленої до жовтозеленастої; а згори вторувала тій мелодії барв безладна гармонія мідяних дзвоників отари та тужлива чабанська сопілка...

Замфір дуже любив свій виноградник. Оця десятина землі, густо засаджена розкішними кущами, відділена від гори столітніми волоськими горіхами, делікатними жарделями та сіролистими айвами, дісталася йому ще від батька. То була дідизна, прадідизна може. З виноградником цим зв'язано так багато споминів. Ще дитиною бігав він там, з утіхою смакуючи солодкий виноград, зазираючи під кожний кущ, у кожний закуток. Усе тут знайоме, все своє. Там під горіхами сходився він у свято із струнокою, чорноокою Маріорою, ще дівчиною тоді, там посадив на щастя якийсь особливий ґатунок винограду — от як розрісся тепер розкішно! — а тут, хазяїном уже, завів молодник.

Замфір присідає під кущем, обережно, з любістю розгортає листя — то делікатне, яснозелене, покрите знизу білим пушком, то темне, блискуче, наче полив'яне. Там під

листям цілі скарби, цілі купи розкішних китяг так і обліпили кущ, так і вгинають лозу під непомірною вагою. Є, зародив Господь! Радісно б'ється Замфірове серце.

— Татика, татика! а йдіть сюди! — кличе старший хлопчик. — Скільки тут »поми« (винограду) — страх!...

— Сюди, сюди, татика! — кричить з другого боку дівчинка, — в мене більше, навіть листя не видко!...

Замфір сяє. Не зазиратимуть діти за чужі тини, у чужі руки. Буде своя »пома«, буде й вино. Тут саме вгіддя для винограду, звідси бере він таке вино, як спирт. О, всі знають, яке вино у Замфіра Нерона, тим то він і не возить його на торг... самі купці приїздять з готовими грішми, аби-йно було що продавати. А доведеться продати більшу частину... Ну, та звісно, на те й ходиться біля винограду, на те й працюється, щоб мати користь... Дасть Бог, буде продати, буде й для себе. Вже ж молдаван не лишиться без вина: змалечку звик.

IV.

Замфір ходить поміж кущами, де тичку очеретяну поправить, де лист зайвий оскубе, де лозину підв'яже. Правда, сьогодні неділя, не слід би робити, ну, та коло винограду не гріх, бо то хліб святий, то дар Божий... О, тут гущина, яка сонця не пускає, треба трохи пообщипувати листя... А тут лозина зайва, тільки соки марно тягне з бідного куща. Стяти її... Отак... А ось грона похилили гіллячку, на землі лежать бідні, треба підняти, бо то шкода, бо то праця людська.

Ох, праця! Скільки то праці та клопоту взяв оцей клаптик землі! Ще батьки, а може діди лишили тут свою силу — бач, які здорові та розкішні кущі виплекали! А він сам — хіба він мало поклав тут здоров'я?

І згадується Замфірові, як він восени мусить зібрати тички, підчистити лозу, закопати її в землю. Високо злітає здоровезна сапа, а на місці кущів виростають могилки. Спить зимою виноградна лоза, вкрившися могилками, а на весну треба визволити її, на світ вивести з-під землі, обчистити, на тички підняти... А почнуть кущі бур'яном зарастати — знов сапа в роботі, знов мозолі на руках. І то не раз, не двічі... Виноград любить, щоб коло нього хо-

дити. І ходиться коло нього, як коло рідної дитини, і годиться йому, зате ж і звикається до нього, як до близької істоти, із життям котрої зв'язане власне життя, хліб, достаток... І такою дорогою стає тобі оця гнучка рослинка, що вміє віддячити за важку працю, за тверді мозолі...

А пора збирання винограду! — пригадує Замфір. — Ну, це вже легка, празникова робота. Ціла родина бере уділ у тій праці. Любо тоді глянути на стиглу, прозору ягоду, що ледве стримує солодкий сік у тонкій шкірці. Дорослі з піснями стинають стиглі китяги в коновки та носять до бочки, а весела, замурзана солодким соком дітвора, нишпорить попід кущами, вишукує непомічені грона. Рікою ллється солодкий »муст«, починає грати, — і тоді ціле село, від малих дітей, до столітніх дідів — на підпитку...

От коли б Бог допоміг зібрати виноград та продати вино. Треба б узяти у пана яку »фальчу« землі, бо без поля теж погано в господарстві. Що то Маріора скаже на цю думку? А де вона? — скинув очима Замфір по винограднику.

Маріора стояла поміж кущами, мов у зелених рямцях, підперши рукою голову із замисленим обличчям.

— Маріоро, а ти чого там зажурилася? Бачиш, Господь послав нам дорід. Такого дороду я не помічав у наших сусід.

— Хвалити Бога! — зідхнула молодиця.

V.

Ясність веселого червневого дня, широке зелене море, що хвилею листу вкрило скарби дороду, безжурне щебетання дітвори, що з галасом, обмаєна виноградними гіллячками, бігла до батька, — скріпили Замфірові його веселий настрій, його рожеві надії.

Сонце вже повернуло на вечірній пруг. Маріора загадала збиратися додому. Хлопці метнулися до коней, і незабаром віз стояв запряжений, готовий вирушити в дорогу. Гарячі коні помахували обтиканими виноградним листом головами, а дівчинка у вінку з гіллячки винограду тягла за собою на віз стяті батьком довгі лозини з делікатним лапатим листом та позакручуваними тоненькими вусиками.

Нарешті коні рушили, каруца поколотилася берегом

Прута й довго ще видко було щасливі обличчя дітвори та довгі зелені лози, що, позвисавши аж до землі, колихалися від швидкого руху, немов прощаючися із своїми подругами на винограднику...

Михайло Коцюбинський.

11. Дівчинка із шляху.

I.

Йти було важко. Маленькі ноженята, обгорнуті в ганчір'я, чавкали в грязюці й ламалися в колінах. Нило всередині. Іноді тупий, голодний біль, як із цепу зривався, кидався від шлунку в груди, в голову. І темніло в очах. І мліло все тіло.

Тоді Марійка знесилено сідала просто на шлях у грязюку й стиха скиглила.

Мати благала:

— Марійко, ну, ще трошки. Недалеко вже — он хутори. Попросимося ночувати... Ходім бо!

Жаль було маму. Так жаль! — Хора вона. На руках — Василько. І щоднини ж від сонця до сонця все йдуть-ідуть... Темні плями під очима. А в очах — сльози.

— Ну, йдімо ж!

Мати прихилилася до дитини.

— Болять? Ну, вже недалечко. Ходімо.

Очі раптом висохли й погострішали.

— Не загибати ж нам на шляху!

Взяла за руки й потягла шляхом.

Ішли далі. І доки ще йти? — Ген-ген простягся шлях — кінця-краю йому немає. А по ньому сірі плями людей голодних. Тут-там. З боків по степу — хутори. Пообгорталися садками, віконницями очі-вуха позатикали.

Йшли й мовчали. А в голові, мов метелиця, — думи. Пригадувалося далеке село на Катеринославщині. Голод там. Розкриті хати, повітки світять ребрами. Голодні люди з клунками »на врожаї« розповзлися. Пішли й вони. Пригадувалося Марійці, як за оселю вже вийшли і як їй було гірко йти в широкий світ. Мама тоді плакали, й усі вони — діти плакали. Тоді ще був з ними й Хведько. Де він тепер?

Марійка зідхнула й нижче голівкою похилилася. А думи линули далі:

...Захорів він дорогою. В людей, де ночували, — покинули його. А самі — тікати. Та наздогнали. Бородатий чоловік розірвав матері комір і вдарив. Збіглися люди. І мати плакала перед ними й стогнала від болю.

— Людочки добрі! Та де ж я подінуся з ним — хорим? Нести — дитина ж на руках. Не їла ще сьогодні.

Кричали щось люди. Махали руками.

Тоді пішли далі. Зайшли в лічницю й там покинули Хведька.

— Що з ним тепер? — думало дівчатко. І ледве-ледве чвалало по грязюці. Мати тупо дивилася вперед, уздовж шляху.

Йшли й мовчали.

II.

В хуторах довго блукали від хати до хати. — »Хоч шматочок отакісінький«! — прохали. І, обходивши всі, зібрали з півдесятка варених картоплин, два-три шматки хліба. Ночувати ж ніхто не пустив.

— Усякі тепер ходять, — казали: — пусти, а він обікраде, та й шукай тоді вітру в полі.

Мати благала. Клялася дітьми, що не така вона, що не займе нікого. Марійка трусилася й горнулася їй до ніг. — Не помагало.

— Йди, йди, жінко! Дали тобі, Христа ради, і йди собі. Тут до села вже недалеко. Верстов зо три.

Пішли. Попленталися знову на шлях.

Марійка відстала і плакала:

— Не підійду.

І обличчя в неї було таке перелякане. Такий жах приниш і тремтів їй в очах. Стислося серце материне в грудях, занило.

Зійшли із шляху й під тином посідали.

— Відпочинь, дитино, а тоді ще трошки підійдемо. Вже недалеко — ось-ось за оцим горбочком.

І ніжно гладила, горнула до себе маленьке тільце. Думала: »не дійдемо ми туди, »на врожай«. Не дійдемо. Треба поспішатися. А то настане холод, а ми роздягнені. Замерз-

немо десь на шляху. І снігом нас замете... Треба поспішати«!

— Марійко, підемо!

Нахилилася над дитиною. Та — спала. Пекучий жаль обгорнув серце материне.

— Спить. Бідна моя дитина! За що поневіряєшся хоч ти...

І раптом обірвалася думка. А натомість:

»Хіба покинути тут, у хуторах«? — зринула інша: — »Люди таки не дадуть загинути. А я далі подамся. Наймуся, зароблю що. Поправиться життя — розшукаю«...

Дивилася з болем у дитяче обличчя й гладила рукою. А в голові настирливо товклося: »хіба покинути«? Далі зняла з плечей порожній мішок, підмостила Марійці під голову, запхнула за пазуху шматок хліба й навшпиньки тихенько відійшла...

Зупинилася. Довго стояла й дивилася в сіреньку грудочку — дитину під тином. Раптом зірвалася з місця й подалася шляхом, ковтаючи сльози.

Далі-далі... Ген-ген — лише мріє...

III.

Сутеніло. Сивий дідок стояв, здивовано розвівши руки. Марійка злякано дивилася на нього й тремтіла з холоду.

— Чого ти тут, дівчино? — спитав дід.

— Де-е ма-ма? — заскиглила дівчинка.

Дід похитав головою.

— Значить покинула! Ой-гой! Гірке лихо!... Як же це?

— Ми сиділи, а я заснула. А тепер немає мами.

Дід замислився.

— Ну, нічого робити. Ходім.

Узяв дівчинку за руку й повів у хутори. Довго йшли. Нарешті за греблею звернули в двір.

У хаті світилося. За столом сидів чоловік, двоє дітей у біленьких сорочках. (Згадалося, що завтра свято). Жінка подавала вечерю на стіл.

Дідусь поздоровкався й показав на дівчинку.

— Гостя привів ось — дівчинку із шляху. Ти, Юхиме, візьми вже на ніч, а завтра можна буде в притулок відправити.

— І, лишенько, — об поли вдарила жінка: — ну, дня того нема, щоб не було якої напасти. Ці голодні доведуть до того, що й ми з голоду загибатимем!

— Ну-ну, — похитав головою дід: — не обіднієш від того, що дитина шматок хліба з'їсть.

— Хай зостанеться, — кинув хазяїн з-за столу.

Марійка сіла під припічком. І стиха хлипала. Дід пішов. Тихо стало в хаті. Мовчки жінка подала дитині в мисці вечерю. Мовчки вечеряла сім'я за столом. І мовчки дві пари великих дитячих очей дивилися на чужу дівчинку. А в них іскрився жаль.

Після вечері полягали спати. Драною рядниною, що дала жінка, Марійка закуталася з головою. Та заснути не могла. Думи, як зграя гайворіння, налетіли на неї, клювали-клювали до болю.

Хтось навшпиньки підійшов і став біля неї. Потім рука злегенька торкнулася.

— Спиш?

Марійка злякано визирнула з-під ряднини. Біля неї — дівчинка в білій сорочці присіла й стиха питала:

— Холодно тобі? Ти вся трусишся.

Мовчала Марійка. Та прихилилася ближче.

— Тебе покинула мама? Під тином — казав той дід.

Марійка зідхнула тяжко. Зідхнула й дівчинка в білій сорочці. Мовчала. Раптом дівчинка нахилилася ще ближче над Марійкою й сказала.

— Трусишся ти, змерзла. Ходімо на піч. Там тепло...

Відкрила ряднину.

— Ходи бо.

Марійка мовчала, потім стиха озвалася:

— Твоя мама битиме...

— Не буде. Ходи...

Маленькі рученята обгорнули дівчинку й повели її на теплу піч.

IV.

На другий день Марійку відвезли в село верстов сім від хуторів. У дитячий притулок. Великими вікнами ясно дивився він із саду на вулицю. Широко ворота розкрив. Наче закликав: — »Сюди, до мене«!

В хаті, куди завів підводчик дівчинку, було тепло

й пахло борщем. Біля печі вешталося кілька жінок. З-за дверей чувся шум, дитячий гомін, сміх... Вийшла завідачка.

— Новеньке. А змерзло як!

Хапко почала роздягати.

— Прісю, — звернулася до жінок: — поможіть. Та окріп, дівчата, давайте!

Роздягли. Скупали. Наділи чисту сорочку.

— О, як нова копійка! — всміхнулася »тьотя Галя« — завідачка. — А тепер ходімо до дітей. Їсти ж хочеш? Ходімо, будемо обідати.

Ах, як дивно було в тій великій кімнаті для дітей! Так світло. Бо великі вікна, бо так багацько дитячих облич. А по стінах — малюнки-малюнки. На поличках різні вироби з глини. А ось на столикові — ціла оселя: хата, садочок навколо. Худоба в дворі, біля колодязя — качки... й усе з глини.

А навколо — гомін. Де-не-де бризне сміх. Раптом — принишкло. Десятки очей кинулися до Марійки й прилипли до неї. »Тьотя« казала:

— Оце вам ще одна сестричка. Від голоду втекли вони. Покинули свою хату — йшли, довго-довго йшли. По дорозі захорів у неї брат маленький, десь зоставили його в якомусь селі. А потім і її мама покинула, бо вона бідненька підбилася, не могла йти. І зосталася вона без мами, серед чужих людей... Це привели до нас. Буде жити з нами. Прийміть її, як свою сестричку...

Марійка великими очима дивилася на дітей і в грудях щось тануло-тануло, як сніг на горбочку під сонцем. І чула — наче рожеві проростї ожили в душі й радісно бриніли...

V.

Минали дні.

Не впізнати було Марійку. Спокійне життя в притулку в колі дітей зітерло їй тіні з обличчя. Тіні, що голод, що втома поклали під очі тоді ще, як пленталися шляхом. Уже в очах не було того жаху, ні втоми. Так ясно горіли вони й іноді бризкали сміхом.

Гарно було в притулку. Їсти було що. Тепло. І так весело, так цікаво було. Багато їх — душ сорок. Усе більш сироти, або діти голодуючих.

Вставали рано — довгі ночі були. Холодною водою бризкали в обличчя, хлюсталися й сміялися.

Тоді бралися до роботи. Хто на кухні — чистили картоплю, більшенькі й галушки качали, або що. Інші з »тьотею« якою прибирали в спаленьках. — »...Щоб було гарно«, — казали: — »як у віночку«. Потім снідали. Коли галушки, куліш, чай із хлібом... Після снідання — вчилися. Хтонебудь із вихователів оповідав чи про звірів усяких, чи про те, де люди які живуть і як живуть. — Цікаво.

По обіді був вільний час. Бавитися Марійка вже звикла й теж раділа, сміялася. В кімнаті було, як у вулику: — Гу-у-у...

Коли ж сутеніло, коли по кутках ставали тіні, приходила »тьотя Іра« й грала на роялі. Діти ж або співали, або тихенько сиділи й слухали. Марійці тоді робилося сумно. Пригадувалася мама, брати... далеке село. Грязький шлях — краю йому немає. — »А по ньому й зараз плентаються люди з дітьми«, — думалося. — »Може, мама з Васильком зараз де йде. Проситься на ніч, а її не пускають«. Робилося сумно.

Вночі довго не спала. Думала-думала про маму, про братів, про Наталю, що тоді на піч узяла. Благала, щоб хоч уві сні прийшли до неї. А вони не приходили.

VI.

Була весна. Сонце ніжно й тепло усміхалося з блакитного неба. І від усмішки тієї — земля цвіла.

Цілими днями після довгого сидіння в хаті, діти бігали надворі. Бавилися на леваді, ходили на прогулянки — в ліс, на річку, в степ... Так гарно було. Все ожило, все буяло — тягнулося до сонця. І поверталися з повними жменями квітів, рослин усяких. І квітчали в хатах. Було, дійсно, як у віночку.

Сьогодні не йшли нікуди. Садовили грядовину на своєму городі. Маленькі постаті дітей розсипалися по ріллі, хто із заступом, хто з граблями. Працювали всі жваві й веселі. Руки в землі, і на обличчях виступав піт. А в очах — радість. Бо ніжно цілувало сонце їм голівки, любо теплими долонями гладило зігнуті спини. Наче аж підморгувало до всіх: — »Хе, дивіться, як наші працюють. Молодці«!

І люди, що проходили по вулиці повз огорожу, зацікавлено дивилися на дивну сім'ю, наче рій бджілок. Ось підійшла жінка в драній свиті. Стала й довго дивилася на дітей.

— Жінко! — раптом гукнула й помахала рукою.

»Тьотя Пріся« підійшла. Про щось гомоніла. Далі »тьотя« гукнула:

— Марійко!

Дівчина підвела голову.

— Гукають, біжи! Прийшов хтось! — загомоніли діти.

Марійка скрикнула радісно й побігла по ріллі до огорожі.

— Мамо!

Рученята простягала, тягнулася. А мати ніжно горнула до себе, і в очах її блищали сльози. Сльози радощів.

— Прийшли. А я ждала-ждала... — щебетала Марійка. — А Хведько ж? А Василько?

— Василько вмер, — тихо сказала мати. — А Хведько одужав, це пасти найнявся до людей. Я сюди в »кооператив« на буряки найнялася.

Посідали в холодку під яблунею.

— Буду ходити до тебе, — казала мати. — А ти грайся тут, учися. А колись, може, й додому доберемося. Тільки ж і дома — одна хата-пустка.

Похилилася мати.

— Нічого-нічого, мамо! Ми тут будемо. Хведька візьмемо. А ви будете в »кооперативі« робити. Будете ходити до нас. Нам гарно тут. А як виростемо, ще гарніше буде.

І дівчатко щебетало, щасливо блискаючи очима. Мати дивилася на неї й ніжно всміхалася.

А з городу линули крики, сміх дитячий... Згори цілувало сонце й любо всміхалося...

Андрій Головко.

12. Щастя Пейсаха Лейдермана.

I.

Музика Пейсах Лейдерман був відомий на всю округу. Він грав на скрипці. Мало було таких жидівських весіль, де не подбали б замовити його. Хто його знає, скільки літ

він уже грав? — він і сам того добре не пам'ятав. Чимало вже повдовіло тих, кому він грав; траплялося грати й на таких весіллях, що колись і батькам молодих він теж грав на їх весіллі.

Старі підходили до нього із чаркою, коли він, було, покладе скрипку та витирає піт з лисини червоною хусткою.

— Випиймо, старий Пейсаху! Пам'ятаєш, як ти мені грав на весіллі у Макарові?

— Чому ні? — озветься Пейсах, зідхнувши та похитавши головою. — Добрі часи були колись.

— Оце старшу дочку віддаю; а ще маю другу й сина. Вже заграємо й їм колись, Пейсаху?

— Дай, Боже, дай, Боже! — говорив Пейсах. — Дай, Боже, дожити й унукам пограти і тоді знов з вами чарочку випити.

І Пейсах пив чарку; молода подавала йому на мисочці цимесу; закусивши, він витирав руки червоною хусткою, знову брав скрипку і, кивнувши головою на другу скрипку та на баса, починав знову грати.

І грав же він гарно! Тепер такі музики вже попереводилися: тепер і танці інші пішли і співи інші. Грав Пейсах і нові всякі штуки, не забував і старих. І коли на весіллі вже підгуляють гарненько, під кінець вечері він так, було, гарно та жалібно утне старого маюфеса, що дехто зо старих не видержить та аж заплаче, згадавши давню давнину.

Такий був музика Пейсах Лейдерман.

II.

А жив він у містечку Бишеві, що недалеко Києва, і жив дуже вбого. В сім'ї не мав він щастя: поховав і одну і другу жінку, поховав і дітей чимало; осталася йому одна-однісінька дочка, та й тій доля не пощастила. Вийшла замуж у Макарів за небагатого фактора, та літ через п'ять повдовіла й вернулася до батька з трьома дітьми. Молода ще була й гарна, могла б віддатися вдруге, та скоїлося лихо: заслабла вона на гарячку, трохи-трохи не вмерла; але, як минулася та гарячка, відняло бідній руки та ноги. Так і лишилася каліка з дітьми у батька, бо більш нікуди було їй подітися.

Оце думав колись Пейсах, що на старість буде йому куток у дочки, а довелося старому ще й ту дочку й унуків годувати. Пожурився, посумував, — та нічого не вдієш! Потяг далі старий своє тягло, покладаючи надію тепер на внуків, що, може, впокоять колись його недолю.

Грає, було, де на весіллі, дивиться, як радіють люди та гуляють, а думка раз-у-раз забігає в ту вбогу хатину, де сидить його бідна каліка та внучата. Згадує, як його там виглядають, як кинеться дітвора шукати ласощів у глибоких кишенях його халата, як він дуритиме їх, що ласощів нема... А він тих сиротят ніколи не забував: сам не з'їсть — нащо йому старому? — а для них приховає гостинця з весілля.

Бідував старий музика зо своїми сиротами. Заробітки були лихі. Колись і платили більше і прожиток був дешевший; а тепер народу сила, а жити трудніше, платять мало, дорожнеча скрізь!

III.

Якось після Кишлейфу — як селяни кажуть: у пилипівку — замовили Пейсаха грати аж на два весілля: у Києві на Подолі у купця Факторовича та в Ігнатівку до Брунштайна, що лісом торгує.

У Києві є й свої гарні музики, але Факторович добре знав старого Пейсаха і конче хотів до київських музик додати ще й його скрипку. Пейсахові не первина було й у Києві грати. А в Ігнатівці він мав свою звичайну компанію музик.

Випадало у Києві грати у вівторок, а в Ігнатівці у четвер. Отже, вибираючися з дому, сказав Пейсах, що вернеться аж на шабас, а внукам привезе гостинців аж цілу торбу.

Оце перегравши весілля у Києві, він їхав у Ігнатівку. Вже вечір був у середу, коли він дійшов з Подолу на залізничу станцію, а в десятій годині мала йти »четверта кляса«, якою звичайно їде вся біднота.

Діждавшися тієї четвертої кляси, Пейсах узяв карту й сів у вагон. Там було тісно, душно, накурено тютюном, гомоніли, сварилися, лаялися. Але Пейсахові пощастило якось

залізти у тісненький куток, а що сісти нікуди було, то він примостився на скриньку якогось москаля.

Москаль почав був сваритися, але Пейсах упрохав його.

— Одну станцію, тільки одну станцію мені їхати: у Боярці злізу, — просив він. — Оце Жуляни, перестанок, і зараз Боярка. Дозвольте.

Москаль перестав сперечатися за свою скриньку.

Пейсах, цілу ніч не спавши, закуняв у теплому кутку, як тільки рушив поїзд та кондуктори забрали карти.

Коли раптом він прокинувся: поїзд стояв, люди гомоніли, знадвору десь чувся гомін.

З пересоння та втоми Пейсах не міг відразу опам'ятатися — де він і що робить.

Коли це дзвінок на станції вдарив тричі, зацвіркав свисток, озвався свист з паровоза.

Пейсах скочив на ноги.

— Яка станція? — спитав він.

— Жуляни, — озвався якийсь парубок.

Пейсах зідхнув легко.

Люди зареготалися, дивлячися на нього. Поїзд рушав помалу.

— Не Жуляни, а Боярка, — сказав якийсь дідок. — Проспав, брате! Поїдеш тепер до Василькова.

Звідусіль почулося кепкування та регіт.

— Лягай, старий, спати знов!

— Ще ніч, до дня далеко...

Пейсах, не ймучи віри, прожогом кинувся до дверей. Перед ним проходили ліхтарні, люди, стовпи, сторож біля стрілки, а далі стало темно, як у льоху. Він пізнав Боярку, бо знав добре всі станції під Києвом. Поїзд минув уже двірець і йшов чимраз швидше.

Не думаючи нічого, Пейсах вискочив з вагону. Щось сильне вдарило його у голову і... він зомлів.

IV.

Чи довго пролежав Пейсах без пам'яті — він і сам не знав. Він опам'ятався від холоду та гострого болю у правій щоці та руці. Навкруги було темно, тихо. Він лежав ниць на чомусь дуже твердому, нерівному та холодному. Підвівшися на руках, він полапав круг себе у нічній тем-

ряві і намацав тільки груз та рейку залізниці. Поза ковнір текло йому аж на груди щось тепле, у роті було солоно...

Наглий страх обняв Пейсаха; аджеж може надійти зараз якийсь поїзд. Він підвівся на ноги — ноги тремтіли, підгиналися: з одчаю хотів кричати, але подумав зараз, що нікого, мабуть, у таку пізню пору не докличеться, крім собак хіба. Часом здавалося йому, що він уже неживий, а що це так мана якась. Але щока та рука боліла, як у живого, холод проймав... Далеченько десь світилося світло. Пейсах подався в ту сторону непевною ходою, раз-у-раз спотикаючися, падаючи та збиваючи собі руки та коліна на гострий груз залізної дороги. Страх брав його, щоб не звалитися десь із насипу, або щоб не набіг який поїзд. Ноги підгиналися, світ йому крутився, та світло десь у нічній темряві хиталося, тремтіло, мов би втікало від нього; а за ковнір усе бігло по шиї щось тепле й у роті було солоно. Він лапнув рукою за щоку й аж здригнувся: крізь рану він намацав зуби...

Пейсах доволікся до станції.

Страшний був вигляд його розбитого лиця, закривавленого із широкою раною від ока аж до шиї... Збіглися люди: сторожі, урядовці, прийшов жандарм.

Пейсах відразу не міг говорити, а белькотав щось невиразне на всі питання. Хтось почав зав'язувати йому рану хусткою.

Нарешті якось розказав бідолаха, що він проспав станцію та вискочив з вагону й розбився.

Жандарм почав клясти.

— Нечистий же тебе послав плигати, бодай би ти й не встав був! Що з ним тепер робити? — звернувся він до других.

— Відіслати у Київ, — сказав хтось.

— Довго ждати: аж уранці буде № 6.

— У сільську лікарню, — озвався другий.

— А чи дійде?

— Дійде, — сказав жандарм. — Де ти впав?

— Чи я знаю? — пробелькотав Пейсах. — За станцією.

— Беріть ліхтарні, — звернувся жандарм до сторо-

жів, — беріть жида та ведіть у лікарню. Йдучи, побачимо, де впав.

Пішли.

Один із сторожів, побачивши, що Пейсах заточується, мов п'яний, узяв його під руки. Йти при світлі було легше.

Гонів за троє від станції надибали калюжу крови, трохи далі — капелюх та ще щось у хустині загорнуте.

— Скрипка, — сказав Пейсах і взяв її від сторожа.

Дивним дивом скрипка була цілісінька!

V.

Пізня ніч була вже, коли сторожі довели Пейсаха до лікарні.

Розбудили фельдшера, згодом прийшов і лікар.

Поки розв'язували та промивали Пейсахову рану, лікар розпитував сторожів, як це скоїлася біда.

— Рана здоровенна, — сказав лікар, — два зуби пропало... побачимо, чи кістка ціла.

Пейсах стогнав та сичав від болю, поки пробували кістку, а лікар усе балакав до нього, щоб відвернути його увагу від рани та болю.

— Кістка ціла, голубе. А зашити рану треба.

— Опасне? — пробубонів Пейсах.

— Опасне, та не дуже: живі будете, та й знак буде певний; уже як загубитеся коли, легше жінка знайде, — жартував лікар.

— Нема жінки, — зідхнув Пейсах. — Ой!

— Потерпіть, потерпіть, треба вичистити рану... А чого ви кричите: ой! що нема жінки, чи що болить рана?

— Ой!...

— Знов ой? Бо, бачите, інший раз така жінка буває...

— Ой!...

— ...що волів би чоловік на п'ять таких ран її виміняти.

— Ой, добре вам жартувати, коли вас не болить, — промовив Пейсах.

— Ех, друже, може й болить коли, та не вважаєш. Так і ви не вважайте, не вважайте... — балакав лікар, націлившися кривою голкою зашивати рану. — Оце трішечки вколю...

— Ой!

— Уже. Треба ж зашити... Бо як діру в щоці лишити, то й їсти не можна вам буде. Ротом наллєте страви...

— Ой!

— ...а дірою виллється, — казав лікар, зав'язуючи нитку. — А ви боярський?

— Ні, бишевський.

— Та чого ж вам було плигати з вагону у Боярці? Треба було плигнути у Фастові, нехай би там лікар мав роботу, а не я.

— Мені в Ігнатівку треба, — озвався Пейсах.

— Знайомі там, чи діла які?

— На весілля... Ой!

— Овва! Хто ж тепер з вами схоче танцювати, коли у вас таке негарне лице стало?

— Ой!

— Уже, — казав лікар, знов зав'язуючи нитку.

Пейсах махнув рукою.

— Де вже мені танцювати! Хай уже інші танцюють, хто молодший та щасливий. А я їм граю.

— Коли на трубу, то пропала гра, — мовив лікар.

— На скрипку... Ой!

— Ну, на скрипку, то ще нічого: можна і з розбитою пикою грати.

— Добре, що з правого боку розбита, — озвався фельдшер, — бо, як би з лівого боку, то й на скрипку трудно б було грати.

— Еге, еге! — говорив лікар, зав'язуючи рубці.

Так балакаючи та жартуючи, зашили Пейсахову рану. А він усе думав: чи буде він живий, чи не останеться калікою... Та, мабуть, — потішав він себе, — ті люди не жартували б так, коли б я мав умерти. А дочка, а внуки? Боже! сироти пішли б з торбами, коли б я вмер!

VI.

Рану зашили, обмили. Лікар, відступивши трохи, придивлявся до своєї роботи.

— Красень — перший сорт і хлопець, хоч куди, козак, — сказав він.

— Пане докторе, — благальним голосом промовив Пейсах, — скажіть мені направду: не опасне?

— Не опасне.

— І живий буду?

— І живі будете.

— І не каліка?

— І не каліка.

— Боже, Боже! — промовив Пейсах, складаючи руки. — У мене сироти... дочка-каліка, троє внуків... — і сльози покотилися з його очей.

— Чого ж ви плачете, старий? — промовив лікар, беручи його за руки. — Все буде добре, не журіться, і знак навіть не великий буде.

— Це я радію, що жив буду, — тремтячим голосом мовив Пейсах. — Не за себе — я вже нажився, напився гіркої... радніший вмерти, коли б не сироти... пропадуть без мене...

— Не журіться, — казав лікар, добувши цигарку й закуривши її над лямпою. — Оце хіба днів кілька не можна вам буде їсти твердої їжі, поки рана зростеться, а там можна буде все. Можете й на весіллі грати, коли голова не дуже болить.

— Ні, не болить, — сказав Пейсах.

На нього пахнуло димом тютюну.

— Пане докторе, а курити можна?

— І курити можна.

Лікар добув папіросницю і подав Пейсахові цигарку. Той узяв її, подивився вдячними очима на лікаря, закурив від його цигарки, потягнув раз, удруге, й обличчя його — краще сказати: півобличчя, бо половина була вже зав'язана, — просяяло якимсь дивним виразом щастя: він може грати, він навіть курить цигарку, курить — як усі здорові люди, як оцей лікар — молодий, здоровий, червонолиций.

А міг він лежати тепер холодним трупом на рейках біля станції, і дурно його б виглядала дочка на шабас, дурно внучата чекали б, що дід привезе повні кишені гостинців, ласощів...

*

Пейсах грав у Ігнатівці на весіллі. Розбита, зав'язана щока боліла тяжко; боліла й рука, що водила смиком; і чарку, що подала йому молода, він пив якось чудно, бо-

ком, як п'є птиця воду: перегнувши голову на здоровий бік, щоб не попала горілка на рану.

А півобличчя його сяло щастям — таким щастям, якого не знав він зроду!...

Модест Левицький.

13. Міхалко.

I.

Міхалко, вбогий сільський парубок, що прийшов до Варшави шукати зарібку, безрадно стояв перед каменицею при одній із дальших улиць. Роздумував, куди звернути свої кроки, коли так недалеко від нього, при новій, іще немощеній улиці, де стояло заледве кілька домів, зробився рух. Громадка людей метушилася. Лунали оклики. Робітники показували руками недокінчену будівлю, перед якою лежали дошки, поламані стовпи і груз. А над усім тим підіймався рудий пил цегли.

Міхалко підбіг ближче й тоді вже побачив, що сталося: нова каменица завалилася. Одна стіна впала вже згори додолу, друга сипалася раз-за-разом. Футрини дверей та підвіконники звисали, підвалини стель, хоч грубі й сильні, лежали скручені та поламані.

Із сусідніх домів уже визирали з вікон стривожені жіночі голови, на вулиці не було ще нікого крім робітників, бо ще звістка не рознеслася.

Перший отямився головний майстер:

— Чи не вбило кого? — питав із страхом.

— Мабуть, ні, всі були при сніданку.

Майстер почав числити своїх помічників, але безнастанно збивався. Тому крикнув:

— Челядники є? Помічники є?

— Так, є! Ні, Андрія нема! Так, нема, він був усередині!... — озвалися голоси.

— Треба його шукати! — крикнув майстер і підбіг до будівлі. — Андрію! Андрію! — кликав.

Міхалко несвідомо подався туди. Кілька сміливіших робітників поступило за майстром, але зараз таки гукнули:

— Пане, бережіться! Геть ідіть!

— Андрію! Андрію! — кликав у розпуці майстер. Йому

відповів глухий стогін за муром. Тоді забіг майстер у розколину, завширшки як двері, але наляканий — відскочив. Ухопився обома руками за голову й побіг до міста, мов шалений.

За стіною звинулася в страшних болях людина. Грубий бальок розторощив нещасному обидві ноги, а над головою в нього висіла вигнута стіна; що кожної хвилини могла придавити його.

Старший тесля пильно оглядав усю ситуацію, робітники всім зором висіли при його очах, готові скочити, коли він скаже, що рятунок можливий.

Ранений викрутився у корчах і сперся на руки.

Був це селянин. Мав чорні уста, померкле обличчя, запалі очі.

Тривожно дивився на людей, що стояли кільканадцять ступінів від нього, але не смів кликати рятунку. Тільки лебедів:

— Боже мій! Боже милосердний!

— Там увійти вже не можна! — глухо промовив тесля. А тоді всі подалися назад.

II.

Між ними був і Міхалко. Був більше стривожений, ніж усі. Біль раненого, його страх і розпуку він переживав у своєму серці. А разом із тим чув дивну якусь силу, що штовхала його вперед. Здавалося йому, немов то він один тільки має обов'язок і мусить рятувати людину. Це ж йому близький, бо так, як він, — прийшов із села шукати в місті заробітків. І коли всі казали собі: »відступлю«! — Міхалко один говорив: »Не відступлю! Не хочу! Лишуся«!

Розглянувся. Він сам один стояв перед громадкою, ближче мурів. »Не відступлю«! шепнув собі й підняв друк, що лежав під ногами.

— Дивіть но! що він робить? — загуділи довкола.

— Боже милосердний! змилуйся! — стогнав ранений за стіною.

— Йду! йду! — крикнув Міхалко і подався між розвалини.

— Обидва згинете! — крикнув за ним тесля.

Але Міхалко був уже при нещаснім. Побачив його здавлені ноги й йому потемніло в очах.

— Брате мій, брате! — вистогнав ранений та й обняв Міхалка за коліна.

Міхалко підсунув друк під бальок і всією натугою сил рухнув його. Тоді з другого поверха злетіло кілька цегол.

— Валиться! — крикнули робітники. Але Міхалко не чув, не думав. Силою заперся, підніс і вже зісунув бальок із розчавлених ніг чоловіка, що вився з болю на долівці.

Згори знову посипався груз. Понеслися клуби рудавого пилу, але вже густого, так що вся середина будинку була тьмяна. З-поза стіни чули на дворі якесь шамотання. Ранений застогнав і нагло притих.

У розколині потрісканої стіни виринув Міхалко. Був зігнений і з трудом двигав на плечах безсилого. Повільно переступив небезпечну гряницю. Станув перед юрбою та з наївною радістю кликнув:

— Їде, їде! Тільки один чобіт лишився там!

Робітники схопили врятованого на руки й понесли в браму найближчої камениці.

— Води! — кликали.

— Оцту!

— По лікаря!

Міхалко й собі потягнувся туди та й думав: »От добрий нарід у тій Варшаві«.

III.

Тим часом на вулиці почали громадитися з усіх боків. Збігалися пішки, приїхало кілька дорожок. Навіть понеслися дзвоники пожарної сторожі, бо й її хтось заалярмував.

І вже тепер була ціла юрба таких, що хотіли оглянути криваве видовище. Вони перлися до брами, сміливіші промощували собі дорогу то грудьми, то ліктями.

Одному з таких цікавих Міхалко заваджав.

— Уступися но, роззяво! — гукнув той.

— Або що? — спитав здивований Міхалко.

— Гей, що ж ти за один? Дивіться но, який зухвалий! — викрикав цікавський. — Чи нема тут поліції, щоб прогнати таких витріщаків та дармограїв?...

— До лихого воно йде, — подумав селюх та злякався. — Хто його знає, може й у холодну запроторять? Щоб злого не накликати, замішався в юрбу.

Кілька хвилин пізніше почали з брами кликати того, що врятував раненого робітника з-під румовища.

Ніхто не обізвався.

— Як він виглядав? — почали питати.

— Це був із села. В білій сермязі, в круглій шапці, був босий.

Почали шукати.

— Був такий, — крикнув хтось, — але вже кудись подався.

Розбіглася поліція й робітники, але Міхалка не найшли.

Болеслав Прус.

14. Мій злочин.

I.

Ні, не видержу! Не можу довше видержати! Мушу прилюдно признатися до гріха, хоч знаю наперед, що на душі не буде мені легше від того. Адже ж відплата тут неможлива, бо яка ж відплата може винагородити невинно пролиту кров, надолужити замордоване життя!

Аж страшно мені робиться, коли вся ота нещасна подія ясно з усіма подробицями вирине в моїй пам'яті. Від того часу минуло багато літ, певно, більше, як тридцять. Я був тоді невеличкий сільський хлопчина і бігав, граючися, по лісах і полях мого рідного села.

II.

Власне надійшла весна, один з перших гарних, теплих днів. Перший раз по довгій зимовій неволі в тісних хатах ми, сільські хлопці, могли побігати собі свобідно. Ми вибігли на сіножать, що ще була гола й сіра від скиненої недавно зимової перини. Тільки десь-не-десь проклювалася із землі свіжа зелень; сквапливі, гострі листки тростини, ще позвивані в гострі шила, листки хріну та лопухів над потоком. Тільки в недалекому лісі сподом усе забіліло від дикого часнику, що, власне, починав уже відцвітати, від білих і синіх підліщків.

Над нами підводилося темносинє склепіння неба, всміхалося сонце, а на далеких вершках Карпат блискотіли ще здорові снігові шапки, мов іскристі діямантові корони. Та їх краса не зворушувала нас надто дуже, бо ми почували кожної хвилі холодний зимовий подув, що йшов від них униз до сходу сонця. І річка почувала це; вранці вона буда ясна і чиста і плюскотіла тихенько, мов уліті, а тепер клекотіла гнівно в своїх тісних берегах і протискалася вниз своїми жовтавобрудними, розбурканими водами: це були як раз оті блискучі діяманти, розтоплені весняним сонцем.

Та все те не всилі було попсувати нашу весняну радість. Ми ходили, скакали і підскакували і бігали довкола й відвідували всіх наших знайомих: старого, могучого дуба на краю лісу, що то по його кріпких коронах ми літом лазили навзаводи з вивірками; високу похилену березу із жалібно навислими тоненькими гілками, що ми їх звичайно надуживали за гойдалку на велику гризоту пана лісничого; тихі криниці в лісовій гущавині, де ми, позасідавши за грубими яворами та в'язами, не раз придивлялися вечорами лисам, борсукам та диким кабанам, що сюди приходили пити; й укінці глибокі, чисті млинівки, де ми щонеділі з гаками чатували на щупаків і, коли припекло сонце, з криком і реготом освіжувалися в чистій холодній воді.

III.

Тепер, що правда, довкола було досить голо й сумно, та й у воді, що в літі густо-часто оживлювалася плюскотом щупаків, і в громадах червонооких плотиць, які звичайно плавали цілими купами під проводом однієї найбільшої, тепер було тихо. Та проте ми щокрок заглядали цікаво у воду, під кожний прут, під кожний зів'ялий лопух, у кожний кущ, чи не задусився де який наш знайомий щупак під льодом, або чи пані видра не була ласкава зробити нашим рибам візиту.

— Псс! Псс! — засичали раптом два чи три хлопці, що йшли передо мною, схилилися до землі і поповзли тихо наперед, намагаючися обступити довкола один кущ.

— А що там таке? Що там таке? — запитав я мимоволі також шепотом.

— Птах! Птах! не бачиш його?

— Де він? Де?

— Ось тут у кущі. Лови. Ми ще такого не бачили. Не літає, мабуть, тільки бігає.

Поки ще хлопці обступили кущ, я пішов просто до середини куща, обережно розгорнув густі гіллячки і побачив справді невеличкого пташка, що сховався в торішній траві. Не знаю, чи він був ослаблений, чи переляканий, досить, що, побачивши мене над собою, не полетів і не побіг, і я в тій хвилині мав його в руці. Всі хлопці позбігалися, щоб побачити мого бранця.

— Ах, який гарний!

— Такого пташка я ще не бачив ніколи.

— Гляньте лише на його очі!

— А його пір'ячко.

Це був маленький болотяний пташок, які в нашій підгірській околиці показуються дуже рідко. Пір'я на ньому було попелястосіре з легеньким перловим полиском, дзьобик тоненький, темнозеленкуватий, і такі ж самі довгі, тонесенькі ноги. Він сидів тихо, затулений у моїй долоні, не тріпався, не дряпав і не дзьобав, як це звичайно чинять інші дикі птахи, коли їх зловити в руку.

— Що ти будеш робити з ним? — запитали мене деякі хлопці, озираючи зависними очима гарну здобич у моїй руці.

— Понесу його додому.

— Будеш його пекти?

— Або я знаю. Буду його годувати.

— А знаєш, що він їсть?

— Побачу. Коли не схоче їсти хліба, то, може, буде їсти мух, а коли не мух, то хробаків, а коли не хробаків, то слимаків, або сім'я або пшоно. Вже щось винайду для нього.

IV.

Я справді поніс малого, гарного пташка додому і посадив його не до клітки, а до середини подвійного вікна, де мав більше куди бігати й літати, більше світла і повітря. Пташок не літав і не пурхав, тільки бігав здовж шиб, тут і там постукував своїм тоненьким дзьобиком об скло, та раз-у-раз, як мені бачилося, тужно поглядав на широкий, вільний світ. Часом зупинявся, схиляв голівку або

перехилював її набік так, що одно око, бачилося, блукало на гілках близької яблуні, а потім потакував голівкою так сумно та зрезиґновано, немов би хотів сказати:

— Ах, там надворі так гарно й тепло, та моя весна пропала! Я в неволі!

Мене щось немов шпигнуло в серце, коли я скілька хвиль придивлявся до того пташка. Мені самому зробилося сумно.

— Пусти його! пощо будеш держати його тут! — прошептало щось у мене всередині.

— Але ж він такий гарненький! І я ж зловив його! — відповів я вперто собі самому. — Може він привикне. Коли б я тільки знав, чим його годувати.

З годуванням мав я справді чимало клопоту. Я поклав пташкові скілька крихоток хліба, скільканадцять зерняток проса і скільканадцять хатніх мух, кожний рід поживи окремо в чистенькій мушлі, поставив йому черепок води і пішов геть, щоб лишити його в спокої. Коли ввечорі я вернувся додому і зазирнув до свого пташка, то він ані не доторкнувся поживи, тільки сидів у кутку, високо вгору простягнув тоненьку шийку й, не змигаючи оком, дивився крізь вікно на двір, де серед пурпурової пожежі заходило сонце за снігову шапку Хребта-гори, і від часу до часу потакував голівкою так сумовито й безнадійно, що я не міг довше дивитися на нього.

— Може це нічна пташина, — подумав я, — й аж уночі буде їсти.

Ця думка заспокоїла мене трохи, і я спав твердо й не думав про пташка.

V.

Вранці-рано, ще до схід сонця, я побіг знов до світлиці і зазирнув до вікна. Пташок усе ще сидів на тому самому місці, де я вчора бачив його, все ще простягав шийку високо догори й усе ще, не змигаючи оком, дивився крізь вікно на широкий, вільний світ отам за скляними шибами, і від часу до часу потакував голівкою. До поживи ані доторкнувся.

— Пусти його! — Пусти його! — закричало щось у мене всередині. — Пощо тобі мучити його? Адже він згине з голоду.

— Ні, — відозвався інший, упертий голос у мені, — я мушу видибати, чим він годується! Принесу йому слимаків, хробаків і жабуриння.

Не знаю, звідки мені стрілила до голови така думка, що він може їсти жабуриння. Досить, я побіг на пасовисько, назбирав усяких дрібних слимачків, накопав хробаків і виловив з води добру жменю жаб'ячої ікри й приніс усе те моєму бранцеві. Він навіть не звертав уваги, коли я всі ті достатки клав перед нього, не показував ані страху, ані найменшої цікавости, ані крихітки апетиту на ті ласощі. Здавалося, що тільки сонце і тепло і весна там на широкім вільнім світі займила всю його увагу.

Того дня мав я якусь роботу, тож пішов геть і вернув аж увечорі. Я поспішився заглянути до пташка. Він бігав легенько, потакуючи здовж шиб, і навіть не доторкнувся до поживи.

— Диво дивне! — подумав я й хотів зараз випустити його на волю. Та мені прийшло на думку, що тепер він певно ослаблений і нездатний до літання, а коли зараз увечорі випущу його десь тут на подвір'ї, то це буде для нашого котика дуже легка й пожадана здобич. Ліпше буде, коли ще сьогодні він переночує в мене. А завтра ранесенько я віднесу його в те місце, де його зловив, і пущу на волю.

Другого дня, схопившися раненько із соломи, я побіг до свого бранця. Він усе ще не брався до ніякої поживи й сидів ослаблений і втомлений у куточку, очима все зазираючи крізь вікно на волю. Він спокійно дав себе взяти й поглянув на мене тими самими невимовно сумними очима, якими дивився крізь шиби на сонце та на яблуневі гілки. Раз навіть він потакнув голівкою, немов би хотів сказати:

— Так, так, знаю вже, куди мене несуть. Я вже давно знав, що воно дійде до того.

VI.

Я виніс його на подвір'я. Він сидів спокійно в моїй долоні і не пручався. Я чув його м'яке пір'ячко і його тепле тіло.

— А смачне мусить бути його м'ясо! — стрілила мені раптом думка через голову. — А що, як би його зарізати і дати спекти?

— Пусти його! пусти його! — шепоче щось, мов добрий янгол, у мене всередині. — Аджеж бачиш, він такий маленький. Навіть заходу не варто, щоб його пекти.

— Але ж бо шкода його пускати! Я ж зловив його! — бунтувалася дитяча впертість.

— Пусти його! Пусти його! — лебеділо щось тихо-тихо в найглибшій глибині моєї душі.

А пташок сидів тихо і зрезигновано в моїй жмені. Я відкрив долоню — він не полетів. Щось огидливе, злорадне тріюмфувало в мене всередині.

— Бачиш! він сам не хоче! Ти ж дав йому змогу втікати, чому ж не втікав!

— Але ж бо він слабий і зголоднілий, — лебеділо щось тихо-тихо в моїй душі.

— Ет, що там! — скрикнула дитяча впертість, і в найближчій хвилині я відкрутив голівку малому, гарному пташкові. Він затріпав раз чи два рази своїми тоненькими ніжками, із шийки виплило дві чи три крапельки крови, і малого, гарного пташка не стало. В моїй долоні лежав холодний бездушний труп.

І відразу зламалася, розвіялася вся моя впертість, моя завзятість, моє самолюбство. Я почув виразно, що я оце зробив щось безглузде, огидливе, що я допустився безсердечного вбивства, навалив на себе провину, якої не відпокутую й не відмолю ніколи. Адже ж я знівечив зовсім безцільно таке гарне, невинне життя! Ось тут, на вільному Божому світі, перед лицем цього ясного, теплого, весняного сонця, я видав і сповнив жорстокий, нічим не мотивований засуд на смерть. Тепер я почув зовсім ясно й виразно, що це вбивство було зовсім безцільне. Адже ж цього бідного трупика я не зможу ані обскубти ані їсти. Ні, я не мав сили навіть ще раз поглянути на нього. Я випустив неживого пташка з руки і, засоромлений, стурбований, пригноблений і змішаний, я побіг геть, геть від нього, щоб не бачити його, щоб затерти в душі навіть спомин про нього. Мені дуже хотілося плакати, але я не міг; щось немов кліщами стискало мою душу, і вона не могла в сльозах вилити свого болю. Маленький, гарний пташок лежав у моїй душі, я поніс його із собою, й мені здавалося завсіди, що він дивиться на мене своїми неви-

мовно сумними оченятами, дивиться з тихою резиґнацією, потакує голівкою і шепоче:

— Ах, я це й знав, що пропала моя весна, що неволя буде заразом і моя смерть.

VII.

У м'якому, вразливому дитячому серці не довго тривали ті турботи. По двох-трьох днях я вже забув про пташка і його нещасну долю. Забув, бачилося, назавсіди. Враження мого злочину залягло десь у темному куті моєї душі і звільна його приспали, прикрили і погребли інші враження, інші спомини.

А проте воно не завмерло. Минуло цілих двадцять літ, і коли на мене звалився перший, великий удар нещасливої долі, коли я молодий, із серцем повним жаги, бажання жити і любити, посеред чудового літа сох і в'янув у тюрмі і мусів почувати, як розбивалися всі мої надії, як без милосердя толочено, розтоптувано, нівечено та руйновано все те, що я вважав найдорожчим скарбом моєї душі, тоді серед тривожної, безсонної ночі явився мені той маленький, гарний пташок, шпигнули мене в само серце його сумні, повні тихої резиґнації оченята, прошептали мені його повільні рухи ті несамовито страшні слова:

— Ах, моя весна пропала! Я в неволі! Знаю вже, знаю, чим то скінчиться!

І відтоді я не можу позбутися того спомину. Він затруює мені кожну хвилину щастя, розбиває мою силу і відвагу в нещасті. Він мучить моє сумління гризотою, і мені здається, що все дурне, безцільне, жорстоке й погане, що я тільки коли зробив у своєму житті, скристалізувалося в конкретний образ оцього малого, невинно замордованого пташка, щоб тим докучливіше мучити мене. Тихими ночами я чую, як той пташок тихо-тихо стукає дзьобиком у шибу, і я прокидаюся зо сну. А в хвилях тривоги й розпуки, коли лютий біль запускає кігті в моє серце і грозить ось-ось зламати силу моєї волі, мені здається, що я сам той маленький, слабосилий, голодний пташок. Я чую, що якась уперта, завзята і нерозумна сила держить мене в жмені, показує мені привиди волі й щастя та, може, в найближчій хвилині без причини і цілі скрутить мені голову.

Іван Франко.

15. Два сини.

I.

Чоловік умер, двоє діток мені покинув, два сини. Треба мені заробляти, своїх діток годувати. Не справлюся сама. Те продала, те продала — все попродала. Важко нам, убогим, своє добро збувати, що воно в нас кров'ю обкипіло.

Збула... клопочуся, бідкаюся з ночі до ночі. Ніколи гаразд і діточками втішатися...

А дітки ростуть, уже й в'ються коло мене й щебечуть, мої соловейки.

II.

Андрійко був у мене повновидий, ясноокий, кучерявий; веселий був хлопчик, жвавий. Було, за день добре мені впечеться своєю пустотою, а ще лучше розважить. І посварюся й поцілую його. Він був старшенький.

А що вже Василько — тихий, сумирний: і в хаті не чути і на дворі не видно. Був якийсь задумливий змалку. Чи те, що він у таку тяжку годину народився, хутенько після мого чоловіка, чи таку вдачу йому Бог дав.

Андрійко село оббіжить — вернеться червоний, сміючися, пустуючи; а цей, гляди, під хатою денебудь сидітиме: землею пересипається або зілля всякі вишукує; розкопує щось — хробачка вигребе або метелика вловить — дивиться, думає... Гукне Андрій, він увесь іздригнеться. А коли то, було, ляже в садку та цілісінький день і пролежить нерухомо, мов прислухається до чого.

— Що це задумався, сину? — спитаю.

— Який це світ великий, нене!

Ще хлоп'ям був, приземком, а всі вже зілля знав: і як зветься, де й коли процвітає і яким цвітом, і коли пташки у вирій відлітають і коли прилітають з вирію — все те він знав.

— Це йому так Бог дав! — було, мені кажуть люди. — Нехайте його — це йому так Бог дав.

III.

Ото, було, тими вечорами довгими осінніми, як уже стомить мене робота, заберу обойко до себе на коліна та почну на добрий розум навчати — як умію, так і навчаю...

Розказую їм і про те й про друге — толкуюся з ними. Отже мій Андрійко хутко й заскучає; так він і вариться; очі собі тре й позіхає й зідхає.

— Пустіть уже, мамо! — проситься.

А скоро пустила, чого не загадає! І гомонить і пустує, поки сон і зможе. А Василько буде хоч цілісіньку ніч ту довгу зо мною сидіти, мене слухаючи та мені в очі пильнесенько дивлячися.

Поснемо. Вночі прокинешся — не спить Василько мій.

— Сину! Чому не спиш?

— Так... Не хочу! Чого, мамо, ніч темна — невидна?

— Так Бог дав, дитино, що темно вночі... — Спи! — кажу йому, — спи!

Він і замовкне... Тільки довго ще неспокійно ворочається.

Було, як місяць у віконечко засвітить, Василько дивиться, очей не зводячи. А я від людей чула, що не добре, як на сонних дітей місяць сипле промінням, — то й укриваю, було, їх і наказую Василькові: »Не дивися, Василечку, на місяць — не годиться«! Він і зідхне... То вже в ряди-годи впаде така нічка, що б він спочив тихим духом, — або зовсім нема йому сну або ж сни неспокійні сняться.

Андрійко не такий. Уже зоря занялася, вже й сонечко зійшло, а він міцним сном висипається, розкидався — розгорівся... Як його звечора трудно упорхати, так і підняти вранці. А прокинувся він, мій пустунчик, — і гуком його в хаті аж сохи· движать! Ну — бігати, гомоніти, гайнувати, аж усе піде жужмом! А само таке раде, веселе, миле!...

Та то вже, хоч жалко — не жалко, а треба впинити: і пострахаєш, було, і покрикнеш на нього...

Василько меншенький, а навчає старшого брата. Андрійко скорший був, палкий, як іскра: то, було, тричі на день і більш, посвариться з дітьми на вулиці, а то й поб'ється за яку пустоту.

— Андрійку! — каже Василь, — а що ти невеселий?

— Бився, от що!

— Ото й бачиш, Андрійку, що за твою пустоту тобі й не минулося; а як би не заводився, то й не смуткував би тепер і не стидно б було, що тебе побито!

А Андрійко йому своє:

— І... так сидіти нудно!

Та знов югне з хати — і слід загув!...

Тихий був Василько, розсудливий. Хто його й на розум добрий наставляв, Господь його знає! Чи піде, було, чи не піде до товариша, вже й вернувся, вже й удома: не засидиться, не заграється ніде. Так і зріс на самоті сам із собою.

Не говіркий був, не сміливий. У кого вже він вдався такий! Андрійко то всіх дівчат у селі знає. Робить і діло, щирим серцем робить, а годинку урве собі на гуляння парубоцьке! Цей же, як до чого став, і очей не зведе і думки ні на що не зверне — вся душа його в роботі.

IV.

Діти мої, діти мої!

Пройшла в нас чутка — рекрутчина цього року буде. Як я почула, наче мене холодом обняло. Поглянула на своїх парубків: що то за хороші, за молоді, Боже мій добрий!

Одного ранку — бодай такого ніхто не оглядав — сказано мені, що на черзі Андрійко у рекрути...

Збираю останнє, споряджаю його... Як то свою дитину на лихо, на біду виряджати! Хто того не знає, нехай же мене спитає!... А він то на моїх очах уже прив'яв... Де той погляд молодецький, де той усміх веселий!

Чи мені ж те оповідати, що не одна я ненька стара хлопцеві серденько слізьми в'ялила? Плакали й молоді очі за ним, за його гарною вродою! Любо він пісні виспівує, було, ясними зорями. Голос його по всьому селу розлягається. Отже й виспівав собі дівчину любу та гарну. Літньої пори, тихими та теплими ночами лежу, було, довго без сну — думаю та горюю, і чую, було, розмову їх тиху та любу... Сподівалася я невісточки, як ластівочки, собі на втіху... Пішла моя сподіванка слідом за рекрутами!

V.

Казано в середу брати бранців по обіді. Сиджу я та дожидаю тієї години, — коли вбігає мій Василько, задиханий, блідий, а за ним два чоловіки в хату.

— Паніматко! спорядіть обох; пан звелів і Василя брати.

Я віри не йму їм.

— Не буде цього! — таки я їм кажу. — Адже ж пан і сам людина!

— Ні, мамо, — промовив Василь, — так воно дійсно є, як вони тобі сказали!...

І всі мене вмовляють, а в мене серце наче завмерло: і чую, що говорять, і бачу їх, а до серця ніщо мені не доходить...

VI.

Виїжджали три трійки. Все новобранці. За ними рід іде, проводжає. Сіла й я між своїми синами, їду. Шлях мигтить; гаї та поля на очі набігають...

І так мені сталося, наче я дитина мала: не розумію нічого, не знаю, не пам'ятаю. Тільки як гляну на дітей, то страшно стане.

Приїхали до прийому, повели їх, а ми стоїмо, ждемо. Мене — мов сон хилить, та будять мене — хто плачем, хто риданням. Перших вивели моїх... Господи Боже мій! Ти ж у нас великий, ти ж милостивий! Лучше б я в землю поховала їх обох!...

VII.

Привели мене в темну якусь хатину — землянка чи льох чи що воно таке, не скажу! Якийсь москаль сидить: головач, розкошланий, під щетиною увесь, як їжак. Це буде їх старший дядько...

Кланяюся, прошу:

— Не оставте ласкою вашою, добродію, і моїх синів.

Даю йому, що змоглася, грошенят; а то полотна й на діток дещо...

— Не журися, старушка, — прохрипів, — трошки ваші синки проскучають, без того не можна на світі, а там злюбиться; молодці будуть, от, як і я, приміром кажучи!

Поглянула я тоді спильна на нього: червоний, обдутий якийсь він, очі в нього якось померкли... Боже ж мій! А мої сини, мої голуби сизі! Що в них душа тепереньки свята і погляд ясний, і любі обличчя квіткою процвітають!

VIII.

Попрощалися. Провели мене діти за місто... От іще й досі, як вибереться літом на день гарячий, душний, то згадаю собі те прощання наше: от ідемо містом... позачинювані будинки, запиняні вікна скрізь; за містом соснина темна далека заступила шлях піскуватий; суне перед очима по піску рипливий віз, на небі сонце пекуче...

IX.

Зосталася я сама самісінька, недугуючи. Ні сну мені, ні відпочинку. Роблю через силу, нічого не знаю, не чую.

Минає рік і другий і п'ятий...

Обняла мене мов хмара чорна; тільки й світяться мені — як дві зіроньки темної ночі: то дітоньки мої!

По Різдві сиджу я одного вечора, так уже у пізні лягови, пряду... На дворі завірюха, аж у вікна б'є, і світло мигтить...

Коли — стук-стук! Відчиняю — Василь!

— Василечку, синочку мій! а Андрійко де?

— Нема вже, мамо, Андрія. Ліг Андрій, мамо, та й не встане вже!...

А я наче знала, я його щодня в Бога щоночі оплакувала!... А жити б такому та жити! На виріст і на силу й на личко у батька вдався: отже за батьком і на той світ погнався!...

— Зостаріли ми, ненько!... Як вам тут жилося? нужди приняли?

— А так мені жилося: встаю — плачу, і лягаю — плачу, так мені жилося!

— Я, мамо, до вас умирати прийшов!

Придивляюся до нього — лишенько моє!... Воно й молоде, та вже надломане!

— Синочку мій! бодай я не діждала твого слова почути!

Отже то щира правда була, що він сказав.

Тане й тане мій Василько, як свічка. Полежав, похирів — та й на весні переставився.

Де йому й жити було! Воно й росло так, аби слава, а ті виправки та походи силу йому всю вибрали...

— Не на те народився, моя мати, щоб мені людей на

війні тратити, — було, каже. — Не для таких, як я, війна, і войовник з мене не жвавий!

Як уже в тяжкій недузі лежав, то все, було, думає та й думає собі.

— О Боже, Боже! — заговорить, — який у Тебе світ красний! А я й не нажився у світі, а я й не навчився, я й не знаю нічого!...

І в останню годину промовив:

— Не жив я, мамо, на світі, тільки збирався жити!... Молоде то, як косою скосило... А я зосталася!...

X.

Тільки мені й потіхи, що коли присняться мої дітки. Та все сняться вони маленькими, а парубками ніколи не присняться.

І, як живі, стоять вони перед душею моєю: Андрійко веселий, кучерявий, ніби по хаті бігає та гомонить, а в хаті ясно-ясно! Василько над квітками та зіллями сидить, задумався...

Прокинуся — пусто! робота дожидає; треба жити, треба діло робити, треба терпіти горенько...

Живу... Дивлюся, як хата валиться; чую, що й сама я пилом припадаю — якось туманію, наче жива у землю входжу.

Марко Вовчок.

16. Старий Охрім.

I.

Смеркло.

Над чорною, зубчастою смугою густого лісу стояв місяць; стояв та не світив. Невеличке село, захистившися понад далекою річкою в бору, потопало у тій відмінній темряві, якою бувають сповиті весняні ночі саме тоді, як місяць, обгорнений імлою, мов живим димчастим покривалом, замислено стане над обрієм; туман, підіймаючися від землі, згущає довгі тіні лісів і застеляє чисті простори сріблисто полив'яною темрявою. Все тихе, спокійне, замисслене, сумне...

Село спокійно дрімає. Вбогі хати тількищо вирізуються темними обрисами; де-не-де блищить світло, коли-не-коли

рипнуть ворота, забреше сторожкий собака і замовкне; іноді з темної гущавини тихо шумлячого лісу висунеться постать прохожого, проїде верхівець, прорипить віз. То хуторяни з поодиноких, розкинених по лісі, хуторців збираються до своєї церкви зустрічати весняне свято — Великдень. Церква стоїть на пригорбі, саме серед села. По вікнах у неї світиться. Дзвіниця, стара, висока, темна, тоне своєю банею в темній блакиті. Риплять східці. Старий дзвонар Охрім лізе на дзвіницю і незабаром його ліхтарик, мов зіронька, що знялася, і стала, підлетівши, зависає в повітрі.

II.

Важко дідусеві вилазити по крутих, високих східцях. Не слухають уже старі ноги, підтоптався він уже, не добачають очі... Час уже, час дідусеві на спокій, так Бог смерти не дає. Ховав унуків, ховав синів; проводжав у домовину старих, проводжав молодих, а сам усе ще дихтить на світі. Важко... Багацько вже разів зустрічав він весняне свято, вже й лік загубив, скільки разів доводилося йому ждати на цій самій дзвініці празникової години. Й ось Бог привів знову. Дідусь підійшов до вікна і сперся на бильця. Здолу, круг церкви, манячіли у темряві могилки сільських гробків; старі хрести, здавалося, стерегли їх розпростаними руками. Де-не-де схилялися над ними берези, ще не вкриті листом; звідци здолу нісся до Охріма запашний дух молодих бруньок і подихало сумним спокоєм довічного сну. Що ж то буде з ним через рік? Чи злізе він сюди на вишку знову, під мідного дзвона, щоб гучною луною розбуркати чутко дрімучу ніч, чи лежатиме... там, у темнім кутку гробів, під хрестом? Бог знає... Він уже налагодився; а покищо ще раз Господь довів його зустрічати святий Великодний празник. »Слава Тобі, Господи«! — шепочуть старечі уста звичайну молитву, й Охрім поглядає вгору на зоряне, сяюче мільйонами іскор, небо й христиться...

III.

— Охріме, Охріме! — кличе знизу дребезький старечий голос. Старий літами дяк пильно дивиться вгору на дзвіницю, приставляє і долоню до моргаючих і мокрих неслухняних очей, а все не бачить Охріма.

— Чого тобі? Я тут! — відказує йому дзвонар, нахиляючися із своєї дзвініці. — Хіба ж не бачиш?

— Не бачу... Чи не час би вже бовкнути? На небі як?

Обидва дивляться на зорі. Тисячі Божих іскор дивиться на них з висоти. Огняний »Віз« підбився вже височенько. Охрім міркує собі...

— Ні, ще трохи згодом, постривай! Знаю.

Він знає. Йому не треба годинника: зірки Божі скажуть йому, коли час. Земля і небо й біла хмара, що тихо пливе по темній блакиті, і темний сумний бір, що невиразно щось нашіптує, і плюск потонулої в темряві річки — все це йому знайоме, все йому рідне. Не дурно ж тут пережив він свій вік.

Йому ввижається далеке, минуле... Він згадує, як уперше з татом виліз на цю дзвіницю. Господи Боже, як це давно й давно! Йому ввижається русявий хлопчик; очі в нього розжеврілися, горять; вітер, тільки не той, що здіймає по шляху кептюгу, а якийсь інший, високо-високо понад землею розмахуючи своїм беззгучним крилом, має його волоссям. Долі далеко-далеко ходять якісь маленькі люди, й хатки на селі якісь маленькі і ліс ізсунувся геть у долину і кругла лощовина, де розкинулося село, здається такою просторою, здоровою — трохи не без краю...

— А вона ось тут уся! — усміхнувся сивий дідусь, споглянувши на невеличку лощовину. — Так от і життя: замолоду не бачиш йому кінця — краю, а воно ось де все, як на долоні, від краю аж до тієї он могилки, що сподобав він собі в куточку гробків. І що ж, слава Тобі, Господи, пора й на спочинок! Важкий шлях пройшов він почесно, а сира земля йому мати... Швидко вже, швидко!

Одначе — пора! Поглянувши на зорі ще раз, Охрім підвівся, скинув шапку, перехрестився й почав збирати кінці від дзвонів... Через хвилину нічне повітря заколихалося від нічного дзвону: другий, третій, четвертий, один за одним, наповняючи чутку, дрімучу, підпразникову ніч, полилися гучні й співні тони.

IV.

Дзвін стих. У церкві почало правитися. В колишні часи Охрім злазив по східцях додолу і ставав у куточку молитися і слухати співу. Тепер він лишився на своїй дзві-

ниці. Важко йому; а тут він почув ще якусь утому. Він присів на ослінчик і, дослухуючи затихаючий згук захвильованої міді, дуже замислився. Про що? Він сам, мабуть, не відповів би на це питання... Вишка на дзвініці ледве-ледве освічувалася його ліхтариком. Дзвони, що лунали глухо, поховалися в темряві; — здолу із церкви доходили коли-не-коли негучним голосом співи; нічний вітер колихав мотузками, попричіплюваними до залізних язиків у дзвонів.

Дідусь схилив на груди свою сиву голову, де роїлися вривчасті згадки-споминки. — «Канон співають«! — думає він і бачить себе в церкві. На крилосі розлягаються десятки хлоп'ячих голосів: старенький священик, покійний отець Наум, проповідує слабеньким голосом святе слово; сотні голів мирян, мов спіле колосся під вітром, нахиляються і знову підіймаються. Миряни христяться... Все знайомі обличчя, й усі вже покійники... Он суворе батькове лице; он старший брат розгонисто христиться й зідхає, стоячи поруч із батьком. Ось і він сам при здоров'ї й силі, повний незрозумілої надії на щастя й на радощі життя. Де ж воно те щастя? Стареча думка розжеврюється й загасає, як погасле полум'я, пробігаючи ясним та швидким промінем, осявши всі закутки минулого життя.

Важка праця, горе, турботи... Де ж воно те щастя? Гірка доля проведе зморшки на молодому чолі, зігне дужу спину, навчить зідхати, як і старшого брата. Аж ось ліворуч поміж сільськими молодицями, тихомирно схиливши голову, стоїть його стара. Гарна була жінка, царство їй небесне! Та й муки ж приняла, сердешна. Нужда та праця та невигідне жіноче горе висушать і знищать хоч яку гарну молодицю; туманом вкриються очі, й вираз якогось тупого страху перед несподіваним змаганням життя сяде замість великої краси на лиці молодиці... Де ж її щастя? Один зостався в них син, одні радощі й надія, та й того подужала людська кривда...

А ось і він, багатий ворог, б'є земні поклони, замолюючи криваві сирітські сльози; швидко розмахуючи, кладе він на себе хресне знамено й припадає навколішки й стукає лобом. І кипить, аж клекоче, в Охріма у серці; а темні обличчя святих образів грізно дивляться із стін на людську неправду... Все те минулося, зосталося там, позад.

А тепер увесь світ для нього — ця темна дзвініця, де в темноті гуде вітер, гойдаючи бичівками від дзвонів. »Бог вас суди, Бог суди«! — шепоче старий і поникає сивою головою, а сльози тихо-тихо котяться по старих щоках дзвонаря.

V.

— Охріме, Охріме! Що це, ти заснув, чи що? — гукають йому знизу.

— Га! — обзивається дідусь і швидко зривається на ноги.

— Господи! Невже й справді він заснув?

Не було ще такого сорому!... І Охрім швидко, звиклою рукою, хапає мотузки. Долі, як комашня, снується народ; хоругви мають у повітрі, поблискуючи золотою парчею. Ось уже обійшли круг церкви хресним ходом, і до Охріма долітає радісний спів: »Христос воскресе«!

І віддається цей спів хвилею в старечому серці. І здається Охрімові, що ясніш заблищали в темноті воскові свічки, і дужче заколихався люд, і захиталися корогви, а розбурканий вітер підхопив густі хвилі голосів і широким махом поніс їх догори, зливаючи з гучним Великодним дзвоном.

VI.

Ніколи ще так не дзвонив старий Охрім. Здавалося, його повне старече серце перейшло в мертву мідь, і згуки, немов співали і тремтіли, сміялися й плакали і, сплітаючися в дивну гармонію, неслися вгору, в саме зоряне небо. І зорі займалися ясніше, розгорялися, а луна тремтіла і лилася і знову впадала на землю з любовною ласкою. Дужий бас голосно вигукував і кидав власні могучі тони, оголошуючи небу й землі: »Христос воскрес«! Два тенори, здригаючи від перемінних чергових стуків залізними язиками, підводили йому радісно й голосно: »Христос воскрес«! А два малесенькі дисканти, мов поспішаючи наввипередки, щоб не лишитися позаду, впліталися між здорових і радісно, як маленькі хлоп'ятка, співали напідхват: »Христос воскрес«! І здавалося, стара дзвініця трясеться і колишеться, а вітер, хапаючи поквапно ті всі тони, тріпоче своїм дужим крилом і виносить поквапно на ввесь світ ту величну звістку: »Христос воскресе«!

І старече серце забуло про життя, повне турбот і кривди. Забув старий дзвонар, що життя його замкнулося в понуру, сумну і тісну дзвіницю, що він один на світі, як старий пеньок, розбитий злою негодою. Він слухає цих згуків, що то співають і плачуть, то летять у високе небо і припадають до нещасної землі, і здається йому, що біля нього сини й унуки, що це їх раді голоси, дорослих і малих, зливаються в один хор і співають йому про щастя й радощі, яких він не зазнав ні разу за всього свого життя.

VII.

А там люди слухали й казали, що ніколи ще так гарно не дзвонив старий Охрім. Аж ось найбільший дзвін загув несміливо, задрижав та й замовк. Здивовані підголоски, змішавшися, полохливо дзвенькнули невикінченою треллю й разом обірвали її, немов вслухуючися в сумно тремтючу ноту, що й колишеться і хвилюється і ллється і плаче, потроху стихаючи в повітрі. Старий дзвонар, знемігшися, сів на ослінчик, і дві останні сльозини тихо котяться по блідих щоках.

*

— А хто там! Шліть на зміну! Старий дзвонар відзвонив своє...

Володимир Короленко.

17. Жебрачка.

I.

В галерії картин між найсвіжішими творами мистецтва звертала на себе найбільшу й майже виключну увагу публіки картина одного молодого художника, що вималював на полотні звичайну стару міську жебрачку в природній величині і з такою реальною правдою, що видці чудувалися й не могли начудуватися, хвалили й не могли нахвалитися молодого мистця.

Одного літнього дня стояло перед згаданою картиною троє людей: досить ще молодий чоловік, молода, дуже гарна і згідно з найновішою модою вбрана пані, мабуть, його жінка, і молоденька, також вельми гарна і зо смаком одягнена панночка, мабуть, сестра старшої дами. Всі

троє стояли рядом перед картиною, а з їх очей так і пробивалося німе зачудування й те остовпіння, в яке чоловіка деколи вводить правдивий твір мистецтва.

В залі було на цей раз винятково дуже мало людей, бо день був надто гарячий, а крім того, вже зближався полудень; тим то товариство, вийшовши з першого враження й ні на кого не оглядаючися, почало між собою півголосно розмовляти.

— Ах, Боже! — скрикнула гарна пані, — до того справді треба вже великої здібности, щоб намалювати таку картину і впровадити чоловіка в таку ілюзію!

— Здається, вона так і дивиться на нас своїми старечими очима й от-от промовить жалісним голосом: »Дайте гріш, Христа ради«! — додала молода панночка й тяжко зідхнула.

— В тім власне лежить єство мистецтва, — сказав пан з повагою. — Представити річ так, як вона в дійсності є, влити в неї життя, а крім того, осяяти її певною мірою ідеальности — належить до справдішніх мистців; то ж і автор тієї картини, як зачувати, молодий ще чоловік, справді має перед собою велику будущину.

II.

Товариство подалося кілька кроків назад і знову потонуло в огляданні картини.

— Візьміть, прошу вас, під увагу це лице! — говорить пан до своїх товаришок. — Мистець навмисно вилив на голову своєї старої цілий сніп соняшного проміння, щоб усі риси її лиця були тим видатніші, і справді осягнув цим свою ціль, бо перед нашим оком не може вкритися ні найменша дрібниця, потрібна до схарактеризування того лиця. Дивіться, з якою вірністю віддані всі його риси; ті старечі, давнього блиску позбавлені очі, та сітка несчисленних зморшків... або ті уста, напіврозкриті, беззубі, здається, вони ніби порушаються...

— Справді чудово! — скрикнули обидві пані.

— Це ще нічого, — говорив пан далі, — це річ вправи й техніки. Найголовніша річ у тому, що мистець умів вдихнути у свій малюнок справдішнє життя. Погляньте на нього з більшою увагою: чи не говорить з того лиця біда, нужда,

голод, а може ще й слабість, одним словом — життя? Здається, та старенька своїми очима, своїми зморшками, своїми посинілими устами просить нас, благає в нас помочі; здається, від нашого милосердя залежить її порятунок, її існування... Що ж, чи не так?

— Ах, правда! — знову скрикнули обидві пані, а старша дама додала: — В цій хвилині здається мені, що я почуваю милосердя. Це дійсно мистецтво образом викликати в людині подібне почування...

— А до того яка пропорція, яка симетрія лежить у цілості картини! — говорив далі пан. — Усі барви відповідно розложені, ніщо не замазане, все найбільш дбайливо викінчене, одним словом — правдивий твір мистецтва! Але погляньте тепер уважно на середину полотна і скажіть мені, що вам найбільше впадає в очі?

III.

Пані стали уважно дивитися на картину, але не говорили нічого. Пан добув з кишені картку паперу, згорнув її в трубку й подав своїй жінці.

— Подивися через ту трубку!

Жінка заплющила одно око, а до другого приложила звиток паперу й уважно приглядалася картині.

Рівночасно панночка звинула в трубку обидві долоні й собі тим способом стала дивитися на картину.

— Ну, і що ж ви бачите?

— Я бачу руку, — відповіла жінка, — і та рука немов відстає від полотна.

— А з другої руки видно лиш голий лікоть, — додала панночка, червоніючи.

— На те, власне, я й хотів звернути вашу увагу, — сказав пан вдоволено. — Однією рукою, з котрої видко лиш голий лікоть, притримує жебрачка свої лахи (однак ця рука не відограє тут поважної ролі), а другу витягнула по милостиню. І, власне, щодо тієї витягненої руки показав молодий мистець величезний талант. Бо не тільки та рука віддана, як неможна ліпше, з усіма зморшками і жилами, та що тут у найвищім ступені заховано перспективу, а через це видається, мов би та рука відстає від полотна, мов би соняшне світло на ній рухається, переливається; але

найважніше те, що вона з виразом лиця творить гармонію, сказати б — одну цілість. Обійміть хоча б одним поглядом і лице й витягнену руку жебрачки... Чи не спостерігаєте тепер, що той бідолашний вираз убожества, нужди й голоду, на який я вище звертав вашу увагу, виступає тепер жвавіше й живіше порушає людське серце?

— Ах, так! — промовила старша пані, — я навіть почуваю в тій хвилі якесь неописане зворушення в грудях, а до очей тиснуться мені сльози... направду!...

Вона повела хусточкою по лиці.

— Ах, що за диво! — скрикнула панночка. — Чоловік хвилями забуває, що це полотно, і ось-ось ладен сягнути до калитки, щоб втиснути в ту руку милостиню... Цікава річ, — додала, — скільки та картина могла б коштувати?

— На цьому я так дуже не розуміюся, — відповів пан, — але завсіди здається мені, що вона повинна коштувати щонайменш десять тисяч корон.

— Не знати, чи її хто купить?...

— Чому ні! Така картина може прикрасити і найсвітліший сальон.

IV.

Усі троє, надивившися доволі на цінну картину, вийшли із залі, перейшли через великий коридор і опинилися на площі, що розстелялася перед ґалерією картин. Перейшли через площу і мали вже завернути в бічну вулицю, коли це якась жебрачка, що стояла на розі вулиці, обпершися об мур, простягла до них суху руку та стала лебедіти слабим голосом:

— Ах, ласкаві панство! Я ще сьогодні нічого не їла... Я така голодна, така хора, змилосердіться над нещасливою, подайте милостиню, Христа ради!...

Але панство не звертали на неї ні найменшої уваги і йшли все вперед поважною ходою. І нащо їм звертати на неї увагу? Скільки то таких самих жебрачок стрічають вони щодня на вулицях міста?

Тоді жебрачка — не знати вже для чого: чи їй так докучив голод, що вона за всяку ціну хотіла дістати милостиню, чи вона мала яку іншу гадку, віддалилася від муру, заступила дорогу молодій гарній пані і доторкнулася

своїми холодними пальцями до її ручки, щоб ту красну рученьку поцілувати.

— Ах, Боже мій! — скрикнула молода пані, — як же мене налякала якась огидна баба! недобре мені робиться, серце б'ється! — і міцно вчепилася до руки свого чоловіка.

Всі троє приспішили ходу.

— Ах, які вже зухвалі стають ті нероби! Вже справді небезпечно показатися на вулиці! — скрикнула з обуренням молода панночка.

— Я вже скілька разів у газетах звертав увагу магістрату на цю болячку суспільности, що непокоїть спокійних людей, — сказав пан, — але магістратові ані поліції й не сниться взятися до якихнебудь заходів, щоб викорінити її...

Всі троє пішли прискореною ходою до базару.

Та шкода, що ті люди не придивилися ліпше до тієї напасливої жебрачки... Була то власне та сама жебрачка, що послужила за модель молодому багатонадійному художникові до його славної картини — та сама, що на її портрет на виставі всі троє так дивилися, так ним захоплювалися; та сама — у власній особі, тільки, щоправда, — на картині була вона »осяяна певною мірою ідеальности«...

Тимотей Бордуляк.

18. У Чернівцях на перевозі.

I.

На тому місці, де тепер Чернівці, давно був великий ліс, а лісом вела дуже лиха дорога із Серета до Прута до перевозу. Пізно восени 1408-го року полював у цьому лісі пан Чеч на борсуки. Його люди викурювали борсука з ями, а він і черновецький митник стояли з гострими списами при норі, щоб звіря пробити, скоро тільки покажеться. Коли вони так чекали на звіря і дивувалися, чому так довго не вилазить, зачули на дорозі в лісі гомін такий, як від великої череди: там і вівці мекали, і воли ревіли, і свині квичали.

— Це що таке? — спитав пан Чеч митника.

— Певно львівські купці, — відповів цей. — Мушу йти до них.

— Чекайте! піду й я з вами.

Але тільки він це сказав, як з нори вискочив, тяжко сапаючи, борсук і трохи не звалив його з ніг. Митник скочив, як ошпарений, і з розмахом застромив спис у черево борсука. З тим списом і побіг ранений звір у ліс, а за ним люди. Пан Чеч і митник не бігли туди, тільки пішли на дорогу.

— Чи ті купці мають камху і тебенку? — спитався Чеч митника.

— Звичайно, мають, — відповів митник та й усміхнувся якось дивно.

Обидва вийшли на дорогу й побачили цілу валку.

— Ов, та й велика ж череда! — дивувався Чеч.

— Це таки львівські купці, — сказав митник, — придивившися добре. — Оці три чорні вірмени, що їдуть за чередою на першому возі, це брати Ханиси, а на другому возі Мичко Куликівський і Рус Нікіюс. Я їх знаю; ще після першої Пречистої їхали із Львова. Довго забавилися!

II.

Купці над'їхали ближче, впізнали митника і злізли з возів. Привіталися з ним і запізналися з Чечем. Вони чували про нього; це був багатий пан. Чечів замок (тепер люди кажуть Цецин) стояв недалеко від Чернівців на високій горі — з нього у погідний день було видко Чорногору. Отже брати Ханиси почали із цим паном розмову про його родину на Україні, де Чечів було багато; а Куликівський і Рус Нікіюс пристали до митника і пішли за ним на перевіз, ніби за ділом.

— Чого він тут шукає? — питався Куликівський митника, а мав на думці Чеча.

— Та от, — каже митник, — ми полювали на борсука, а ви над'їхали. Тепер він вас не відчепиться і мусите йому дати камхи і тебенки.

— Як заплатить добре, то дамо.

— Е! він без грошей схоче. Хіба ви не чували за нього? А може вас напастувати, бо має із Сучави наказ доглядати перевозу. Тільки, що не все доглядає, бо не хочеться йому.

— Славний у вас пан, — відповів на те з глумом Ку-

ликівський, що здавна знав митника і не раз дав йому заробити на перевозі, отже тепер не вважав на свої слова. — Але цим разом він таки нічого не зискає.

III.

Тим часом череда худоби стрималася над Прутом коло поромів і почала пити воду. Вози з товаром стали на зарінку. Митник з Куликівським і Русом пішли числити, скільки є всієї худоби, щоб знати, яке мито належиться. А Чеч причепився до возів і випитував Ханисів, що везуть. Ті казали, що везуть у возах шовк, камху, тебенку, ладан, перець, грецький квас, шкіру і бавовну з Басарабів, також сушену рибу на піст — та й ще всякі дрібниці.

— А куниць, воску і топленого срібла не везете?

— Воску трохи маємо, а куниць і срібла не веземо, — відповів один з Ханисів, що був львівським писарем. — Віск ми вже заповідали митникові в Сереті.

— Ну, а що, як би я так казав трохи перетрясти ваші вози? — спитався Чеч лукаво.

Купці, видно, зрушилися, але пан Чеч говорив далі спокійно:

— Я, — каже, — знаю, що вам не вільно вивозити ліпших коней з краю, як таких, що найбільше варті три гривні срібла, а у вас бачу коней таких, що я сам дам за них по чотири гривні.

Писар Ханис відповів на це:

— Коли хочете купити собі в нас коней, продамо вам по три гривні без зарібку, але щоб вози трясти і перекидати, на те, вибачайте, ми не згодимося. Не маємо часу все наново складати. Мусите нам вірити на слово. В нас на те є письмо від самого воєводи Олександра, що возів трясти не вільно.

— Покажіть це письмо! — сказав Чеч, немало здивований.

Писар Ханис відчинив одну скриню на возі і витяг звідти записану шкіру з причепленою великою восковою печаткою.

Чеч оглянув докладно цю печатку і сказав:

— Читайте, бо я неписьменний.

Писар почав читати:

IV.

»Милостью божьею мы, Александръ, воєвода и господарь земли молдавской, чинимъ знаменито исъ симъ нашимъ листомъ усѣмъ, кто нань узритъ или єго услишитъ, оже єсмы доконали съ радцями и съ мѣстьчяни илвовского мѣста и съ усѣмъ поспольствомъ ихъ и учинили єсмы съ ними, штобы ходили у нашой земли исъ своими торговлями. А мыта єсмы имъ такъ поставили и улегчили, штобы давали у нашой земли мыто такъ«:

Чеч спинив писаря і сказав:

— Не читайте всього, тільки це, що про Чернівці.

— Добре! От маєте і слова про Чернівці:

»А у Черновци отъ нѣмецкого воза мыто чотыре гроши, а отъ ормѣнъского воза мыто шесть гроши, отъ скота одинъ грошъ, отъ десять свиній одинъ грошъ, отъ десять овець одинъ грошъ, и отъ кони, а отъ кобылы по два гроши. А на перевозы и отъ нѣмецкихъ возъ цѣлыхъ и отъ орменскихъ по чотыре гроши; то мыто черновьскоє. А у Черновци возы не трясти, але купець дасть свою вѣру, аже не имаєтъ заповѣданый товаръ на свой возъ: куници, серебро, воскъ и кони добріи земъстіи«.

— Бачите, возів не можна трясти, — повторив ще раз Ханис.

— Коли ви дістали це письмо? — спитав Чеч.

— А от маєте, тут стоїть написано: У Сочавѣ, у лѣто шестотысячноє девять сотъ и шестьнадесятоє лѣто, октября 8. Не більше, як три тижні тому.

Пан Чеч тепер замовк і замислився. Купці гадали вже, що відчепиться, але він знову почав:

— Я маю лисячі шкіри на продаж. І куниць маю кільканадцять. Купите?

— Купимо! — відповіли Ханиси.

— Ви заночуєте тут до завтра, правда?

— Заночуємо, розуміється.

Пан Чеч увірвав розмову з купцями і пішов туди, де числили худобу.

— Нема ради, — замітив один з Ханисів по його відході до братів, — треба буде завтра добре йому заплатити за шкіри і буде спокій. Не добре зачіпатися з ним. Іншим

разом готов послати своїх людей у ліс, і ті нас обрабують на дорозі.

Брати згодилися з ним, що треба дати Чечеві відчіпне. А Чеч був уже коло худоби, що зводила такий галас, як на торговиці.

V.

Короткий осінній день хилився вже до заходу. Люди, що побігли були за борсуком, наднесли звіря вже неживого над Прут. Чеч подивився, казав занести його до замку, сів на коня й поїхав додому.

Тоді митник запросив купців до своєї хати на ніч. Ця хата стояла недалеко від ріки під горбами і була зроблена з букових брусів, обтиканих мохом, і покрита трощею. Вікон у ній не було, тільки одна болона з міхура у стіні, а двері були такі малі, що треба було схилятися, щоб увійти в хату. Крім цієї хати, було тут ще скілька землянок, що виставали із землі, як могили, і були поросли травою. Тут жили митникові помічники. Оце й були давні Чернівці. Ще по тім боці переходу за Прутом було скілька хатин, таких же бідних — і там також жили люди, бо з дверей хат і вікон виходив тепер дим з ватер, розложених на долівці посередині хати. Жили ті люди з випасу худоби, полювали, ловили рибу в Пруті, дещо заробляли від купців, — і так минав їх вік серед диких лісів.

VI.

Гей! коли б то ті люди могли встати з могил і подивитися, які тепер Чернівці, по п'ятсот роках! Вони гадали б, що це казка, а не правда, що їх хтось зачарував та й показує їм невидані дива. Але люди не встануть; минулися без сліду і згадки. Тільки те письмо від молдавського господаря Олександра, що читав писар Ханис панові Чечеві, лишилося. Воно не є вигадане, а правдиве, і його друкували вже кілька разів у книжках. У тому письмі перший раз названі Чернівці над Прутом, як таке місце, де був перевіз через ріку і де брали мито від товару. П'ятсот років минуло від того часу, як це письмо було написано; отже року 1908-го Чернівці святкували велике свято, що прожили вже пів тисячки літ.

Але для нас не тільки те цікаве, які давні Чернівці. Для нас цікава ще більше та грамота, те письмо Олександра. Погадати собі: п'ятсот літ — це вже цілі моря води уплило за той час Прутом, а от, коли взяти це письмо в руки, то і простий чоловік зрозуміє його тепер, по п'ятсот роках! І ціле це письмо таке зрозуміле, а воно не мале, воно довге й описує докладно, яке мито й у яких молдавських містах і за який товар брати. Писав його, здається, не українець, бо він часом каже: от гривну, а не от гривни, на свой воз — замість: на своїм возі, імуть купити, імуть дати — замість: куплять, дадуть; але зрештою цей писар писав так, що це письмо ми можемо брати за наше, та й міркувати з нього, що у Сучаві говорив писар воєводи тому п'ятсот років по-нашому. Він писав цілком так, як ми тепер говоримо, наприклад: собі, усіх, ільвовский, у нашой землі, серебро, воротити, короля, купець, перець, овець, Михайло, во Львові, улегчили, міщяни, печять (так м'яко вимовляють на Буковині ще і тепер такі слова), шовк, сесе, торгувати, радцями, торговлями — і багато такого іншого, по чім ми кажемо, що це письмо дуже зукраїнщене. Тому п'ятсот років мало хто так писав. І де то так писали по-нашому? У Сучаві! Хто б то гадав?! У тій самій Сучаві, що її всі інші народи Буковини мають тепер за своє місто, тільки не ми. Колись там нашу мову поважали і знали, а тепер і розмовитися трудно по-нашому — відчужилося цілком місто від нас.

Ну! а Чернівці? Грамота, що на її підставі святкувало це місто своє свято, наша; мову в цій грамоті мусіли люди розуміти в Чернівцях на перевозі тому п'ятсот років; а тепер у тім місті горою інша мова, не наша, а ми тут як би у комірнім.

Осип Маковей.

19. Лісовий брат.

I.

Рудольф фон Шпербах зупинив коня на самім березі високорівні і, пустивши з рук поводи, вислав очі на розвідку впоперек краєвиду, що розлягався у його ніг. По лівій руці піднімався верх Гохецель, направо бігли горбаті огнива

хребтів, ззаду муром стояла смерекова, глухоніма пуща Швіцу; внизу ґранатовими пасмами і купами тяглися ліси, що збігали по хвилястих терасах підгір'я аж до води озера, що синіло далеко-далеко, ледве оком заглянути.

Кінь нашорошив уха і вправним поглядом міряв доріжку, що подекуди показувалася низько поміж деревами. Він кілька разів пробував копитом ступити на м'яку мураву, але лицар здержав його за поводи, і кінь став на місці.

Далеко у підніжжя великої групи ґлерненських Альп було видко червоний дах замку Міртшенштайн і його гостроверхі сірі вежі поміж темною зеленню.

Одначе, не про спочинок у своїм каміннім гнізді думав у ту хвилину задуманий лицар. Він став на стременах, заслухався уважно в гірську тишу, дуже пильно переглянув ще раз цілу околицю, а потім завернув на місці, в'їхав у ліс і рушив просто на хребет гір. Кінь побіг скоро.

Шолом їздця блищав на сонці, що хилилося вже поміж дерева, довгий меч дзвенів, ударяючись об стремено й острогу. Цей шолом і меч — то були старі й милі товариші походів пана з Міртшенштайну. З батька на сина в його роді переходив старий шолом простої роботи, що показував докладно будову черепа прапрадіда роду Шпербахів, званого Кудлатим Ведмедем з Ґастер. Зад шолома спадав майже простою лінією зверху вниз, а перед мав широкий отвір від брів аж по шию. Не один молот ударяв по тому шоломі, не один камінь, не один убійчий удар меча вдарив по ньому, а таки ні один череп не тріс під ним; — тому то Рудольф волів його, ніж медіолянські шоломи пречудової роботи, і любив його носити, бо був у ньому певний свого життя.

Як звичайно, мав він того дня на собі кафтан з простої, але добре виправленої шкіри, легку дротяну сорочку, штани з грубого ременя і ходаки, прикрашені довгими колючками. Біля його сідла висів прикріплений простий лук у формі хреста, сагайдак із стрілами і великий топір з яблукуватим обухом. Бо хоч Рудольф блукав тепер по лісах і горах зовсім без ніякої мети, але він не забував, що тихою долиною може перекрадатися якийсь купецький віз,

або на стрімких полонинах можна зустріти пастуха, що не хоче платити данини, — і тому носив цю конечну зброю при собі.

II.

Кінь бігцем вибіг на верх хребта. Вилася там стежечка, витоптана козами в мокрій землі, і покрита шорсткою травою. На узбіччях росли величезні, старі ялиці, обвішані сивим мохом. Тут і там страшні гірські бурі повивертали із землі великі дерева, звалили іх верхом униз і з землі добули величезні відземки із засохлим корінням. Подекуди тихо шепотіли дрібні потоки, що бігли скоренько у якесь стрімке провалля, щоб звідти кинутися з диким шумом наосліп у глибокі прогалини.

Їдучи хребтом у густіший ліс, Рудольф щохвилі розхилював галуззя малини і густі кущі. Та слухав, чи не відізвуться калатавки корів, або чи не заграє хто на розі, бо пастухи скликували себе рогами. Подекуди на верхах являлися малі гірські лисини з пожовклою вже травою, а з них видко було великі полонини. З хмар вийшов був уже Ґлерніш із своїм білим верхом Вренелісґертлі, подібним до похиленого стола; безкраїй Тиді з хребтом, згорбленим від великого ожеледця, і цілий ланцюг дивних почвар. Усі тряслися в тумані, що піднімався з них від соняшного проміння — неначе страшна потвора, що сопе, задихана.

Нерівна стежка, що губилася в травах, скрутилася на одній такій полянці знов ід верхові. Над нею висіла ліщина і покривала її зовсім тінню. Похилившися на шию коня, Рудольф заїхав у ту вуличку. Сонце переливалося там крізь гущавину листя й білими, рухомими плямами капало на високе, соковите зілля, заховане у фіялковім присмерку.

III.

Аж ось у глибокій тиші лицар почув спів, що доходив здалеку. Незабаром його кінь став перед дверима загороди, що задньою стіною припирала до високої, сірої скелі, яка сама одна стирчала поміж деревами на версі гори. Двері були відчинені, і великий, золотий промінь падав ними в середину. Рудольф ізсунувся з коня, підійшов з-поза угла навшпиньки і заглянув у глибину домівки.

Там побачив він діда такого старого, що його лисий череп покривала немов жовтозелена цвіль; він стояв навколішках на землі, обернений плечима до дверей і співав, простягнувши руки. Долоні його були сильно стиснені, неначе з якого болю. На ногах мав цей дід дерев'яні ходаки, на плечах коротку й обшарпану сукману, що сягала ледве до колін, з найгрубшої тканини, яку виробляли для пастухів ченці в Люцерні. Литки мав цілком голі і поросли густим волоссям. Рідке волосся, що виростало за вухами й на потилиці, як срібні нитки, лежало на брунатному комірі.

Ця хата була курна і майже зовсім порожня. Купка вугілля тліла на середині гладко втоптаної долівки, під стіною лежала в'язка сухого сіна, а коло дверей стояло кілька коробок з вільхової кори, наповнених суницями.

Довгу хвилю придивлявся Рудольф до діда. Цікавий знати, чи нема чого в хаті, що можна б зрабувати, всунув голову і заступив вхід своєю особою. Тінь упала на долівку і стіну. Дід піднявся і, співаючи далі, підійшов до дверей. Тоді барон побачив його лице старече, та все ж доволі черстве і прикрашене на щоках легенькими рум'янцями здоров'я. Чорні, проникливі очі світилися, як діяманти, в його навислих повіках.

IV.

Раптом перестав він співати, приступив скоро до юнака і спитав його гостро:

— Хто ти такий і чого тобі треба, брате?

— А ти що за один, старий грибе? — крикнув Рудольф, входячи в хату.

Коли став у хаті, головою досягаючи стелі, дід глянув на нього, на його старий шолом, прижмурив очі і похитав головою.

— Шолом Кудлатого Ведмедя з Ґастер. Справді його... — шепотів він. — Звідки ти маєш його, молодий лицарю? Чи ти може й сам є той розбишака з Міртшенштайну?

— Так єсть, я барон на Міртшенштайні, котрого ти, підлий хлопе, осмілився назвати розбишакою! — заверещав Рудольф, хапаючи діда за комір сукмани.

— Пусти мене, бароне на Міртшенштайні, — сказав

дід з усміхом. — Ти нахабник і розбишака! — До мене приходять уже здавна люди із скаргами на тебе. Ти відбираєш у них не тільки податок, що тобі належиться, але крадеш у них худобу. От тільки вчора приходила до мене із скаргою на тебе ціла родина. Твої слуги вхопили дівчину, ледве втекла.

— Ти знаєш, діду, де вона? Ти знаєш?... — перебив йому барон.

— Знаю і забороняю тобі...

Але ще не встиг доповісти свою думку, як лицар ухопив його руки і, потрясаючи ними, говорив:

— Веди мене до неї, веди мене зараз! Не зроблю тобі нічого злого, коли мене послухаєш, або лоб розітну тобі надвоє, коли спротивишся мені.

Тут старий дід вирвався з рук сильного лицаря, випростав свої похилені плечі, підступив скоро до стіни і, зірвавши з неї малий залізний хрестик, став перед дверима хати і громовим голосом крикнув:

— Оце хрест Спасителя світу! На його невинну муку проклену тебе, звільню слуг твоїх, підданих і хлопів від послуху, відлучу тебе від шляхти, забороню бувати в церкві, щоб ти гинув з голоду, і собаки тебе розірвали, як невірного!

— Ти мене прокленеш? Ти мене? — кричав Рудольф, білий, як труп. — Ти, хлопе...

— Аж сюди зайшов я, втікаючи від ваших злочинів, ви опришки і деришкіри! Тут у цій пущі служу Богові. Коли прилюдно не покаєшся...

V.

Лицар назадгузь вицофався з хати і хотів скочити на коня. Смертельна тривога вовком кинулася на нього, коли дід згадав прилюдну покуту.

— Ні, не втечеш ти! — кричав дід, ідучи за ним. — Вернися зараз і покайся, інакше проклену тебе.

Стривожений і розлючений Рудольф схопив за ручку меча й із зловіщим блиском в очах ішов звільна на діда.

— Ти погрожуєш мені прокляттям?... Хто ж ти такий, що погрожуєш мені? — шепотів тихо.

— Я Рехо, барон Шпербах, стрий твого батька...

— Рехо... — вишепотів Рудольф, випускаючи в тривозі меч на землю. — Рехо пішов був у похід до Льомбардії з цісарем Оттоном і там... пропав. Землю і людей віддав черницям у Бенкен.

— Я пропав для вас, розбишаки, і прийшов сюди, щоб боронити перед вами тих, котрих ви обкрадаєте. Подивися на мене.

Онімілий лицар глянув на діда й мусів признати, що мав перед собою барона Рехо, зорю алеманського лицарства. Ступив кроком ближче до нього і простяг руку, але холодний дід сказав гостро:

— Покайся!

— Діду! — сказав Рудольф, кидаючися йому в ноги і цілуючи його стопи.

— Відверни меч, кинь лук на землю, здійми ходаки і шолом! Підеш босий з відкритою головою до Люцерни і там відправиш покуту.

— Діду... — мовив Рудольф, не відіймаючи уст від ніг старця.

— Встань і ходи! — відповів Рехо.

Коли сонце знялося над високі верхи, пустинник Рехо їхав на коні барона Рудольфа та шепотів тихо молитви. Перед конем ішов босий і беззбройний пан на Міртшенштайні дорогою впоперек великої пущі в бік гарних Митенів, що стояли, як кольони, на далекому крайнебі.

Стефан Жеромський.

20. Гляди, оце мої діти!

(Із збірки: *Шведи на Україні).*

I.

Капраль Андерс Ґраберґ стояв із своєю похідною пляшкою на Сураценському степу. Довкола нього проходили останні громади втікачів — шведів і запорожців, не йшли, а волоклися, а на возах лежали ранені під Полтавою. Цілу ніч і цілий ранок терпів Андерс спрагу, щоб останні краплі води заховати на найкрайнішу потребу. Тепер його думка була просто нестерпна, і він підняв пляшку до уст, та в тій хвилі спустив її знов.

— Мій Боже, мій Боже! — пробубонів він, — чому ж

я маю пити сам, коли інших палить спрага? Ти провів нас через пустиню, щоб міг колись сказати: »З ваших убогих сніговищ випровадив я вас із мушкетами на раменах у широкий світ, щоб вас поробити героями і переможцями. Та коли я прочитав у ваших серцях і побачив, що ви лишилися чисті, що ви мої діти, тоді порвав я на шматочки вашу одежу і дав вам кулі під пахи і дерев'янки замість ніг, щоб ви не поривалися на панування між людьми, а тільки, щоб ви ввійшли між своїх святих. Таку велику силу дарував я вам«.

Андерс Ґраберґ стояв ще хвилину з пляшкою в руці. Потім підійшов до короля, що між сінниками лежав на возі, спалений гарячкою, і подав йому пляшку. Королеві прилипав язик до піднебіння зо спраги, його уста потріскалися й заходили кров'ю, коли їх роздіймав. Та проте він прошепотів:

— Ні, ні, дай ту воду раненим! Я недавно випив повний кухоль.

Андерс Ґраберґ знав дуже добре, що король не пив води. Він був один однісінький, що подумав про завтрашній день і начер води в пляшку, а на обширі багатьох миль вони не надибали ні ставу ні криниці. Та коли тепер він відвернувся від воза, знов налягла на нього неміч і спокуса — випити. Він перевісив собі пляшку при боці і йшов далі, не давши її раненим. Він натискав рукою цинову покришку, боровся із собою, та кожний раз, коли підносив пляшку до уст, опускав її знов і не відважився згасити свою спрагу.

— Може, — думалося йому, — зможу освіжитися із спокійнішим серцем, коли упокорюся де в чому вперед.

II.

Уполудень, коли сонце пражило найдужче, побачив він сивоголового підофіцера, що машерував майже голий, з незав'язаними ранами на плечах. Він розірвав свою сорочку на шматки і завинув йому рани, та коли знов доторкнувся до пляшки рукою, сумління почало гризти його наново. Він побачив хворого джуру, що босий, з кривавими ногами, кульгаючи, волікся далі, і дав йому свої чоботи. Та коли все таки йому не вдавалося із чистим сумлінням

проковтнути трохи води серед тієї купи спраглих, його опанувала гіркість і лютість. З прокляттям і наругою він показав на здорові бочки, повні золота і срібла, що їх з брязкотом везено на двох возах. З них не можна було тепер для тих нещасних уцідити навіть ложки затхлої багнистої води.

— Бийте коней! — крикнув він. — Бийте, поганяйте, щоб бочки не лишилися! Бийте й погоничів!

Вояки не відповідали нічого, бо тепер він показав знов свою правдиву вдачу: так грубо і різко звик він був кричати, коли давніше за кращих часів маршував на переді компанії. Вони й не догадувалися, що він майже сам не знав, що говорить. Та зараз потім він знову звісив голову і шепотів сам про себе:

— І чи ж то конче потрібно, щоб я жертвував власне те однісіньке, що для мене має вартість? Га, га! В такім разі поперевертаймо он ті бочки з грішми в бур'ян і не доторкаймося до них ніколи більш! Мій Боже, мій Боже! Колись, коло Веприка, я чув, як кавалерист Бенґт Ґетінґ із заздрістю говорив про тих поляглих, що їм дали кожному чисту білу сорочку. Таких гордовитих бажань у мене нема! Я ж так мало бажаю... Ах, мені хочеться тільки одного — не лишитися позаду своїх серед степу! Тільки одного, щоб мене положили в землю, щоб надо мною була земля й трава... і кілька слів у списку. А то тепер там стоятиме: Андерс Ґраберґ, а що з ним сталося — невідомо.

Смерком похід зупинився, щоб похоронити тих, що померли задня. Кілька запорожців позастромлювало вже заступи в землю. Між рідкою степовою травою росло скілька низеньких черешневих кущів. Офіцери й вояки кинулися рвати черешні і ділилися ними, немов платою, яка їм дісталася з рук самого Бога. Тоді Андерс Ґраберґ крадьки зайшов за кущ, щоб інші не бачили, як він питиме воду. Та в тій хвилі трубачі почали трубіти на знак, що на краю обрію знов показалася московська погоня, мов чорний вал на найдальших окрайчиках спаленої пустині.

III.

Андерс Ґраберґ відчинив цинову покришку своєї пляшки, та чим довше вдихав у себе вогкі пахощі, тим сильніше починало битися його серце. В тій хвилі в найближчім

возі піднявся близький смерти дозорець Берьє Кеве і впер у нього свої очі.

Андерс Ґраберґ силкувався видержати той німий погляд, та не міг, і знову рука з пляшкою опустилася від уст.

— Блаженні алчущі і жаждущі правди, — пробубонів він.

Немов слуга Божий, що подає останню тайну, так він, у простягненій наперед себе руці, поніс пляшку з водою і притулив її до уст дозорця; і конаючий випив воду до останньої краплини.

Андерс Ґраберґ держався за васаг воза, та коли віз покотився далі наперед, його рука впала безвладно, і він звалився з ніг і впав зомлілий у траву.

— На возах нема для мене місця, — промовив він і вхопив рукою один заступ. — Хоч мені ще ледве тридцять літ, але я такий безсильний, такий утомлений, немов би прожив дев'ятдесят. Та лишіть мені оцей заступ. Може ще вистане моєї сили хоч настільки, щоб хоч самому викопати собі яму і лягти на останній спочинок. Уся моя тривога так любо заснула, і якийсь голос кличе мені до уха: »Гляди, оце мої діти«!

І знову вояки рушили в похід обік возів, що брязкотіли наладованим у бочках золотом. Трубачі оберталися на сідлах назад себе. Зграї бузьків пролітали в сумерку з розпростаними крилами понад потемнілим полем, а ген на степу Андерс Ґраберґ усе ще стояв на колінах із заступом у руці.

Ніхто потому не довідався, що сталося з ним.

Вернер Гайденштам.

21. До роботи!

I.

Миколка несміло відчинив двері в майстерню заводу й здивований та наляканий зупинився біля дверей... Те, що він побачив, вразило його й разом приголомшило... Механічна майстерня гулом гула від безлічі різноманітних машин, станків. Вони разом, наче з наказу якоїсь вищої таємної сили, крутилися, рухалися, наповнювали страшним шумом гаряче повітря майстерні, до того ж проняте горілим маслом і димом.

Дрібно стукотіли слюсарські молотки, верещали стругальні різаки, скиглили терпуги, сичали, мов роздратовані гадюки, паси, повзучи вгору під саму стелю.

А ген високо під самою стелею поважно повзав, по прокладених угорі рейках, здоровенний міст-кран, трясучи своєю ходою всю будівлю майстерні.

Цей кран, наче величезне страховище, про яке розказують у казках, хапав на свій здоровенний гак найвеличезніші залізні та стальні штаби й переносив їх хутко, легко, немов солому понад головами людей і понад машинами туди, куди було треба.

Майстерня грюкотіла й стогнала... Тисячі різноманітних звуків родилися тут, умирали й знову родилися. І хвилювали й висли ті звуки там високо під скляною стелею, над головами робітників. А робітники — немов ті комахи на розруйнованому житлі, — метушилися, лазили між станками, допомагаючи їм справляти свою одноманітну роботу.

Приголомшений цим незвичайним з'явищем, Миколка стояв на одному місці, мов шалений, не знаючи, що йому почати. І може б довго так простояв, коли б білявенький хлопчик його віку не допоміг йому.

— Тобі чого треба? — швидко запитав він Миколку.

— Я на роботу прийшов, — відмовив той не зразу й нерішуче.

— А чого ж стоїш, ґав ловиш? Іди до контори.

— Та я не знаю, куди... і... боюся, — відмовив Миколка.

— Боїшся? Ех, ти!... Ну, ходім, я тебе проведу. Тебе хто бере?

— Дмитро Миронович.

Миколка хотів розпитати в нього дещо про Дмитра Мироновича, щоб знати, що він за чоловік, але хлопчик хутко шмигнув за станок.

— Ну, ходи мерщій! — гукнув він до Миколки.

Той несміливо пішов за ним.

Білявий хлопчик хутко й сміливо пролазив усюди поза купами всякого виробу і поза станками. Він не вважав зовсім на те, що всюди, з усіх боків, крутилися шестерні, свердлики, всякі валки й сичали паси. Кожна із цих речей нарізно, щохвилини могла зачепити й покалічити всякого, хто до них наблизиться.

Миколку ж брав острах і він ішов за ним тихо, обережно, не відстаючи.

Білявий хлопчик іноді зупинявся, показував Миколці, де були дуже небезпечні місця й де треба було проходити обережно, а потім знов хутко шмигав поза станками.

Поки вони вийшли на безпечне місце, де не було вже ні шестерень, ні пасів, страшенно стомився. Йому здавалося, що вони за цей час пройшли багато, багато верстов.

— Ось тут контора, — сказав хлопчик, — чекай тут. Майстер, мабуть, ще не прийшов.

— А звідси ніхто не прожене?

— Ні, ніхто... Тут завжди чекають... Ну, прощай, мені ніколи.

— Прощай!...

— А як тебе звати?

— Мене? — Миколкою.

— А мене Климком... Я на відділі самоходів роблю. Побачимося, як станеш на роботу, — промовив він уже на ходу і зник.

Миколка зостався біля контори чекати майстра. Він мав від нього власну його картку для проходу на завод, самого ж ніколи не бачив. Проте був чогось то певний, що майстер його пізнає відразу, як тільки з'явиться в майстерні.

II.

Великий круглий годинник над конторою показував десяту годину. Миколка чекав уже більш, як три години. За цей час він встиг придивитися трохи до всього, що діялося навкруги. Йому вже робота в майстерні із своїм надзвичайним рухом і гармідером не здавалася чимось таємним, надто незвичайним.

Око призвичаїлося й він почав розуміти дещо. Він побачив, що цілий рядок станків крутить один довжелезний вал, а його крутила невеличка, закрита коробкою, машинка (що звалась мотором, як він потім дізнався). Від кожного станка тяглися до того валу паси. Коли треба було, щоб станок ходив, натягали паса на колесо станка і станок ішов. Коли ж треба було зупинити, то знімали ремінь — і станок стояв.

Таємничість зникла. Лишилася машина, що нею можна було керувати по своїй волі.

Окрім того, він побачив, що люди тут, як люди, мали дуже мале значіння. Робила все машина. Машина свердлила, різала залізо завтовшки в добру дривітню й люди тільки помагали їй — були її прислужниками.

Уся ця робота біля станків і машин, що на його розуміння не потребувала ні знання, ні розуму, — здавалася Миколці нецікавою, осоружною й нудною...

Йдучи в завод, він гадав, що там його вчитимуть, як будувати паровози, робити »лисапеди« і т. п. Він уже в думках уявляв себе добрим самостійним майстром. Майстром, що сам усе може зробити: і паровоза, й »лисапеда«, і самовара, а тут — ось тобі! Ходи біля машини та дивися, як вона шматує залізо! Та це ж поденщина...

— І чого вони так запопадають? — думав Миколка, дивлячися, як старі й молоді і зовсім хлопці — робітники дбайливо метушилися біля своїх станків і деякі навіть підгоняли один одного. Невже їм не обридла отака одноманітна робота?

III.

Ясне, тепле сонце приємно дивилося у майстерню через скляну стелю на блискучі машини й станки, на людей, що зі страху перед голодом працювали безперестану, і, здавалося, говорило людям:

— Раби машин! Покиньте ви свою важку роботу і йдіть до мене в обійми. Йдіть до мене — я вас обгорну теплом, я вас напою ласкою! Йдіть же, йдіть до мене, раби-робітники!

І робітники — наче почували цей невідомий поклик сонця. Іноді із жадобою поглядали на його золоте, ясне проміння й тяглися до нього думками, тяглися душею, тяглися всією своєю істотою, всім почуттям... Але важка праця стискала їх своїми міцними кайданами і не пускала від себе.

IV.

Миколку, що бачив, як грало золоте проміння весняного сонця на всьому в майстерні, теж потягло на сонце, на волю, на чисте повітря, де немає цього скаженого лоскоту, шуму, смороду і духоти.

І він уже хотів вийти з майстерні, але в цей час з'явився майстер Дмитро Миронович. Це був невеличкий на зріст чоловічок, літ під сорок, трохи горбатий із сивуватим уже волоссям і ріденькою русявою борідкою. Він ішов з другого кінця майстерні тихо, поважно, гостро поглядаючи на робітників. Майстрові, зустрічаючи його, кланялися і він тільки інколи нехотя, наче згорда, кивав у відповідь їм головою.

Миколка, побачивши майстра, був зовсім не задоволений ним. Він через те, що про нього так багато всі говорили, що всі його так страшенно бояться, гадав, що це чоловік величезного зросту, з довжелезною чорною бородою, із здоровенними злими баньками й грімким голосом... А тут — ось тобі... Він такий був затоплений думкою порівняння одного з другим, що навіть не помітив, як майстер підійшов до нього.

— Ти хто такий? — запитав він Миколку неприємним скрипучим голосом.

— Я?... Миколка! — відмовив той, тремтячи.

— Та ще роззява й дурень, додай!... — сказав він сердито. — Говориш із старшим від себе і стоїш у шапці.

Миколка хутко зняв шапку.

— А ще хвалили тебе, як путнього! — буркнув майстер сердито. Він подивився на картку й пішов по східцях на другий поверх, де була контора.

Миколка лишився чекати. Через декільки часу його покликали до контори, дали прийомний квиток і відіслали до лікаря на огляд.

Після того, як лікар ствердив, що він здоровий, Миколку приняли до праці на заводі.

А. Шабленко.

22. Між окопами.

І.

Така страшна була днина, що страшнішу годі собі уявити. Звичайно починалося біля десятої, одинадцятої години, — сьогодні перед дев'ятою впали перші постріли, а вже потім неначе б гори повідкривали свої пащі й ревли підземними гомонами, немов би небо розірвало свою сиву скатерку й засипувало нас шрапнелями.

Вже коло полудня така нас обхопила втома, що люди падали бездушно та ждали, самі не знаючи, чи діждуться кінця того пекельного гомону. Годинник, на який кидаю водно неспокійно очима, ані не думає посуватися наперед. Ніколи ще в житті мені не минав час так помалу, як тієї пам'ятної днини.

Нарешті почало смеркати.

— Ще хвилина, хлопці, й будемо спочивати! — мовлю до найближчих сусідів.

— Ой, коли б! — почулося зідхання.

— Правда, що вже не так парять!

— Відай, лекше стає... Ая...

— Ж-ж-ж! — задзижчало нам коло вуха.

Чим рідше ставали гриміти вистріли, тим сильніше вибивався кожний різкий згук, що летів до нас із ворожої сторони. Коли ми вже могли вловити вухами льот окремих куль, то був знак, що вони чимраз рідше починають сипатися. Душа між одним і другим пострілом має хвилину відпочинку, стає вразлива на інші зверхні голоси, звільняється із стану бездушного отупіння. Дивним дивом бачиш, що падає сніг великими платками. Глянеш довкола, а він уже присипав добре землю. Чи не падає вже від полудня? А досі ніхто й не запримітив того. Оглядаються, дивуються. Тут і там починає висуватися обережно голова з окопів. У ту ж таки мить ховається, бо крісові постріли не вмовкають. Але що вже вони, коли замовкли злющі дула гармат.

Дивлюся на годинник. Бачу годину, але не можу докладно зміркувати, яка це пора. Надворі стало темніти. З-під хмар сипле густий пластовець і прислонює темняву вечора.

— Видно, вже досить на сьогодні, — мовлю, споглядаючи довкола себе.

Немов у відповідь на мої слова, як не гримне десь глухий гомін, як не розкотиться по верхах гір... Мимохіть голова принизилася, сховалася під захорону окопу. Зовсім непотрібно. Постріл вицілено в інший бік, коло нас не чути було зловіщого: »ж-ж-ж«!...

— То ще надобраніч! — почув я недалеко себе.

Тим часом настала вже важка темнота. Люди, як стояли, падали в окопи, знесилені, перетомлені. Душі не чули в собі.

II.

Пішли вже накази, щоб польова кухня лагодила харчі, але й це не зробило великого враження. Треба було перекрадатися подекільком, летіти під постріли ворожих крісів кількасот ступнів до хати, де за безпечною стіною стояла кухня. Їсти, що їсти — й коновками нести харчі до окопів. Одні вертаються. Йде нова партія.

Доки ще сили були, то на виграшку летілося. Не одному не довелося долетіти, не одному вернутися не пощастило. Нікого це не відстрашувало, нікого не бентежило. Але сьогодні вже сили почали нас покидати.

А ще тривожила найбільш усіх нас думка, що може повторитися наказ, котрий ми чули кілька ночей одна по одній:

»На багнети«!

Йшла про це німа розмова — без слів — поглядами очей. У відповідь чути було то тут, то там голос безсилля: »Годі вже! Не видержить душа«!...

Три ночі не спали. Цілу днину в огні та в болоті — вночі приступ на багнети. До тієї міри висилилися, що надлетить шрапнель, то тільки по звичці кинеш за ним оком. Бачиш, як розсипався десь оподалік, і вже не журишся ним. Як би тебе в одній хвилині навіть не стало, — байдуже! Може й легше було б: минулася б страшна мука.

А вже найгірше стояти було в болоті по кістки. Водно й дощ і дощ і дощ — цілі тижні січе дрібненький, жили з тебе висотує, душу випирає. Коли б хоч трохи примерзло!... Аж сьогодні стало нам легше дихати, як ми діждалися снігу. Вся наша надія, що хоч з болота зможемо вирватися.

Коли ми перед трьома днями вперше почули наказ до атаки, — в нас вступив дух. То як сидиш скулений і майже не рухаєшся, — заціпенієш увесь. Уже куди краще зогрітися бігом, нападом, боротьбою. Але одна ніч і друга й третя в надлюдському змаганні, а цілий день в огні гармат, промочений до костей у воді й болоті, як де, й до колін, — не видержать, хоч би й які сили.

Ми сиділи в дожиданні чогось, що мало статися, що ждало нас неминуче; не думали боронитися, прийде наказ, — не пора роздумувати, не пора жалітися, нема сильних, слабих, здорових, недужих, кріпких й обезсилених, усі одна-

кові, всі здатні виконати рішучий наказ, найменшу дрібничку перевести з найбільшою докладністю. Прийде наказ, — ми переміняємося з ослабленої маси висилених, перетомлених, продроглих людських істот у сталеву машину, яка, пущена в рух, не спиниться, доки не переведе успішно своєї роботи.

Ми ждали наказу. Знали, що прийде, вірили, що увіллє в наші ослаблені душі нову, свіжу енерґію. Не боялися, щоб нам сил не стало. Отож тепер тим більш усякий хотів вільно захопити того цілющого ліку на перетомлене тіло — вечірнього спокою.

III.

Сиджу, чи радше лежу, прив'ялий, згноблений, чую, як останок сил мене покидає. В голові гуде ще гук гармат, перед очима літають блискавки шрапнелів. Давно вже замовкли грізні дула скажених звірів, давно вже розсипалися останні відламки вогняних їх подихів, а я ще водно переживаю враження тієї грізної днини. Здається, вмирати буду, й ще вони пролетять мені перед очі, так врилися в мій мозок, у мою душу.

А може?... Може, прийдуть колись погідні, спокійні дні в моєму житті, може, забудеться та грізна пора проливу крови, може, замовкнуть у моїй душі ті скажені реви розсатанілих машин, може, заніміють ті дикі стогони безформних тіл, пошарпаних відламками заліза, сталі... Може, колись примеркнуть у моїх очах ті грізні вирази лиць моїх товаришів, що в'ються водно біля мене в ровах, на чистому полі, в лісах, де б не довелося стрінутися з огнем ворожої батерії.

А може?... Може, ще день — один, другий і не стане в одну мить у мене пам'яті, збліднуть усі прожиті картини, замовкнуть усі враження моєї душі, світ змеркне мені перед очима, й я збратаюся в лоні однієї могили з приятелями й ворогами, друзями й...

Ні... недругів у мене немає, — шибнула мені думка крізь голову, й я посміхнувся гірко. — Що мені винні ті люди, хто знає, чи не брати мої, що на них звернене дуло мого кріса?

І я почав помалу нагадувати собі всіх своїх знайомих українців з російської України. Не перечислив би їх. Хто

знає, чи в отім окопі, на який ми сьогодні, без сумніву, підемо приступом, не знайдеться декілька моїх найщиріших приятелів, з якими переговорилося стільки ночей, розправляючи про всілякі питання нашого життя? Хто знає, чи не встромлю я у ворожі груди гострого, блискучого цього убійчого знаряддя, та в ту ж мить чи не побачу виразу смерти на лиці свого найщирішого друга?

IV.

Раптом мої думки звернулися в інший бік. Я почув якийсь дивний згук коло себе. Дивлюся й очам не вірю. Мій сусід, завзятий вояк, який у подив уводив мене своєю відвагою, своїм завзяттям, — плаче. Сидить сердешний на мокрій землі, зловив голову в обидві долоні і справді... плаче.

Я аж не йму віри.

— Миколо! — мовлю сердечно. — Вам що?

Мовчить. Навіть не глянув на мене.

— Миколо! — мовлю удруге й труснув його руку своїми пальцями. — Ви плачете?...

Поглянув на мене сумними очима й мовчить.

Встаю, сідаю проти нього й намагаюся розпитати, що йому.

— Нічого! — було перше його слово. — Дурний хлопський розум, та й тільки.

— А все ж таки?...

— Кажу вам, що нічого.

Ми сиділи так хвилину мовчки. Сніг падав нам на руки, лиця, топився та втому проганяв. Освіжував нас.

Із грудей Миколи добувалися глибокі, сумні слова....

— Мені згадалася жінка, діти. Що вони, сердеги, сьогодні діють?

— Чоловіче! Як би так кожний з нас думав про те, що роблять наші жінки, діти, наші тати, мами, рідня...

— Хіба ви не знаєте, що сьогодні »Святий Вечір«? Де вони, біднятка, блукають у це рокове свято? Чи між добрими людьми, чи де в лісах, у пущах? Чи живуть вони, чи де позамерзали в снігах, позагибали з голоду?

Я знав історію його родини, його села. Мені дуже жалко стало сердешного гуцула. Не міг його потішити,

розважати. Одно, що я міг і хотів йому зробити: то вислухати його жалів. Дати виговорити свій гіркий біль, — хай лекше стане душі. Я слухав, хоч серце рвалося, а він говорив, говорив... Усю трагедію своєї душі мені повістував.

V.

Оповідав, як він зійшов з верха в село до громадського уряду й там сказали йому грізне слово: кличуть.

Трохи не впав. Так в очах почорніло, а гори стали отак крутитися, як той пструг у саку.

Кличуть. Треба йти... Коли?

Зараз таки!

Зараз? Адже ж він не сказав удома нічого. Жінка не знає, діти.... То на війну йде, не в Косів. Божечку святий! Як таки не попрощатися?

— Зараз прийдуть жандарми й заберуть до Коломиї.

Дві, три години й він уже вернеться. Розпорядиться маєтком, розділить, що кому припаде.

Не дозволили. Не бачився ні з жінкою, ні з дітьми. Не розписав між них маєтку. Не розпрощався з ними. Крикнули збиратися. Прийшли »паничі«. Пішли всі до міста. І від того дня він не має вже вістки від жінки. Не знає, чи живе вона, що діє. Не знає навіть, чи вона дістає його листи.

Микола урвав. Дивиться якось так дивно перед себе. Сидить, мов закам'янілий; коло нього присіло декілька слухачів, і кожний свою думку думає.

Коли це почулися щодалі спокійні, лагідні згуки голосу Миколи. Ніби нагадуючи собі щось, почав оповідати свої воєнні пригоди.

Як билися, як гонили ворога перед себе, як зайшли в його край...

Помалу, докладно, з великою пластикою оповідав усе, що пережив, що бачив власними очима. Здавалося, злагодив біль своєї душі тими широкими описами.

VI.

Аж ось перемінився його голос. Дивно почав дрижати.

— Ідемо, йдемо, таки душі в собі не чуємо. Йдемо знайомими селами. Вже недалеко наше село. А гармати так гримлять за нами!... Що то ще сьогодні!... Забавка — сидіти

й голову сокотити. Але то йти в дощі вогню! Ой! То не всякий видержить.

Слухачі притакували головами. Ледве чи хто з них був у тому поході. Звели їх з різних відділів докупи. Але ледве чи хто з них не відбув такого походу, про який говорив Микола.

— Як ми входили в наше село, я дуже зрадів. Може, хоч на хвилину дадуть припочити. Може, збіжить моя з ґруня, — поговоримо хоч ту хвилинку, поки піду далі світами. Але чогось не було в мене великої надії. То за нами гримить, а ми йдемо, ніг не чуємо, а йдемо!

— Ой, то не жарти! — докинув уважний слухач.

— А мене ще одно гонить, сил додає. Ще перейду шматок і побачу свою хату.

Урвав. І мимоволі похилилися голови слухачів. Вони вже чули це оповідання. Знали, що він там побачив.

А Микола питає їх жалібним голосом:

— Чи ви знаєте, що в моїй душі діялося, як я дивився на розвалену хату? Ой, відай, ніхто не зрозуміє цього ніколи! Де була моя жінка, де були діти тоді, як тут билися? Чи в хаті сиділи, чи втікали, доки почалася кривава розправа? Ніколи я не міг дізнатися. Крізь наше село ми пролетіли, не спиняючися. Не було коли навіть оглянутися. Й пішли світами. А тепер, куди не рушуся, водно бачу перед собою свою розвалену хату, водно мені жінка й діти перед очима. Не раз утомлений кинуся на землю, хотів би заснути, відпочити. Ще не зажмурю очей, а вони вже приходять до мене. Прокинуся й такий мені туск здавить серце, що трохи не минуся. Що вони, біднятка, діють, куди вони, сиротятка, діваються!

Зідхнув глибоко й сидів мовчки, вдивлений у берег окопу.

Раптом застогнав зрезиґнований:

— Як те все перебути, як те все перетривати...

VII.

Біля нас зібрався гурток слухачів. Хитали головами, зідхали... Коли Микола скінчив оповідання, то цей, то той і своє горе висловив. Здавалося, легше стало всякому на душі, як міг скинути камінь із свого серця.

Почали згадувати »Святий Вечір«, завтрашнє Різдво, й якась така туга обхопила всіх, що слова вмовкали на устах, розмова рвалася, запанувала розбільна мовчанка. Вона страшніша була, ніж найжалібніші слова.

Бо слухаєш жалів людини, то чуєш її біль, її розпуку, — вони задавлюють твої власні почування, заглушують страждання десятка, сотні, тисячів інших товаришів недолі.

А втихло останнє слово, — починається невимовлена словами журба-мова всієї тої громади закопаних у глибокі земні рови людей, чуєш німі дрижання їх сердець, незаспокоєні їх сумніви, невтишені тривоги.

І враз обсядуть тебе роєм твої власні клопоти.

Згадаєш рідню, давнє життя, зруйноване грізним молохом; непевність, що діється там, де ти поклав свою працю, тривога, яка жде тебе будущина, сумніви, чи загалом ти маєш право клопотатися майбутнім, не знаючи, що принесе найближча хвилина, — все те, немов оркан, злопотить у твоєму мізку, таке там зчинить спустошення, що голова твоя впаде безсило на стіну рова та, зв'ялений, розторощений, безнадійний, лежиш, неначе мертва колода.

Помалу твій зір падає на лиця найближчих: розпуку в них читаєш, зневір'я, затаєні болі... Чимраз росте той гурт людей, кинених, як і ти, в оці земельні канали, на поталу розсипаних шматків шрапнелів. Читаєш на тих лицях нудьгу, втому, напруження нервів...

Чим довше триває мовчанка, тим більше грізний стає настрій гурту...

VIII.

Я найдужче боявся таких хвиль. Звичайно, хтось закляв, починав сварку, до нього приставали інші, найдикіші інстинкти проявлялися серед гурту; здавалося, всякий хотів свою журбу втопити в повені лайок, прокльонів, брутальних слів, які в іншу пору й не продерлися б крізь уста. Оживлювалися лиця, затуплювалася душа, не знати, звідки, — з'являвся свобідний сміх, починалася весела розмова, жарти... Приходила команда, всі схоплювалися на ноги... Оживлення, напруження, дожидання, запал, енергія... Завзята атака, затрата особистих почувань, одноцільна,

безумна маса, грізна в своїх рухах, немилосердна в наслідках своїх діл.

Дивлюся на своїх товаришів, і де не взялася в мене думка, що ще тільки хвилина, й цей наш гурток, схвильований різдвяними споминами, перетвориться в одну мить у заїлих борців і, замість гірких дум про рідне село, жінок і дітей, які засіли в головах та душу розривають, на їх устах залунають шалені оклики: урра! Замість, щоб киснути тут з лицями, залитими слізьми, — вихорем полетять з наїженими багнетами на ворожі окопи. Різдвяний »Свят Вечір« окроплять ворожою кров'ю.

Ще більш упевнювала мене в тому грізна тиша, що залягла не тільки в нашому гурті, але скрізь по окопах, як далеко можна було заглянути. Всюди спокійні, мовчазні гуртки, куди не кинеш оком, — сумні, задумані лиця.

Незамітно перестав сипати сніг, — упало його стільки, що білілася земля; укрив дерева, що тут і там росли між окопами. На небі показалися зорі: одна, друга... цілі їх тисячі. Глуха, лагідна ніч ще більшою тишею вкрила наші становища.

Злетіла на нас дивна тривога дожидання...

IX.

На мене повіяло подихом сердешного родинного тепла. Сива, похилена голова мого батька виринула передо мною десь як би в нашій любій хатині — в ясному світлі. Сидить старенький тато й дуже зажурився. А мати сіла вкутку та проливає мовчки сльози. Ховається з ними, щоб не доводити батька до розпуки. Стіл заставлений до вечері, а вони й не торкнулися страв. Сидять і дожидаються. І враз — то одно, то друге поглядають нетерпляче на двері. Ану ж відчиняться та прийде їх син.

За своєю великою журбою забули, що їх син не може прийти, що рідна наша країна зайнята ворожим військом, ні пройти, ні продертися, ні птахом пролетіти.

Мати отямилася перша. Хотіла довести до краю святковий обряд, щоб покласти стрим журливим думкам чоловіка. Довго думала вже від двох тижнів, чи лагодити святу вечерю. Порішила, що краще злагодити. Правда, — перша це буде вечеря без сина. Але не лагодити її — ще гірше.

Налагодила. Всього й напекла й наварила, як щороку: й борщ, і голубці, й пироги, й рибу, й кутю й усячину. Тепер те все стояло на столі, та їсти не було кому.

А старий батько, що сивий був, — тепер до крихти побілів, що був пригорблений вагою свого віку, тепер пригнувся до землі, прибитий журбою. Одного сина мали, й уже шостий місяць, як ніякої звістки від нього. Чи живе він іще? Чи може й слід за ним замели десь у чистому полі під самітньою могилою.

— Годі вже, таточку, сумувати, — мовить старенька мати, а сама трохи не заллється сльозами. — Починайте.

— Лишіть ще, мамо. Не піде в горло.

— Доки ж нам ждати? Й чого? Сідаймо...

І, замість коло столу, сіла знову на своє місце в кутку хати, а сльози почуріли їй горіхами по лиці.

— Мала б ти вже раз, мамо, розум! — промовив з докором батько. — Чого вічно плакати, куди повернешся!

— Я хоч виплачуся, та й лекше мені стане, а ви, таточку, й не плачете, а вже вас нема й половини того, що були. Воліла б я, щоб ви раз виплакалися й перестали журитися. А то й того немає, а ще як і вас не стане, що я робитиму.

Не договорила. Таким це сказала жалібним голосом, що батько розплакався уриваним, твердим риданням мужчини. Не плакав, — стогнав з глибини закривавленого серця.

А під вікнами хати залунали сердешні слова нашої коляди: »Бог предвічний«...

Обоє схопилися на ноги... йдуть... виходять з хати...

X.

Хата щезає... Міняється картина... Чиниться великий якийсь рух...

А грімкий голос коляди лунає, як дивний, чарівний хор янголів...

...»Прийшов днесь із небес,
Щоби взрів люд свій ввесь
І утішився«...

Глуха тиша ночі стривожилася й ляком обхопила земляні окопи. Підводяться голови, здивовані, зчудувані, — не віриться, щоб це правда...

— Що таке? Хто колядує?

...»В Вифлеємі народився«...

І поки спам'яталися, хто це, звідки той голос, залунало скрізь, як довгі окопи:

...»Месія, Христос наш«...

Стужені серця дали волю своїм почуванням. Над наказ команди: »Ні шелесть у окопах«, сильніший був наказ розараненого серця, захват зболілої, стуженої душі. Широкою луною розлилася коляда, вирвалася з-під землі, з окопів, злетіла в повітря, могутнім гомоном відбилася до хмар, до золотих зір.

І вже ми замовкли, вже скінчили колядувати, а згуки коляди луною котяться по горах. Вискакую з окопу, — не можу зрозуміти. Чи це справді луна така йде? Ні!... То таки чути спів іздалеку, з долини, від ріки. Від ворожих окопів. І ще десь на нашому крилі заблукався кінець коляди. І тут і там... І в наших і в ворожих окопах. Неначе б перекликалися два могутні хори, так лунає в повітрі величня, поважна пісня нашої коляди...

В одну мить бачу: за мною повискакували з окопів десятки людей. Чуємо вже виразно: й там, куди наставлені були наші кріси, наші багнети, й там у відповідь нам гримить уже над землею та сама коляда.

В світлі місяця, який освітив на хвилину всю долину ріки, блукають якісь тіні.

Несподівано почувся з долини грімкий голос:

— Здорові, браття!

— Здорові, здорові були! — посипалися привіти з нашого та з їх боку!

— Свої, українці! Із цього й з того боку.

Я повалився в сніг, немов підкошений. В одній хвилині не стало в мене сили вдержатися на ногах. Я усвідомив собі грізне становище. Цілими днями вогонь гармат і крісів, три ночі — страшні приступи — діти однієї матері, рідні брати.

Мов крізь сон пригадую собі різдвяні привіти: »Здо-

рові з Різдвом Христовим«!... привіти, що більш на безкраїй насміх подобали, ніж на братнє, різдвяне привітання.

І ми й вони знали, що за хвилину прийде наказ, та й ясна зброя блисне в наших руках і злучить чимало з нас в одній могилі, зрошеній братньою кров'ю.

Антін Крушельницький.

23. Хвала життю!

I.

Минуло трохи більш року, як землетрус обернув пишну Мессіну в ґруду каміння. Була весна. Море було спокійне й синє, небо — так само, сонце обливало помаранчові сади по горбах.

Дивлячися з пароходу на сірий труп міста, я не міг уявити собі тієї страшної ночі, коли земля в грізнім гніві так легко струснула із себе величній город, як пес струшує воду, вилізши з річки.

Ступивши на землю, я сподівався стрінути тишу й холод великого кладовища. Я був здивований дуже, коли побачив осла з повними кошиками на спині. Він переступав обережно через каміння розмитого бруку, тримаючися холодку від зруйнованих стін прибережних будинків.

За ним біг хлопець і з сіцілійським жаром кричав:

— Cipolla! cipolla!... (Цибуля! Цибуля!)

До кого гукав він? Кому хотів продавати? Чи не камінням отим, що були споєні перше в суцільну стіну, а тепер знову почали жити окремим життям.

Однак надходили люди. Несподівано з вулиць, із безладної груди каміння, випливали чорні постаті й нечутно ступали по гарячій землі. Купками й поодинці. Йшли якісь дами в довгих чорних вуалях, з мертвим, застиглим обличчям і похмурі робітники. Суворість робітників наче замикали чорні костюми аж до краваток із крепу.

З одного боку м'яко хлюпало море, з другого — висіли потріскані стіни палаців без вікон і дахів, з дверима, що до половини завалені грузом.

І знову сунулися чорні мужчини й тихі жінки, наче черниці, немов похоронні гості йшли комусь віддавати останній привіт.

Чим далі я посувався, тим частіше стрічав цей люд у жалобі, тим виразніше я почував, що щось мене мулить. Я мусів обминати цілі гори різнорідного грузу, бальків, вапна й каміння, що навалені тут серед вулиць. Я мусів перескакувати щілини на землі, наче розкриті жадібно роти, перелазити через мармурові колони й зазирати у вікна, звідки дивилася на мене пустка.

І знову з-поза вугла тихо випливала чорна фігура і стрічалася зі мною мовчазними очима. Тоді я зрозумів нарешті, що мене мулить. Очі! Ті страшні, чорні, жахливі очі, які замкнули в собі все пекло різдвяної ночі й уже більш нічого не можуть бачити. Може світити сонце, голубіти море й небо, сміятися радість, а ті очі, поширені й мертво блискучі у великих орбітах, звертали погляд углиб себе й божевільно вдивлялися в розхитані стіни, у вогонь і трупи найближчих. Мені здавалося, що коли б фотографувати їх, на платівці вийшли б не людські очі, а картина руїни.

II.

Бічні вулиці вже були розчищені трохи. Зате з обох боків завалені стіни фасадів творили грубий шар спресованих бальків, матраців, книжок, вапна, залізних ліжок і людських тіл. Там, де ще стіни стояли, вони ледве трималися, й крізь широкі шпари синіло небо.

Я знав, що город — це кладовище, що з-під розвалин не відкопано ще щось коло сорока тисяч трупів, що в цій спресованій масі, яка обступає мене, лежать у різних позах задушені діти, жінки й чоловіки.

Ішли розкопи. Гурток робітників то нахилявся, то розгинався над купою грузу, і мірно здіймалися кирки й ломи. Поліціянт у своїй пелерині сидів, зігнувшися, високо десь на стіні, а його кепі блищало на сонці. Раптом він устав, приклав руку до кепі й застиг так у повазі.

Я підійшов. Робітники витягали з-під бальків сорочку, потім вийняли ноги й поклали в мідницю. За ногами йшли інші частини тіла — і знову це склалося в мідницю.

Я відійшов. Мені захотілося глянути на небо. Але тут я раптом побачив скрізь по руїнах подібні групи робітників. І щохвилини вставав поліціянт і прикладав руку до кепі.

На площі перед собором було так тісно, що ніде було й повернутися. Вона вся завалена була старим мармуром церкви, уламками пілястрів, орнаментами амбразур.

— Сеньйор оглядає наші руїни?

Я озирнувся. Коло мене стояв якийсь чорний панок із блідим обличчям, ще недавно, видимо, гладкий. Жовті мішки під очима й на щоках звисали так само вільно й непотрібно, як і його одежа, широка, потерта, немов чужа. В лівій руці він затискав соромливо пучок цибулі. Я стрівся з його очима. Ах, знову ті очі!

— Так, так, сеньйоре, ось що лишилося від нашого прекрасного міста. Хто не чув, уявити собі не може тієї пекельної ночі. Така пальба була, така канонада, наче всі сили небесні, земні й морські палили разом із своїх гармат. Я й досі маю шум у вухах... Я був багатий і щасливий, сеньйоре, мав жінку, четверо дітей і банкірську контору. Тепер родина й ціле багатство лежать під грузом, а я ось чим годуватися мушу!...

І з афектованим рухом щирого сіцілійця він підняв руку й потряс цибулею так, що гичка її перетяла сірі руїни й зазеленіла на блакитному небі.

— Мої будинки недалеко звідци стояли. Може, сеньйор бажає оглянути?

Навколо вуст у нього лягла гірка складка.

Я подякував, рушаючи далі.

III.

У вузьких вуличках, як у коридорі, було безлюдно й сумно. Справа і зліва безконечно тяглися спресовані маси дерева, цегли, паперу, одежі, лямп, меблів і людських тіл. Здавалося, всі злидні, які жили в людських закамарках, накидали барикади, щоб не пустити поміч. Над головою їжилися зрушені стіни, готові щохвилини впасти.

Долі, в тіні руїни, сиділа жінка в жалобі із чорним непокритим волоссям, а на колінах у неї гралася дитина. Її сумне обличчя й погаслі очі змусили мою руку полізти в калитку, але на мій рух жінка не відповіла відповідним рухом. Вона лише похитала заперечливо головою. Тоді я зрозумів, що це одна з тих, які звикли давати, але не навчилися ще брати.

Зрідка проходив якийсь робітник, заклавши руки в кишені, замкнувши в обличчі з тонкими губами презирство до тієї землі, що шанувати не вміла людської праці...

Мою увагу займала тепер неначе застигла постать дідка, що самітно чорніла високо на звалищах хат. Я бачив зігнуту спину, старий пом'ятий циліндер і руки, зложені на колінах. Тільки кінчик білої бороди світився з-під циліндра на чорних грудях, на всі ґудзики щільно застібнутих.

І коли я так придивлявся до тієї непорушної постаті, під ногами в мене раптом глухо загарчала земля й захиталася, наче спина корови, що хоче підвестися.

Землетрус! Я зрозумів відразу. Я стояв і дивився, стерплий увесь, як зрушилися стіни, немов живі, як вони загойдалися над головою. Поки я чекав, що ось-ось вони впадуть на мене, все моє життя вмить перебігло перед очима. І — дивна річ! — я не спускав ока із сумної постаті діда.

За хвилину земля затихла. Стіни знову стверділи, скинувши із себе лиш камінці, а зігнутий дід не підняв голови навіть: так само схилявся циліндер, криючи бороду до половини, гнулася спина й руки непорушно лежали на чорних колінах.

IV.

Не тямлю, як я опинився на вулиці S. Martino. Тут були люди, було якесь життя. Вони вже встигли поставити тісні дерев'яні крамниці, наче коробки з-під макаронів. Торгували картками для »форестьєрів« (чужинців), хлібом і овочами.

В одному місці зібралася юрба, — переважно жінки. Вони збилися круг візка, як чорний бджоляний рій. Якийсь ставний добродій висунувся над ними, стоячи на візку. Він щось говорив до юрби. Здіймав руки до неба, простягав до людей, і його голос гудів із переконанням і надхненням. Я рішив, що то проповідник, що він говорить про марність усього живого перед жорстоким лицем природи, перед невблаганністю смерти. І я підійшов до юрби.

Але як же я здивувався, коли побачив, що ввесь перед візка заставлений був гарними скляночками в золотих

етикетках і що пишний добродій простягав над юрбою до неба ті самі блискучі склянки.

— Сеньйори й сеньйорити!... — випускав він глибоко з грудей і від самого серця. — Сеньйори й сеньйорити! Ви бачите тут одно з дійсних чудес сучасної косметики. Оця помада є найпевніший засіб заховати молодість і красу. Легким шаром ви втираєте на ніч її в лице й рано встаєте свіжі, як троянда від роси... Кожна склянка — чотири сольдо...

Він тицяв їх у руки жінкам, брав нову склянку й підносив її над головами юрби у блиск південного сонця.

— Сеньйори й сеньйорити! Молодість і краса — тільки чотири сольдо!...

А чорні жінки, вкриті крепом жалоби, тіснилися круг візка і їх жахливі, мертво-блискучі очі стежили пильно за кожним рухом рудоволосого шарлатана й ловили вухом, ще повним грому пекельної ночі та криком смерти, його надхненну промову:

— Сеньйори й сеньйорити!... Ви бачите одно з дійсних чудес... Тільки чотири сольдо за молодість і красу!...

Я перевів погляд удолину. Десь віддалік з гуркотом і хмарами пилу валили найбільш небезпечні стіни домів. То тут, то там серед сірого грузу й руїни вставав поліціянт і прикладав руку до кепі, віддаючи мертвому честь. Але це мене вже не вражало. Я раптом побачив далекі зелені гори, залиті радісним сонцем, помаранчові сади, безкраїй шовковий простір блакитного моря, і душа моя проспівала над цим кладовищем хвалу життю...

Михайло Коцюбинський.

24. У фабриці тютюну.

I.

Запорошений капцан, прикликаний придверником, повів д-ра Юдима до середини бічної офіцини. Пилок табаки вдирався докторові до носа, горла, легенів та вдвоє приспішав його віддих.

На поверсі, в просторій залі громада жінок у спідній тільки одежі звивала цигара приспішеними рухами, подібними до болісних корчів. Душне повітря, змішане з потом

і пилом стертого тютюну, роздирало Юдимові клітини, прогризало гортанку й очі.

Минули другу залю, де більш ніж триста жінок працювало в подібний спосіб. Доктор бачив машини, на яких сушилися тютюнові листки; січкарню, що різала всякі роди тютюну та млинок, що молов листки на табаку.

Нарешті, за залею, де пакували готовий товар, була півтемна кімната, а в ній працювала братова д-ра Юдима. Вікна цієї кімнати були прислонені густою, дротяною решіткою, а всю її густо присипав рудий пил. По кутах лежало кілька звитків грубо різаного тютюну, в самій кімнаті було кілька варстатів, що при них паковано готовий товар. У розі кожного стола здіймалася закривлена цівка, з якої поземо довгий язик газу стріляв і з сиком горів. При кожному столі працювали по чотири особи, при першому доглянув Юдим братову. Він задержався при дверях і вдивлявся довгу хвилину, щоб зрозуміти маніпуляцію чвірки при тому столі.

II.

В розі біля газового полум'я сиділа Юдимова, праворуч хитався високий, дуже марний мужчина, ліворуч важила дівчина по чверть фунта тютюну, а наважений пересувала з тарільчиком перед високого мужчину; в розі проти Юдимової сидів старий жид; він затиснув шапку так глибоко, що заледве сива борода з-під неї звисала. Ця чвірка металася, наче в судорогах, але в їх дуже скорих рухах була симетрія, метода й ритм. По стільниці, при котрій ця чвірка працювала, безнастанно пересувалися дві бляшані форми, завсіди порожні, з одного боку чотирикутні, з другого рівнораменні.

Кожної хвилі Юдимова брала одну лівою рукою, звертала ширшим кінцем униз та притикала до коліна. Правою хапала листок, задрукований етикетою фабрики, обгортала цією чверткою кінець бляшаної форми, швидким, як блискавиця, рухом надтоплювала на газі ляк та клеїла роги чвертки. В цю мить хапав від неї форму правий сусід, вона ж витягала ліву руку по другу форму перед ним, щоб її так само обліпити. Сусід її обертав бляху так, що обвитий етикетою кінець всував в отвір у стільниці,

в саму ж цю хвилину переймав від дівчини тарільчик тютюну, в правій мав товчок таких розмірів, як бляшана форма. Двічі ритмічно, похилившися над стільницею, втовкав тютюн у паперову торбинку, а другу руку простягав уже до Юдимової за порожньою формою. Наповнену торбину хапав з-перед нього старий жид і клеїв ляком з другого кінця також дуже швидко.

III.

Протягом робітної доби одна стільниця ладувала тисячу фунтів, себто віддавала 4 тисячі пачечок. На зготовлення однієї пачки йшло їм десять хвилинок, бо їх руки були вироблені; були це мети швидкі, мов блиск світла, й блискавичним рухом летіли до означеної точки, а звідтам відскакували, мов пружина.

Тут Юдим доочне бачив це, що селяни називають »способом«. Пригадалися йому також і його власні »способи« на клініці й на операційній залі і ще з більшою цікавістю глядів на труд робітників, що працювали на його очах.

Як тільки Юдимова узріла шваґра, ціла здригнулася й рука її не трапила до полум'я. Коли таким чином спинилася в праці, а товариш на високих ногах, що талував тютюн у торбинку, через те не дістав форми у властивий час, зараз споглянув на Юдимову таким зором, яким могло б глянути одно трибове коло на друге, коли б те спинилося в руху.

Стефан Жеромський.

25. Чукчи.

I.

Холодна підбігунова ніч повисла над околицею. В долині понад землею каламутила її зморожена пара, а вгорі простягалося у безкраї жалібне зоряне небо.

На східцях невеликої хати з малими вікнами та плоским дахом стояв мужчина з відкритою головою та глибоко встромленими в кишені руками. Бездумним, але упертим зором вдивлявся в полудневу сторону, звідки по багатьох днях пітьми мав пирснути світанок. Хвилями здавалося йому, що там уже світає. Але це звізди тремтіли;

тому звернув змучені очі на містечко, на якого краю стояла його хатчина. Там мерехтіли у вікнах бліді світла, а пси гавкали і вили.

Вже хотів увійти до хати, як долетів до нього скрип снігу і гомін швидких кроків.

— Це ти, Осипе?

— Я... Або що? — відповів здалека грімкий спривоу морозу голос, а по хвилині станув коло нього невисокий мужчина, загорнений від стіп до голови в шубу.

— Що ти робиш, дурний хлопче! Стоїш у блюзі?

— Ет, що там! Рік скорше, рік пізніше!...

— Гарно! А я не хотів би вмирати тут. Навіть зігнити не можна по-людськи. Віки треба лежати, як статуя з льоду, а пси будуть вити і вити...

— Справді, погано виють... Наче щось занюхали...

— Розуміється, що занюхали, бо чукчи прикочували. Я йшов саме сказати тобі... Але війдім до хати: страшний мороз, такого не було ще цього року...

Увійшли. Стефан розложив ватру і почав заходитися коло чаю; Осип скинув шубу і ходив широкими кроками по кімнаті.

— Треба познайомитися з ними конче!

— З ким? — запитав Стефан.

— Із чукчами. Вічно жартуєш. А тим часом тобі найлегше це зробити. Маєш варстат, різні люди приходять до тебе. Хочеш?... Я намовлю козака Бузу, щоб привів їх. Будеш мати дуже доброго посередника.

— Добре, намов козака Бузу...

Посідали та, попиваючи чай, забалакалися до пізньої ночі. А вона, ця »пізня ніч«, різнилася від »денної« пітьми лише положенням звізд, кріпшим морозом, голоснішим гуком тріскаючої землі, померклими в хатах вогнями і тихішими, жаліснішими голосами псів.

— Не забудь, що я пришлю їх до тебе. Очаруй їх.

II.

Кілька днів після того, коли Стефан, занятий роботою, сидів при столі, обернений плечима до дверей, почув знадвору якийсь дивний гамір, тупіт. Хтось сіпнув за ремінь, що служив за клямку.

Стефан повернув цікаво голову; рівночасно показалося з-поза дверей плоске, бронзове лице.

— Ходи раз, ходи!... Вистудиш цілком хату... — кричав хтось у сінях.

Стефан пізнав голос Бузи.

— Ходіть, прошу дуже!

— Ніякої оглади! Справжні чукчи... Той — хрищений... називається Лопатка, трохи п'яниця, трохи злодій, але добрий хлопець, а цей... цього не рухайте, це Кітувія...

Дикі стояли спокійно серед кімнати і роззиралися цікаво, але без тіні збентеження. Кожух, загорнений шерстю догори, звисав на них тяжко і непроворно. Виглядали дуже подібні один до другого. Але Кітувія мав темнішу шкіру, а в непорушнім його лиці, в піднесеній голові, в затиснених устах пробивалася кам'яна гордість, мало не погорда для всього й усіх. Тим часом вузькі, шпаруваті очі Лопатки нишпорили хапчиво по полицях і далеких господарських кутах, при чім широкі уста розхилялися легко.

— Скинь шапку! — сикнув до нього Буза та штурknув його ліктем у бік.

Лопатка стягнув поквапно бермицю, з-під якої виглянула звичайна чукоцька, стіжкувата, гостра, коротко стрижена голова.

Кітувія не мав зовсім шапки; його довге, густе і збурене волосся підтримував вузький ремінь, перев'язаний зараз над чолом. Чукча змірив Стефана бистрим поглядом і кинув товаришеві кілька уриваних, горлових звуків.

— А що? чули ви, пане? — замітив, усміхаючися, Буза, — цілком ренячу мову мають... І віра їх реняча! А пан Осип казав нам, щоб ми прийшли, то ми прийшли...

— Добре, дам вам зараз чаю; а може краще горілки?

— Краще пане... горілки. Вони там не дуже шанують чай.

III.

Щоб їх забавити, Стефан показав їм маґнес, накрутив годинник із зозулею, що почала кувати. Зозуля мала деяке поводження. Лопатці подобалася навіть дуже, але холодне поведення Кітувії морозило все. Ватра тріскала весело на коминку. Гості поскидали кожухи й розсілися на лавах. Буза раз-у-раз вибухав сміхом, Лопатка реготався

тихо, а Кітувія бігав бистрими очима з предмету на предмет. Нарешті й у його лиці щось блиснуло. Він крикнув придавленим голосом і показав на великий камінь прив'язаний замість тягару до жил, що сохли. Приявні зібралися коло того каменя, тручали його, пробували піднести випростованою рукою, але міг це зробити тільки Кітувія.

Коли Стефан підійшов і зробив це також, лице войовника роз'яснилося приязно; сказав йому: »брат« і пересунув рукою легенько по його раменах і плечах.

— Хвалить вас, пане... питається, чому не бачить вас ніколи в гурті людей коло шинку?

— Скажи йому, що не маю часу, я занятий роботою...

В міру того, як Буза поясняв це дикому, його лице прибирало вираз згірдливо кам'яний.

— Не вірить, що ви, пане, коваль... і що проте сам начальник округи шанує вас... Цілком дурний дикий... Хто войовник, той лише п'є і б'ється, а решту уважає нечесним.

Коли вийшли, лишився по них прикрий сопух зле виправлених реніферових шкір, і реніферового, скріплого товщу.

— Піде тепер, пане, про вас слава поміж чукчами... Не будете мати спокою... — говорив у сінях Буза до Стефана.

IV.

Була пізня година. Лишещо скінчив Стефан роботу і здув для ощадности свічку, як раптом двері його хати, сіпнені сильно, відчинилися і так само швидко заперлися. Хтось влетів і, дихаючи важко, тримав двері, а хтось інший хотів відчинити їх. Здивований Стефан схопився і засвітив хутко свічку. При дверях стояв обнуряний у снігу чукча: руку обмотав ременем, ногою заперся до порога, і тягнув з усієї сили до себе. Двері, сіпані, хиталися і дрижали. Дикий глянув на Стефана, зробив прохальний жест і показав, що не має зброї. В сінях лунав нетерпеливий тупіт і прокльони, кидані уриваним і харкітливим голосом. Товаришили їм сильні удари ногою до дверей. Стефанові здавалося, що пізнає той голос, що чув його вже десь...

— Хто там? Зараз перестань добуватися!... До сто чортів! — закляв схвильований.

Сіпання втихло. Якийсь час іще бурмотів хтось, але коли на вулиці залунали численні кроки, незнайомий вийшов із сіней. Чукча випустив з рук ремінь та звернувся до Стефана.

— Брат! ґем каматакан, — показав на себе, — ґем ножа ні... ґем... брат!

Порушившися, як би падав на землю. Його очі заясніли лагідно, на грубім, поганім лиці із широкими, роздутими ніздрями, змалювалася вдячність.

— Брат! Аноай! Аноай!

V.

Підійшов до комина та почав обтріпуватися зі снігу. Мав його повно в кожусі, у волоссі, в ухах, на голій шиї. Показав Стефанові, що мокрий, що вода під одіжжю спливає йому по голім тілі. Почав удавати, що тремтить, що вмирає... Стефан знав добре, що в таку студінь навіть чукча змерзне у вогкій одежі. Догадався, чого хочеться дикому і кивнув головою. »Ґем каматакан« усміхнувся і почав розгортатися швидко. По хвилі виявився із розшнурованих кожухів голий, як грецька статуя. Стефан дивився цікаво, що буде далі. Чукча розвісив спокійно одіж над огнем, потім оглянувся, побачив приготоване Стефанове ліжко, скочив радісно і щез під покривалом... Усе те зробив так проворно, несподівано і швидко, що Стефан не міг здержатися від голосного сміху. Чукча висунув голову ще раз з-під покривала і повторив чемно:

— Брат... Брат!

— А що... був? — поспитав Осип, уходячи в звичайнім часі.

— Навіть є.

Стефан розповів товаришеві всю дивовижну пригоду.

— Славно!... Славно!... Починається, — повторяв раз-у-раз той, ступаючи на пальцях.

— Нічого славного! Я волів би, щоб спав у твоїй постелі. Має такий вигляд, як би не мився і не чесався ніколи. Коли б хоч волосся стриг, а то, мов на збитки, має довге, як Кітувія.

— То нічого, все то вже ближчі взаємини. Покажи мені його! А волосся має довге, то ще ліпше — значить визначний войовник! Сказав тобі, як називається?

— Сказав... Якось дивовижно... Ґем-камака... здається!

Підійшли обережно із свічкою в руці до постелі, де мідяне лице дикого, в обрамуванні довгого, скуйовдженого волосся, спало на білій, европейській подушці.

VI.

Минуло багато часу. Вже рожеве світання почало переривати одностайність ночі, а про чукчів не було чути. Навпаки, Стефанові здавалося, що ті, що живуть у місті, минають його. Кітувія при стрічі не підійшов до нього, не кивнув навіть головою, хоч бачив його добре, ба навіть глянув йому гостро в очі. Лопатка скручував також убік, побачивши його на вулиці. »Ґем-каматакан« пропав без вісти; Буза удавав, чи може справді не знав нічого про нього. Він говорив:

— Ґем-кама... кажеш?... Це навіть не ім'я, а таке собі, ні це, ні те. Бо то чукчи говорять, що пан Стефан ураз із другим чукчею побили Кітувію... Лише, що той чукча не Ґемкан називався, але Отовака... Кітувію тут в околиці дуже шанують чукчи, бояться його. Кажуть, що він справний чукча, войовник. Вони дикі, але мають своє поведення. Це не якути.

— Але ж неправда! Нічого подібного не було. Поспитай Кітувії...

— Щоб мене проколов? Ще чого?

VII.

Минуло ще кілька днів. Аж ось сталася незвичайна річ, показалося видовище, яке пішли оглядати майже всі мешканці містечка. На двох »нартах«, запряжених у дві пари великих, годованих ренів, заїхав перед хатчину Стефана гурток святочно прибраних чукчів. Стефан вийшов їм назустріч на сходи.

Перший виступив старий чукча, убраний у багату »даху« із чорних мишей, штучно гаптовану й обшиту бобрами. Йшов, спираючися легко руками на плечах синів, що, похилені, підтримували його ноги в кістках і клали їх з пошаною на ступнях сходів; за ними йшов дев'ятилітній хлопець із голою, гладко обстриженою головою, далі йшли дві особи малі, рухаві і дуже забавні. Одна мала на собі

також »даху« із чорних мишей, але гіршу; друга не мала цілком зверхньої одежі. Зашита в кожуховий, тісний, одностайний мішок, виглядала, як мавка, що втекла з лісу.

По косах, у яких бреніли срібні прикраси, по зав'язаних над чолом шовкових малинових хустках пізнав Стефан, що це жінки. Обидві були утатуовані. Старша мала на чолі і на лицях голубі лінії, вишиті шовком, що крутилися, як змії, молодша — глибокі риси здовж носа і на підборідді. Її постать була не без деякої краси; стрункa, мала проворні рухи, очі, як на чукчанку, досить великі; в лиці відбивалася якась задума.

— А що, є! — крикнув, влітаючи за гістьми, Осип. — Прийми їх якнебудь, а я приставлю зараз Бузу.

— Аноай! Аноай! — здоровили господарів чукчи.

VIII.

Гостей приїхало забагато, щоб усіх помістити на лавках. Стефан витягнув ведмежі шкіри, розстелив їх на долівці, а дикі розсілися на них у колісце серед кімнати й почали гуторити.

Один із синів старого, той, що сушив одіж у Стефана, розповідав, мабуть, про ту пригоду: всі слухали його уважно й позирали цікаво на ліжко; молодша жінка скочила і заглянула під покривало. Всі зареготалися; в тій хвилі хлопець сказав щось дуже голосно і показав пальцем годинник, що почав бити.

Поява зозулі в отворі годинника, її рухи, кукання, зробили страшне враження. Дикі схопилися, окружили годинник і кланялися в такт куканню, а коли дверці за пташкою зачинилися, вони відскочили далеко від стіни, налякані не вміру.

Все скінчилося голосним сміхом.

Кілька поважних слів старого втихомирило вмить веселість.

Нарешті з'явилися Буза, Лопатка й Осип.

— А що? — крикнув Буза, — я не казав? Отовака, а не якась Ґемка. Ґем-каматакан значить по-чукоцьки, ніби... »я хорий«... коли хочу сказати про себе, що мене покривдили, що не можу...

IX.

При цих словах сів у гуртку чукчів, а Лопатка за ним, трохи далі. Осип помагав Стефанові варити м'ясо на бенкет, наставляли самовар, і післали по горілку.

— Дуже поважний чоловік. Має без числа ренів. Три жінки в трьох різних місцях... Має шість синів — захоплювався Буза, в міру, як щезала горілка і їда. Пощастилося панам! Він нагородить вас, пошанує... Лише їдьте до нього. Дорогими шубами обдарує. Він хоче, здається, просити вас про щось, бо питав, чи ви добрий коваль, чи зможете зложити розшрубовану заморську зброю... Американці все продають їм розшрубовану зброю, то курка нема, то язичка... І я сказав йому, що пан мають золоті пальці, що пана навіть сам начальник округи поважає.

Стефан показав гостям маґнес, годинник із зозулею й інші заморські чуда, якими звичайно бавив тубольців. Радість диких була безмежна. Особливо зацікавила їх голка, що бігла за маґнесом по гладкім столі, а потім при зміні бігуна втікала хутко. Веселий настрій дійшов до вершка, коли несподівано заграла накручена Осипом позитивка. Позвішували голови низько над скриньочкою, прикладали до неї уха, всували носи, нарешті почали хрюмкати, притупувати і порушатися рівномірно. Їх очі сміялися, лиця світилися від товщу і поту.

Вацлав Сєрошевський.

26. На шахті.

I.

— Ну, тепер держися!

Голос молодого штайґера звучав добродушно й на його устах дрижала усмішка.

— Готово! — почувся чийсь голос над нашою головою й у ту ж мить я відчуваю, що наша залізна клітка рушила.

Темно. Неясно блимають лямпки на поясах у нас. Клітка швидко мчить униз. Щодалі — то швидше, так мені здається.

Поволі вона починає приставати. Тихше... Тихше. Стала. Мигнули вогні електричних лямп, чути гомін людей, рух.

Ми виходимо з клітки. Дивлюся на годинника — спускалися рівно три хвилини. І тільки. А мені здавалося й не знати скільки.

— Ось наша підземна зупинка, — каже мені штайґер.

Я оглядаюся навкруги. Яскраво освітлена простора заля й велика кругла кам'яна плятформа з низкою навантажених вугіллям вагонеток. Плятформу зроблено з міцного сірого каменю, склепіння вгорі вигладжено й зацементовано. Все міцне, кремезне, аж ніяк не віриться, що саме тут трапляється найбільш нещасть.

— Ідіть за мною, — каже штайґер.

Ми вступаємо до широкого довгого коридору, що тягнеться геть у далечінь. Він метрів із чотири заввишки, такий же людний, як і зупинка, цементований і добре освітлений електричними лямпами. Посередині коридору постелено вузенькі рейки, а коло них — купи чорного вугілля й різний шахтарський інструмент.

Ми мовчки йшли широким кроком. Раптом я почув далеко десь гуркіт. Гуркіт наближався, ширився щосекунди.

— Відійдіть. Це вагонетка.

Майже в туж мить повз нас швидко пробігає маленький паровик, цілий потяг, навантажений вугіллям.

— Тепер будьте обачний, — знову каже штайґер.

II.

Ми повертаємо з головного коридору у вузький боковий хід. Дорога нерівна, кручена, під ногами шматки вугілля й каменю. Спотикаюся на кожнім кроці. Із стелі позвисали важкі чорні скиби, здається, ось-ось упадуть.

Під ногами слизько й вогко. Ми попадаємо в калюжі. Повітря вогке й важке.

— Гм... Газ.

— Газ? — схвильовано питаю я, пригадуючи, скільки страшних підземних катастроф було від копальняного газу.

— Та ви не бійтеся, — каже штайґер, — його мало, і він зараз уже не страшний. Ось гляньте!

Мій супутник підіймає лямпу і її неясне червоне полум'я загоряється яскравим синім вогнем.

— Коли газу мало, — каже штайґер, — то полум'я зараз спалахне, як оце тепер. Коли ж його багато, то лямпа гасне. Тоді небезпечно.

Ми йдемо далі, зігнувшися, намацуючи кожен крок. З незвички починає боліти шия.

— Чи скоро кінець?

Мигнули далеко неясні вогні, почулися людські голоси й стук кайла.

Я придивляюся й бачу окремі постаті. Робітників тут досить багато і кожен з них робить своє діло. Два літні шахтарі тягнуть вагонетку з вугіллям. Ще кілька чоловіка віддаль стоять на колінах, або лежать на боці, рівно й систематично відбивають шматки вугілля. Я звернув увагу на одного забійщика. Він лежав на спині у невеличкій заглибині, і голова його стирчала коло вузької розколини між двома величезними скибами сірого каменю. Витягши руки вперед, робітник механічно бив по звислому краю чорного шару, уламки вугілля сипалися й падали на його груди, на живіт, на ноги... Мені стало моторошно... — Немов у домовині, — майнуло в голові.

— Ну, не дуже то високо! — кажу я робітникам. — випростатися не можна.

— Це ще добре, — кажуть вони. — Все ж хоч навколішках можна робити. А от у інших районах значно гірше. Бувають копальні, де вугільний шар завтошки всього до 60 цм., і орудувати кайлом доводиться, лежачи.

Ми знов у дорозі. Знову довгі низькі кручені ходи, матовосірий камінь, шум проточної води й вогке, важке, насичене вугільним порохом повітря... Мигтять серед мороку неясні вогні, глухо доносяться людські голоси, з гуркотом і шумом біжать вагонетки.

— Ну, от і кінець нашій мандрівці, — каже весело штайґер, підходячи за мною до залізної клітки. — Тепер можна й нагору.

Знову гойдається під ногами клітка. Спиняємося. Гримить засув. Ми входимо на велику відкриту плятформу. Очі мимохіть жмуряться від незвичного світла.

Сонце, сонце! Ще ніколи за все своє життя я не вітав з такою радістю й захопленням сонця!

Л. Майський.

27. На батьківщині автомобіля і трактора.

(На Фордових заводах).

I.

— Сьогодні для вас є приємна новина. Вчора одержав я листа з Америки від приятеля інженера. Його вислано туди на студії. Він обіцяв мені написати, що побачить цікавого. Оце й прислав листа. Пише про найбільший у світі автомобільний і тракторний завод. Шкода тільки, що не прислав він мені малюнків того заводу. Та я покажу вам малюнки наших заводів. Хоч і нема в нас таких величезних заводів, щоб на них було скупчене таке велике виробництво, як фордівське, а знайдеться й у нас, коли б не все, що є по фордівських заводах.

Гнат розгорнув листа, та не листа, а цілий тоненький зшиток. Почав читати:

»Не знаю, із чого й починати, — писав Гнатові приятель, — стільки цікавого пощастило мені тут побачити. Та відомо тобі, що Сполучені Штати Америки — це справді країна чудес новітньої техніки. Не дивно це. У Сполучених Штатах зосереджено над третину світового виробництва, так що їхнє виробництво переважає виробництво всієї Европи. У Сполучених Штатах є армія двигунів, що дають усі разом коло 250 мільйонів кінських сил, цебто майже половину всієї загальної вправности двигунів усієї земної кулі. У Сполучених Штатах...

»Та, мабуть, годі про це писати, бо тобі воно й так відоме.

»Щодо американських заводів, найбільше враження справили на мене заводи Форда. Власне це — ціла низка, цілий комбінат заводів, що виробляють автомобілі та трактори й усе потрібне для їхнього виробу«.

II.

»Щоб зрозуміліші були розміри та швидкий розвиток фордівського виробництва, наведу насамперед кілька цифр. 1903 року засновано »Автомобільне Товариство Форда«. Протягом цього першого року вироблено лише 195 автомобілів. А вже за один 1924 рік — вироблено більш $2^1/_2$ мільйонів автомобілів.

Заводи Форда дали світові машини, дужчі за сімдесят п'ять ніяґарських водоспадів.

Щодо тракторів: 1917 року збудовано на фордівських заводах лише 254 трактори, а 1923 року — вже 100 тисяч тракторів, а тепер щороку — більш 150 тисяч штук.

Кожної хвилини виробляється на заводах Форда не менш 8 автомобілів.

Гадаю, досить цих цифр, щоб зрозуміти величезні розміри цих заводів, щоб зрозуміти, як закидає світовий ринок своїми виробами Форд. На його долю припадає більш половини всього світового виробу автомобілів. А ще слід не забувати, що автомобілі Форда далеко дешевші за інші. А саме один автомобіль коштує близько 240 ам. долярів. Як бачиш, прямує Форд до остаточної перемоги в автомобільній та тракторній промисловості«.

III.

— А заждіть, — спинив Гната Тарас. — Прочитали ви, що виробляє той Форд щороку понад $2\frac{1}{2}$ мільйонів автомобілів. Куди ж їх продається? Чи не може він наробити їх стільки, що нікуди діти їх буде?

— Саме це й написано далі. От слухайте, — відповів Гнат, та й далі читає:

»Форд має не тільки чи не найбільше в світі виробництво, але й чи не найдосконалішу комерційну торговельну організацію.

»Можливо, в тебе виникне ще запитання, в який спосіб здобув Форд таку перемогу. На це відповідь: — організація виробництва. І до Форда була відома користь масового виробу. І до цього використовувано найдосконаліші машини, що забезпечують невпинний рух виробів по заводу — від сировини до готового виробу. Були свідомі й до нього — економія виробництва, економія площі, скористування послідків виробництва та все, що існує по його заводах.

»Але ще ні в кого не доходило таких значних розмірів скористування всього знання, всього досвіду сучасної техніки, як у Форда. Проявилося це в його способах організації виробництва, в його невпинних змінах будови машин, невпинним рухом виробничих процесів, тощо. Власне

кажучи, раніш були відомі окремі машини, що кожна з них виконувала цілком окремо від інших своє завдання. Заводи Форда не знають таких розокремлених машин«.

IV.

»Заводи Форда — це одна величезна машина. В її складі окремі досконалі машини виконують ту саму роботу, що в звичайній машині — її ґвинтики, колеса, підойми, тощо. Заводи Форда — це величезна одностайна машина, але машина, в якій недороблено ще чимало частин. І отож на тих недороблених місцях стоять напівавтомати, напів бездушні машини-робітники й чекають, поки заступить їхню роботу якась нова справжня машина.

»Щоб зрозуміліш було тобі, нагадаю, що на заводах Форда майже нема висококваліфікованих спеціялістів-робітників. Майже всі складні роботи виконують там машини, а робітникам лишається тільки стежити за машинами. Вони роблять цілком нескладні, цілком одноманітні рухи продовж цілого дня. Досить тобі сказати, що зустрів я тут одного робітника, який продовж 8 років лише повертав цілий день ручку мутрового ключа ліворуч та праворуч.

»Так чи інакше, а способи фордівського виробництва розпочали нову добу в капіталістичному виробництві — добу »освіченого капіталізму«.

V.

Спинився Гнат читати, запитує слухачів, чи все їм зрозуміле.

— А чом же, — відповідає Степан. — Покищо розуміємо все.

— Ну, коли так, буду далі читати.

»Двадцять п'ять тисяч машин виконують щонайскладнішу роботу на головному заводі Форда в Гейленд-Паркові. Ще десять тисяч машин є на заводі в Рівер-Руж.

»Десятки тисяч свердел, захватів, коліс, трибків, гачків, кулаків, гнітів — крутяться, спускаються, вигнічують, виштамповують там частини нових автомобілів в окремих машинових залях. Ніде не видно ні пари, ні диму, ні чаду — все без винятку рухається електрикою. Великі вікна на всю стіну освітлюють величезні помешкання. Та замало того світла. Ще із цілих низок довгих дудочок посилає елек-

трика блакитне денне світло. Крім того $3^1/_2$ мільйона електричних лямп освітлюють помешкання.

»Величезну роботу виконують там численні машини. Особливо дивно те, що при цьому не помітно жадного напруження, розгардіяшу, метушливости. Вони взагалі не відомі по Фордових заводах, де робота тече за певним пляном, повільно, але невпинно. І дійсно, робота там тече. По всіх помешканнях рухаються на широких стьожках-биндах окремі частини автомобілів. Це так звані конвеєри«.

VI.

»Ці конвеєри — різної будови. Інколи це — бинди, інколи риштаки, тощо. Призначення конвеєрів — передавати невпинно вироби від однієї до однієї машини.

»Між іншим ці конвеєри трохи схожі своєю будовою на елеватори для соломи коло наших молотарок. Тільки на тих елеваторах рухаються невпинно безконечні ланцюги з граблями, що на їхні кінці захоплюють солому й тягнуть невпинно її вгору. А на биндуватих конвеєрах рухається увесь час бинда (стьожка).

»Такі конвеєри — не що інше, як стіл, поверхня якого невпинно рухається в певному напрямку. Найбільший із фордівських конвеєрів трохи не два кілометри завдовжки. Проходить він від залізничих ліній через кузню, головний машиновий відділ. Він збирає всі відлиті, ковані й інші частини, різні матеріяли й розвозить їх по всіх відділах заводу.

»Ось для прикладу згадаю, як складається толок автомобільного двигуна. Після обточки та перевірки він потрапляє на похилий риштак — конвеєр, що проходить поміж робітниками, які мають складати толок з окремих частин. До кожного робітника течуть по нахилених лотоках усі частини, потрібні для складання толока. Кожний робітник бере толок із конвеєра, додає потрібну частину або що. При цьому на долю робітника припадає кілька цілком не складних одноманітних рухів. Виконавши своє завдання, робітник кладе толок знову на конвеєр і толок рухається до дальшого робітника.

»Без жадної затримки прилипають до толоків усі потрібні частини. Толоки »течуть« до інспекторів, що пе-

ревіряють, чи не було будь-яких хиб підчас складання. Після цього толоки течуть до конвеєра, де складається вже цілий автомобільний двигун (мотор).

»Оце й зветься — ступневе складання«.

VII.

»У мене таке враження, що ступневе складання — це найголовніший секрет фордівської організації виробництва. Винайти такі певні способи обрібки окремих частин та, головне, так влучно розподілити їх на окремі нескладні для робітників роботи, як у Форда, — це саме той секрет, що його не пощастило зробити за Фордом нікому, навіть і американцям.

»Зрозуміло, що масовий виріб фордівських заводів можливий лише за умовою найповніших розмірів автомобілевих частин, що виробляються часто по різних заводах. Яких успіхів цим способом дійшов Форд, зрозуміло в такому випадку: найважливіші частини автомобіля виробляють тут такі, що відрізняються вони одна від одної інколи менш, як на 1/100, а то й на 1/1000 міліметра.

»Уявіть собі машини, що можуть вимірювати розміри виробів з такою певністю! Навіть тепло тіла робітника, що міститься на незначній віддалі від такої неймовірно певної машини, може впливати на певність вимірювання, викликаючи поширення машини.

»Взагалі значна доля успіху Форда в тому, що він виробляє свої автомобілі за цілком певним — »стандартним« — зразком. Тому не диво, що можна яку завгодно частину перенести з одного на інший автомобіль. Напр. колесо, толок, чи що, вироблені на заводах Форда, можуть цілком певно служити на кожному його автомобілі.

»Для прикладу згадаю ще хоч би складання автомобільного мотора на биндуватому (стьожковому) конвеєрі. Складання, яке розподілено на 85 операцій (робіт), — виконується цілком певно за $36^1/_2$ хвилин«.

VIII.

»Чи ще не цікавіше поступове складання цілих автомобілів з окремих частин. З одного в одно помешкання прямують на конвеєрі ці частини й поволі, підчас невпин-

ного руху, зростає з них цілий автомобіль. Враження таке, неначе летять з усіх кінців заводу окремі частини, прилипають до своїх місць і поволі зростає з них автомобіль.

»Ось, напр., звідкілясь зверху сунуться бензинові баки (посуди). Робітник встигає здійняти їх і ставити на місце на автомобілі. Лише встигнув робітник приладнати один бак, як уже автомобіль — коло другого робітника, що він лише прикручує дудочку для бензини. Ще далі стоїть робітник, що виконує свою іншу роботу.

»Так рухається автомобільний кістяк від одного до одного робітника, вздовж заводу. На ходу одягають колеса, на ходу прироблюють усі частини, заґвинчують, загинають, додають нові частини, на ходу наливають воду в радіятор-холодник мотора, наливають бензину, пробують роботу всіх частин автомобіля. На ходу сідає шофер на своє місце, пускає в хід машину й вона, дійшовши в цю мить до кінця конвеєра, сама, роботою свого власного мотора, котиться на землю й виїздить на вулицю. Автомобіль — готовий«.

IX.

— Ну, й додумуються американці, — промовив Тарас. — Замість тягати на руках окремі частини, вони налагодили такий невпинний рух усіх частин. Це, мабуть, ніде на фордівських заводах нема, щоб скупчувалися вироби в одному місці.

— Звичайно, нема. Там усе тече, усе рухається.

— Ну, а що буде, коли робітник не встигне чомусь виконати завдання, замислиться, чи що? Тоді ж машина далі рушить на тому конвеєрі.

— Звичайно, тоді не спинять конвеєра. Машину зіпсовано. А робітника викинуть за цю провину геть на вулицю. Взагалі на американських заводах не припустимі жадні затримки у виробництві. Як пише мій приятель, одного разу скоїлася на одному заводі затримка на 6 хвилин. За таку провину викинули геть з посад усіх винних у тій затримці. Тому не диво, що на американських заводах усе виробляється з нечуваною в нас скорістю. Ось, я прочитаю вам листа, скільки часу йде на виріб автомобіля на заводі Форда в Рівер-Руж.

»Понеділок. — 8 годин ранку — залізна руда, що її привезено на завод, вивантажується протягом 10 хвилин. Вівторок. — 12 год. 10 хвил. дня — руду перетворено в чавун. За 4 години після цього чавун перетворюється в крицю. Після того витоплену крицю охолоджується на конвеєрах. — Вівторок. — 12 год. 20 хвил. ночі — крицеві відливки починають обробляти на машинах, і вже готові частини на конвеєрах прямують до відділів, де складатиметься автомобіль. Це — о 3 годині ночі у вівторок, або, власне, о 3 годині ранку в середу. — Середа. — 8 годин ранку — протягом 1 години всі частини автомобілів складається в цілі машини. Середа. — 12 годин дня — ці автомобілі вже продається«.

X.

— Як бачите, — додав Гнат, — те, що було в понеділок уранці сировиною-рудою, у середу на 12 годин дня не тільки перероблено на автомобіль, але вже й продається. На виріб трактора витрачується ще менше часу, як пише мій приятель. Ось слухайте:

»Виріб тракторів »Фордзон« на заводі в Рівер-Руж вимагає надзвичайно короткого часу. А саме, на виріб із залізної руди всіх складових частин трактора витрачується всього 28 годин 20 хвилин. А тих окремих частин у кожному тракторі від трьох до чотирьох тисяч.

»Після цього всі частини складається теж на конвеєрах тракторного заводу, і через 30 годин 40 хвилин із залізної руди вже зроблено, навіть пофарбовано трактора, що силою власної машини рухається у вагони залізниці. У такий спосіб щодня виробляється там 750 тракторів.

»Кажуть, що »Форд випускає свої трактори із заводу, не давши їм прохолонути«. Не дивно, що вже 1923 року »Фордзони« становили 78% усіх американських тракторів«.

XI.

»Особливо цікаві заводи Форда в Рівер-Руж, — писав Гнатові приятель. — Американці звуть ці заводи: »Все для всіх«. І дійсно, це так. Сюди привозять щонайрізнішу сировину — залізну руду, кам'яне вугілля, мідь, алюміній,

вапно, пісок, тощо. Все це переробляється, інколи продовж кількох годин, на готові вироби — трактори, мотори, різні металеві відливки, папір, скло, паровози, різні частини автомобілів, різні хемікалії, тощо. Всі ці вироби, за винятком тракторів та нечисленних придаткових виробів, що передається набік, потрібні власне для фордівського виробництва.

»Майже на п'ять кілометрів завдовжки та завширшки розбіглися величезні будинки, димарі, вежі Рівер-Руживських заводів. І всі ці заводи знову не становлять чогось відокремленого, ба навіть у кожному заводі не знайдеш тут окремих машин. Ні, все це ціла величезна машина, що становить цілу низку заводів, з'єднаних як окремі частини в звичайній машині до цілком певної спільної роботи.

»З певністю годинника, без жадних затримок, невпинно працює ця величезна машина — комбінат заводів. І течуть по всіх відділах, по всіх заводах: сировина, окремі частини, готові вироби, — течуть, невпинно рухаються й величезними масами викидаються на світовий ринок.

»По змозі, спостерігаю, записую тут усе, щоб скористувати, що можна, з американської техніки для нашого виробництва. Усе пощастило мені чимало такого дізнатися тут, що скористуємо для нашого виробництва«.

XII.

»Існують у Форда навіть спеціяльні заводи, що переробляють на перший погляд нікуди непридатні послідки виробництва. Такі утилізаційні заводи існують і в Рівер-Руж і в Гейленд-Парк. Сюди привозять щодня з усіх інших заводів сотні тонн залізних й сталевих уламків, оструж-ків металів, зламані інструменти, побиту вогнетривалу цеглу, шматки ременю, тощо.

Щодня збирається по всіх фордівських заводах силусиленну таких та інших відходів виробництва. Все те перетоплюють, мелють, товчуть так чи інак перероблюють і, замість нікуди непридатних шкідливих, — бо їх треба кудись діти, вивезти, — послідків, здобувають із цього »барахла« — різних цінних виробів на мільйон долярів щомісяця!

»Тисячу разів має рацію Форд, коли каже: »Навіщо викидати зламаного держака від заступа, коли можна зробити з нього кілька держаків для долота«. На мою думку особливо нам треба перейняти це все від Форда, бо таки частенько буває, що в нас без діла пропадає сила-силенна відходів виробництва, які ще можна для чого використати«.

Л. Ганилевський.

28. Морозенко.

I.

— Пилипку! синочку мій! Що ми будемо завтра їсти? — скрикнула мати, й гарячою течією гірких сліз полилися ті кип'ятки з очей додолу...

Пилипко підскочив до матері, припав до її обличчя і тихо промовив:

— Цить, мамо, цить! Завтра, мамочко, новий рік... Я завтра піду до хрищеного батька посипати... Дасть мені батько сороківку грошей, а дядина велику паляницю, ще й ковбасу на придачу... От і буде нам що їсти! А за гроші топлива купимо... багато-багато, щоб на всю зиму стало!

Катря втихомирилася. Та як було й не втихомиритися, коли син обіцяє такі багаті приноси?

А Пилипко, як тільки знову заклопоталася мати, вже й з хати махнув.

— Куди ти, розхристаний та неодягнений? Мороз на дворі лютий! — крикнула мати йому навздогінці.

— Я на хвилиночку, мамо... Я зараз вернуся.

Справді Пилипко не забарився. Вскочив у хату, як пуп, синій, зубами цокоче.

— А що я тобі казала: не йди? І куди ти ходив!

— Я за пашнею, мамочко, бігав.

— За чим?

— За пашнею. Сусідній хлопець обіцявся пашні на посипання дати. Я до нього бігав. Ось вона, так з рукавичкою й віддав, — хвалиться син, показуючи матері рукавичку. — Та тут, мамо, не тільки пашня — горох є, і фасоля: всього насипав Федір!

— І куди ти, сину, підеш по такому холоду?

— Як куди? Кажу ж, до хрищеного батька.

— Господь з ним, дитино моя! Хіба близький світ до нього тьопатися? Як через ліс, то тут, а шляхом п'ять верстов буде... Ще замерзнеш у дорозі!

— Я замерзну?... Та я літом, було, на одній нозі до нього дострибаю!

— То літом, сину, а це зимою. Шляху немає, сніги глибокі, загрузнеш денебудь, та й не вилізеш. Не ходи, мій голубе! Хай, як потепліє, тоді підеш.

— А що ж ми завтра будемо їсти! чим хату натопимо? — спитався син, зазираючи матері в очі.

Вона аж стрепенулася, мов хто колючу голку встромив у її серце. — Боже мій! у такі літа та чим свою голівоньку він клопоче?! — подумала вона, ледве здержуючи сльози. І, пригорнувши сина до себе, почала його умовляти:

— Не клопочи, сину, про завтрішнє, — Господь милосердний за нас поклопоче. Ти в мене малий, одна в мене втіха й надія. Не доведи, Боже, лучиться що з тобою недобре, навіщо тоді й мені на білому світоньку жити? Не ходи, синку!... Не ходи, моя дитино рідна!

— Я б, мамо, й не пішов, та як же Федорові рукавички назад вертати? Ти, скаже, не ходив; ще сміятися буде.

— Ми пашню висиплемо, а рукавичку віддамо. Не ходи, мій голубчику! Ти ж у мене слухняний, послухайся мене: не ходи!

І почала голубити Пилипка.

— Ну, добре, не піду вже, тільки не вбивайтеся так, мамочко! — упрохував уже Пилипко матір, цілуючи її в лоб і в щоки.

Катря наче заспокоїлася, а проте неймовірна думка не кидала її голови, клопотала її. Вона знала свого Пилипка, який він уразливий до чужого горя. То ж до чужого, — а до свого? Хіба він не чув, яким вона несамовитим голосом крикнула, останні запаси витрушуючи насьогодні? Хіба він не бачив по її заплаканих очах, яка різуча мука на стократь крає її серце? Хіба вона не знає, як ті сльози і та мука боляче впинаються в його жалісливе серце? Та він, на що хоч, піде, аби його мати не плакала. Він і обдурити — обдурить, аби її заспокоїти.

Вона не помилилася. Пилипко, вмовляючи матір, тільки

заспокоював її. В його малій голівонці гвіздком стреміла думка: от хоч би що, а піти посипати! І торік він ходив, ще меншим. Хрищений батько дав йому сороківку грошей. Шагів з п'ять він випосипав по селу. То ж торік було: тоді він був малий, а тепер!... Тепер він дядині скаже, що в них нічого їсти. Дядина добра людина, — надає йому й хліба, й ковбас. Ото він звеселить матір, як нанесе додому подарунків!

— Мати страшить, що я замерзну. І чого б я замерз? Та я як чкурну, аж закурить! Мені аби з хати вибратися, щоб не запримітила мати, а там...

II.

Бралося далеко за північ. Позасипали люди по своїх теплих захистах; спить-дрімає земля під глибоким снігом; знемігся вітер утомилося й Віхало, затихло. Не сплять тільки зорі в далекому небі, та не спить той старий дідуган Морозенко, яким Катря лякала свого Пилипка. Білим інеєм чіпляється він за дерево, гладенькою кригою вистеляє собі слід по снігу, дише в повітрі таким холодом, що аж кишить усе кругом нього. Розходився сердитий, немилосердно давить, колеться від його натовпу чорна земля, тріскається на ній снігова кора, ділиться на шматки товста крига над водою. Глухий бренькіт від того йде понад землею, розпростерюється в холодному та густому повітрі й, дійшовши до лісу, стукається об кожну деревину. Там, у його темній гущавині, виють вовки-сіроманці. Сумно всюди, холодно і страшно. Кругом висить морок та мла непроглядна буяє, тільки сніги вилискують трохи та глупіють зорі у високому небі... Аж ось виплив з-поза гори Волосожар і почав виблискувати своїми зірочками, немов танцював перед світом...

У той самий час злегенька скрипнули сінешні двері в Катриній хаті й замовкли. Трохи згодом рипнули й надвірні, випускаючи Пилипка на двір. Загорнений у довгу материну свитку, закутаний її чорним платком у шкарбунах на босу ногу, з рукавичкою в руках, він, мов заєць, вискочив із сіней та й полинув прямо із села на ліс. Серце його, як у невеличкої пташки, стукало-билося, дух затинався у грудях; а малі ноженята, байдуже про непомірні чоботи, своє робили: він ними швидко чикрижив усе вперед та вперед.

І який він радий, що прокинувся зарані, який веселий, що мати не чула, як він устав, узувся, одягся і вийшов! От як би йому так і вернутися, щоб мати ще спала. Він би багаті приноси положив на столі, а сам приліг біля неї. Он уже й світ бовваніє на дворі, білуваті смуги пробиваються крізь намерзлі шибки в хату. Він удає, що спить, і мама вже проснулася. — »Синочку! пора вставати«, — шепоче вона йому тихо. А він, мов не чує, ще дужче зажмурює свої очиці, потягається, наче й геть то розіспався. — »Бач, як міцно заснув«, — дивується мати. — »Поспи, синку, поспи ще трохи, поки я приберуся«, — каже вона, злізаючи з печі. — »А то де взялося«?! — скрикнула мати, вглядівши на столі хліб та ковбаси. А він схопився, визирає з-поза комина та, давай, реготати... »А що, мамо, злякався я вашого Морозенка?! що, злякався«? — І він миттю плигнув з печі на піл, з полу додолу. Мати його підхопила, пригорнула до — себе. — »От як би то так сталося«! — запобігає вперед думкою Пилипко та, знай, налягає на ноги, поспішаючи до лісу.

III.

Ось він вибіг уже й за село, на широке роздолля. Перед його очима манячить ліс, притрушений інеєм зверху та прикритий снігом, наче страшенна біла гора бовваніє він здалеку... Подихнуло на Пилипка вільним холодним повітрям, ущипнуло за ніс, аж покотилися сльози з очей, і невеличкі крижинки зразу на віях зависли. — »Та ну, не страхай: не боюся я тебе«! — промовив Пилипко, струшуючи рукою крижинки з очей. — »То тільки мати лякала«.

І він не пішов, а побіг підтюпцем. Ось він добіг уже до лісу. Не сніговою горою тепер він здавався Пилипкові, а темним страховищем із чорними корявими ногами, білими лапатими руками та величезною, закутаною снігом, головою... Скільки в того страховища ніг та рук? І не перелічити!... Ось воно одну ногу підставило під Пилипкові шкарбуни, мов перечепити збирається. Пилипко ухильнувся, обминув. Ось другу знову засилає і третя із снігу вилазить. Ось лапата рука зачепила його за голову і зразу обтрусило всього снігом. Він, як опечений, відскочив. Щось десь лусnуло, посипало, наче горохом. Он друга рука наставляється, третя здалеку на нього киває, мов перестерігає, не ходи

далі!... Пилипкові зробилося страшно: чорні кружала заходили перед очима, на голові піднялося волосся вгору, наче джмелі загули у вухах. Серце, як не вискочить, б'ється, дух запинається в грудях. Він застановився.

— Морозе, Морозеночку! — замолився він тихо, — пусти мене до хрищеного батька. Я тільки до нього одного піду посипати і що посипаю, віддам тобі половину.

Недалеко від нього сич засичав, сова зарепетувала, а йому здалося, що то Морозенко регоче.

— Хіба тобі мало половини, що ти регочеш? То я все тобі віддам, усе — і гроші й ковбаси. Тільки пусти.

— Пу-гу-гу-гу! — застогнав пугач серед лісу, а Пилипкові здалося, що то загучав Морозенко: — »не пущу«!

— Бач, який ти лихий та недобрий! — почав докоряти Пилипко. — І що б тобі сталося від того? Я ж не твоє братиму, а буду прохати в хрищеного батька. Он бідкається мати, що в нас насьогодні нічого їсти, нічим протопити в хаті. Пусти, голубчику!

— Ха-ха-ха-ха-ха-а-а! — знов зарепетувала сова, й гучна луна з того скаженого репету по всьому лісі розляглася.

— То ти тільки вмієш реготати? — скрикнув Пилипко. — Так, не боюся я тебе! — І, піднявши кулачата вгору, він подався вперед.

Так цвірчить і стрибає горобець перед котом, що вловив гороб'я і, міцно здавивши зубами, покручує довгим хвостом та висвічує хижо очима. Ой, стережися, невеличкий горобчику, того лукавого викручування та хижого висвічування! Лети собі мерщій у своє гніздечко виплакувати своє горенько із своєю дружиною. Стережися й ти, невеличкий Пилипку, свого лютого ворога, що тобі з ним боротися несила! Вернися мерщій у свою голодну та холодну оселю, де тебе ненька рідненька пригріє і потурбується про твої недостатки.

Не встерігся знечев'я горобець, не встиг і цвірінькнути востаннє, як накрив його кіт своєю пазуристою лапою. Не встерігся й Пилипко свого ворога, що заманив його аж усередину глухого лісу, де він збився із шляху і різався трохи не по пояс глибокими кучугурами снігу. Не лічив Пилипко, скільки разів приходилося йому падати й набирати снігу не то що в шкарбуни, а й за пазуху, і за чорний платок

на голові. Сількісь! Сніг він отрусить, та й знову дере вперед, дурноверхе завзяття його підганяє. Ліс перед ним — мов виростає, й він давно вже вскочив у нього й повинен би був перейти, а от йому кінця-краю немає. Мороз уже не раз, мов опік, боляче вщипнув його за ноги в лихих шкарбунах, за голі, малі кулачата і за личенько біле, рожеве. Не потурає на те Пилипко, застановиться перепочити, потре те місце, де болить, похухає в малі рученята, та й знову підтюпцем далі.

IV.

Ось він вибрався на чисту поляну. Кругом ліс обступив її, а вона, чиста та біла, лежить собі, відпочиває під холодним снігом, і тільки зірочки виблискують по ній своїми синьожовтуватими іскорками. Де це він? куди забрів? Скільки разів доводилося літом бродити йому по лісі, а він не припам'ятає такої поляни. Чи не Морозенкова це, буває, горниця? Чи не задля себе він прибрав її так чепурно, чисто? Кругом обставив деревом високим з кучерявими верхів'ями, пообтикав невеличкі полянки поміж деревом кущами тонкої ліщини, від вітру холодного закриває. Певно це його світлиця. Он під кожною деревиною по пеньку чорніє: то задля гостей, що як зайдуть, щоб було де перепочити. Чом же тепер нікого немає! Чи були та порозходилися, чи ще й не приходили?

— Сісти лишень тут і собі та відпочити, — промовив голосно Пилипко. — Здорово ухоркався, аж піт проймає. Сяду та перепочину.

Пилипко вибрав найзручніший пеньок і сів на ньому.

— Ну, та й добре сидіти: є куди простягти ноги і спиною об віщо опертися, — подумав Пилипко, простягаючи натруджені ноженята й прихиляючися головою до грубої деревини.

Йому було так хороше. Холоду він не почував, руки й ноги терпли — німіли, неміч чи сон колисав його стиха...

— Відпочину та й знову піду; хоч світом діб'юся до хрищеного батька. Докажу таки матері, що Мороза її не злякався. Не страшний він мені, хоч спершу було наче страшно. А тепер?... ні... не боюся... не страшний.

Пилипко затих, наче заснув. Що це таке? Він почув, наче що стрельнуло в ньому і голова ходором заходила, посипалися іскорки з очей, і разом усе перед ним освітилося.

Загорілася вся поляна сивим світом. Серед того сивого сяйва почали сніжинки ворушитися, почали підніматися, вставати. Та які вони невеличкі, тендітні та білі! Личко в макове зерно, самі в горошину, а рученята та ноженята, наче волос, тоненькі.

— Годі нам спочивати, — загомоніли. — Швидко світ буде, дідусь наш прийде. Погуляймо та в довгої лози пограймо! — І почали ставати одна до другої спиною. — Разом! — хтось гукнув. Руки поспіталися, задні посхилялися і передніх підняли вгору; далі передні пригнулися, піднімаючи задніх, і пішло, пішло... Все кругом колесом так і заходило! — Та й проворні які! — подумав Пилипко.

— Буде, погрілися! — хтось крикнув. — Давай танцювати, нашого гостя дивувати!

— Якого?

— Хлопця малого, що йшов до хрищеного батька посипати, та присів у нас на пеньку відпочити.

— Ха-ха-ха! ха-ха-ха!
Як би то нам жениха...
Невеличкого малого
Хлоп'яточка молодого!

— Дивися: ще й глузують! — думає Пилипко. А вони кругом нього, як той рій заходили. Крутяться, немов завірюха знялася.

— Шкода, що немає музики! — знову чує Пилипко. — Де подівся наш музика? Видно заліг у дуплі відпочивати. Ходімо, збудимо його.

Декілька пар кинулося ген до дуплинастого дуба. Закрутилися над дуплом та незабаром у ньому й зникли. А ті, що зостались біля Пилипка, заспівали:

— Вставай, вставай, музиченьку!
Годі тобі спати.
Заграй ти нам на скрипоньці,
Дай потанцювати.

V.

Незабаром з дупла показався чорний цвіркун, на ввесь рот позіхаючи та голову почухуючи.

— Прочумайся! Ач, як розіспався! — кричать до нього сніжинки.

— Знаємо ми, звідкіля той сон! Прочумайся та грай мерщій!

— А плата буде?

— Буде!

— Яка!

— З інею водиця цупка!

— Подавіться ви нею! — скрикнув цвіркун.

— Ну годі, не комизься та мерщій проспися. Бо, як повернеться наш дідусь Морозенко, то буде тобі лиха ненька!

— Ви так і звикли про все доводити дідові!... Цокотухи! Становіться вже, буду грати.

І, надимаючися, він почав:

— Цвірінь! Цвірінь!
Як би теплий черінь
Та гаряче просо,
То спав би я досі!
А тут мені холодно,
Жити мені голодно.
Бух!
Піти надіти кожух.

І цвіркун мерщій плигнув у дупло. Всі сніжинки зареготалися.

— Дивися, які тут дива! — промовив, чи подумав Пилипко.

— Ще й не такі побачиш, — хтось до нього обізвався.

Це зразу щось як загуде! — Тонко та голосно запищало, наче хто в невеличку дудочку заграв.

— Це наше Віхало йде
Та музики за собою веде!

— скрикнули разом сніжинки і закрутилися серед поляни. Захиталися гілки на високому дереві й почали струшувати із себе іній. То не іній, то ледве примітні білі, го-

ленькі хлоп'ята злітали з гілок, і кожне, вхопивши за руку сніжинку, почало біля сніжинок крутитися та гопака вибивати. Сніжинки собі, зіп'явшися на пальчики, дрібно ногами вибирали, і сухе листя на ліщині надималося, гуло, деренчало, й ліщина об ліщину терлася, скрипіла, а вітер поміж гілками так завивав, що в Пилипка аж у вухах пищало. Сніжинки з інеєм крутилися, збивалися вкупу, і та росла, більшала і, наче стовп, піднімалася вгору.

— Віхало, Віхало!
Наше любе втіхало!...
Прийди ти до нас
Звеселити нам час!

— все кругом пищало, верещало, гуло...

VI.

Аж ось з'явилося й Віхало. Товсте та кругле, наче здоровенна копиця, воно десь з-поза дерева взялося й, ухопившися за верхів'я гілок цупкими, лапастими руками, — почало спускатися серед поляни. Товсті, як лантухи, його ноги в повітрі гойдалися, снігова одежа на ньому крутилася, лопотіла, а кустрата голова на всі боки майтолалася.

— Помочі дайте! помочі дайте! Піддержуйте, щоб я, бува, не впав та не забився, — товстим хриплим голосом загуло Віхало.

Сніжинки з інеєм ще більше закрутилися, стовпом здіймаючися вгору, і той стовп підвели під Віхало.

— Ху-ху! заморився! — сказало Віхало, і по стовпу почало спускатися на поляну.

— Гу-гу-у-у! — загуло Віхало й усе кругом нього закрутилося.

У Пилипка потемніло в очах, голова кругом заходила, у вухах дзвонило, мов у дзвони, гадки почали меркнути, зникати. Його щось хитає, колише.

— Засни, засни, мій синочку.
Малая дитино!

— чує він, наче крізь сон, чийсь любий голос. То мати над ним котики співає, чи хто інший? Ні, то не матусин

голос, то хтось інший над ним нахилився. — Чого ж воно тісно так стало? Хто це на мене таким холодом дише? — плутається у Пилипковій голові. — Це ти, дідугане Морозе? це твої лихі вчинки?

— На щастя, на здоров'я — на новий рік!...

— загуло в Пилипка у вухах, тисячі свічок засвітило в очах, і він побачив дідугана Морозенка. Здоровенна, наче вінницький казан, голова його була закустрана цілим оберемком білого снігу і довга, як помело, борода, виплетена з товстих віскряків криги; товсті настобурчені брови, густо покриті білим інеєм, а сірозелені очі, наче Волосожари, виблискують холодним світом. Тихо схилився він над Пилипком, подивився, мов милувався, на його личенько біле покійне і, світнувши хижими очима, приложився до теплих ще устоньків Пилипкових своїми холоднопалаючими устами. Не зідхнув Пилипко, не струснувся!... Все в ньому й кругом нього затихло, покрилося темним, холодним спокоєм...

Панас Мирний.

29. На нафтових баштах.

I.

— Ей, хлопче, вставай!

Петро солодко потягся й неохоче розтулив очі. Перед ним веселе обличчя старого кондуктора.

— Ну, й спиш же ти! — всміхаючися, каже кондуктор. — Виходь із вагона, а то завезуть на запасний шлях, тоді не доберешся до станції.

Швиденько взяв Петро свою невеличку торбу і вискочив на плятформу.

Було сім годин ранку. Розвиднялося. Якийсь сірий туман укрив усю будову, ліхтарі й метушливу юрбу робітників.

— Куди тепер?

Про те Петро знав досить неясно. Йому треба попасти на »башту № 23«, до дядька Максима. Так записано в нього.

Спитав робітника.

— Ходім, — я тебе доведу, — сказав той.

Мжичка. Брудно. По обидва боки дороги червоний пісок, умережаний ямами. М'яка від дощу земля — залита якоюсь темною рідиною, що вилискує різними кольорами.

Петро не втерпів. Спитав робітника, що це? Понурий робітник видно неохочий був до балачок.

— Нафта, — бовкнув він, показуючи на цю рідину, що так цікаво вигравала.

По хвилі додав: »Ропа«.

Так ось вона, яка нафта! А Петро думав, що це щось ясне, як бензина.

Але що це? Там далеко, в ранковому тумані бовваніли темні високі башти, немов густий ліс, або кладовище з великими надгробками.

Коли підійшли ближче, то побачили, що це десятки й сотні дерев'яних башт, таких високих, як чотириповерховий будинок. Але ці надгробки не мертві. В них кипить життя: всередині чути гуркіт якоїсь машини.

Мовчки пройшли рядів із п'ять, повернули ліворуч і стали.

— Максиме! Гості до тебе! — закричав чоловік.

У двері виткнулася кудлата сива Максимова голова.

— А, Петрусь! У гості? На місяць? Гаразд, заходь, заходь!

Петро обережно продерся в середину башти. Картина не дуже весела. Дерев'яні стіни й долівка — зовсім чорні, замаслені, залиті нафтою. Посередині невисокий дерев'яний ящик, на дні його чорніє вузька дірка, що йде кудись углиб землі. Коло нього сидить робітник. Він пильно стежить за брудним канатом, що спускається з верхівки башти в цей таємничий, вузький колодязь.

II.

Було тихо. Тільки чути, що десь недалеко гуркотить парова машина та обертається вгорі барабан з намотаним на нього брудним канатом.

Максим метушився десь у кутку башти, а Петро підійшов ближче до самого колодязя.

Канат підіймався вгору. Спочатку йшов тихо. Аж ось раптом там, усередині колодязя, почулися якісь дзвінкі вдари... Все чутніш і гостріш...

І раптом з колодязя вилізла довгаста потвора завдовжки коло трьох сажнів. Вона повисла над діркою, потім спустилася на підіслану робітником дерев'яну дощечку.

Почувся легкий стук, і відкілясь ізнизу потвора викинула із себе жовто-брудну рідину. Рідина швидко текла жолобом, обляпуючи собою стіни, і пропадала десь у кутку свердловини.

А потвора знову піднялася, знову погойдалася в повітрі, а тоді швидко пірнула в колодязь.

Петро стояв уражений і здивовано дивився на дядька Максима.

— Що, хлопче, не розумієш? Тут хитрого нічого немає, — усміхнувся Максим, — бачиш, нафта лежить у землі часто дуже глибоко. Рити для неї звичайний колодязь — дуже дорого, та й складна це робота. От і надумали свердлити дірку, свердловину, по-нашому. Глибокі іноді ці свердловини бувають — до півтори верстви. Як дійде свердловина до нафти — тут і починається видобування. Насамперед спускають туди он те довге начиння, яке ти тількищо бачив, »ложку« — »желонку«. Як дійде вона до кінця свердловини, її кінець зараз же вдариться об дно. А кінець її зроблено так, як простий рукомийник. Підіймеш його — дірка відкриється і впустить у середину нафту. А як тільки »желонка« підійметься вгору, нафта всередині її своєю власною вагою закриє нижню дірку. Виливається нафта так само, як і набирається. Ти бачив, як »желонка« вдарилася нижнім своїм кінцем об дощечку? Нижній хлипок саме тоді відкрився, і нафта вся вилилася. Цим жолобом вона тече в трубу, а тоді в особливий резервуар — »цистерну«, де й буде дожидатися, коли її візьмуть у роботу. Зрозумів?

Петро мотнув головою.

— А ну лиш, ходімо відсіль. Зараз кінець моїй зміні. Ти, мабуть, їсти хочеш? Нагодувати тебе треба... До речі, я покажу тобі щось куди цікавіше, ніж тартання.

— Як ви сказали, дядьку?

— Тартання, — кажу! Це так називають той спосіб добування нафти, що ти його тількищо бачив. А ось я зараз покажу тобі щось цікавіше.

III.

Вони йшли серед лісу вишок.

— Дядьку Максиме, а що таке нафта? — спитав Петро.

— Ну й завдання ж ти мені завдав, — почухав потилицю Максим. — На це не тільки я, але й учені люди тобі не дадуть відповіді. Одні кажуть, що це сполучення води й металю, інші думають, що нафта утворилася від померлих тварин і рослин, треті кажуть, що нафта — це рештки риб та раковинок-молюсків, але певного ніхто нічого не може сказати...

Йти довелося недовго.

— Он, Петре, дивися! — показав Максим, коли вони звернули за цілу стіну нафтових башт.

І справді варто було подивитися. Просто із землі бив високий гарний фонтан.

Із шумом вирівалася вгору бруднорудого кольору рідина, розкидаючи в усі боки бризки, а тоді великими хвилями падала на землю.

Коло фонтану метушилися люди. Стоячи по коліна в нафті, вони направляли її канавою у величезні ями, де вона й стояла брудножовтими озерами. Повітря було важке, насичене парами нафти.

Петро, здивований цією ґрандіозною картиною, не міг сказати й слова.

— Що? Здорово? Це краще за тартання; як ти думаєш? — жартував дядько Максим.

— А чому вона б'є із землі? — спитав Петро.

— Бачиш, там, на глибині землі, в тих місцях, де збирається нафта, з неї іноді утворюються »нафтові гази«. І от, коли ми просвердлимо до них свердловини, вони вириваються відтіль, а разом із собою тягнуть і нафту.

— Який великий фонтан!

— Ну, це ще не великий! Бувають багато більші...

Але все ж таки — ходім. І ти і я — обидва їсти хочемо. Вспієш іще на все подивитися.

І вони пішли серед чорних нафтових башт.

IV.

Майже коло самої станції Петро побачив якісь химерні будинки.

Величезні циліндричні чани стояли густою низкою один за одним. Він помітив, що кожен з них був нижче свого сусіди і що всі вони були вмережані низкою труб.

— Дядьку Максиме, а це що? — спитав він, показуючи на ці химерні будинки.

— Це, голубе, нафтоперегонні заводи. На них нафту переганяють і роблять з неї: бензину, гас, та інші цінні продукти.

— А як? — допитувався Петро.

— Як? Це, друже мій, справа складна. Увесь секрет тут ось у чому. Нафта — дуже оригінальна цікава рідина, що мало скидається на всі інші. Візьмімо для прикладу хоч би воду. Коли вода кипить, вона дає пару. І коли ми цю пару спіймаємо й остудимо, то вона завжди й неодмінно стане знов тією таки водою, незалежно від того, коли ми цю пару взяли, — чи на початку кипіння, чи наприкінці. Ну, а з нафтою інакше. Коли ми її нагріємо, то її перша пара — після охолодження — дасть бензину; нова пара дасть гас (чисту нафту), далі підуть — мазут, шмаровидло, гудрон.

— А що таке мазут і гудрон? — спитав Петро, не зрозумівши цих слів.

— Це гарне паливо. Але коли їх добре зробити, то з них можна мати різні продукти: препарати для виготовлення фотографічних платівок, ліки (між іншим вазелін) і навіть мило.

V.

Увесь тиждень Петро ходив з дядьком Максимом по промислах. Надивився він там усього! Він побував на нафтоперегонних заводах (»дестилярнях«), бачив, як горить нафтовий газ, що виходить із землі, дивився, як вантажать нафту на станції у вагони-цистерни. Бачив, як тече вона широкими трубами — »нафтопроводами«.

БІБЛІОТЕКА НАУК. ТОВ. ім. ШЕВЧЕНКА У ЛЬВОВІ

А найголовніше — бачив нафтову пожежу. Три дні горів нафтовий фонтан і вночі здавалося, що це величезний смолоскип. Тільки на четвертий день пощастило після важких зусиль погасити його.

— Невже нафта така потрібна? — дивувався Петро.

— Ще б пак! Аджеж нею живлять усі аеропляни, всю повітряну фльоту. Та не тільки це! Нею живлять автомобілі, вантажники, сільсько-господарські трактори й уславлені військові »танки«. А останніми часами нею стали живити машини океанських пароплавів і двигуни на багатьох фабриках та заводах. Річ у тому, що нафта — дуже вигідне паливо, а тому вона так і йде в ціну останніми роками. Тому то й війни за неї ведуться.

— А хіба її мало на землі?

— Не те, щоб мало, але й не багато. Літ на 150—200 вистачило б, як би ми витрачали її й далі так, як тепер. Та горе те, що нафти беруть щораз дуже багато, дедалі більш і більш. Повітряна світова фльота дуже збільшилася, машини й двигуни, що живляться нафтою, ростуть щодня, щогодини, а один тільки американський заводчик Форд щодня випускає на своїх заводах трохи не 10 тисяч автомобілів. Усе це треба прогодувати, а на це йде багато нафти. Тому то так дбають усі держави, щоб мати вплив на джерела нафти!

П. Лопатин.

30. Герман Ґольдкремер.

(З повісти *„Boa constrictor“).*

I.

Справи Германа Ґольдкремера в Бориславі йшли добре. В п'ятнадцятьох ямах черпано »кип'ячку«: яка яма давала дві, а яка й по п'ять бочок денно. Шахтарі жалувалися, що в кількох ямах, замість нафти, добувається земний віск, з яким тоді ще не знали, що робити. Цей непотрібний продукт причиняє немало марної праці, бо треба ж вибирати його з ям і відкидати набік; якусь частку беруть робітники з поблизьких сіл із собою додому й уживають до каганців, замість лою, але й вони не хочуть брати його багато навіть задармо, бо коптить, світячися, й від того коптю

болить голова. Герман уже давніше звернув увагу на цей новий продукт і вислав проби його різним віденським хемікам, але відповіді від них ще не мав. Та все таки, чуючи, що селяни вже найшли спосіб його ужиткування, він зараз доміркувався, що з тим воском може вийти щось подібне, як і з нафтою, що й йому можна буде надати форму товару, поплатного на широкім ринку, і велів своїм підвладним не викидали його більш, а складати на всякий випадок у магазинах.

— Але ж у нас нема місця в магазинах! — мовив касир.

— То будувати нові, — мовив коротко Герман, і на тім діло й стало. Він ризикував, але це такий риск, що в ньому щонайменш вісім шансів проти двох промовляють за будучою користю. А от клопіт, що продукція кип'ячки не зростає. Герман належав до спілки, що в околиці Бориславa й біля Дрогобича побудувала декілька дестилярень. Попит на чисту нафту збільшувався раз-у-раз; вона здобувала собі не тільки хати найбідніших, ремісницькі варстати та робітні, але в міру того, як її дестильовано краще, як вона горіла ясніше і не димила та не коптила, вона знаходила доступ і до сальонів. По містах почали нею освічувати вулиці, а віденська фірма Дітмара почала на велику скалю розвивати продукцію нафтових лямп різних конструкцій. Тепер треба було лишень якнайбільш налягти на продукцію кип'ячки, і Герман ще минулого місяця наказав розпочати кільканадцять нових закопів на свіжих теренах. Робота при тих закопах ішла невпинно і пожирала щотижня тисячі, але здобутків з них не було ще ніяких. Оце найбільш турбувало Германа.

Він вірив у своє щастя. Він давно вже переступив ту межу, де чоловік тремтить над кожною дрібницею, де при кожнім підприємстві ставить на карту своє бути або не бути. Його шанси були вже безпечні. Він розкинув свої сіті так широко, що щастя коли не тут, то там мусіло попастися в них. Воно вже не може зрадити його, хіба сталося б, Бог знає, що надзвичайного. Але воно може гаятися, а йому ходило про поспіх. Йому треба було, щоб діла йшли не тільки раз-у-раз ширше, але також раз-у-раз швидше, як та снігова лявіна, що котиться згори.

Праця над обрахунком протяглася до другої години. Потім Герман пішов на обід. Обідав у касині, яке, головно його заходом, оснувалося два роки тому в Бориславі.

II.

Герман любив обідати сам, так щоб ніхто інший не сидів при його столі і, як він любив висловлюватися, не заглядав йому в ложку. Касинові гості знали цю його звичку й шанували її, як шанували всяку забаганку бориславського короля. Як правдивий ґешефтсман, Герман обідав швидко, аби наситити живіт, не смакуючи та не розкошуючи. Він звичайно підчас їди обмірковував свої інтереси, та сьогодні те міркування якось не клеїлося. Пообідавши, він велів подати собі чорну каву, закурив цигару і, розвалившися на софі, що стояла в куті їдальні, сидів німо, пускаючи клубки диму та прислухуючися гаморові, що йшов із сусідніх покоїв, стукові білярдових київ об кулі та клекотові бориславського життя. Тепер, після ситого обіду та півпляшки доброго вина, й думки його були спокійні, якісь ситі та гладкі, плили рівною хвилею, мов ріка, що, збігши із шумом і шелестом з гір, вийшла на рівнину й тече тихо, широко в гладкім, глинкуватім кориті.

Так ось воно те, чого він добивався, защо боровся, задля чого терпів і мучився довгі літа своєї молодости, що й потому в мужеських літах так довго ще веліло на себе ждати! Ось воно — щастя! Багатство! Від пам'ятного ярмарку в Лютовиськах, на якім мало не спіткала його смерть з руки конкурентів-факторів, минуло вже двадцять літ. Як багато за ті літа пережив тодішній бідний баришівник Гершко! Й яке все те, пережите в тих літах, було відмінне від бурхливих, іноді веселих, а іноді страшних пригод його молодости! Тільки одно не змінилося до останніх днів — невтомна погоня за капіталом, за багатством. І, дивна річ, від часу того пам'ятного ярмарку фортуна не переставала всміхатися йому, але все якось зизом, одним оком. Вона чимраз щедріше сипала йому із свого чарівного рогу достатки, зиски та матеріяльні добра, а другою рукою, бачилося, відбирала йому задоволення, можність розкошування надбаним добром, затруювала його промислові та спеку-

ляційні тріюмфи зовсім, сказати б, байдужими, сторонніми і для реального ґешефтсмана навіть соромними дурницями.

Згадуючи перше десятиліття гарячкової нафтяної боротьби, Герман аж швидше задихав, аж стрепенувся. Гарний був час, пора ненастанного зусилля. Треба було день і ніч пильнувати, стояти на сторожі, оборонятися від несумлінних конкурентів, що сотки разів підкидали вогонь під його магазини, ушкоджували його апарати, підмовляли його робітників, навіть засідалися на нього самого, бо в Бориславі в ту пору панувало право кулака й не щадило ані робітників, ані головачів. Та все те вмів Герман обминати щасливо, запобігаючи шкодам, підставляючи ноги своїм супротивникам, викручуючися від властей. Він не сипав грішми, як інші жиди, коли їх прикрутить якесь лихо у відносинах до власти, не лякався будь-чого і скрізь умів показати себе чоловіком солідним і певним свого там, де інші тратили голову.

III.

Минуло декілька місяців. У Бориславі знову починався жвавий рух. По десятилітній »нафтовій гарячці«, що якийсь час почала вже була притихати, почалася воскова гарячка. Бориславська нафта стратила деякі ринки на заході, виперта звідси американською; Угорщина виключила в себе галицьку рафіновану нафту і, побудувавши свої рафінерії, брала з Галичини самий сирівець. Доходили чутки про величезні нафтові джерела за Кавказом і про те, що спілка загряничних капіталістів робить величезні приготування до експлуатації тих джерел на таку скалю, про яку досі не мріяв ніхто ані в Европі, ані в Америці. Галицькі нафтярі похнюпилися й не ждали собі добра від такої коньюнктури, обмежували продукцію, боячися краху. Але віск земний не мав конкуренції. Завдяки працям бельгійського хеміка Ван Гехта, спосіб його чищення і приготовування для фабрикації свічок був удосконалений, і віск пішов угору. Германові Ґольдкремерові пощастило законтрактувати Ван Гехта на директора для великої рафінерії воску, яку він збудував біля Дрогобича, і він розпочав фабрикацію цього нового товару на великі розміри.

Йому вдалося закупити в Бориславі значні засоби сирого воску в тих магазинах, де він лежав без ужитку; закупив їх у недогадливих нафтярів по дуже низькій ціні

і пустив свою фабрику в рух. Товар пішов над сподівання добре, замовлень приходило чимраз більше — і з Німеччини, де якась велика спілка капіталістів заходилася увільнити німецький торговий ринок з-під американської переваги, і з Росії. Ходило тепер про можливе збільшення власної продукції воску та про можливо дешеве закуповування його в інших фірм, поки ціна сирівцю не підскочить, і тут Герман розвинув діяльність з тією енергією, яка характеризувала його за молодших літ.

Він перенісся до Борислава, день-у-день бігав по всіх магазинах, наглядав усі ями, в яких докопалися воску, переводив сотки дрібніших і більших умов на його доставу і силкувався зібрати ввесь цей артикул у своїх руках. Приходилося кілька разів розбивати готові вже консорції капіталістів на будування нових рафінерій, доводилося перетягати на свій бік, навіть приймати до спілки із собою деяких властивців, що в своїх ямах натрапили на значніші воскові жили, а до того треба було дбати про скорий транспорт матеріялу і про тисячні дрібниці, які надавав сам хід роботи.

Герман постачав усьому, був скрізь, де насувалася якась трудність, і ще знаходив час лазити особисто по ямах та досліджувати при помочі спеціяліста-геолога, спроваджeного із Львова, де можна б надіятися багатших покладів воску. В тій ненастанній біганині, в тім напруженні всіх своїх духових і фізичних сил, він показував те задоволення, що одно може заповнити життя живим змістом і дати йому розумність і мету.

IV.

Одного дня, коли то »пан інженер« виїхав був до Львова, Герман не видержав, і вже сам, без його проводу, спустився в одну яму, на яку чомусь мав велику надію. Ця яма лежала на самім краї його парцелі і припирала безпосередньо до громадської толоки, якої окружна влада чомусь не дозволила продавати нікому. Германові від самого початку »воскової« гарячки видалося, що тут, під цією голою толокою, декуди зовсім лисою, а декуди у видолинках поростою тернами та песьою травою, тут унизу, мусять лежати багаті скарби, які природа заздрісно ховає

від людського ока. Він велів копати яму так близько коло своєї гряниці, як тільки дозволяв урядовий припис, і стратив на ту саму яму, доведену до 80 сажнів, уже кільканадцять тисяч, але досі зовсім безплодно. Та Герман не тратив надії й оце вже другий чи третій раз надів на себе ріпницьку блюзу і велів спустити себе помалу вниз, по дорозі скрізь обмацуючи цямрини, чи де не загнулися під напором воску, нюхаючи на всі боки, стукаючи та гукаючи, чи не почує щось такого, що навело б його на щасливий слід. Та ні, яма була глуха й німа, не давала ніякого знаку.

Ось Герман уже опинився на дні і, важко дихаючи, почав лямпкою освічувати, шпортати та обнюхувати стіни. В ухах його шуміло — знак, що повітря в ямі було сперте. Та ні, не те лишень! Звідкись очевидно віяло холодним газом! Мав би це бути який знак? Герман ще раз похилився до стіни, з якої йшов той газ, іще раз наблизив до неї лямпу й побачив у ній тоненьку, як нитка, розсілину, що зиґзаковатою лінією скісно бігла знизу вгору і губилася в пітьмі. Він притулився до тієї розсілини і почув зовсім виразно: дме з неї вонючий дух! То не нафта, бо та давно проламала б стіну і бухнула б у яму. Це тверде тіло, — очевидно — віск! Це той скарб, якого він шукав і який дасть йому нову силу.

Він аж захлипав від зворушення і подзвонив, щоб тягли його вгору. А коли його витягли наверх, він був увесь задиханий, аж дусився, і не міг сказати ані слова. Робітники, що працювали при корбі, підхопили його запідруки, відв'язали від линви і хопилися натирати його водою, думаючи, що він умліває від задухи, але Герман, ще не можучи встати із землі, затріпав руками й ногами.

— Ні, ні, мені нічого! — скрикнув він уриваним голосом. — Біжіть, кличте мені обер... оберштайґера! Живо! живо!

V.

Не минуло півгодини, а вже Герман був по нараді з оберштайґером. Та й що було тут радитися? Герман ані слухати не хотів скептичних уваг оберштайґера, що там у тій ямі нема ані сліду воску, що поклад глини, який там надибано, згідно з усіма геологічними познаками, виклю-

чає віск (це вже оберштайґер повторяв фрази пана інженера), і що це буде ще одна даремна робота.

— Що ви плетете! Що плетете! — кричав він. — Я вам кажу, зараз робіть штольню в тій стіні, що до толоки! Зараз робіть. Там віск — чути газ, що віє з розсілини! Там віск, багато воску, будете бачити!

— Про мене! — відповів оберштайґер, похитавши головою.

І за дальшої півгодини вже над ямою цюкали теслі, роблячи цямрини до штольні, а в глибині працювали оберштайґер і два робітники, прорубуючи в глинястій стіні простору позему печеру. Ледве пройшли отак два сажні, в печері показався віск — мало сказано, по відлупанні глиняної брили однієї, другої, третьої, — вся дальша стіна зажовтілася, показалася одностайною верствою воску, якої грубости ані глибини не можна було дошукатися.

Герман так і знав. Він, досі не обідавши, ждав біля ями, не скидаючи із себе гірничої блюзи, надітої поверх його звичайного убрання. Скоро почувся знак, що докопалися до воску, він велів спустити себе знов на місце праці. Опинившися на дні ями, він зараз скочив у штольню і, схиляючися в ній до половини, коли робітники ще вбивали останні бруси в шпуги повкопуваних стовпів, побіг на світло, що горіло при кінці штольні. Тут був оберштайґер ще з одним ямарем і обчищували від глини решту воскової стіни. Герман аж скрикнув з радости.

— А що, не казав я? Не моя правда? — мовив він радісно, оглядаючи воскову брилу, відкриту в маленькій частині, що визирала з глини, мов зеленкувата скеля, мармуркована темножовтими жилками.

Він доторкався до неї пальцями, що застрягали в м'який віск, обнюхував її, цмокав раз-по-раз, мов би хотів сказати: нівроку тобі! Потім узяв довгий сталевий прут, що стояв у куті штольні, і рішучим рухом застромив його у воскову брилу, але півтораметровий прут потонув у восковій масі ввесь, і Герман силкувався віпхати за ним ще й свою руку аж до ліктя, але твердої глинки чи опоки годі було домацатися.

— А що? бачите? — знову з тріюмфом промовив Герман, обертаючися до оберштайґера. — Бачили коли таку жилку?

— Ґратулюємо, ґратулюємо! — мовив оберштайґер, стискаючи подану Германом долоню. Та й інші робітники наблизилися до нього.

— Дай вам, Боже, щасливо, пане Германе! Бог вам то дав за ваше добре серце.

— Богу дякувати! — відповів Герман, здіймаючи капелюх з голови. — Та й вам усім спасибі за роботу!

І Герман добув із-за пазухи шкіряну теку і дав оберштайґерові 20, а обом робітникам по 10 ринських на руки.

— Це вам тим часом, — сказав він. — Тільки прошу вас, мої любі, не розголошуйте якийсь час нікому, що ми тут знайшли. Знаєте, у нас люди завидющі. А є й такі, що собі тим не поможе, але рад іншому пошкодити. Прошу вас, заховайте це в таємниці. Я платитиму вам потрійну платню за щоденну працю в шахті, а потому, дасть Бог заробити на ній, то, будьте певні, я вам цього не забуду.

Робітники, раді такій несподіваній щедрості Германа і його обіцянкам, кланялися і прирікали мовчати, а Герман велів при собі вилупати першу брилу воску, велів подати її в відро і з нею разом велів тягти себе наверх.

VI.

Германові надії оправдалися вповні, ще й над сподівання. Воскова жила чи »матка«, як звали її ріпники, оказалася нечувано великою і багатою. Завглибшки мало не на два сажні вона тяглася вшир і в довжину — невідомо як далеко, розгалужувалася, заповняла глибші видолинки в опоці, то знов розбігалася тонкими жилками в різні боки, до інших подібних »маток«. По вичерпанні головної жили, що дала пару тисяч сотнарів воску, Герман велів гнати штольні за ходом тих менших жил. І тут йому щастило: очевидно випадок напровадив його на один із центрів воскових покладів.

От тепер пішла його фабрика! В ямі і в її бокових штольнях працювало щодень по 20, далі по 30 і по 50 робітників, у міру того, як розширявся простір, занятий штольнями під землею. День-у-день десятки возів, навантажених здоровими, у форму бочок витисненими брилами воску, тяглися з Борислава до фабрики, а з лісів і з Дрогобича везли терті ялиці та дубові стовпи на цямрини нових штолень.

Іван Франко.

31. На дністровому лимані.

(З повісти *„Микола Джеря“*).

I.

Одного дня бурлаки примітили серед рівного степу високу синю смугу; то був високий басарабський берег по той бік дністрового лиману. Та синя смуга все наближалася до них, ніби висовувалася з-під землі. Вже було видно гори, вкриті лісом, а між горами глибокі долини, та яри. Вже на горах забілів Акерман із церквами та садками.

Бурлаки зійшли на крутий берег над лиманом і стали над кручею. Перед ними заблищав широкий лиман.

Сонце високо стояло на небі. Хоч була рання весна, але надворі вже було гаряче, як серед літа. З лиману повіяло холодком.

Картина за лиманом була дуже пишна. Гори неначе поламалися та порепалися балками до самого долу. І гори і круті балки зеленіли свіжою весняною травою.

Акерман був розкинутий на горах і ніби виставив напоказ проти сонця свої біленькі хати, закидані садками та виноградниками. Над самим лиманом стояла давня ґенуезька твердиня з високими, довгими, темними стінами, з визубнями зверху. Поверх стін, порослих зеленим бадиллям, стриміли високі башти. Муровані стіни з баштами ніби виходили просто з води, й у воді відбивалися такі самі стіни й башти, неначе хотіли впасти в глибоку синю безодню. На горах біліли й блищали бані церков, шпичасті верхи дзвіниць.

Увесь височенький зелений берег із садками, церквами відбивався у воді, як у дзеркалі, а над горами синіло, мов густа синька, пишне південне гаряче небо. Дністер вливався в закруглений лиман, неначе вилазив із зелених густих очеретів та ситників, що звуться там чагарями. Зелені, як пух, чагарі тяглися по обидва боки Дністра й понад лиманом широкою смугою. Між ними подекуди блищали озера, а над озерами й чагарями високо піднімалися гори, вкриті лісами. Блискучий лиман розливався вшир на вісім верстов, мов розтоплене скло. Той край за лиманом здавався зеленим раєм після рівного нудного порожнього степу.

— Потривайте ж, хлопці! — сказав швидкий Корчака, —

хоч за лиманом край трохи вільніший, але й туди вдень не можна їхати, бо й там є станові. Треба діждатися ночі. Лягаймо спати, бо цієї ночі буде нам багато роботи. Та готуйте гроші, коли хочете приписатися до будь-якого села.

Наші бурлаки знайшли глибоку балку, пополуднували й полягали спати. Ввечорі, як почало смеркати, Корчака побудив бурлак, і вони всі пішли до перевозу, де стояли човни.

II.

На Басарабії не було такої панщини, як на Україні. Люди відробляли панам за поле, але пани не мали права продавати й купувати людей. Басарабські пани з великою охотою приймали на свої землі українських утікачів, бо в них було землі багацько, а людей мало. Сюди втікали за часів панщини українці з Поділля, з Київщини, з Херсонщини й навіть з-поза Дніпра, з Полтавщини. Вони оселялися в Акерманщині, в Бендерщині й навіть між молдаванами скрізь по Басарабії. В Акерманщині всі нові села ділилися на посади; в кожному посаді був пристав, цебто поліція, й староста з писарем, замість волосного голови. Нарід приписувався в міщани, бо в Акерманщині панщанних селян не було.

Корчака переговорив з перевізником, сторгувався за перевіз і за справу, щоб перевізник пішов до пристава і вмовився з ним, скільки він візьме за те, що припише до посада бурлак. Бурлаки сіли в човни й переплили через лиман. Вони пристали проти села Кривди.

Бурлаки зосталися коло човна, а перевізник побіг нагору в Кривду, де жив посадський пристав, вмовився з приставом, вернувся і сказав, щоб бурлаки готували по п'ятнадцять карбованців за припис до кривдянського посаду. Перевізник повів бурлак до пристава. Пристав не спитав їх, звідкіль вони, і хто вони, і позаписував їх міщанами в посад Кривду. Декотрі бурлаки не мали так багато грошей; вони обіцяли принести гроші в поліцію, як тільки встигнуть заробити.

В тому посаді й у церковних метриках, і в посадських і поліційних книгах були позаписувані якісь невмирущі люди: вони ніколи не вмирали, бо на їх місце зараз записували нових українських утікачів і давали їм прізвища записаних

у книгах небіжчиків. Якийсь Петро Перебендя, по тих книгах, жив уже більш, як сто літ; Гнат Швидкий із жінкою Оришкою жили сто двадцять літ, а Іван Посмітюх уже прожив півтораста років, та ще з п'ятьма синами й трьома братами. Пристав записав Миколу батьком, Іваном Посмітюхом, а інших бурлак позаписував його братами та синами. Корчака, чи тепер Олекса Посмітюх, був на літа старший від Миколи, а тепер доводився йому сином. Подававши ймення всім новонародженим, пристав забрав гроші з бурлак і видав їм пашпорти.

— Та й дорого ж бере цей басарабський піп за христини, — промовив Микола, виходячи з бурлаками та з перевізником на двір.

— Цей ще не дорогий! Бували й дорожчі, — сказав перевізник.

— Та як зовуть вас, мої дітоньки? — жартував Микола, — коли б не позабувати та часом не вбрехатися.

Вся новохрищена бурлацька сім'я Посмітюхів пригадувала й силкувалася запам'ятати гаразд свої нові ймення.

— Тепер ідіть до попа на похристини, нехай він подивиться на своїх нових парафіян, — сказав перевізник і повів їх до попа.

— Чи й цей піп заправить за похристини по-стільки карбованців, скільки взяв той? — спитав Микола, — як тільки й цей заправить таку дорогу плату, то хоч давай драла назад у Вербівку робити панщину.

— Воля, бач, дорога річ; за неї варто дорого заплатити, — сказав перевізник і привів їх до попа.

Піп прийняв з великою охотою в свою парафію нових людей, позаписував їх Посмітюхами й не взяв за те ні шага. Його парафія розросталася українськими втікачами.

— Тепер поздоровляю вас із новим щастям, новим здоров'ям, панове Посмітюхи! А ти, тату, справ христини, — сказав перевізник.

III.

Другого дня той самий перевізник повів їх до лиману, де коло чагарів одна рибальська ватага ловила рибу.

Над самим лиманом, на зеленій траві, між двома високими стінами молодого очерету, висіли чорні неводи на

підтечах, повбиваних у землю. Довгі, без кінця, мережі моталися на легкому вітрі, неначе жмути чорних шнурків, вимочених у смолі. Від кілка до кілка висіли разками здорові поплавки, що звуться галаганами, пороблені з легкого сухого дерева. Здалека здавалося, ніби то стояли рідкі тини з тоненького хмизу, або тонесенькі штахети, обтикані зверху якимись цяцьками. Серед того павутиння неводів чорнів кухарський курінь: він був круглий, з низькими очеретяними стінками й дверцями, тільки без покрівлі. Серед нього стояли дві чорні задимлені сохи з розсішками з бантиною зверху. На цій перекладині висіли казани; під казанами горів огонь, і густий дим клубками валував угору. В диму чорніли сохи, ніби шибениця. В тому кухарському курініі стояли столи, де кухар розкладав сиру рибу. В казанах варилася риба. В куріні тхнуло риб'ячою сирістю від луски.

Коло кухарського куріня стояв здоровий курінь з очерету для цілої ватаги. Там стояли шаплики, барильця, діжки з пшоном, горохом, кукурудзою та фасолею, лежала харч та одежа. Там ночував отаман і вся забродська ватага.

Кухар порався коло казанів. Забродчики лагодили неводи. Коло куріня стояв отаман, Іван Ковбаненко; він був сам і хазяїном і отаманом ватаги. Отаман був чоловік невисокий, але дуже широкий у плечах, з великою головою, із здоровими чорними вусами, із запаленим лицем і чорними блискучими очима. На ньому була проста одежа: широкі крамні сині штани, біла сорочка й чорна смушева шапка. Тільки червоногарячий гарний одеський пояс відрізняв його від простих рибалок, а гордий, сміливий вигляд і темні розумні очі виявляли щось хазяйське, отаманське. Він курив люльку, пускаючи дим одним кінцем рота.

— Ми шукаємо роботи й хочемо пристати до вашої ватаги, — промовив Микола до отамана, поздоровкавшися.

Отаман тільки помаленьку кивнув головою, не вийманочи люльки з рота, кинув гордим оком по всіх бурлаках, скоса глянув на дрібненького Корчаку з прудкими злодійкуватими очима й промовив:

— Приставайте, коли хочете. Половина наловленої риби буде моя, а половина ваша. Неводи мої, а харч будемо платити пополовині. Чи пристаєте на те? — спитав отаман, окинувши оком молодих, здорових бурлак.

— Чом же й не пристати! Не ми заводили ці звичаї, не нам їх і виводити, — промовив швидкий Корчака.

Отаман не спитав їх, звідкіль вони, і що вони за люди. Декотрі його забродчики мали пашпорти, а декотрі ніколи зроду їх не мали, тільки бачили в інших.

— Сідайте, хлопці, просто неба на землі, — сказав отаман, — зараз будете обідати, а по обіді й до роботи.

Бурлаки склали свої клунки в куріні, понабивали люльки, посідали на траві й почали курити.

— А що, хлопці! Коли хочете заробити обід, то сідайте чистити рибу, бо цієї, що в казанах, на всіх не настачить, — промовив кухар.

Отаман підняв ціновку з одного шаплика, де було повно річаної й морської риби, подавав вербівцям ножі, і вони почали зішкрябати луску з риби. Бурлаки ледве совали руками. Кухар і отаман мовчки осміхалися: осміхалися і проворні забродчики, дивлячися на хамулуватих неповертайлів хліборобів.

Кухар кинув в окріп рибу й підкинув в огонь очерету. Огонь запалав і затріщав. Риба швидко закипіла. Тим часом він повитягав з казана здоровим, як тарілка, ополоником зварену рибу й склав її в стябло, чи здоровий коряк, у котрому навіть держално було видовбане. Стябло було здорове, як ночови. Кухар зробив з юшки густий росіл, облив ним рибу й зцідив росіл через видовбане держално. Отаман і всі рибалки сіли на маленьких дзиґликах кругом низенького стола, що був тільки по коліна. Кухар поставив на стіл стябло з рибою, а потім насипав у миску юшки й накраяв хліба. Голодні бурлаки уплітали свіжу щуку, осятрину й білюгу на всі заставки. Від того часу, як вони втекли з Вербівки, вони й разу не обідали так тривно й смачно. Вони ніби набиралися нової сили.

— Тепер, хлопці, справивши вхідчини, ставайте до роботи, — промовив отаман, готуючи човна.

IV.

Всі рибалки почали знімати здоровий невід і складали на човен.

У лимані ловилася риба більше дністрова, річана, або ставна, ніж морська, але часом траплялися здорові осятрі

й білюги. Отаман возив рибу в Акерман і продавав її свіжою на базарі. На лимані не солили риби в бочках на просіл.

Отаман із своєю ватагою постояв на лимані з тиждень і почав збиратися додому. Настав час ловити рибу в морі. Рибалки поскладали на здоровий човен неводи, забрали шаплики, харч і одежу, сіли в човен і поплили до Акермана. В Акермані отаман пішов з рибалками в поліцію, узяв пашпорт на ціле літо й дав присягу, що він не зачепить того добра, що викине море на берег, і зараз передасть на кордон.

Рибалки поплили човном далі по лимані, знайшли пришиб і спинилися коло одного великого посаду, чи села. Отаман покинув коло човна одного рибалку, а сам з ватагою пішов додому через село. Це була Акерманщина.

Село було довге й здорове. Через усе село йшла широка вулиця й тяглася трохи не до самого Акерману. Вона вся була обсаджена акаціями, неначе Вербівка вербами. Село було українське. В ньому, як і в самому Акермані, що став уже зовсім українським городом, були люди з усіх українських губерній. Усе село було залите абрикосовими та черешневими садками й зеленіло, як гай. Поза хатами тяглися виноградники на всі боки, скільки можна було скинути оком. А там, за селом, на широкому полі, ледве піднімалася зелена, як пух, кукурудза, розстелялося широке, молоде листя тютюну, а там далі розстелявся широкий, рівний, як діл, степ, увесь зелений, увесь укритий то виноградом, то пшеницею, то кукурудзою, то зеленою травою. На дворі ще була весна, а висока трава в степу була вже готова під косу. Край був багатий та пишний, як рай.

Отаманова хата стояла за посадом, на хуторі. Хата була чимала, з піскуватого каміння, з великими вікнами на чотири шибки. Ковбаненко будував її, дивлячися на хати в швайцарській колонії Шабі, що була недалеко від села в степу. Кругом хати зеленів здоровий виноградник; поміж виноградом по межах довгими рядками росли абрикоси та черешні. Кругом хати росли старі велетенські волоські горіхи. Молоде пагоння на горіхах на гарячому сонці вже повиганялося на сажень угору, ніби сходило на дріж-

джах. Уся оселя зеленіла й пахла, ніби квітник. Акації стояли саме в цвіту, заквітчані безліччю білих китиць. Вони були схожі на здорові срібні канделябри. Гаряче повітря було повне гострих пахощів акацій і розливало якусь розкіш на ввесь двір.

З хати вибігла отаманова жінка, українська молодиця, вже не молода, але проворна, рівна й висока, в синьому керсеті, зав'язана по-полтавськи, низенько чорною хусткою із червоними квіточками. Отаман Ковбаненко зайшов в Акерманщину із жінкою з-поза Дніпра, з Полтавщини.

Хазяйка винесла рибалкам вечерю. Сонце тількищо сіло, а рибалки вже полягали покотом під волоськими горіхами. Завтра вони мали виряджатися на ціле літо на море.

Іван Нечуй-Левицький.

32. Непримирена.

I.

У мене дві повнісіньких шафи книжок! Чуєте! Та я зроду-віку стільки й не бачила їх! А тепер усі вони в моїх руках: орудуй ними, скільки хочеш! Е! ні! не скільки хочеш! Наймичці, людині підневільній, так не можна!

Більша частина книжок були непереплетені, доволі й не розрізаних, значить, і не читаних. І яка ж тут була мішанина! Я не тямила, із чого почати читати? В одній шафі, ціла полиця вгорі, стояли все в палятурках різноманітні книжки по величині, починаючи з доволі грубих і кінчаючи дрібнесенькими. Я взяла першу скраю: розгорнула, читаю: »Основа«... Досі я й не чула про неї... Всі книжки, що були на цій полиці, були українські — новина для мене така несподівана і така цікава!

II.

Палажка з ненею й донею рушили з двору в гості; мене не взяли; я тому й радніша була: зараз кинулася і поштопала панчошки, — а тоді »Кобзаря« із шафи і ну — читати. Читаю і сама чую, як сльози випливають із самого серця, як вони підіймаються все вгору!... Нарешті — як стала читати »Доле! де ти?«, — ледве промовила: »коли доброї жаль, Боже! то дай злої«, та із цим словом, як заголошу на цілий будинок!... Старий Глоба, що був тоді

саме у своєму кабінеті, — прожогом у світлицю, де я сиділа! швидше дає мені води пити, та питається:

— Чого? чого?

А я й слова промовити не спроможуся, тільки голошу, наче по мертвому.

Нарешті вгамувалася, вийшла на ґанок, повітря чисте пахнуло на мене і так наче все оте збентеження — хто його зна, де й ділося, наче хто взяв та рукою його з мене зняв.

Тоді Глоба знову до мене — розпитувати. Я йому всієї правди не сказала; думка така: помогти він не поможе, а ще, як часом скаже жінці, або дочці, — так гірше вийде. »Так, кажу, сама не тямлю, із чого воно сталося; зроду вперше зо мною таке«.

— Ви перед тим, — питається, — »Кобзаря« читали?

Ну, от із цього і знялася в нас розмова про українські книжки; перейшла вона на »Основу«... Глоба так приязно розповідає мені, а я так цікаво слухаю, так уважно. Потім він розпитував у мене мої думки; я не таїлася, розказала йому щиро все, наче батькові, як і про що я думаю; далі він каже до мене:

— А нуте, прочитайте мені щонебудь з »Кобзаря«, — і приніс книжку.

Я йому з голови прочитала спершу »І молодої й золотої«, потім »Долю«, далі »Доле, де ти«. Не скажу, чому так, але й досі, як і завжди, читаючи оті вірші, я переймаюся кожним словом поета і чую в душі й у серці в себе те саме, що читаю. Жадні вірші ні Шевченка, ні Лермонтова, ні Пушкіна ніколи не робили на мене такого глибокого враження, як оті три: щось трохи похоже на те враження викликають у мене тільки вірші Міцкевіча — деякі сонети його та »Do Matki Polki«.

Глоба став хвалити моє читання і каже:

— От про ваші думки і ваше читання, як довідається Борис Несторович, то-то радітиме. Йому й на думку зроду не впадало, яка ви патріотка! Та й не диво! коли я щодня вас бачу — і не спостеріг.

— ...Треба неодмінно, — мовить далі, — щоб ви спізналися з Борисом Несторовичем та побалакали з ним: отой вам »усе розкаже і прокаже«; а я що!... »був голосок, та

позички з'їли«... зарився в хазяйство, наче Рябко в солому. Е-ех!

Глоба махнув розпачливо рукою і пішов. А я вся так і потонула в тому, що чула від нього, та в тих думках, у тому почутті, яке викликала наша розмова. Так потонула, що й не спостерегла, як наші вернулися! Коли чую, Палажка гукає!

— Таню! де вона, що не чує... Таню!...

Я схопилася та прожогом до неї.

— Ви вже так приросли до книжок, що й не чуєте, коли вас кличуть, — кольнула мене Палажка. — Дитину спати положіть.

III.

Борис Несторович Гало — був найближчим сусідом Глоби. Село Улянівка, де він жив — верстов за десять від Глобиного хутора, село чимале, але смутне якесь, невеселе, як і всі степові села: дерев бракує.

Щотижня, а то іноді і двічі на тиждень, Гало приїздив до Глоби; двічі за мене приїздила з ним і сестра його Юлія Несторівна, бездітна вдова, літ на 10 стариша за брата; а Борисові було вже під 50, бо борода була вже посріблена.

З ним я двох слів не промовила; такий він мені здавався суворий, неприступний. Чи за обідом, чи за вечерею більш, було, мовчить, а коли й балакає, так переважно із старшим Глобою про хазяйство, про урожай, про земство. Глобиха і Палажка заводили з ним річ про культуру тощо, але він якось неохоче балакав з ними: оце дасть коротку відповідь та й замовкне; знову жде, доки спитають його. Коли ж, було, Палажка почне промовисто просторікувати, він складе руки перехрестям та тільки слухає. Ніколи я не чула, щоб він змагався; правда, що я ряди-в-годи була при тих розмовах; звісно, моє діло з дитиною, де Інна, там і я.

Раз якось під кінець серпня Глобиха з донею поїхала до повітового міста на ярмарок аж на три дні. Увечорі приїхав Гало. Сидимо за чаєм, я мовчки наливаю, а вони балакають, та слово по слові і звели річ на українську ідею. Потім Глоба пішов, приніс книжку і каже до мене:

— Ануте, Тетяно Олександрівно! утіште Бориса! про-

читайте йому »Доле, де ти«. Нехай він запевниться власними ушима в тому, що чув від мене.

І Гало став прохати.

Я засоромилася, а ще більш боялася.

Прочитала. Чи справді я так добре прочитала, чи Гало хотів тільки похвалити мене, але він став запевняти, що зроду ще не чув такого читання.

— Та коли б отут був сам автор, — додав Гало, — він би задушив вас, дякуючи за таке читання.

Успіх завжди надає сміливости, і я, вже не прохана, стала читати інші вірші. І сама не відаю, не тямлю й тепер, чому я кожен раз здригну, було, всім тілом, як тільки Гало протягне руку і візьме мою, щоб подякувати за читання! так у мене наче громовина по тілу побіжить! і скільки я не силкувалася, — жадним зусиллям волі не спроможна була спинити або вгамувати отаке почуття.

До білого світу просиділи ми втрьох, балакаючи: звісно, більше говорили Глоба з Галом, а я все слухала: але як слухала! дух притаївши, боячися, щоб ані єдине слово не пролетіло поза мою пам'ять! Та чи й можна ж було мені не вслухуватися, коли я чула тепер, як Глоба, найпаче Гало, доводили розумом, фактами те, що я досі чула тільки серцем! Я слухала і, сидячи нерухомо, раювала: я чула в собі щось нове, — досі невідоме, бадьоре!... Чула себе веселою, наче дитина! Та що про мене казати, коли старий Глоба так розвеселився, розгорівся, наче то був зовсім не той звичайний, сивобородий Глоба, приголомшений, а молодий, жвавий парубок, повний віри в свою ідею, повний надії на її велику міць і торжество!

Отоді, того — довіку незабутнього — вечора, я вперше вирозуміла, що таке українська ідея, яка вона широчезна, яка її велика вага! зрозуміла я силу і вагу народньої освіти народньою мовою! зрозуміла я, що народня освіта — всьому голова, і знову з невимовно великою силою занялося в мене старе бажання стати вчителькою в сільській школі...

Другого дня приїхав Борис Несторович ще до обіду і сидів у нас до глухої ночі та все розпитував у мене, як я жила, що читала і до чого прямую?

— Добре ж, — мовив він прощаючися, — будемо пильнувати; може й допливемо до берега.

IV.

Почав Гало привозити мені книжки все такі, яких не було у Глоби: або по-українськи, або про Україну і дав мені пораду, якої системи триматися, читаючи книжки.

Настали довгі осінні вечорі. Отут то, думала я, часу в мене буде багацько: буде коли і читати і вчитися. Отже не так сталося, як ждалося.

Того року пшениця не добре вродила, а льон побив град: це були головні речі Глобиних доходів. Поменшали доходи, значить, натурально, треба поменшити і видатки. Глобиха почала з того, що поменшила мені платню на карбованця щомісяця. Все б те дарма було, коли б Глобиха не відбирала в мене спроможности читати і вчитися хоч тоді, як увечорі, коли вже зовсім оброблюся, все попораю: а то ледве оце сяду у своїй кімнаті, вона зараз до мене:

— Йдіть до одного світла, щоб друге не горіло! тепер не такі в нас доходи, щоб марнувати гроші.

Мушу слухатися. Сяду з книжкою біля того столу, де вони всі сиділи. Сам Глоба сидить мовчки, Глобиха пасіянс розкладає, Палажка плете щонебудь з гарусу. Чи прочитаю сторінку, чи дві, Палажка зараз до мене:

— Підіть, будьте ласкаві, — гляньте, як спить Інна, може, одіяло ізсунулося з неї.

Вернуся, сяду за книжку, а Глобиха:

— Таню, дайте мені води.

Або: »Яку то ви книжку читаєте«?

Та отак раз-у-раз перебивають. А ляжеш спати, крий, Боже! щоб лежачи дала що прочитати! — »Ви заснете, — каже, — забудете світло потушити, та ще пожежі наробите: і дім піде прахом і всі ми душами наложимо«. Навіть і сам Глоба ремствував, побачивши раз, що я, лігши спати, читала книжку.

От стала я помічати, що Глобиха і Палажка не ті до мене, що перше були: якимсь холодом дихають на мене. Забирає мене думка швидше покинути їх. Найбільш лютувала я в ті години, коли вони наумисне не давали мені побалакати з Галом! Він почав частіше приїздити. Приїде — зараз до мене, — чи перечитала я ту, або іншу книжку, що

він давав мені? Яка думка моя про неї! — Здійме розмову, Глобиха ж, а ще більш Палажка, зараз на мене:

— Заберіть Інну та йдіть з нею у світличку.

Або щоінше таке вигадає, аби не сиділа я з ними. Мушу я слухатися, але ж як мені прикро, як гірко! Довели мене до думки: аби тільки стало на весну — зараз відійду від Глобихи: тямлю, що погано не додержати умови, не дожити до року, та коли ж сили не стає більш так терпіти.

V.

Винялася раз така зручна година, щоб побалакати щиро з Галом: уся сем'я поїхала до церкви, Інну теж узяли, а Гало тоді саме й приїхав. Я невимовно зраділа, розповіла йому все, прошу поради в нього, що діяти із собою.

— Така вже я безталанна вродилася! Всі і скрізь, де я була, охристили мене непримиреною. І сама я бачу, що справді така я: ніяк не вмію примиритися з тим, що округ мене; все мене тягне кудись до чогось іншого... Навчіть мене, що я маю робити, яким побитом повинна себе приневолити, щоб примиритися з тим, що дає доля, щоб не бути непримиреною?

— Ба! а чи міркували ви: що то значить примиритися? Це не мала річ! Примиритися — на мою думку, це значить, зробитися байдужим до всього лихого і доброго! Таке »примирення« — достойне не людини, а хіба годованого кабана. Люди з хистом думати і жити, думаючи, повинні гидувати таким »примиренням«. Є інше »примирення«.

Я і дух затаїла та слухала Гала, а він говорив далі:

— На світі лихих людей більш, ніж добрих. Янголів нема між людьми... На лихо людям, як завсіди і скрізь бачимо, — чоловік більш хилиться до вчинків лихих, ніж до добрих. От тут і лежить головне зерно роботи кожної людини, що бажає щастя людям; хоче по спромозі працювати, щоб поменшити лихе, побільшати добре; що хоче дійти до ідеалу. Роботи сила і про всіх її стане, не треба тільки гнатися за великою роботою; не треба і від інших вимагати більше за те, що вони спроможні дати і зробити. Нехай кожен робить, що вміє, як уміє і як спроможно йому, аби робив він, аби робив чесно, з переконання. Не

треба сподіватися, щоб з тієї роботи зараз же були й добутки відповідні; не треба злитися і лютувати за те, що праця не зараз дає плоди, не треба через те перейматися сумом.

Я не тямила, що відповідати! Мені так мило, так любо було все те почути від Бориса Несторовича! А він жваво ходив по світлиці: його очі, все лице його, його рухи, все говорило мені, що висловленими зараз думками він перенявся до глибини душі!

Ми так забалакалися, що й не помітили, як мої пани вернулися із церкви, і я знову не встигла вийти назустріч Інни. Я закмітила, яким ворожим поглядом Палажка кинула на мене.

Гало просидів до глухої ночі, але не трапилося вже такої зручної години, щоб можна було довести нам до кінця перервану розмову і почути мені від нього пораду, що діяти далі, як полагодити оті прикрі відносини до мене Палажки і її нені.

VI.

Не довго довелося мені шукати учительства: дякуючи Борисовим знайомим, мене взяли учителькою земської школи в селі Корчоватому.

Село Корчовате — чимале село; тут і волость і земський лікар. Споконвіку село було козаче; потім якось повернули були його на »воєнное поселєніє«, але ще із самого початку 60-их рр. скасовано те »посєлєніє« і »посєлєнців« охристили »казьонними християнами«. Не видно було в селі великої заможности, але й злидні великі ніде не визирали: хатки доволі чепурні, звичайно, в садках; церква невеличка, але мурована. Місцевість доволі гарна; ще не ввійшла в межу справжнього степу, хоча вийшла з межі гаєвої. Інде траплялися гарненькі, хоч і невеличкі гайки молоденькі: знати, що вони не споконвічні, а понасаджувані.

Я прибула до Корчоватого ще до Спаса: хотіла, щоб заздалегідь пізнати село і потроху звичаї тієї людности, дітей котрої тепер зробилася я вчителькою. Науку в школі я гадала розпочати на Семена.

Шкільна будівля була простора, під школу — одна велика світлиця, з чотирма вікнами на південь; але в світ-

лиці не було дерев'яного помосту, та, головна річ, — не було другої хати, де б дітям роздягатися зимою; мусіли вони роздягатися в сінях, а сіни холодні. Про вчителя, знати, що будівничі більш піклувалися, ніж про школярів. Глуха стіна відділяла школу від кватири вчительки: тут було дві просторих, обклеєних шпалерами, світлиць і невеличка пекарня; в пекарні ж містився і сторож.

Першим ділом, звісна річ, пішла я до священика. Молодий, літ не більш 32, отець Макарій повітав мене ввічливо, але якось холодно, немов який начальник: одначе, не скажу, щоб винесла я з його хати недобре враження; він показався мені чоловіком байдужним тільки.

Земський лікар — зовсім молодий чоловік, три роки, як скінчив університет у Києві — з першого разу відтрутив мене від себе своєю іронією до всього: і школу й узагалі піклування земства про освіту народу уважав він нічим більш, як »модною забавкою«. На моє змагання він промовив:

— Ат! про мене нехай собі! Чим би діти не забавлялися, аби не плакали.

Я більш не змагалася. Молода його жінка опріч свого первісточка Василька ні про що більш не хотіла й думати! Вона була доволі освічена, скінчила гімназію. Обоє вони, — і чоловік і жінка, не були людьми лихими; були тільки тими егоїстами, яких тепер багацько постачає нам і школа і життя.

VII.

Сторож остеріг мене, що груба в шкільній світлиці вельми димить і першим ділом треба її полагодити. Я веліла йому затопити ту грубу: справді дим так і шугає на світлицю. Вдалася я до старшини. Пристаркуватий чоловік Панько Маркович — старшинував на селі ще не давно і знати було, що він ще не оговтався і ходить наче у когось на поводі. Він обіцявся »одним духом« полагодити грубу. Одначе, минуло більш тижня, хоч двічі я нагадувала Панькові Марковичу про його обіцянку, але діло не рушало. Пішла до нього втретє.

— Оце ж яка бо ви марудна, — мовив він до мене. — Чого вам ота груба так кортить... Зробимо, полагодимо, не втече...

— Та отже небавом розпічнеться наука в школі, а потім холод прийде.

— Коли то ще той холод буде. Ще люди другої Пречистої не бачили, а вам уже холод ввижається... Зробимо, не турбуйтеся. Крильщика нема, а то б я зараз... По хуторах десь заробляє; нехай тільки вернеться, ми зараз...

— Тут, — кажу, — не крильщика, а печника треба.

— Та він же у нас, і печник, і крильщик, і маляр, на всі руки майстер.

— Коли ж то він вернеться! Може б ви дали мені підвідчину до міста, я поїду і привезу печника.

— Та що ж той печник вдіє, коли в нас ще й цегли нема.

Сторож знову радить мені вдатися до писаря: »він, — каже, — в нас усьому голова; без писаря нічого не буде«.

Писарював у Корчоватому Степан Антонович Боркун, парубок літ 30.

Він зараз же прийшов до школи, як тільки я до нього написала лист, обдивився скрізь, і через два дні взялися лагодити грубу, а за тиждень усе з школі було полагоджено, навіть стіни були вибілені.

VIII.

З другого дня після Семена почала я вчити: до Покрови ходило до школи тільки тридцятеро дітей, і то більш дівчат; а після Покрови, як уже не було в полі жадної роботи, прибуло ще 20 хлопців. Працювати з 50 дітьми річ не легка! Найпаче на перших порах трудно мені було, доки і сама я не оговталася, не призвичаїлася до дітей та не завела сякої-такої дисципліни.

Релігії і молитов учив, звичайно, священик; але він з-під руки контролював і мене і те, як і чого я вчу. Він вважав себе моїм »начальством«.

»Начальства« того, опріч священика, була велика сила, кожен з них вважав себе такою особою, що повинна доглядати школу, а, головна річ, спостерігати вчительку. Та все те, коли в учителя чи в учительки є добра воля, не шкодить вести школу стежкою освіти, а не забивання памороків дітям. Звісно, не легка річ раз-у-раз почувати і знати, що стоїш під доглядом темного писаря, або урядника, але не треба тільки давати їм спостерігати, що помічаєш їх. Учителеві ліпше в селі; до учительки на селі від-

носяться люди якось неприємно ще; дивляться на неї, як »на панночку, недотепну заробити собі хліба в місті«. Найгірше шкода і школі й учительці, коли доводиться часто переходити з однієї школи до другої. От як і зо мною було.

IX.

Одного дня суне в школу старшина. Сів на лавці, слухає, як я дітей учу, нічого не тямить, тільки очима блимає. Як пішли діти на обід, старшина й каже до мене:

— А я оце, не во гнів вам, прийшов до вас сказати... теє... не гаразд щось у вас іде діло в школі.

— Що таке?

— Та, бачте, усі люди ремствують на вас.

— За що?

— Кажуть, дітей ви вельми розпустили: і сам я бачу, що це правда: при вас стали діти і неслухняні і пустотливі такі, що крий, Боже! як розпустується — так не можна його й угамувати; от і мої вчора — Павло з Оленкою! як підняли в хаті сутанію, так аж діжку з розчиною перекинули... от що!

Моєї ж вини тут нема.

— Ото то й воно, що є! Страху не наганяєте ви, от де вся сила; а сказано: де страх, там і Бог. Не б'єте ви їх, от що погано: і мало загадуєте їм учитися дома.

— Бити не можна, та й не слід.

— Кажіть ви, говоріть: не можна! ми це чули і знаємо. Отже й тому, що перед вами був за вчителя, не можна було, а він на те не вважав; закортить дитині попустувати, от і нагадає, що пустувати не можна... воно й принишкне... Отак і вам треба.

Я мовила, що ні за що і ніколи не битиму дітей і стала доводити огидливість різок. Старшина згоджувався, що різки »погань« про дорослих, а »в школі без різки не можна«.

— Вже ж, як знаєте, я не битиму.

— Значить — ви нам невгодна, не хочете з нами по-нашому... Це ваше діло...

Намагання старшини, щоб я била дітей — не здавалося мені чудним: я знала, що в народі між старшими людьми є ще де-не-де віра в різку. Гидуючи взагалі бійкою і карою

по тілу, інші дюди, найпаче з-поміж тих, що зросли ще за крепацтва, що зазнають сільські школи »вєдомства ґосударственних імуществ«, совісно певні, що в »школі без різки не можна«. Знала я й те, що є в народі люди, що люблять, щоб школа виховувала »острах« у дітей; але я ні разу не зустрічалася в школі з таким вчинком, щоб збудив у мене думку про вживання різки. Правда, в школі у мене було чимало дітей пустотливих, але не було таких, щоб одного слова мого не послухалися і не вгамувалися: дітвора інстинктом чула, що я люблю їх, і вони слухалися мене! Хоч би що було, а досить мені сказати: »Візьми шапку та йди собі до господи, бо ти не даєш іншим вчитися«, — і зараз дитина принишкне, повиниться і сидить, наче шовкова.

X.

Прийшла субота. Звичайно по суботах отець Макарій не приходив до школи; а то ледве стало підходити к кінцю вчення, — він у школу.

— Мені треба, — каже до мене, як повиходили діти із школи, — побалакати з вами сам на сам.

— Добре, — кажу я і прошу його до себе.

— Вибачте, — каже отець Макарій, — може вам і прикро буде слухати те, що почуєте, та не можна мені не сказати. Я пастир, я повинен доглядати й оберігати і паству і школу.

— Я слухаю вас, — відповіла я і чую, що чогось наче комашня в мене по ногах і по спині лазить.

— От, бачите, — люди на вас ремствують, нарікають, що ви дітей розпустили.

— Це я чула вже від старшини: він вимагає, щоб я била дітей, а я цього ні во вік не зроблю.

— Бити не треба: можна, й не бивши, держати їх у страсі: не то щоб наганяти на них жах, ні! а так... щоб тямили вони »благонамєрєнний« страх... Ну, знов от даєте їм читати якісь книжки, та ще й заборонені...

Я аж не всиділа на місці!

— Які такі книжки я їм даю!

— Та от хоч би »Сіра Кобила«.

— Такої книжки я не могла навіть давати, бо в мене

її нема; а хоч би була, то б не дала, бо не вважаю її змісту відповідним.

— Годі, годі! — перебив мене він, — утихомиртесь, це певна річ, що давали, бо »Сіру Кобилу« Степан Антонович сам у когось із школярів відібрав.

— Так сам же він і набрехав на мене; а я не давала. »Тополю« дійсно давала.

— Ну, от бачите, от бачите! — перебив мене священик, наче радіючи, — значить, давали.

— Це книжечка цензурна, незаборонена.

— Всі українські книжки в школі заборонено читати: це знаєте? — спитав священик уже строгим голосом.

— Цього я не знаю; та все одно: я в школі українських книжок дітям не читала.

— Гм! а говорите з дітьми по-якому!

— По-такому, по-якому вони розуміють: звичайно, скоро спостережу, що чого по-російськи не розуміють, — так поневолі мушу вияснити їм те народньою мовою. Як же інакше робити! навчіть мене! Коли діти не розуміють якого слова, чи повинна я їм сказати, що то значить?

— А вже ж треба сказати; інакше й не можна, і я так роблю; це і в мене раз-у-раз трапляється. От і вчора: виясняю в школі заповіді блаженства; читаю: »блаженні алчущія...« питаю: чи тямите, що значить »алкать«? Усі мовчать. Я вдруге питаю: Гиренко і Сало встали: »ми знаємо«. А кажіть — коли знаєте? — »От як нападе на кого ікавка — чоловік ікає, ого і є »алкати«. Я з реготу аж присів... Ну, добре ж, що я догадався спитати, а то б вони і затямили собі »блаженні ікающі«.

— Ну, от бачите, отче Макарію, — мовила я. О. Макарій швидше перебив мене:

— Без коментаріїв сільською мовою обійтися не можна, але говорити з дітьми треба »русскім язиком«.

— Я так і роблю в школі.

— І за школою так треба; треба вчити нарід — говорити »благородним язиком«, треба, щоб люди розуміли нікчемність мужицької мови... Та це ще не все, а от що погано, так уже зовсім погано.

Я насторошила уши.

— Гм. От воно що... — промовив священик, — усе ж таки пораджу вам — не давати дітям українських книжок.

XI.

Тепер уже я бачила, де зерно всього лиха, і тямила, що в Корчоватому довго я не пробуду, що Боркун не лишить допікати мене всячиною. »Але ж добуду, думала я, до кінця шкільного року, хоч би там що«!

А щоб знати було ліпше мою працю, я ще пильніше взялася до школи; загадала дітям приходити й по обіді й думала, що тепер і старшина заспокоїться, не дорікатиме, що »мало вчу«.

В половині грудня приїхав шкільний інспектор; чоловік молодий, другий рік, як з університету. Родом з Полтавщини, чоловік заможний з великою протекцією; вона й зробила його так швидко інспектором. Властиво кажучи — метунець він був.

Цілих три години екзаменував він моїх школярів. Діти відповідали добре, інспектор хвалив.

— А співати вони вміють у вас? — спитався він.

— Я не вчила, бо й сама не вмію.

— Оце не гаразд; ще гірше те, що вони вимовляють слова по-хахлацькому. З першого слова чуєш, що ти в хахлаччині... Треба, щоб вони вміли говорити чисто »па русскі«.

— Коли ж їм, — кажу, — було навчитися за три місяці.

— Треба пильнувати... треба, щоб у них не було хахлацького акценту.

— Це вже неможлива річ... візьміть інтеліґенцію; візьміть панських дітей: вісім літ у гімназії, та чотири в університеті не чують вони рідного слова, а все таки за 12 років — акцент... не стирається.

Інспектор суворо глянув на мене і мовив:

— Повинен стиратися! а от же в мене, хіба скажете, що я з пирятинського повіту?

— З першої фрази це знати, — відповіла я наївно, а він, як розсердиться, як крикне:

— Знати нічого не хочу! от вам пів року: приїду після Великодня; щоб я не чув хахлацької вимови!...

— Я не беруся за це й не обіцяю.

— Не беретеся?... Значить треба кого такого, щоб узявся!

Він допитливо впився своїм поглядом у мої очі, немов сподівався прочитати там мою відповідь. Я ні слова.

— От і Шевченка не радив би я читати тим, хто береться за школу... Вам треба добре над своєю вимовою попрацювати, щоб засвоїти неминуче потрібний учительці »русскій« акцент. — А щодо вчення — школа стоїть у вас дуже добре; знати, що працюєте... коли б не »україно фільствували« — я прохав би у земства нагороди вам...

З тим і поїхав.

XII.

Саме під новий рік — входить до мене в хату старшина!

Привітався і каже:

— Велика оце нам шкода, що кидаєте нас; хоч і теє... а ми до вас призвичаїлися.

— Як кидаю! — промовила я, дивуючись. — У мене й думки не було.

— Еге!... ось вам бумага; перечитайте та розпишіться, що читали.

Читаю... Овва!... наказ, щоб я перебиралася учителькою в інше село, на самому кінці повіту, верстов за шістдесят від Корчуватого, а на моє місце буде вчителька з того села.

Балакати із старшиною було ні про що! Я все зрозуміла... Кров запеклася в мене біля серця... чула я і несправедливість і образу і панування наклепу і доноса! Нервово схопила я перо, розписалася і, мовчки, вернула старшині наказ... Він його сховав за пазуху і каже:

— Погано! велика вам труднація буде: така далека дорога й улітку не медом пахне, а зимою і поготів; та ще під таку зиму, як тепер: холодна та забійна...

Що діяти? чи їхати до нової школи, чи зовсім кинути вчительство і їхати до Бориса? Спершу ображене самолюбство шептало мені, щоб я покинула зовсім учительство, принаймні в цьому повіті. Одначе, повагом я втихомирювалася і починала думати, що достойніше буде їхати до тієї школи, куди мене виправляли тепер.

— Не поїду, — думала я, — а що ж, як через те школа та лишиться, може й по самі вакації без учителя? Тож буде шкода дітям і я буду тому причиною... Але ж хіба можна ні з цього, ні з того так перекидати серед зими вчителів з одного села в друге?! Я не хотіла пора-

дитися ні із священиком, ні з лікарем — як мені ліпше зробити, і сама собі прирадила — їхати до нової школи.

Я написала про все оце до Бориса, додавши, що маю на думці виїхати з Корчуватого на другий день Водохрещ. Раніш і не можна було наняти підводу; Корчуватівці справляли свята до 8 січня і хіба мимоволі хто примушений поїхав би підводою, а з доброї волі кожен вважав »за великий гріх« узятися до якогобудь заробітку, доки не минуть свята.

XIII.

Хоч як я не силкувалася розважати себе, не подати й вигляду того, що вчинок інспектора й уразив і образив мене, та не можна було сховати своєї журби; найпаче ж уночі проймали мене і сум і злість. Усе минуле лихо якось без моєї волі оживало, ставало перед очима моїми і допікало мені...

І священик і лікар, найпаче жінки їх, розважали мене, вимовляли до мене свій жаль, своє вболівання; ганьбили інспектора, але ні на крихітку мені з того не легшало. Серце моє чуло, що те їх спочування нещире, роблене, сама тільки формальна ввічливість.

На голодну кутю поєднала я підводу і думала: заходжуся на другий день пакуватися. Але ось вертаюся з »Йордану« і очам своїм не вірю! в хаті в мене Борис із сестрою!...

Що було сліз, що було радощів — годі про те сказати!

Борис, одержавши мій лист, замість відповіді, взяв сестру і того ж дня виїхав, щоб забрати мене з Корчуватого...

Скоро спочили і викормилися коні, ми зараз рушили з Корчуватого. Гірко мені було кидати школу. Невже так швидко скінчилося моє вчительство? думала я собі: чи на те ж я стільки пильнувала, стільки билася, щоб, досягши права бути вчителькою, і повчителювавши пів року, спочити?

Зупинилися ми на три дні в повітовому місті та тут і звінчалися.

Приїхали ми в Улянівку...

Ох, коли б хто знав-відав, яким чуттям перенялася я, ввійшовши в Борисів дім, ввійшовши до мого дому. Чи

давно я була нянька, наймичка, чи давно мене Глобиха з Палажкою вигнали з дому? чи давно я бігла з їх хутора по степу, наче божевільна? А тепер? У мене власний притулок, та ще який! У мене диплом на вчительку! У мене є кохана сестра; я маю дорожчого за все на світі друга, мужа! І чи вже ж усе оце не сон, не мара, а дійсність!?

XIV.

Так! дійсність, найреальніша дійсність, та тільки ще не вся вона. Другого дня вранці вона ще побільшала, ще більш налила до мене в душу радощів.

Глянула я у вікно на вулицю. Проти наших воріт на Борисовому городі, бачу, стоїть новий дім, ще без вікон, не викінчений, не вкритий, тільки прикиданий кулями соломи. Питаю у Юлі:

— Що то за дім? хто то будує?

Юлія всміхнулася і каже:

— А ти не знаєш? Борис тобі не хвалився хіба?

— Чим?

— Тож він будує дім під школу... З осени школа буде в нас, а ти вчителькою.

Я наче стерялася! ну, бігати з радощів, танцювати та в долоні плескати; потім до Бориса в кабінет: а з радощів і слова не вимовлю.

— То, — каже Борис, — на те школу я хочу завести, щоб твоя праця не пропала, щоб не було в тебе й на думці, що, одружившися зо мною, ти мусіла покинути те, до чого у тебе найбільше рветься душа. От на весні добудуємо, а з серпня й відчинимо власну школу.

*

І от третій рік вчителькою я в нашій школі і добре бачу, як багацько можна зробити доброго в школі, аби тільки була власна добра воля на те та охота... І за увесь оцей час ні разу не зазнала я жадної перешкоди у своїй роботі; ні разу не зазнала я якої прикрости, що б хмарою заступила сонце мого щастя!

Олександер Кониський.

IV. Віршові оповідання. – Баляди. – Поеми. – Козацькі думи.

33. Три шляхи.

Ой три шляхи широкії
Докупи зійшлися;
На чужину з України
Брати розійшлися;
Покинули стару матір,
Той жінку покинув,
А той — сестру, а най-
Молоду дівчину. [менший —

Посадила стара мати
Три ясені в полі,
А невістка посадила
Високу тополю;
Три явори посадила
Сестра при долині,
А дівчина заручена
Червону калину.

Не принялись три ясені,
Тополя всихала,
Повсихали три явори,
Калина зов'яла.
Не вертаються три брати, —
Плаче стара мати,
Плаче жінка з діточками
В нетопленій хаті;
Сестра плаче, — йде шукати
Братів на чужину,
А дівчину заручену
Кладуть в домовину...

Не вертаються три брати,
По світу блукають,
І три шляхи широкії
Терном заростають.

Тарас Шевченко.

34. Хустина.

I.

Чи то на те Божа воля,
Чи такая її доля?
Росла в наймах, виростала,
З сиротою покохалась;
Неборак, як голуб, з нею,
З безталанною своєю,
Од зіроньки до зіроньки
Сидять собі у вдівоньки, —
Сидять собі, розмовляють,
Пречистої дожидають.
Діждалися...

З Чигирину
По всій славній Україні
Заревли великі дзвони,
Щоб сідлали хлопці коні,
Щоб мечі-шаблі гострили
Та збирались на весілля,
На веселе погуляння,
На криваве залицяння.

II.

У неділеньку та ранесенько
Сурми, труби вигравали;
В похід у дорогу славні компа-
До схід сонечка рушали. [нійці
Випроводжала вдова свого
Ту єдиную дитину, [сина,

Випроводжала сестра свого
А сірому — сиротина. [брата,
Випроводжала: коня напувала
До зірниці із криниці,
Виносила зброю — шаблю зо-
І рушницю-гаківницю. [лотую
Випроводжала три поля, три
Прощалася при долині, [милі.
Дарувала шиту шовками ху-
[стину,
Щоб згадував на чужині.
Ой, хустино, хустиночко
Мережана, шита!
Тільки й слави козацької —
Сіделечко вкрити.

Вернулася, журилася,
На шлях битий дивилася,
Квітчалася, прибиралась,
Що день Божий сподівалась;
А в неділеньку ходила
Виглядати на могилу.

III.

Мина літо, мина й друге,
А на третє — линуть
Преславнії компанійці
В свою Україну.
Іде військо, іде й друге,
А за третім стиха —
Не дивися, безталанна!
Везуть тобі лихо:
Везуть труну дубовую,
Китайкою криту,
А за нею з старшиною
Іде, в чорній свиті,
Сам полковник компанійський,
Характерник з Січі;
За ним ідуть осавули,
Та плачуть, ідучи.
Несуть пани осавули
Козацькую зброю:
Панцир битий порубаний,
Шаблю золотую,
Три рушниці-гаківниці
І три самопали;
А на зброї... козацькая
Кров позасихала.
Ведуть коня вороного, —
Розбиті копита,
А на ньому сіделечко,
Хустиною вкрите.

Тарас Шевченко.

35. Король Гуцул.

I.

Що ти кажеш, що король наш
В Бога зорі завертає?
А король наш, кріль наш Гуцул
Зорі пасти й не гадає,
А в Сокільськім він дрімає,
А дріма вже років много!
Знаєш, брате мій, завіщо?
Я розкажу, задля чого.

II.

Десь давно-давно стояла
На Сокільському святиня,
Лади-Дажбога святиня,
Вся у рожах та в кедрині,
Вся з кришталю дорогого,
З мармуру та злота кута,
Та в порфирі, та у парчі,
Мов княгиня одягнута.

У святині в середині
У просторій злотій залі
Два божки, два мармурові
На посадищах стояли:
Перший білий, як той лебідь
В синьо-золотому морі,
Другий чорний, як той ворон,
Як той чорний в Чорногорі.

В цю святиню пре-прекрасну
Тут сходилися щоліта
В празник Купала святого
Гуцули з усього світу.
Кріль же Гуцул перший з ними,
Перший він на всі гуцули,
У лицарстві, багатирстві
Пари в світі му не було.

Всі жертвенники палають
Прасвятому Білобогу,
І дванадцять білих комонь
Вводять леґіні в чертоги;
Кожний комонь у порфірах
Та у золоті сіяє!...
Лик довкола Білобога
Їх у піснях обвожає.

І дванадцять чорних комонь
Вводить другий лик в святиню,
Все в чорні в них, все чорно
І зубела і стремені; [в них:
Так обводить лик їх чорний
Доокола Чорнобога.
Той співає, цей дивиться,
Наче ворог, наче з рога.

І як стали раз по сьомий
Вони божків об'їжджати,
Аж нараз — о хто б це здумав,
Хто б не вжахся, милі браття!—
Оживають вам богове,
Та додолу, та до зброї...
Й сам князь Гуцул вам не ви-
Зроду бучі ще такої. [дів

III.

Так лиш грім у чорній хмарі,
Так лиш в'ється блискавиця...
Видить Гуцул, видить нарід:
Іскра сипле, меч казиться...
Аж тут — горе! тричі горе!
Білобог став ув'явати,
А здуфалий кріль той Гуцул
Нуже з нього насміхатись:

»Що ти, славний Білобоже?
Ти вступаєш цьому чорі?
Ха-ха-ха!... тож подивися,
Як шаблею Гуцул оре«!
І що оком лиш кліпнути,
Чорнобог вже д'землі в'ється...
»Видиш, славний Білобоже!
Так то в нас ув уців б'ється«!

IV.

»Й справді, Гуцуле, не згірше
Топірцем це ти махаєш!
Та одну лиш правду в світі
Ти, небоже, ще не знаєш,
Що де бог із богом боресь,
Не мішатись чоловіку!
І ця правда була вічно
Спокон світу, спокон віку.

»Задля того ж у гору цю
Всередину будь заклятий,
І »Сокільський« ме гора ця
Від сьогодні в світі зватись;
Бо аж доти меш в ній спати
Ти по моїй божій волі,
Аж на Купала одного
Пущу я свої соколи.

»Пущу сімсот семикрати
З свої світлої палати,
І будуть вони цю гору
Семикрать аж облітати.
Провалися в неї, князю!
І з садами і з святинню
І ватагою своєю,
Що сміялась з мене нині«!

V.

Бог промовив, — і сталася
Та страшная божа воля:
Князь, святиня і ватага
Провалилися додолу!...
Як і комонь, так і всадник,
Всі залізним сном дрімають,
Та на Купала святого
Тих соколів дожидають.

А на Купала що сім рік
Бог на хвиль сім з сну їх бу-
[дить...
І, протягшись сюди-туди,
Князь гука на свої люди,
А гука, що зодригаєсь
І святиня і палата:
»Нуте, уци, годі спати!
Час, мабуть, би вже вставати!

»Ти же скорше, чуро-спюху,
Подивися по надвір'ї,
Чи соколів не зіслав ще,
Що так гарно б'єсь на міру!
А як ні... як собі схоче,
А ми мемо, хлопці, спати
Та до бою, та до раті
З чортом сили добирати«!...

Й знов на сім рік усипає,
І лицарство і отроки...
Доки, князю, спати будеш,
І дрімати доки — доки?!...
»Не журися, руський роде!
Коли встану, то вже встану,
І поборю, о! поборю
Твою долю ту погану«!

Осип Федькович.

36. Іван Вишенський.

I.

Вечоріє. Тінь довжезна
від скали лягла на море,
а там ген легенькі хвилі
злотом, пурпуром горять.

Із гнізда скельного старець
тихо дивиться на море,
з хвиль тих злото-пурпурових
десь мостить далеко шлях.

Шлях мостить у край далекий
через гори і долини
аж на рідну Україну,
а тим шляхом думи шле.

Шле сердешне привітання
і любов свою і тугу,
що, здавалося, давно вже
похоронені були.

Аж ось глянь, тим ясним шля-
звільна барка надпливає, [хом
блиска золото й пурпура
з-під весел і з-під стерна.

Теплий вітерець вечірній
роздуває білий парус,
і пливе, мов лебідь, барка
до Афонської гори.

Чи то братчики вертають,
що ходили в край далекий
на манастирі просити?
Чи то прості гандлярі?

Чи побожні пілігрими,
паломники правовірні
прибувають на поклони?
Чи до Прота це посли?

Старець прослідив очима
барку, поки за скалою
не сховалась аж у пристань;
як сховалась — він зідхнув.

Знать привиділись старому
в барці кунтуші козацькі
і шапки червоно-верхі —
ні, це певно привид був!...

II.

Знову ніч і знову ранок,
і поклони і молитва,
і в старій душі тривога,
сумніви і неспокій.

Аж нараз почувся стукіт —
на горі хтось по закону
каменем до скелі стукав,
старець стуком відповів.

І спускається по шнурі
кіш з поживою для нього,
а на дні коша біліє
запечатане письмо.

Затряслись у старця руки:
на письмі слова знайомі,
український той скоропис
і знайомая печать.

»Старцю чесному Івану,
що в Афонській самотині
шлях важкий, тісний верстає,
шлях показаний Христом —
»православні з України,
зібрані у місті Луцьку
на братерську пораду,
шлють благання і привіт.

»Богу дякуєм святому,
що про нас не забуває
і важкії нам спокуси
шле для нашого добра.

»Що важкі його удари
нас кують, мов те залізо,
з жужелиці очищають
і гартують, наче сталь.

»Богу дякуєм святому
й молитвам тих богомольців,
що тягар хреста на плечі
за братів своїх беруть.

»Ласкою його святою
й молитвами богомольців
стоїмо ще твердо в вірі
і не тратимо надій.

»Відреклись нас сильні світу,
і князі і воєводи
кинули Христове стадо
і отруту в душі ллють.

»Мов голодний лев пустині,
так ричить у нашім горі
голос лютої наруги:
»Де ваш Бог? Де ваша міць«?

»Тим то ми, маленький човник
серед хвиль отих бурхливих,
з молитвами і сльозами
раду радити зійшлись.

»Тямлячи слова Христові:
Царство Боже — труд вели-
і трудовники одні лиш [кий,
завойовують його, —

»тямлячи твою науку,
що, як пастирі нас зрадять,
треба нам, самому стаду,
про своє спасення дбать, —

»обмірковували разом,
як би нам від цеї бурі
хоч малесеньким оплотом
церков Божу захистить.

»І прирадили зібрати
в одно огнище всі сили,
щоб велике, спільне діло
поспівало і росло.

»І оце шлемо до тебе,
чесний батьку наш Іване,
своїх братчиків з благанням:
будь ти нашим стерником.

»Поверни ти на Вкраїну,
зогрівай нас своїм словом,
будь між нами, мов та ватра
у кошарі пастухів.

»Ватра, що холодних гріє,
дає світло серед ночі,
і лякає злу звірюку,
душі радує живі.

»Будь ти нам духовним [батьком,
будь нам прикладом високим,
будь молитвою душ наших,
нашим гаслом боєвим.

»Батьку, батьку! Люте горе
вже калічить наші душі;
вовченята, хоч беззубі,
вже повзають серед нас!

»Покажися тут між нами,
як старий борець незломний!
Один вид твій нас похилих
напростує, покріпить.

»Слухай: рідна Україна,
стара мати-жалібниця,
голосом плачливим кличе
своє любеє дитя.

»Врем'я йде на неї люте,
перехресная дорога
перед нею — хто покаже,
яким шляхом їй іти?

»Не згордуй же цим благан-[ням!
Поспішай спасати матір!
Може голос твій і ум твій
все поверне на добро«.

А на верхнім боці карти
припис був: »Посланці руські
ждуть на відповідь до завтра—
завтра будуть на скалі«.

III.

По печері ходить старець,
хрест до груди притискає,
молитви тихенько шепче
і не думає про лист.

»Хрест — моє добро єдине,
хрест — одна моя надія,
хрест — одно моє страждання,
одинока вітчина.

»Все, що поза ним — омана
і чортячая покуса;
лиш один тут шлях правдивий
і спасенний — шлях хреста.

»Що цей лист і що цей голос?
До кого? До старця Йвана?
Старця Йвана вже немає,
він умер, умер для всіх.

»Що мені до України?
хай рятується, як знає,
а мені коли б самому
дотиснуться до Христа.

»Адже я слабий і грішний!
я не світоч, не месія,
їх від згуби не відкуплю,
сам із ними пропаду.

»Ні, не зраджу свого Бога,
не зламаю заповіту,
і ярмо хреста оцього
до могили донесу.

»Близько вже. Мабуть, для
б'є на мене вал останній, [того
і остання часть дороги
так болюща і важка.

»Вже не довго. Боже! Боже!
Облегши мені тягар мій!
Просвіти останню стежку,
що мов губиться у млі«!

Усю ніч молився старець,
обливав лице сльозами,
до хреста старечі груди,
мов до матері, тулив.

Він ридав, шептав і кликав,
та було довкола темно
і в душі страшенно темно
і просвітлення не йшло.

А коли воскресло сонце,
він сидів і ждав тривожно,
поки камінь загуркоче,
голос із гори озвесь.

Ось гуркоче глухо камінь,
старець разом стрепенувся,
та рука не простяглася,
він на знак не відізвавсь.

»Старче Йване! Старче Йване«!
кличе голос, і здається,
що це крик тривоги, болю,
що рятунку просить він.

»Старче Йване! Старче Йване«!
Це посланці з України,
це твої убогі діти.
Старче Йване, відізвись«!

Старець слухав, дух заперши,
його ухо жадно ссало
український любий голос, —
але він не відізвавсь.

»Старче Йване! Старче Йване«!
довго кликали посланці —
а внизу лиш море вило,
та не відізвавсь Іван.

IV.

Вечоріє. Наче сизий
килим, — тінь лягла на море,
а з-поза гори проміння
скісно в морі порина.

Золотистий шлях простягся
від тих морських хвиль рухли- [вих
до верха гори Афона — під скалою море гра.

У печері в самім вході
згорблений сидить пустинник
і письмо раз-в-раз читає
і сльозами полива.

»Слухай, рідна Україна,
стара мати-жалібниця,
голосом плачливим кличе
своє любеє дитя«!

»Любеє, нема що мовить!
Що в найтяжчую годину,
в непрозору, люту скруту
свою матір покида!

»Що в засліпленні безумнім
сам лише спастися хоче,
а братів тривожних, бідних
без поради покида!

»І яке ж ти маєш право,
черепино недобита,
про своє спасення дбати
там, де гине мілійон?

»Чи забув слова Христові:
»Добрий пастир власну душу
віддає за своє стадо«?
Ти хіба не пастир їх?

»Чи забув слова Христові:
»Хто рече: кохаю Бога,
а не порятує брата,
той брехню на душу взяв«?

»Аджеж за всі душі тії,
що падуть там у зневір'ї,
а ти б піддержав їх, — в тебе
Бог рахунку зажада«.

І смертельная тривога
сціпила старече серце
і заперла дух у грудях,
зимний піт лице покрив.

V.

Він зирнув на синє море,
де рубцем золототканним
зарисовувався обрис
від Афонської гори.

Глянь, з Афонської затоки
звільна барка випливає,
із отіненого плаю
ген на соняшний біжить.

Турчин баркою кермує,
в барці кунтуші козацькі
і шапки червоноверхі —
бризка золото з весел.

Ах, посланці з України!...
В старця серце стрепенулось,
і в тривозі і в нестямі
худі руки він простяг.

»Стійте! Стійте! Заверніться!
Я живу ще! По-старому
ще кохаю Україну,
решту їй життя віддам!

»Стійте! Стійте! Заверніться«!
Та дарма! Не чують крику.
І по хвилях золотистих
барка геть пливе й пливе.

VI.

І ламає руки старець
і болюче серце тисне,
і перед хрестом на камінь
він кидається лицем.

»О, Розп'ятий! Ти ж лишив
заповіт отой найвищий: [нам
свого ближнього любити,
за рідню життя віддать!

»О, Розп'ятий! Глянь на мене!
О, не дай мені пропасти
у безодні мук, розпуки,
у зневір'я глибині!

»Дай мені братів любити
і для них життя віддати!
Дай мені ще раз поглянуть
на свій любий, рідний край!

»Глянь, оце остання нитка,
що мене тягла до праці!
О, не дай же їй порваться!
Заверни її сюди!

»О, зішли противний вітер!
Підійми грізную хвилю!
Або дай мені злетіти,
мов пташині, зо скали!

»Ти ж благий і всемогучий!
О, коли моя молитва
і моє мовчання й труди
і всі подвиги й ввесь піст

»мали хоч зерно заслуги,
хоч пилиночку значіння —
то я радо, о Розп'ятий,
все без жалощів віддам.

»Все віддам, готов, як гріш-
вічно у смолі кипіти, — [ник,
лиш тепер зроби для мене
чудо: барку заверни!

»Або дай мені до неї
відси птахом долетіти
або збігти, мов по кладці,
по промінні золотім«.

VII.

Так молився Іван Вишенський,
хрест щосили тис до груди —
і нараз почув, як дивна
пільга біль його втиша.

І він радісно піднявся
і перехрестився тричі
і благословив промінний
шлях, що скісно в море йшов.

Він нічого вже не бачив,
тільки шлях той золотистий
і ту барку ген на морі —
і ступив — і тихо щез.

Іван Франко.

37. Прощання козака.

I.

Не їсться, не п'ється, і серце не б'ється,
І очі не бачать, не чуть голови,
Неначе немає, ніби неживий:
Замість шматка хліба, за кухоль береться.
Дивиться Ярина та нишком сміється.
Що це йому сталось? Ні їсти, ні пить,
Нічого не хоче! Чи не занедужав? —
»Братику Степане! що в тебе болить«?
Ярина питає. Старому байдуже,
Ніби то й не чує. — »Чи жать, чи не жать,
А сіяти треба«! — старий промовляє,
Ніби то до себе. — »А нумо вставать!
До вечерні, може, ще пошкандибаю.
А ти, Степане, ляжеш спать,
Бо завтра рано треба встать
Та коня сідлать«.

II.

— »Степаночку, голубчику,
Чого це ти плачеш?
Усміхнися, подивися!
Хіба ти не бачиш,
Що й я плачу? Розсердився,
Бог знає, на кого,
Та й зо мною не говорить.
Утечу, їйбогу,
Та й сховаюсь у бур'яні...
Скажи бо, Степане!

Може й справді нездужаєш?
Я зілля дістану,
Я побіжу за бабою...
Може, це з пристріту«?
»Ні, Ярино, моє серце,
Мій рожевий квіте!...
Я не брат тобі, Ярино!
Я завтра покину
Тебе й батька, на чужині
Денебудь загину;
А ти мене й не згадаєш,
Забудеш, Ярино,
Свого брата«!

— »Схаменися!
Їйбогу, з пристріту!
Я не сестра? Хто ж оце я?
О, Боже, мій світе,
Що тут діять? Батька нема,
А він занедужав
Та ще й умре. О, Боже мій!
А йому й байдуже,
Мов сміється. Степаночку!
Хіба ти не знаєш,
Що без тебе і таточка
І мене не стане«? —

І заплакала Ярина,
Як мала дитина,
І крізь сльози промовляла:
»Покине, покине«!
Як той явір над водою,
Степан похилився,
Щирі сльози козацькії
В серці запеклися,
Мов у пеклі.

III.

І світ настав, а Ярині
Не спиться, ридає.
Уже Степан із криниці
Коня напуває.
Й вона з відрами побігла,
Ніби за водою
До криниці. А тим часом
Запорозьку зброю
Старий виніс із комори;
Дивиться, радіє,
Приміряє, ніби знову
Старий молодіє.
Та й заплакав.

— »Зброє моя,
Зброє золотая!
Літа мої молодії,
Сило молодая!
Послужи, моя ти зброє,
Молодій ще силі,
Послужи йому так щиро,
Як мені служила«!

IV.

Вернулися від криниці,
І Степан сідлає
Коня, свого товариша,
Й жупан надіває.
А Ярина дає зброю,
На порозі стоя;
Степан її надіває,
Та плачуть обоє.
І шаблюка, мов гадюка,
Й ратище-дрючина,
Й самопал семип'яденний
Повис за плечима.
Аж зомліла, як узріла;
І старий заплакав,
Як побачив на коневі
Такого юнака.

V.

Веде коня за поводи
Та плаче Ярина;
Старий батько іде рядом,
Научає сина:

Як у війську пробувати,
Старших шанувати,
Товариство поважати,
В табор не ховатись.

»Нехай тебе Бог заступить«! —
Як за селом стали,
Сказав батько, — та всі троє
Разом заридали.

Степан гукнув, і курява
Шляхом піднялася.

»Не барися, мій синочку,
Швидше повертайся«! —
Сказав старий. А Ярина,
Мов тая ялина
При долині, похилилась,
Мовчала Ярина...

Тільки сльози утирає,
На шлях поглядає;
Із куряви щось вигляне
І знов пропадає;
Ніби шапка через поле
Котиться, чорніє,
Пропадає, мошечкою
Тільки-тільки мріє,
Та й пропало.

Довго-довго
Стояла Ярина
Та дивилась, чи не вирне
Знову комашина
Із куряви. Не вирнула,
Пропала. І знову
Заплакала Яриночка
Та й пішла додому.

Тарас Шевченко.

38. Чернець.

I.

У Києві на Подолі
Було колись, і ніколи
Не вернеться, що діялось.
Не вернеться сподіване,
Не вернеться... А я, брате,
Таки буду сподіватись,
Таки буду виглядати,
Серцю жалю завдавати.

У Києві на Подолі
Братерськая наша воля
Без холопа і без пана
Сама собі у жупані
Розвернулася весела,
Оксамитом шляхи стеле
І єдвабом застилає
І нікому не звертає.

У Києві на Подолі
Козаки гуляють:
Як ту воду, відром-цебром
Вино розливають.
А музика реве-грає,
Людей звеселяє;
А із Братства те бурсацтво
Мовчки виглядає:
Нема голій школі волі,
А то б догодила!...

Кого ж то там з музиками
Люди обступили?

II.

В червоних штанях оксамитних
Матнею вулицю мете —
Іде козак. Ох літа, літа,
Що ви творите? На то теж

Старий ударив в закаблуки,
Аж встала курява. Отак!
Та ще й приспівує козак:
»По дорозі рак, рак,
Нехай буде так, так!
Дам лиха закаблукам,
Закаблукам лиха дам,
Дістанеться й передам!
А вже ж тії закаблуки
Набралися лиха, муки.
Дам лиха закаблукам,
Дам лиха закаблам,
Дістанеться й передам«!

Аж до Межигорського Спаса
Потанцював сивий,
А за ним і товариство
І ввесь святий Київ.
Дотанцював аж до брами,
Крикнув: »Пугу, пугу!
Привітайте, святі ченці,
Товариша з Лугу«!
Свята брама відчинилась,
Козака впустили;
І знов брама зачинилась,
Навік зачинилась
Козакові.

Хто ж це сивий
Попрощався з світом?
Семен Палій запорожець,
Лихом недобитий.

III.

Ой високо сонце сходить,
Низенько заходить;
В довгій рясі по келії
Старий чернець ходить.
Іде чернець у Вишгород
На Київ дивитись
Та посидіть на пригорі
Та хоч пожуритись.

Іде чернець Дзвонковую
У яр воду пити
Та згадує, як то тяжко
Було в світі жити.
Іде чернець у келію
Між стіни німії
Та згадує літа свої,
Літа молодії;
Бере Письмо святе в руки,
Голосно читає,
А думкою старий чернець
Далеко літає...

IV.

І тихнуть Божії слова,
І в келії, неначе в Січі,
Братерство славне ожива.
А сивий гетьман, мов сова,
Ченцеві зазирає в вічі.
Музика... танці... і Бердичів...
Кайдани брязкають... Москва...
Бори, сніги і... Єнісей...
І покотились із очей
На рясу сльози.

»Бий поклони
І плоть старечу усмиряй,
Святе писаніє читай!
Читай, читай та слухай дзвона,
А серцеві не потурай!
Воно тебе в Сибір водило,
Воно тебе ввесь вік дурило;
Приспи ж його і занехай
Свою Борзну і Хвастовщину:
Загине все, ти сам загинеш,
І не згадають — щоб ти знав«!

V.

І старий тяжко заридав,
Читать писаніє покинув,
Ходив до келії, ходив,
А потім сів і зажурився:

»Для чого ж я на світ родив-[ся?
Свою Україну любив«?

До утрені завив з дзвініці
Великий дзвін; чернець мій [встав,
Надів клобук, взяв патерицю,
Перехрестився, чотки взяв...
І за Україну молиться
Палій чернець пошкандибав.

Тарас Шевченко.

39. Пригода Ведмедя з Лисом.

(Із звіриного епоса: *Лис Микита).*

I.

Гей хто в лісі не буває,
Той не бачив, той не знає,
Як Микита лис живе.
Лисовичі — славний замок,
Не один там хід і ґанок,
Ям, скриток чимало є.

Лис Микита в своїй буді
Спочива собі по труді,
Аж нараз почув: Стук, стук!
Глянув — ой, небесна сило!
Та ж це сам Ведмідь Бурмило,
А в руках страшенний бук.

»Гей, Микито! Де він, ланець?
Вилізай! Ось я посланець
Від саміського царя!
Наробив ти зла багато,
Злий на тебе Лев, наш тато, —
То й спокутувать пора!

»Кличе цар тебе на суд:
Най мені явиться тут
Лис Микита гайдамака!
А не хоче йти в мій двір,
На тортури, під топір!
Най пропаде, мов собака«!

II.

Лис Микита зчурив уха,
Коло брами пильно слуха
Тих грізних ведмежих слів.
»Ех, — гадає, — що б зробити,
Цього дурня раз провчити,
Щоб так гордо не ревів«?

Хитро в шпарку зазирає,
Чи де засідки немає?
Але ні, Бурмило сам!
Ну, тоді він вийшов сміло,
Втіхою лице горіло:
»Вуйку, ах, вітайте ж нам!

»Вуйку, ви ж це! Бійтесь Бога!
Так далекая дорога,
А такий на дворі жар!
Ви втомились, ви без духа,
Піт вам скрізь тече з кожуха!
Що ж то, наш вельможний цар

»Інших вже послів не має,
Що найліпших посилає,
На найстарших труд валить? —
Ну, подвійно рад я тому,
Що хоч раз до мого дому
Гість так чесний загостить.

»Суд для мене — з маслом ка-[ша!
Знаю бо, що мудра ваша
Рада захистить мене.
А як ви за мене слово
Скажете, то все готово;
Царський гнів тяжкий мине.

»Вуйку, ми ж одного роду!
З вами я в огонь і в воду!
Лиш цю нічку ще заждіть!
Гляньте, небо замрачене,
Ви втомилися, а в мене —
Вибачте — болить живіт«.

»А це що тобі, небоже«?
»Ох, вуйцуню, страх негоже!
Я ж пустинник, то й неслід
М'яса їсти. Ось і мушу,
Щоб не брать гріха на душу,
Ссати той обридлий мід«.

III.

»Мед? — аж крикнув пан Бурмило, —
Мед обридлий? Божа сило!
Душу можна за мед дать!...
Де він? Де його купуєш?
Як мене ним утрактуєш,
Вір — не будеш нарікать«.

»Вуйку, — каже Лис, — це жарти«!
»Жарти? Дай лиш зо три кварти,
То й присягою скріплю!
Мед — це райський корм чудовий!
Все за мед я дать готовий,
Над усе я мед люблю«!

»Га, як так, мій вуйку милий,
То ходім! Хоч в мене сили
Дуже мало — що робить!
Наказ твій — то голос з неба.
Для так чесних гостей треба
Сил, здоров'я не щадить.

»Не далеко тут — ось тільки
Буде відси зо чверть мильки —
Є багатий хлоп Охрім,
В нього меду тьма безбожна.
Що не то що їсти можна,
Але хоч купайся в нім«!

»Ой! — зідхнув Ведмідь Бурмило, —
Аж на серці замлоїло!
Ну, Микито, ну, біжім«!
Сонце сіло вже за гори,
Як добігли до обори,
Де багатий жив Охрім.

IV.

На землі там близь города
З дуба грубая колода
Бовваніла. Майстер Гринь
Хтів поздовж її лупати
Та й почав з кінця вже гнати
Здоровенний в щілку клин.

З на дві п'яді вже одверта
Щіль була; колода вперта
Про тото не трісла ще,
Лиш від клина заскрипіла,
Ніби зуби заціпила
Прохрипівши: ов, пече!

»Вуйку! — шепче Лис Микита, —
Ось колода ця відкрита;
Ти пощупай їй під бік!
Хоч крива вона та сіра,
Та в ній меду — що не міра.
Звідси й я не раз волік.

»Глянь, вже темно по долині,
Хлоп давно лежить в перині,
Тож нічого ти не бійсь!
Їж досхочу в ім'я Боже!
Я постою на сторожі...
Ну лиш, сміло в шпарку лізь«!

»Спасибіг тобі, небоже! —
Рік Бурмило, — стій, щоб, мо-
Не надліз який злий дух! [же,
Ой, вже чую запах меду!
Ти, небоже, стань спереду,
На до рук оцей обух«!

І за цим Ведмідь Бурмило
Лаби, голову й карчило
В ту широку щіль запхав:
Лис тим часом трах! обухом
Клин із дуба вибив духом
І Бурмила дуб спіймав.

V.

»У! — сказав дуб, — є ще [сила«!
Гей, як вхопить він Бурмила,
Аж тріщав у нього лоб,
»Вуйку! — крикнув Лис Ми- [кита, —
Правда, шпарка знаменита!
Знав, де мед ховати, хлоп«.

А Ведмедя заціпило!
Стогне, сапа мій Бурмило,
Але дуб трима й трима.
Шарпнув вуйко зо три рази,
Затріщали лапи й в'язи,
Але вирвати — дарма!

»Вуйку, — каже Лис, — як
Дуже, вам медок смакує, [чую,
Та, мабуть, вас муха тне.
Їжте ж, але міру майте.
Бо, як об'їстеся, знайте:
Мед вам пупом попливе«.

VI.

Та Ведмедю не до меду!
Крутить задом, а спереду
Дуб держить, мов у кліщах...
То він шарпне, дряпне, смикне,
Далі з болю як не рикне,
Аж почули в небесах.

Лис на кпи його здіймає.
»Бач, як вуйко мій співає!
Вуйку, що за нота це?
Вуйку, вуйку, будьте тихо!
В хаті світло — буде лихо!
Вуйку, хлопа біс несе«!

VII.

А Охрім багач-мужик
Пробудився, — що за рик?
—Виглядає у кватиру:
Що за диво? При колоді
Щось чорніє... Може, злодій!
Хлоп хапає за сокиру.

Вибіг з хати, приглядаєсь:
Це Бурмило борикаєсь!...
Репет підійма Охрім:
»Гей, сюди, сусіди любі!
Ось Ведмідь зловився в дубі!
Гей Ведмедя бить біжім«!

У! кипить в селі тривога!
Наче ті вовки з барлога,
Позривались мужики.
В чім хто був, в тім вибігає,
Що попало, те й хапає,
Як оружжя до руки.

Як прискочать до Бурмила
В цього ціп, у того вила,
В баби кочерга в руках,
А Охрім з тяжким обухом —
Кинулись на вуйка духом,
Лиш луп-луп! та трах-тарах!

VIII.

Біль Бурмилові дав силу:
Як не шарпне — Боже милий!

Шкіру всю з чола зідрав!
Ще раз шарпнув — вирвав ла-
Але шкіру й кігті-дряпи [пи,
Дуб, немов своє, забрав.

»Вирвавсь! вирвавсь«! — за-
[кричали
Люди, врозтіч поскакали,
А Бурмило трух-трух-трух!
В ліс у кущі збіг борзенько,
Ліг та стогне так тяженько,
Мов би з нього перло дух.

IX.

Аж тут суне Лис Микита.
»Ну, вуйцуню, — мовить, —
[сита
Вже душа? А добрий мід?
Та й гаразд ви попоїли!
Хочете, я щонеділі
Справлю вам такий обід!

»Ой, а я трохи не плакав,
Як там з вами хлоп балакав:
Я гадав, що буде бить.
Ну, та бачиться, ви чемно
З ним розстались — дещо,
[певно,
Вам за мед прийшлось платить.

»Е, що бачу! Ви з гризоти
Вбрались ніби на зальоти
У червоні сап'янці!
А цю шапочку червону
Де купили? Чи додому
Несете її доньці«?...

Так Микита насміхався,
А Бурмило лиш метався,
Та бурчав собі під ніс.
Аж на третій день ходою
Він з тяженькою бідою
Ледве в царський двір приліз.

Іван Франко.

40. Азівські брати.

I.

Як із землі турецької
Та з віри бусурменської,
Із города із Озова не пили-тумани вставали:
Тікав повчок
Малий-невеличок:
Тікало три братики рідненькі,
Три товариші сердешні,
Два кінних, третій піший-піхотинець
За кінними біжить-підбігає,
Чорний пожар під білі ноги підпадає,
Кров сліди заливає,
За стремена хватає,
Словами промовляє:
— Браття миле, браття любе!
Хоч один ви милосердя майте,

Оправні кульбаки, добич з коней скидайте,
Мене, брата піхотинця, міждо коні беріте,
Хоч милю верстов увезіте
І доріженьку укажіте.
Нехай я буду знати,
Куди за вами в городи християнські з тяжкої неволі втікати.
То старший брат згорда словами промовляє:
— Чи подобенство, мій брате,
Щоб я своє добро турецьке на шляху покидав,
Тебе, трупа, на коня брав?
Одначе — ми самі не втечемо,
Ні тебе не ввеземо.
Будуть кримці та ногайці, безбожні бусурмени,
Тебе пішого-піхотинця на спочинках минати,
А нас будуть кіньми доганяти
І назад у Туреччину завертати.
То брат піший-піхотинець за кінними біжить-підбігає,
Чорний пожар під білі ноги підгортає,
Словами промовляє:
— Браття любе, браття миле!
Хоч один же ви милосердя майте,
Назад коней завертайте,
З піхов шаблі виймайте,
Мені, брату меншому, пішому-піхотинцю, з пліч голову зді-
У чистому полі поховайте, [ймайте,
Звірю-птиці на поталу не подайте.
То брат старший згорда словами промовляє:
— Чи подобенство, брате, тебе рубати?
Одначе — шабля не візьме,
Рука не зведеться,
Серце не осмілиться
Тебе рубати.
А як ти жив-здоров будеш,
Сам у землі християнські увійдеш.
То брат найменший піший-піхотинець за кінними біжить-
Словами промовляє: [підбігає,
— Браття миле, браття любе!
Хоч один же ви милосердя майте,
Будете до тернів, до байраків прибігати,

Так у боки забігайте,
Віття тернове рубайте,
По шляху покидайте,
Мені брату, пішому-піхотинцю, на признаку давайте.
То став брат старший та середущий до тернів, до байраків [прибігати,
У боки забігати,
Віття тернове зелене рубати,
Брату меншому пішому-піхотинцю признаку давати.

II.

Та став же брат найменший піший-піхотинець до байраків [прибігати,
Став віття тернове знаходжати;
У руки бере,
К серцю кладе,
Словами промовляє
І сльозами ридає:
— Боже мій милий! Сотворителю небесний!
Видно то мої братики сюди з тяжкої неволі втікали,
Про мене велике старання мали.
Коли б мені Господь поміг із цеї тяжкої неволі Азівської [втікати,
Міг би я своїх братиків при старості літ шанувати [й поважати.

III.

То став же брат старший та середущий на полівку ізбігати,
На степи високі, на великі дороги розхідніі;
Не стало тернів та байраків рубати.
Та став же брат середущий до старшого промовляти:
— Нум, брате, ми із себе зелені жупани скидати,
Червону та жовту китайку видирати,
Пішому братові меншому на признаку покладати,
Нехай він, бідний, знає, куди за нами кінними тікати.
Та став же брат старший згорда словами промовляти:
— Чи подобенство, брате, щоб я своє добро турецьке на [шматки драв,
Брату меншому на признаки давав?
Як він жив-здоров буде,
Так сам у землі християнські без наших признаків усяких [прибуде.
То брат середущий милосердя має,
Із свого жупана червону та жовту китайку видирає,
По шляху стеле-покладає,
Меншому брату признаки дає.

IV.

То став брат найменший піший-піхотинець на полівку ізбігати
На степи високі, на великі дороги розхіднії, —
Нема ні тернів, ні байраків,
Ніяких признаків.
Став червону китайку та жовту знаходжати,
У руки бере,
К серцю кладе,
Словами промовляє
І сльозами ридає:
— Що не дурно ж та червона та жовта китайка по шляху [валяється:
Либонь моїх братиків на світі немає.
Або їх порубано,
Або їх постріляно,
Або у орду тяжку позаймано!
Коли б я міг добре знати,
Що їх порубано, або постріляно,
Міг би я в чистому полі тіла шукати,
В чистому полі поховати,
Звірю-птиці на поталу не дати.
Одно ж брата найменшого, одно безвіддя,
Друге безхліб'я,
Третє те, що тихий вітер з ніг валяє,
До Осавур-могили прибуває,
До Осавур-могили зіходжає,
Там собі безпечне дев'ятого дня спочинок має,
Дев'ятого дня із неба води-погоди вижидає.
Мало-немного спочивав,
К ньому вовки-сіроманці походжали,
Орли-чорнокрильці налітали,
В головках сідали,
Хотіли заздалегоди живота темний похорон відправляти.
Тоді він словами промовляє:
— Вовки-сіроманці, орли-чорнокрильці,
Гості мої милі!
Хоч мало-немного обождіте,
Поки козацька душа з тілом розлучиться.
Тоді будете мені з лоба чорні очі висмикати,
Біле тіло коло жовтої кости оббирати,
І комишами вкривати.
Мало-немного спочивав...

От руками не візьме,
Ногами не піде,
І ясно очима на небо не згляне...
На небо взирає,
Тяжко воздихає:
— Голово моя козацькая!
Бувала ти у землях турецьких,
У вірах бусурменських;
А тепер припало на безвідді, на безхліб'ї погибати.
Дев'ятий день хліба в устах не маю,
На безвідді, на безхліб'ї погибаю!
Тут теє промовляв... не чорна хмара налітала,
Не буйні вітри вінули,
Як душа козацька-молодецька з тілом розлучалась.
Тоді вовки-сіроманці находжали,
І орли чорнокрильці налітали,
В головках сідали,
З лоба чорні очі висмикали,
Біле тіло коло жовтої кости оббирали.
Жовту кість попід зеленими яворами розношали
І комишами вкривали.

V.

А ще став брат старший та середущий до річки Самарки [прибігати,
Стала їх темна нічка обіймати,
Став брат старший до середущого промовляти:
— Станьмо, братику, тута, коні попасімо!
Тут могили великі,
Трава хороша
І вода погожа.
Станемо тутечки, підождімо,
Поки сонце обігріє,
Чи не прибуде ік нам піший-піхотинець.
Тоді на нього велике милосердя маю,
Всю добич скидаю,
Його пішого міждо коні хватаю.
— Було б тоді, брате, як я казав, хватати!
Тепер дев'ятий день минув,
Як хліб-сіль ів,
Воду пив.

Досі й на світі немає.
Тоді вони коней пустопаш попускали.
Кульбаки під себе послали,
Зброю по комишах поховали,
Безпечно спать полягали,
Світової зорі дожидали...
Став Божий світ світати,
Стали вони на коні сідати,
Через річку Самарку у християнські землі утікати,
Став брат старший до середущого промовляти:
— Як ми будем, братику, до отця, до матки прибувати,
Як ми їм будем повідати?
Будем ми, брате, по-правді казати —
Буде нас отець-мати проклинати;
А будемо ми, брате, перед отцем, перед маткою олгати,
Так буде нас Господь милосердний і видимо і невидемо [карати.
А хіба, брате, так і скажемо:
Що не в одного пана пробували,
Не одну неволю мали,
І нічної доби з тяжкої неволі втікали,
Так ми й до нього забігали:
— Устань, брате, з нами, козаками, з тяжкої неволі втікати!
Либонь то він так і сказав:
— Тікайте ж ви, братці,
А я буду тут оставаться,
Чи не буду собі лучшого долі-щастя мати.
А буде отець-мати помирати
І будем ґрунта-худобу на дві часті паювати. —
І третє між нами не буде мішати.

VI.

Тут тее промовляли,
І не сизі орли заклекотали,
Як їх турки-яничареньки із-за могили напали —
Постріляли, порубали,
Коні з добиччю назад у город, у Туреччину позавертали.
Полягла двох братів голова вище річки Самарки,
Третя у Осавур-могили.
А слава не вмре, не поляже,
Віднині довіка!
А вам на многії літа!

Козацька дума.

Б. ЛІРИЧНА ПОЕЗІЯ.

41. Коломийки.

1.

Ой упала звізда з неба та й розсипалася,
Ой дівчина позбирала, закосичилася.

2.

Ой, гаю наш зелененький, гаю наш темненький,
Нема твого соловія, тому ти сумненький.

3.

Ой попід гай зелененький ходить мій миленький,
Заложив си за капелюх розмарин дрібненький.
Нащо тобі, мій миленький, розмаю з-під гаю,
Я для тебе на неділю дві пави тримаю.

4.

Ой кувала зозуленька, тепер не чувати,
Полетіла в гай зелений нічку ночувати.
Ой кувала зозуленька, ой кувала сива:
Чи знайдеться така друга, як я нещаслива?

5.

А я в свої мамуненьки гуляла, гуляла,
Червоная калинонька в воротях стояла.
Ой як мене молоденьку до свекрухи взяли,
То червону калиноньку в воротях зламали.

42. Чумацька пісня.

Ой ходив чумак
Сім рік по Дону,
Та не було пригодоньки
Ніколи йому.
Ой їхав чумак
З Криму до дому,
Сталась йому пригодонька
За всю дорогу.
Сталась йому пригодонька
Не вдень, а вночі —
Занедужав чумаченько,
З Криму їдучи.
Ой упав чумак,
Упав та й лежить,
Ніхто його не спитає,
Що в його болить...

Ой болить в його
Серце й голова,
Умирає чумаченько,
А роду нема!
Ой скинув чумак
Із себе каптан:
»Воли мої половії,
Хто ваш буде пан«?
Та вдарили зразу
У великий дзвін:
Це ж по тому чумакові,
Що ходив на Дін!
Ревнули воли
У новім ярмі:
Поховали чумаченька
В чужій стороні.

43. Усе жило.

Усе жило,
Усе цвіло
І в щасті раювало.

Сади пахтіли,
Річки шуміли,
І сонце всіх вітало.

І цвів ввесь край
Як Божий рай,
Де душі не страждали.

І тільки лози
Губили сльози,
За всіх одні ридали.

О. Олесь.

44. Зимою.

На вікнах з'являються квіти,
А всі такі білі та білі.
Морозом листочки їх світять
Бліді і немов скостенілі.

Мабуть, то не квіти, а душі
Тих квітів, що правди не мали,
Що літом всихали від суші,
А в осінь від зимна зів'яли.

Богдан Лепкий.

45. Золотий дощ.

Над полями, над яругами
дощ летить,
позолоченими смугами,
нитками,
сітками
миготить.

Оживає все потомлене —
хоче жить.
В краплях сяйво переломлене
дугами,
кругами
в грі дрижить.

Грицько Чупринка.

46. На світанні.

Степ. Спадає, мов полуда,
ночі тьмяная китайка.
Над квітками білогруда
плаче чайка.

Світ!... В повітрі лллється легко
жайворонків спів надхненний.
Сяє, сходить десь далеко
шар огненний.

Грицько Чупринка.

47. Смереки.

В небосхил задивившись далекий,
де задумливо зорі горять,
дві високі гілчасті смереки
край заснулого саду стоять.
Місяць тіні од їх одбиває,
осрібляючи віті рясні,
пітьма ж тільки внизу покриває
ті кущі, що схиляються в сні.
І бузок, і пахущі троянди
похилили верхів'я наділ,
але горді смереки-гіганти
простяглися гіллям в небосхил,
мов ховають жагу таємничу,
коли спить безпробудно ввесь мир,
в боротьбі з непрозорою ніччю
дотягтися до сяєва зір...
Але ж ранком, як сонце пестливо
оживляє рослини навкруг,
вони дивляться гордо-зважливо
на квітки, на садок і на луг.

І хоч цвіту не мають смереки,
та не хилять верхів'я наділ,
а в морози пекучі і в спеки
простягають гілля в небосхил.

Грицько Чупринка.

48. Ураган.

В хмарі, в мареві, в диму
чорну бучу підніму,
грюкну в полі!...
В чистім полі,
на роздоллі
понесусь над сонним краєм,
степом, гаєм,
без розбору,
піднімуся вгору, вгору
буревієм, буреломом,
з блиском, з громом,
все скручу,
ілом,
пилом
оточу!...
Дужче, дужче забурую,
завихрую,
загримлю,
і над миром
диким виром
прошумлю.
Тихі води розхвилюю,
буйні хвилі рознесу,
димом небо розмалюю
і змарную,
розруйную
Умираючу красу...
Смілим іспитом смертельним,
димом-полум'ям пекельним
Подихну!...
Вгору, вгору
без розбору —
серед степу, серед бору,
в полі, в морі,
на просторі
всі устої, всі підпори
зворухну!...

Грицько Чупринка.

49. Зоряне небо.

Пеститься місячний промінь,
Лиже холодний сніг.
Чорною плямою комин
На білий килим ліг.

Сумно в німому просторі
Віє нудьга крилом.
Жмуряться сплакані зорі,
Співаючи псалом.

Вії стуляє знемога,
Нижуться перли сліз,
Мріє Чумацька Дорога,
Волосожар і Віз...

Вслуханий в тишу величну,
Чую: десь кулемет
Крає музику сферичну
Розгойданих планет.

Микола Вороний.

50. День і ніч падуть сніги.

День і ніч падуть сніги
Густі, густі.
А у мене квітки
Процвітають рясні
В душі.... В душі...

День і ніч ревуть вітри
Буйні, буйні.
А у мене пташки
Все співають пісні —
— В душі... В душі...

Богдан Лепкий.

51. Над Дніпровою сагою.

Над Дніпровою сагою
Стоїть явір між лозою,
Між лозою з ялиною,
З червоною калиною.

Дніпро берег риє, риє,
Яворові корінь миє;
Стоїть старий, похилився,
Мов козак той, зажурився.

Що без долі, без родини
Та без вірної дружини,
І дружини і надії
В самотині посивіє!

Явір каже: »Похилюся
Та в Дніпрові скупаюся«.
»Козак каже: »Погуляю
Та любую пошукаю«.

А калина з ялиною
Та з гнучкою лозиною,
Мов дівчаточка із гаю,
Виходжаючи, співають.

Повбирані, заквітчані
Та з таланом заручені,
Думки-гадоньки не мають,
В'ються, гнуться та співають...

Тарас Шевченко.

52. Ой, діброво, темний гаю.

Ой, діброво, темний гаю,
Тебе одягає
Тричі на рік... Багатого
Собі батька маєш.

Раз укриє тебе рясно
Зеленим покровом,
Аж сам собі дивується
На свою діброву.

Надивившись на доненьку
Любу, молодую,
Візьме її та й огорне
В ризу золотую.

І сповиє дорогою
Білою габою —
Та й спать ляже, втомившися
Турбою такою.

Тарас Шевченко.

53. Гаї шумлять.

Гаї шумлять —
Я слухаю.
Хмарки біжать —
Милуюся.
Милуюся — дивуюся,
Чого душі моїй
Так весело.

Гей дзвін гуде —
Іздалеку.
Думки пряде —
Над нивами.
Над нивами — приливами,
Купаючи мене,
Мов ластівку.

Я йду, іду —
Зворушений.
Когось все жду —
Співаючи.
Співаючи — кохаючи,
Під тихий шепіт трав
Голублячий.

Щось мріє гай —
Над річкою.
Ген неба край —
Як золото.
Мов золото — поколото,
Горить—тремтить ріка,
Як музика.

Павло Тичина.

54. Ой вийду я з хати.

Ой вийду я з хати та й стану гадати:
Як би то не зброя, не білі кабати,
То ж би я полетів, як куля, як кріс,
Де орлом родився, де соколом ріс.

Виходить із хати рідненькая мати:
— »І слихом слихати і видом видати! —
А де ж бо ти, синку, а де ж бо ти був,
Що моїх ти сльозей ніколи не чув«?

— »Ой, ненечко-утко, не жалуй, не думай!
Летів я за море, летів я за Дунай!
Ходив я далеко, далеко у світ,
Підгір'я шукати, Підгір'я там ніт«.

Приходять до мене молодці-соколи:
— »Леґіню, на танець, леґіню, на поле«!
— »Ой піду я, браття, ой піду я д'вам,
Лиш сестрам-голубкам даруночки дам«.

Ой клоню я сестрам кармазин та квіти,
Вони ж полинули чимборше до кліті,
Виносять одежу, виносять кресак:
Убрався, уклався, як пава, як мак.

Сорочка в три цирки, хустина шовкова,
Топірчик з Сиготу, а черес з Кракова,
Обі порошниці в Ростоках набив,
А ретязи мої би й Довбуш носив.

Осип Федькович.

55. Огні горять.

Огні горять, музика грає,
Музика плаче, завиває!
Алмазом добрим, дорогим
Сіяють очі молодії,
Витає радість і надія
В очах веселих. Любо їм,
Очам негрішним, молодим!
І всі регочуться, сміються,
І всі танцюють. Тільки я,
Неначе заклятий, дивлюся
І нишком плачу, плачу я.
Чого ж я плачу? Мабуть, шко-
[да,
Що без пригоди, мов негода,
Минула молодість моя.

Тарас Шевченко.

56. Прірвався гарний спів.

Прірвався гарний спів
Посередині стрічки...
В зідханні занімів.

Шукав хтось квітки-чічки,
Щоб сплести чудо-вінець...
Шукав на березі річки.

Та розірвався вінець
І квіти з водою поплили...
Все має трагічний кінець.

Кожна стежка веде до могили.

Богдан Лепкий.

57. Добро, у кого є господа.

Добро, у кого є господа,
А в тій господі є сестра
Чи мати добрая! Добра,
Добра такого таки зроду
У мене, правда, не було,
А так собі якось жилось...
. . . . . .
І довелось колись мені,
В чужій далекій стороні
Заплакать, що немає роду,
Нема пристанища, господи...
. . . . . .
Ми довго в морі пропадали;
Прийшли в Дарю, на якор
[стали;
З »Ватаги« письма принесли,

І всі тихенько зачитали.
А ми з товаришем лягли
Та щось такеє розмовляли.
Я думав: де б того добра,
Письмо чи матір взять на світі?
»А в тебе єсть«? — »Жона
І дім і мати і сестра, [і діти
А письма нема«...

Тарас Шевченко.

58. І золотої й дорогої.

І золотої й дорогої
Мені, щоб знали ви, не жаль
Моєї долі молодої,
А іноді така печаль
Оступить душу, аж заплачу!
А ще до того, як побачу
Малого хлопчика в селі:
Мов одірвалось від гіллі,
Одно-однісіньке під тином
Сидить собі в старій ряднині —
Мені здається, що це я,
Що це ж та молодість моя.
Мені здається, що ніколи
Воно не бачитиме волі,
Святої воленьки! що так
Даремне, марне пролетять
Його найкращії літа,
Що він не знатиме, де дітись
На цім широкім вільнім світі,
І піде в найми; і колись,
Щоб він не плакав, не жу-
[рився,
Щоб він денебудь прихи-
[лився, —
То віддадуть у москалі...

Тарас Шевченко.

59. В часи зневір'я.

Квіти потоптано, квіти розві-
Подувом вражих вітрів, [яно
Серце спустошено, душу роз-
[мріяно
Нудом безрадісних днів.

Хмари понурії, мряки осіннії
Кроплять нещадно квітки,
Сльози заховані, думи невпин-
[нії
Щастя розбили в скалки.

Мріями давніми в ніч непро-
[зорую
Серденько не розцвіте...
Хай же навіки їх в зиму су-
Снігом часу замете! [ворую

Сіються-родяться в диких
[хуртовинах
Квіти нового буття:
Гордо спочинемо ми на вер-
[ховинах
В мріях нового життя.

Нумо ж запалимо серце знебулеє
Полум'ям пориву й зваг:
В щастя обернемо наше минулеє,
Повне образ і зневаг...

Спиридон Черкасенко.

60. Змагання.

Сонце в творчих непокоях
Криє злотом дерева,
У нервових у настроях
Вітер золото зрива.

Сонце палить-одягає
В пурпур дикий виноград,
Вітер виє-завиває
І глузує з тих принад.

Сонце, зморенеє літом,
Повиває квіти в сум,
Вітер рве їх, нудить світом,
В люті пінить білий шум.

Сонце котить небокругом,
Зеленить в полях стерні,
Вітер гонить полем-лугом
Хмари пороху брудні.

Сонце-велетень в знемозі
Десь за обрій порина,
І регоче в перемозі
Дикий вітер-сатана.

Сонце-сонечку! в недолі
Ми сміємся з тої гри:
Не загасять сонця волі,
Найзапекліші вітри!...

Спиридон Черкасенко.

61. Там липа стоїть вже похила.

Там липа стоїть вже похила,
Їй буде зо двісті вже літ.
Весною стара, як вбереться
В пахучий листочок і цвіт,
Вітрець як увечір свавільно
Влетить між її галузки,
То чую, як тихо говорить:
Зазнала я кращі часи!

В сусідстві старенької липи,
Мов стрічка, потічок тече;
Верх трощі комарики грають,
А качка по плесі пливе.

Потік цей водно лиш шепоче,
Спадаючи коло млина:
Часи ми раз лучші зазнали,
Ти, липо, сестрице стара.

Під липою коло потоку
Не раз я ще хлопцем сидів,
Гадками носився Бог зна де,
Соколом під небо летів.
Не раз я й тепер там сідаю,
Знай, дід вже похнюпий, ста-
[рий:
Часи і я кращі зазнав раз,
Ти, липо й потічку малий.

Сидір Воробкевич.

62. На небі сонце гасне.

I.

На небі сонце гасне
У хмарі за верхом.
Своє проміння ясне
Розкидує кругом.

Золотить горам чола,
Перлить мережку хвиль,
І жалісно спровола
Відходить в темну даль.

»Спішися, сонце ясне,
Тут смуток і біда«!
У хмарах сонце гасне,
Надходить ніч бліда.

II.

На небі сонце гасне
В вечірній синій млі,
Останнє сяйво ясне
Кидає на шпилі.

Горять шпилі вогнями
Як царський діядем.
Аж зорі над верхами
Займаються вогнем.

Занялись ясні зорі
І місяць вирина;
Розкішно, пишно вгорі,
А долом тишина.

А долом мряки сині,
Казав-бись, море там.
Над морем удолині
Стоїть казковий храм.

З порфірів має стіни,
І вежі золоті,
І кришталеві сіни,
І сходи крем'яні.

Той храм — то хата твоя
Над берегом ріки.
Цвіте в городі тоя,
Й »люби-мене« квітки.

III.

На небі сонце гасне,
На землю нічка йде,
Зоряне стадо ясне
По небесах жене.

Ідуть зірки юрбою,
А місяць серед них,
Як той вівчар з пугою
Серед овець дрібних.

»Пасіться, зорі-вівці,
Нім стане ясний день,
А вітер на сопілці
Заграє вам пісень.

»Гей, вітре, ти, вітрило,
Не заводи, співай,
Щоби їм було мило
Іти на неба плай«.

Горять на небі зорі,
Від поля, від лісів
Несеться у просторі
Поезія світів.

Богдан Лепкий.

63. І рідний гай і рідний лан.

І рідний гай, і рідний лан,
І за дібровою майдан,
І хвилі нив, і сонний колос,
І понад лугом пісні голос,
І надо всім — таємний жаль,
Степів німих німая даль...

Забуду сумний сон діброви,
Забуду ясний час розмови,
Забуду гомін сонних віт,
Забуду час весняних літ;
Краси ж німих, широкополих
Не вирву з серця я ніколи.

Микола Филянський.

64. По тучі.

Шумом грається бір, шумом ломиться ліс,
Шум колише дерева на горах, —
В пущах стогне ріка, розревілась, як біс,
Котить звали каміння по зворах.

По верхах хмари йдуть, десь далеко ревуть
Дикі стада за гомоном бурі,
На шпилі лісові вже проміні падуть
І золотяться мряки понурі.

Пролетів ураган і вертає спокій —
А поламаний дуб над рікою,
Перевалений, стогне у хвилі мутній:
Все стоїть, а я впав у тім бою!

Василь Пачовський.

65. Степ.

Блакитне небо, мов дугасте море,
Безоднею порожньою стоїть.
Під сонцем степ, козацьке Дике Поле,
Огнем переливається, жахтить.

Гарячий вітер хилить-нахиляє
Траву хвилясту стиха до землі,
І в прозірній, золоченій імлі
Даль степова мов тоне, пропадає.

Понад безкраїм полем жар німий
Переливається, пливе високо;
Розтоплюється воздух осяйний,
Тіснить у грудях дух і сліпить око.

Дивлюсь кругом: не фарбами — вогнями
Картина світо-іскрява горить;
Над нею любо попід небесами
Музика, мов срібло тонке, дзвенить.

То жайворонок, лірник одинокий,
Зайняв відрадну серцю вишину,
І звеселяє світ шумно-широкий,
Співаючи про волю та весну.

Німує степ: йому байдуже воля,
Це немовлятко сонне в сповитку:
Судилась велетню дрімлива доля
На довгому, порожньому віку.

Закутавсь у свої зелені шати,
Пахущі, мовчки, нюхає квітки;
Над ним по вітру носяться крилаті
Метелики, мов марево, легкі...

Панько Куліш.

66. Три деревини.

Зимою укупці на краю долини
Стоять на узліссі аж три деревини.

І перша в тій купці — висока сосна,
Що саме у зиму зелена й рясна.
Про літечко ясне соснині байдуже, —
Тоді вона жовта, сумна і недужа.

І друга в тій купці стоїть деревина —
Гнучка та висока тополя-раїна.
Їй листячко вітром холодним обдуто
І вітоньки голі у кригу окуто;
І думка одна їй не сходить з ума:
Коли то минеться лихая зима?
Коли то весняне живуче тепло
Увільнить від криги їй віття й стебло
Та щедро одягне у листя рясне,
Зелене та ніжне, хороше, ясне?
Коли то в розкошах красою засяє,
Уклонами вітра з теплом привітає,
Тонким верховіттям у небі заграє
І, після негоди, страждання і сну,
Вона засоромить красою сосну?...

І третя в тій купці стоїть деревина —
Розложиста, біла, ярка березина.
Та голеє віття, у кригу закуте,
Даремно урозтіч тепер розіпнуте...
І гордого шуму від неї нема —

Замкнула уста їй лихая зима!
І жалібно стогне і б'ється вона:
Коли то настане весела весна
Із промінем ясним, живущим теплом,
Й одягне їй віття тремтючим листом;
І гордо вона їх по вітру розносить,
І шумом сердитим ліси оголосить,
І гордую пиху соснини нарушить,
І гомін сосновий заб'є і заглушить?

Але ще далеко живуща весна —
І гордо панує зелена сосна,
І сумно куняє тополя-раїна,
І рветься та стогне ярка березина...

Василь Мова.

67. Рано вранці.

Зайнялися гори! В золоті каміння,
В полум'ї ґраніти і в диму гаї,
А на хмарах грає соняшне проміння,
Грає і дарує усміхи свої.

І проснулись хмари, і всміхнулись світу,
І всміхнулись небу, морю і землі...
І знялися легко з усміхом привіту,
І поволі зникли і розтали в млі...

Виплило і сонце, все — любов і ласка.
Обняло всю землю сяйвом і теплом...
І, здавалось, щастя, чарівне, як казка,
Має над землею райдужним крилом.

О. Олесь.

68. Не грає безкрає.

Не грає безкрає, а тихо шумить;
Мов свічки на небі, ті зірки горять;
За хвилею хвиля цілує ґраніт;
Тонкі кипариси байдужії сплять...

Лиш кедри з Ливану в далекій чужині
Журливу, скорботну розмову зняли
Про край незабутний, про любу родину...
Я бачив, що з жалю тремтіли вони...

Олександер Коніський.

69. Мені однаково...

Мені однаково, чи буду
Я жить в Україні, чи ні,
Чи хто згадає, чи забуде
Мене в снігу на чужині, —
Однаковісінько мені!

В неволі виріс між чужими
І, неоплаканий своїми,
В неволі, плачучи, умру
І все з собою заберу,
Малого сліду не покину
На нашій славній Україні,
На нашій — не своїй землі.

І не пом'яне батько з сином,
Не скаже синові: »Молись,
Молися, сину! За Вкраїну
Його замучили колись«.

Мені однаково, чи буде
Той син молитися, чи ні!...
Та не однаково мені,
Як Україну злії люди
Присплять, лукаві, і в огні
Її, окраденую, збудять...
Ох, не однаково мені!

Тарас Шевченко.

70. У моїй хатині.

Один собі
У моїй хатині
Заспіваю, заридаю,
Як мала дитина.
Заспіваю: »Море грає,
Вітер повіває,
Степ чорніє, і могила
З вітром розмовляє«.
Заспіваю: »Розвернулась
Висока могила,
Аж до моря запорожці
Степ широкий вкрили;
Отамани на вороних
Перед бунчуками
Вигравають, а пороги
Між очеретами
Ревуть, стогнуть, розсердились,
Щось страшне співають«!
Послухаю, пожурюся,
У старих спитаю:
»Чого, батьки, сумуєте«?
— »Не весело, сину!
Дніпро на нас розсердився,
Плаче Україна«...
І я плачу, а тим часом
Пишними рядами
Виступають отамани,

Сотники з панами,
І гетьмани — всі в золоті...
У мою хатину
Прийшли, сіли коло мене
І про Україну
Розмовляють, розказують:
Як Січ будували,
Як козаки на байдаках
Пороги минали,
Як гуляли по синьому,
Грілися в Скутарі...
»Грай, кобзарю«!
Козаки гукали.
Кобзар вшкварив, а козаки —
Аж Хортиця гнеться,
Метелиці та гопака
Гуртом оддирають;
Отамани на бенкеті,
Неначе на раді,
Походжають, розмовляють...
Вельможна громада
Не втерпіла, ударила
Старими ногами...
І я дивлюсь, поглядаю,
Сміюся сльозами.

Дивлюся, сміюся, дрібні утираю:
Я не одинокий, є з ким в світі жить!
У моїй хатині, як в степу безкраїм,
Козацтво гуляє, байрак гомонить;
У моїй хатині синє море грає,
Могила сумує, тополя шумить,
Тихесенько »Гриця« дівчина співає: —
Я не одинокий, є з ким вік дожить!

Тарас Шевченко.

71. Неділя в неволі.

Неначе злодій, поза валами
В неділю крадуся я в поле,
Талами вийду понад Уралом
На степ широкий, мов на волю.
І болящеє, побите
Серце стрепенеться,
Мов рибонька над водою,
Тихо усміхнеться,
І полине голубкою
Понад чужим полем, —
І я ніби оживаю
На полі, на волі.
І на гору високую
Виходжу, дивлюся,
І згадую Україну —
І згадать боюся...
І там степи і тут степи,
Та тут не такії:
Руді, руді, аж червоні,
А там голубії,
Зеленії, мережані
Нивами, ланами,
Високими могилами,
Темними лугами...

А тут бур'ян, піски, тали
І хоч би, на сміх, де могила
О давнім давні говорила...
Неначе люди не жили!
Від споконвіку і донині
Ховалась від людей пустиня,
А ми таки її знайшли;
Уже й твердині поробили,
Затого будуть і могили —
Всього наробимо колись!...

О, моя доле! Моя краіно!
Коли я вирвусь з цеї пу-
[стині?
Чи може (крий Боже!)
Тут і загину?
І почорніє червоне поле?

»Айда в казарми, айда в не-
[волю«! —
Неначе крикне хто надо мною,
І я прокинусь. Поза горою
Вертаюсь, крадуся понад Ура-
[лом,
Неначе злодій той поза вала-
[ми.
Отак я, друже мій, святкую
Отут неділеньку святую!

Тарас Шевченко.

72. Сон.

Гори мої високії!
Не так і високі,
Як хороші, хорошії,
Блакитні здалека —
З Переяслава старого,
З Виблої могили,
Ще старішої... мов ті хмари,
Що — за Дніпром сіли.

Іду я тихою ходою,
Дивлюсь, аж он передо мною
Неначе дива виринають:
Із хмари тихо виступають
Обрив високий, гай, байрак;
Хатки біленькі виглядають,
Мов діти в білих сорочках
У піжмурки в яру гуляють;
А долі сивий наш козак —
Дніпро з лугами вигравае;
А онде-онде за Дніпром
На пригорі, ніби капличка,
Козацька церква невеличка
Стоіть з похиленим хрестом.

Давно стоіть, виглядає
Запорожця з Лугу...
З Дніпром своім розмовляє,
Розважає тугу.
Оболонками старими,
Мов мертвець очима
Зеленими, позирає
На світ з домовини.

І Трахтемирів геть горою
Нечепурні свої хатки
Розкидав з долею лихою,
Мов п'яний старець торбинки.
А он старе Манастирище,
Колись козацькеє село.
Чи те воно тоді було?...
Та все пішло царям на грище:
І Запорожжя, і село,

І манастир святий, скарбниця —
Все, все неситі рознесли!
А ви? — Ви, гори, віддали!...

Простіть, високії, мені,
Високії і голубії,
Найкращі в світі, найсвятії.
Простіть! Я Богу помолюсь...
Я так її, я так люблю
Мою Україну убогу,
За неї душу погублю!

Над Трахтемировим високо
На кручі, ніби сирота
Прийшла топитися в глибокім
В Дніпрі широкому... отак
Стоїть одним-одна хатина.
З хатини видно Україну
І всю Гетьманщину кругом.
Під хатою дідусь сивенький
Сидить... А сонечко низенько
Уже спустилось над Дніпром.
Сидить, і дивиться, і дума,
А сльози капають. »Гай-гай«! —
Старий промовив: »Недоуми!
Занапастили Божий рай!
Гетьманщина«!... І думнеє
Чоло похмарніло:
Мабуть, щось тяжке-тяжкеє
Вимовить хотілось,
Та не вимовив...

. . . . . .

»Блукав я по світу чимало,
Носив і свиту і жупан.
Нащо вже лихо за Уралом
Отим киргизам, — отже й там,
Їй-же Богу, лучше жити,
Ніж нам на Украйні«!

Затих мій сивий, битий ту-
[гою,
Поник старою буй-головою.

Вечірнє сонечко гай золотило
Дніпро і поле золотом крило;
Собор Мазепи сяє-біліє;
Батька Богдана могила мріє;
Київським шляхом верби по-
[хилі
Три братні давні могили вкри-
[ли;
З Трубайлом Альта між осо-
[кою
Зійшлись, з'єднались, мов брат
[з сестрою.
І все те, все те радує очі,
А серце плаче, глянуть не хоче!

Попрощалось ясне сонце
З чорною землею,
Виступає круглий місяць
З сестрою зорею,
Виступають із-за хмари,
Хмари звеселіли.
А старий мій подивився,
Сльози покотились:
»Молюсь Тобі, Боже милий,
Господи великий,
Що не дав мені загинуть,
Небесний владико!
Що дав мені добру силу
Пересилить горе
І привів мене, старого,
На ці святі гори
Одинокий вік дожити,
Тебе возхваляти
І Твоєю красотою
Серце веселити
І поховать побитеє
Гріхами людськими
На горах оцих високих
І витать над ними«!

. . . . . .

Утер сльози нехолодні,
Хоч не молодії,
І згадував літа свої,
Давнії, благії:
»Де ж, коли і що робилось,
Було що справді, а що сни-
Які моря перепливав, [лось:
І темний гайок зелененький
І чорнобривка молоденька,
І місяць з зорями сіяв,
І соловейко на калині
То затихав, то щебетав,
Святого Бога вихваляв —
І все то, все то в Україні«!
І усміхнувся сивий дід:
»Бо, може — ніде правди
[діть —
Було таке, що й женихались,
Та розійшлися, не побрались:
Покинула самого жить
В хатині віку доживати«!
Старий мій знову зажурився;
Ходив довгенько коло хати,
А потім Богу помолився,
Пішов у хату ночувати,
А місяць хмарою повився.

Отакий то на чужині
Сон мені приснився!
Ніби знову я на волю,
На світ народився.
Дай же, Боже, колинебудь,
Хоч на старість, стати
На тих горах окрадених,
У маленькій хаті, —
Хоча серце, замучене,
Поточене горем,
Принести і положити
На Дніпрових горах!

Тарас Шевченко.

73. На старість у рідній селі.

Мене по волі і неволі
Носило всюди, принесло
Уже на старість у село,
У те село, у ту хатину,
Де мати в тяжкую годину
На безталання понесла,
На безталання сповила.
Веселеє колись село
Чомусь тепер мені, старому,
Здавалось темним і німим,
Таким, як я тепер, старим.
І бачиться, в селі убогім
(Мені так бачиться!) нічого
Не виросло і не згнило,
Таке собі, як і було:
І яр, і гребля, і тополі,
І над криницею верба
Нагнулася, як та журба
В далекій, каторжній неволі;
І став, і гребля, і вітряк
З-за гаю крилами махає,
І дуб зелений, мов козак
Із гаю вийшов та гуляє
Попід горою; по горі
Садочок темний, а в садочку
Лежать собі у холодочку,
Мов у раю, мої старі.
Хрести дубові посхиляло,
Слова дощем позаливались.
І не дощем і не слова
Гладесенько Сатурн стирає!...
Нехай з святими спочивають
Мої старі!...

Тарас Шевченко.

74. Я згадую минулеє життя.

Я згадую минулеє життя
Спокійно, та без радости, без [туги:
Одно із нього виніс я чуття,
Що я не був у нім щасливий, [други.
Багато праці і турбот і скрут,
Та не було вдоволення, утіхи:
Мов віл в ярмі, я чув на собі [прут
І тяг — чужого скарбу повні [міхи.

Хоч не згасав ніколи огник мій,
Та полум'ям не бухав, більш димився,
А, замість світла, сипав іскор рій.

Хоч ненастанно стяг мій з вітром бився,
Та не високо плив в руці слабій;
І хоч я жив, то все ж я не нажився.

Іван Франко.

75. Покинутий хутір.

Он хутір той в балці під горою,
Що ще колись дитиною малою
Його я знав. Тоді ще темний бір
Нерушений стояв, а панський двір,
Як килим той, коло хоромів слався
І ввесь в квітках, здавалось, аж сміявся.
Ніде кінця не бачилось ланам,
Від жовтих скирт вгинало землю там.
На вільний степ, як хмара з-поза хмари,
Без ліку йшло овечої отари,
І рибою кишів холодний став;
Високий млин на ньому аж стогнав;
Невидимо бджоли тії гуділо,
На вигоні від птиці тільки мріло;
А понад всім блакитне небо слалось.
І сонце йшло та хутору сміялось.
Здавалося, що тільки рай святий
Колись стояв шанований такий.

Але годи плили собі, як хвилі,
Щоб все в одній збиратися могилі;
А з ними й все, що тільки ні жило,
Кудись плило, усе собі плило...

Старі пани, котрі худобу дбали,
Уже давно по трунах спочивали,
А молоді із хутора кудись
По світові далеко розбрелись.
Тоді його здоліла інша сила:
Найперше бір сокира повалила,
Потім посхли рожевії квітки,
І вкрили двір бур'ян та будяки;
Ті, що були нелічені, отари
Погнав чабан із степу на базари;
Без призору — заплинув мулом став;
Підгнивши, млин молоти перестав;
Бджола в ліси далеко залетіла,
І птиця більш по вигону не мріла.
В коморах тих, що гнулись від зерна,
Нема дверей, ні стелі, ні вікна...

Яків Щоголів.

76. Батуринські руїни.

Пливе опівночі над Соймом рікою
Замислений місяць високо,
Бліде його чоло тугою, журбою
Пронизане дуже глибоко.
Він кидає погляд з високого стану
На чорні облупані стіни:
Були тії стіни будинком гетьману,
А нині — сумливі руїни.
В руїнах чорніють, як марища очі,
Високії вікна та двері;
За вікнами пугач пугука щоночі,
Неначе на власній квартирі.
І страшно і сумно ті згуки лунають.
Далеко їх чути з будинка:
В Батурині ними дітвору лякають,
Коли вередує дитинка.
І місяць засяяв у стелю діраву.
Горорізьбу став озирати,
Послав і до груби пасмину яскраву
На вибитих кафлях блищати.

Освічує місяць високі руїни,
А Сойм шепотить між горами:
»Гей, де ви? Вставайте, батьки України,
Сумує будинок за вами«!

Мусій Кононенко.

77. У святий вечір.

Затлілись зорі. В низькій хатині
Сидять удвоє похмурі старці;
Сидять, схилившись, мовчать і тужать.

»Писав, що нині
Буде враз з нами коляд співати...
Вже пізня нічка, пора лягати —
Його ж і досі нема між нами.
Гей, завалило шляхи снігами
Для тебе, сину, нещасний сину!
Пішов ти, бідний, ген світ за очі,
А ми до тебе щодень, щоночі
Тоскою линем в чужу-чужину
І заливаєм слізьми дороги.
Наш волос білить іней знемоги,
А ти в касарні марнуєш сили —
Коли б хоч нині тебе пустили!...
Затихли співи, село дрімає,
Тебе ж не видко й не чути досі«.

І похилились, як два покоси,
Що сперлись в леті на кущ вільшини.
Тим часом в місті їх син-кохання
Стоїть на варті, глядить на зорі,
Втирає сльози і серцем лине
Під рідну стріху.

»А може хорі«...

Безмежна смута й важке страждання
Гнете до скону мужицькі груди.
Між касарнями тріщать морози,
В гучних сальонах пирують люди,
А в нього мерзнуть на віях сльози
І серце рветься, як птах з неволі.

А з церкви чути веселі співи:
»Христос родився з Марії Діви;
Родився в яслах, на чистім полі —
Прийшов на землю гоїти болі«.

Петро Карманський.

78. На рідним попелищі.

I.

Я знову тут на рідній стороні,
У тім селі, де літа молоденькі
Мої плили, мов у рожевім сні,
Під промінем любови й ласки неньки...
Мій Боженьку! Як діялось давно,
Коли тут був щасливий до безмір'я,
Коли життя всміхалось чарівно,
А в серці ще не кублилось зневір'я!
Коли стинавсь з неправдою в бою
І ворогів топтав не раз під ноги...
Тепер же я на цвинтарі стою,
Підбитий вкрай від трудної дороги...

II.

Ось церківця. Вона була колись
Біленькою, високою, струнокою;
А ниньки дах замшився, покривився,
І, мов стара бабусенька з клюкою,
Будова вся пригнулась до землі...
З п'яти хрестів, що сяли на чолі,
Лишивсь один, похилений, іржавий,
Мов час поклав на ньому слід кривавий...
Дзвіниця... ні, друга: ця на стовпах,
А та була з кружґанками, висока...
Не раз відтіль топив я власне око
По темрявих, замислених лугах,
Де над вечір Сула мигтіла злотом,
Ховаючись під ярі береги...
А в другий бік, поза сільським болотом,
Оксамитом хвилили сікняги,

Мов обрус той на низині барвистій;
За ним тяглись плахти картаті нив,
А далі ліс стягою бовванів
І гинув десь на далині імлистій...
Тепер лісів не видно вже стяги,
Картки нивок мізерніші, дрібніші,
Сула всиха, порідшали луги, —
Лиш скупчились рядки могил тісніше...
Колишнє забуте почуття
Цілком мене зненацька огортає,
І що нема відвіку вороття,
Із мрійної безодні виринає...

III.

Ген, де оті запалі могилки,
Я бавився з сільською дітворою:
Ховалися, гулялись, а весною
По бурчаках скрізь ставили млинки...
За цвинтарем, проміж зелених стін
Розлогих лип, вела у двір дорога;
Крізь тінь густу здаля світився він
І вабив всіх...
Але ж то що? На Бога!
Немає лип: одна верба стара!
Хто ж вас згубив, мої рясні, єдині?...
Я кинувся... не пізнаю двора:
Все в валяві, — руїна на руїні...
З будинка ген лиш печища ребро,
А де була теплиця — купа гною...
Хтось закупив батьків моїх добро,
Та винищив хижацькою рукою:
Розідрані на шмаття ризи ті
Й розпродані ґвалтовно на базарі...
Все зникло, все! І спогади святі
Витатимуть хіба в одній примарі...

IV.

Там був рундук; у гай та у садок
Вели з нього широкі, пишні сходи;
На сходах тих заслухувавсь байок
Від нені я про наші злі пригоди;

Співала теж вона мені й пісень —
Журливих-но, безрадісних лишень,
Голубила, чесала, а порою
Росила шовк моїх волос сльозою...
Хоч би знайти могилу — так шкода!
Тепер садку і гаю — ні сліда!
Зостались-но випадком дві тополі,
Мов свідки ті пережитої долі...

V.

Де ж ділися високі явори,
Що вартою стояли понад ставом?
Там я любив вечірньої пори
Допильнувать, коли зірки небавом
Займалися в безодні угорі
І в склі води гойдалися скалками;
Там я не раз за мріями, думками
Просиджував до ранньої зорі;
Там я уперш почув в душі тремтіння
Від надиху почуттів неземних...
Де ж та краса, де ж ті розкішні шати,
В яких тоді пишалося життя?
Ох, час-пора усе позабувати...
Чому ж нема тим мукам забуття?
Стою — чужак на ріднім гробовищі...

VI.

Я озирнувсь — аж ні, нові хатки
Скрізь виросли, немов би ті грибки
Після дощу, на панськім попелищі...
Де темрились столітнії дуби, —
Яріють ген селянські огороди,
Обсаджені кущинами верби:
Друга краса уже другої вроди!
Ось зарипів високий журавель,
Між вишняком пройшла стрункa дівчина,
Зірвалася з патлатих конопель,
Щебечучи, якась дрібна пташина,
Побіг яром дзвінкий, дитячий сміх...
Усюди рух, усюди повно втіх,
Та певно й сліз усюди є доволі...

Я задавив свої жалі та болі,
І позирнув навколо веселіш,
Хоча сльоза й котилась за сльозою:
Померлого нічим не воскресиш,
Нове життя своєю йде чергою...

Вітаю ж я коханих спадщиків!
Ростіть, цвітіть і добувайте волі,
Аби не знать ні ґвалту, ні недолі,
Які й тепер гнітять батьків...

Михайло Старицький.

79. Псальма CXXXI.

Господи, я гордим серцем
не несуся вгору
і очима в високості —
до Твоєго двору.

У діла Твої великі,
у причини скриті
я не входжу: не мені їх
розумом судити.

Я у Господа благаю —
як мала дитина,
що сповиту біля себе
мати положила.

Як дитина-немовлятко,
душа моя вбога:
да вповає чистим серцем
праведний на Бога.

Панько Куліш.

80. Давидова псальма CXXXVI.

На ріках круг Вавилона,
Під вербами в полі,
Сиділи ми і плакали
В далекій неволі,
І на вербах повішали
Органи глухії,
І нам стали сміятися
Едомляни злії:

»Розкажіть нам пісню вашу,
Може, й ми заплачем;
Або нашу заспівайте,
Невільники наші«!

»Якої ж ми заспіваєм
На чужому полі?
Не співають веселої
В далекій неволі«...

І коли тебе забуду,
Ієрусалиме, —
Забвен буду, покинутий,
Рабом на чужині;
І язик мій оніміє,
Висохне лукавий,
Як забуду пом'янути
Тебе, наша славо!
І Господь наш вас пом'яне,

Едомськії діти,
Як кричали ви: »Руйнуйте,
Руйнуйте, паліте
Сіон святий«!
Вавилоня
Дщере окаянна!
Блаженний той, хто заплатить
За твої кайдани!
Блажен! Блажен! Тебе, злая,
В радості застане
І розіб'є дітей твоїх
О холодний камінь!

Тарас Шевченко.

81. Лиш Ти один!

Як я до Твого божества угору
крізь пил і мряку рвуся все з низин,
ніхто не знає. Знаєш в кожну пору
лиш Ти один.

Як я у безвість падаю в безсиллі
й останком сил держусь іще вершин,
ніхто не бачить. Бачиш в кожну хвилю
лиш Ти один.

Як в'яну я, мов цвіт, у тихій муці,
коли між ним і сонцем стане тин,
ніхто не ввірить. Світиш у розпуці
лиш Ти один.

Василь Щурат.

82. Молитва в полі.

Кругом-кругом широке поле,
Низенько клоняться жита,
Ніде нікого доокола,
Спокій, як в гробі — самота.
Над полем, на голубім зводі
Одвічний світич сяє все;
Велична тиша у природі,
Лиш дзвонів гук вітрець несе.

В тім храмі, Творче, я з поклоном
З житами голову схилю
І піснею враз з жайвороном
Ім'я Твоє возвеличу.

Осип Маковей.

В. ДИДАКТИЧНА ПОЕЗІЯ.

І. Байки.

83. Дві бочки.

Дві бочки їхало колись селом:
Одна із медом вверх повненька,
Друга — порожня, теж слідком.

Та, що була з медом — тихенько,
Повагом йде собі та йде;
Порожня ж так собі пустує
Та так брика та так басує,
Що аж на все село гуде.

Хто йде, із ляку швидш звертає
Та ще й налає:

— »Який це враг її приніс?
Нехай їй біс«!

Хто про свої діла стрекоче,
Кому й не слід, коли захоче,
Тому усяк мерщій зверта,
Бо він такий, як бочка та:
Усіх від себе проганяє.

Зате розумний чоловік
Живе тихесенько ввесь вік,
Не торохтить і не гукає —
Та й місце має.

Леонід Глібів.

84. Соловей.

»Хто не вгадає? я?
Оце городять небилицю!
Щоб не пізнав я солов'я,
Щоб не пізнав цю гарну птицю?...
Як тільки оком наведу,
То і вгадаю, де співака«, —
Так дядькові казав небіж, Грицько Підсака.

»Ходімо, я тебе до лісу поведу,
Усякої там птиці є багато.
Та буде сором, пане-брате,
Коли б ти солов'я ізразу не пізнав«, —
Грицькові дядько одвічав...

І ось вони дійшли до гаю;
По гаєві усякий птах літає,
Щебече хто, хто свище, хто гуде,
Аж округи луна іде.

Небіж.

Ось-осьде соловей! Який червоногрудий!
А дметься як, — мабуть, великий пан!
Уже то не спроста в його такий жупан.

Дядько.

Та годі, годі, Грицьку, буде
Ту погань — снігиря хвалить!
Ця птиця не співа, а як усе щебече,
Вона в гурті якнебудь засвистить;
А більше, голову похнюпивши між плечі,
Насупившись, сидить.

Небіж.

Так цитьте лишень, ось я зараз угадаю:
Я — вражий син, коли оце не він!
Увесь — мов золотий, а крильця чорні має.

Дядько.

Ти будеш, Грицьку, вражий син:
Це просто іволга зоветься;
Вона із саду в сад літа,
Та вишні гарно об'їда,
То оббива горох, а в співи не вдається.

Небіж.

Так ось коли побачив співака!
Яка мальована та штучна птиця!
Вертиться, джеркотить, по дереву скака —
Оце то соловей!

Дядько.

Це — навісна синиця!...

*

І довго так небіж дурненький
Між птицями находив солов'я;
А соловей собі, сіренький,
Над ним співав, сховавшись між гілля.

Євген Гребінка.

85. Будяк та коноплиночка.

»Чого ти так мене, паскудо, в боки пхаєш«?
На коноплиночку в степу будяк гукав.
— »Та як рости мені? і сам, здоров, ти знаєш.
Що землю у мене з-під корінця забрав«.

*

Бува і чоловік цьому колючці пара:
Людей товче та й жде, щоб хто його кохав!

Євген Гребінка.

86. Ячмінь.

Син.

Скажи мені, будь ласкав, тату,
Чого ячмінь наш так поріс,
Що колосків прямих я бачу тут багато,
А деякі зовсім схилилися униз,
Мов ми, неграмотні, перед великим паном,
Мов перед судовим на стійці козаки?

Батько.

Оті прямії колоски
Зовсім пустісінькі, ростуть на ниві даром;
Котрі ж поклякнули — то Божа благодать:
Їх гне зерно, вони нас мусять годувать.

Син.

Того ж то голову до неба зволить драть
Наш писар волосний, Онисько Харчовитий!
Аж, бачу, він...

Батько.

Мовчи! почують — будеш битий.

Євген Гребінка.

87. Господар і віл.

Один господар був свободі друг великий,
І зняти він хотів з вола ярмо навіки.
Але на той замір так віл йому сказав:

— »Відколи я живу, я те ярмо тягав,
І батько мій носив і всі діди носили;
Спасибі Богові, наш рід не збувся сили.
За ласку дякую: не був би я волом,
Як би я не схотів зостатись під ярмом«.

І люди є такі — дурні та ще й уперті:
Родилися в ярмі, в ярмі хотять і вмерти.

Володимир Самійленко.

88. Два коні.

Два коні везли віз на кручу,
Вантажений, важкий, рипучий,
Один — баский, крижастий,
Другий — кволий,
І дужому говорить:

— »Ну, як тебе не клясти?
За тобою
Я поспішати завжди мушу,
Й візник мене нещадно пужить.
Від тебе маю гніт і батоги, —
Не хочу більш в супрязі йти
І працювати тут над міру«.

Озвавсь візник до коней:

— »Вірю,
Що кволий
Батогів у мене більш приймає,
Та воза другого я де придбаю«?

В супрязі ходять люди і народи...
І тяжко слабшому, і шкода,
І поки ще несила
Зробити так,
Щоб всі свій віз возили
І мали спільний шлях.

С. Пилипенко.

II. Сатири.

89. Горе поета.

Люди добрі! пожалійте
Бідолашного пііту,
Що від горя, від наруги
За слізьми не бачить світу!
Розкажу вам все. Учора
Я зайшов собі в крамничку,
Щоб на вечір запастися —
Лойову купити свічку.

І гидкий, поганий крамар
(Чи була що в світі гірше?)
Загорнув мені ту свічку
У мої чудові вірші.
Від зневаги, від досади
Не заснув я цілу нічку...
Боже! у мою поему
Лойову вгорнули свічку!

Ту поему, вірш по віршу,
Я складав старанно, пильно,
Перелічував трохеї,
Розміряв їх так прихильно:
Розкудовчивши волосся,
Не одну писав я нічку...
І в чудовую поему
Лойову вгорнули свічку!

Я, скінчивши ту поему,
Сам одніс її в цензуру,
Сам продав її в книгарню,
Сам продержав коректуру.
Видавець мені за неї
По копійці дав за стрічку, —
І в такий утвір коштовний
Лойову вгорнули свічку!

Ні, не хочу більш терпіти
На землі неправди злої; —
Хай же смерть мене сховає
Від наруги навісної!
Напишу останні вірші,
Та тоді із мосту в річку...
Як? в мої чудові твори
Лойову вгорнули свічку?

Напишу я в заповіті,
Хай сховають мене в полі,
Хай високий хрест поставлять,
Щоб виднівсь на всім роздоллі.
На хресті ж, на вічний спомин,
Мідну хай приб'ють табличку
І напишуть: »В його твори
Лойову вгорнули свічку«.

Володимир Самійленко.

90. Ворожка.

»Поворож мені, циганко, чорноока Цоро,
Чи діжду я днів щасливих, дороблюся скоро«?

А циганка із долоні почала читати:
»Будеш, — каже, — чоловіче, сім літ бідувати«...

»Сім літ? Ну, це ще стерпів би! Що ж потому смикнеш«?
»А потому, чоловіче? Потому привикнеш«!

Іван Франко.

91. Невдячний кінь.

Хто в воза коней запряга,
То ґречно їх не просить.
Та добрий пан сказав, що вже
Того порядку досить.

І, загнуздавши раз коня,
Він став питати в нього:
»Чи вас у корінь запрягти,
Чи з боку — і з якого?

»Коштовні віжки почепить,
Чи з простої сириці.
У голу руку взять батіг,
Чи брати й рукавиці«?

Та, мабуть, кінь невдячний був,
А то й дурненький, може,
Бо на ласкаві ці слова
Він відповів негоже:

»Язик ваш любо так бренить,
Як добрії цимбали,
Але було в мене спитать,
Як ще не загнуздали.

»Я знаю — віжки всі цупкі —
Чи з шовку, чи з ременю;
Батіг усякий дошкуля,
Як вам попався в жменю.

»Та й ще скажу: як чорт-віть-що
Я тут возити маю,
То краще б я не запрягавсь
Ні в корінь, ані скраю«.

Володимир Самійленко.

92. Приказка.

I.

Ви чули ту пригоду?
В часи розливу рік
Попав у бистру воду
Нещасний чоловік.
В глибокім вирі б'ється
І тоне вже туй-туй.
До кума, що на мості,
Кричить: »Рятуй! Рятуй«!
А кум, що на поруччя
Поважно лікті спер,
Глядить критично: »Втоне,
Чи вирне ще тепер«?
Вкінці махнув рукою
І мовив лиш одно:
»Не тратьте, куме, сили,
Спускайтеся на дно«.

II.

Гай, гай! Таких кумів нам
Не два, не три, не п'ять
В житті щодня, щохвилі
Приходиться стрічать.
Ти в горю, нужді б'єшся,
Мов риба у саку,
Працюєш, тачку тягнеш,
Мов панщину важку;
Тут сумнів мучить душу,
Що місце, то боляк, —
А він лиш критикує:
»Це зле« і »Це не так«!
За поміч і пораду
Він має лиш одно:
»Не тратьте, куме, сили,
Спускайтеся на дно«!

Іван Франко.

III. Притчі.

93. Притча про блудного сина.

1. Горнулись же до Нього всі митарі і грішники, щоб слухати Його.

2. І нарікали фарисеї і книжники, кажучи: »Він грішників приймає і їсть з ними«!

3. Він же повідав їм таку притчу, кажучи:

4. Який з вас чоловік, маючи сто овець і втративши одну з них, не покине дев'ятдесят і дев'ять у пустині і не піде за згубленою, поки знайде її?

5. А знайшовши, візьме на плечі свої, радіючи.

6. І, прийшовши додому, скличе приятелів і сусід, кажучи їм: »Порадуйтесь зо мною, бо знайшов вівцю мою згублену«.

7. Кажу вам, що так на небі більш радости буде за одного грішника, що покаявся, ніж за дев'ятдесят дев'ять праведників, котрі не мають потреби каятися.

8. Або яка жінка, маючи десять драхм, коли загубить одну драхму, не засвітить свічки і не стане мести хати і шукати пильно, поки знайде?

9. А знайшовши, скличе приятельок і сусідок, кажучи: »Порадуйтеся зо мною, бо я знайшла драхму, що загубила«.

10. Так, кажу вам, буває радість перед янголами Божими за одного грішника, що покаявся.

11. Ще сказав: один чоловік мав двох синів.

12. І сказав молодший з них батькові: »Тату! дай мені частину хазяйства, що припадає мені«. І розділив їм пожитки.

13. Через небагато днів молодший син, зібравши все, відійшов у далекий край і там розтратив своє добро, живучи розпутно.

14. Коли ж він прожив усе, настав великий голод у тім краї, і він почав бідувати.

15. І пішов, пристав до одного хазяїна тієї країни, а той послав його на поля свої пасти свині.

16. І він рад був наситити утробу свою ріжками, що їли свині, та ніхто не давав йому.

17. Схаменувшися ж, сказав: »Скільки наймитів у батька мого вволю мають хліба, а я гину з голоду.

18. Встану, піду до батька мого і скажу йому: тату! согрішив я проти неба і перед тобою.

19. І вже не достоїн зватися твоїм сином; прийми мене, як одного з наймитів твоїх«.

20. І, вставши, пішов до батька свого. І коли був він ще далеко, батько углядів його; і жаль йому стало; і побіг, і кинувся йому на шию і поцілував його.

21. Сказав же йому син: »Тату! согрішив я проти неба і перед тобою, і вже не достоїн зватися твоїм сином«.

22. А батько сказав до слуг своїх: »Принесіть найпершу одежу й одягніть його і дайте перстень йому на руку й обув'я на ноги;

23. І приведіть годоване теля і заколіть: станем їсти й веселитися:

24. Бо син мій оцей був мертвий і ожив, згинув був і знайшовся«. І почали веселитися.

25. А старший син його був тоді на полі; і вертаючися, як підійшов до дому, почув співи та радощі.

26. І покликавши одного із слуг, запитав: що це таке?

27. Той же сказав йому: »Брат твій прийшов, і твій батько заколов годоване теля, бо зустрів його здоровим«.

28. Розсердився ж і не хотів увійти. Тоді його батько, вийшовши, кликав його.

29. Але він, озвавшися, сказав батькові: »Ось я стільки років роблю тобі і ніколи наказу твого не переступив, і ти ніколи і козеняти не дав мені, щоб я повеселився з приятелями моїми;

30. А як син твій оцей, що проїв добро твоє з розпутницями, прийшов, то ти заколов йому теля годоване«.

31. Він же сказав йому: »Сину, ти завжди зо мною й усе моє—твоє;

32. Годилося ж радуватися й веселитися, що брат твій оцей був мертвий і ожив, згинув був і знайшовся«.

З Євангелія Луки, глава 15 *(переклад Морачевського).*

94. Притча про життя.

I.

Було це в Індії.
Степом безлюдним
Йшов чоловік. І враз напав на нього
Голодний лев. Побачивши звірюку
Ще здалеку, почувши рик її,
Почав тікати чоловік щодуху.
Тікаючи, наскочив він нараз
На глибоченну балку. Не було
Часу вертати, не було де скриться.
А звір вже близько. Бачить чоловік,
Що до стіни безодні зо стрімкого
Скельного обриву худа берізка
В щілині виросла й вершок зелений
Понад безодню к сонцю піднімає.
Не довго думаючи, він чепився
За ту берізку; держачись руками

За пень її, повис над гирлом темним,
Аж поки, бовтаючи там ногами,
На щось твердого крихту не оперся.
Тоді аж відідхнув і дриж смертельна
Потроху втихла. І почав тоді
Сірома озиратися довкола,
Де він і що з ним?

Перший зирк його
Впав на коріння деревця, що в ньому
Була його єдиная опора.
Що за притичина? Глядить: дві миші,
Одна білява, друга чорна, пильно,
Запопадно і ненастанно й прудко
Гризуть коріння того деревця,
Лапками землю порпають, працюють,
Немов наняті, щоб його підпору
Підгризти, підкопати, повалити.

І похололо в того чоловіка
На серці, бо в тій хвилі лев розжертий
Надбіг над пропасть і його побачив
І лютим-ревом відгомін збудив.
Не міг його дістати, але люто
Глядів згори, скакав і землю гриз,
Ждучи, аж він угору знов підлізе.

І глянув вниз у пропасть чоловік.
І бачить, що на дні тієї балки
Страшна гадюка в'ється і широко
Пащеку рознімає, жде лише,
Щоб він упав для неї на поталу.
Померкло в голові у чоловіка,
За серце стисло і холодним потом
Все тіло облилось.

Та враз почув,
Що те, на що опер він ноги, якось
Ворушиться. Зирнув, аж пробі! це
Гадюка звита в клубок, що в щілині

Дрімала. Рад був скрикнуть чоловік,
Та голос в горлі здушив переляк.
Рад був молиться, та тривога вбила
Побожну думку. Наче труп холодний
Він висів, певний, що в найближчій хвилі
Коріння миші підгризуть, гадюка
У ноги вкусить, сил його не стане,
І вниз він упаде змії в пащеку.

А втім — о диво! На гілках берізки
Побачив той нещасний чоловік
Гніздо джмелів. У щільнику малому
Було там трохи меду, а джмелі
Всі полетіли в поле за пожитком.
І закортіло чоловіка того
Зажити меду. Він всіх сил добув,
Піднявся трохи вгору і устами
Досяг щільник і ссать його почав.
І враз, немов рукою, відняло
Йому від серця. Солодощі меду
Заставили його про все забути:
Про лева, що вив йому над головою,
Про миші, що його підпору гризли,
І про дракона, що внизу грозив,
І про гадюку, що у стіп сичала, —
Про все, про все забув той чоловік,
Знайшовши в тих краплинах медових
Несказану, високу розкіш раю.

II.

Ґотама Будда, Азії світило,
Очима духа бачив цю пригоду
І своїм вірним так про неї мовив:
»Цей чоловік, брати, то кожний з нас.
Життя важке, природа нам ворожа,
І тисячі пригод і небезпек
З усіх боків усе нас окружають,
Як того мужа, що там в балці висів.
Голодний лев над нами — то є смерть;
Дракон внизу — то вічне забуття,
Що кожного загрожує пожерти.

А миші, чорна й біла — день і ніч,
Що ненастанно вік наш підгризають.
А та гадюка під ногами, браття, —
То наше власне тіло, непостійне,
Слабе і хворе, що нам в кожній хвилі
Назавсіди відмовить може служби.
А та берізка, за яку вчепився,
Міркуючи спастися від заглади,
Це людська пам'ять — щира, та коротка.
Нема нам виходу із того горя,
Нема рятунку. Та одно лиш нам
Лишилось, те, чого ніяка сила,
Ніяка нам пригода взять не може:
Це чиста розкіш братньої любови,
Це той чудовий мед, якого крапля
Розширює життя людськеє в безмір.
Підносить душу понад всю тривогу,
Над всю турботу із-за діл минущих —
В простори, повні світла і свободи.
Хапайте сквапно краплі ті, брати!
Бо лиш в тому, що серце ваше чує,
Чим груди повні, чим душа живе, —
У розкоші любови та бажанні
Братерства, у надії, у змаганні
До вищих, чистих сфер лежить ваш рай«.

Іван Франко.

95. Притча про піст.

Раз цар один на ловах заблудився
Посеред гір, і не було нікого
При нім, що б з ним хоч словом обмінився.

І зголоднів. А мав з собою много
їди, та страва в рот йому не йшла,
Бо він обідать звик серед шумного

Кружка жінок і слуг. Та ось з села
Далекого пастух іде до стада,
І стежка повз царя його вела.

І цар зрадів: »А ось мені розрада«!...
І крикнув пастуху: »Здоров був, брате,
Будь тут мені, як вся дворян громада!

»Ходи, сідай зо мною враз снідати,
Бо не привик я їсти сам один«...
»Здоров був, царю«! — став пастух казати, —

»Не може твій покірний селянин
Снідать з тобою. Це йому не слід«.
»Не може? — скрикнув цар. — З яких причин«?

»Бо запросив мене на свій обід
Ще старший цар від тебе, цар безодні,
Цар неба і землі, цар на ввесь світ.

»Я, царю любий, піст держу сьогодні«.
»Га, добре діло! — мовив цар. — Та знай:
Я цар, оба ми втомлені, голодні...

»Для мене, братику, свій піст зламай!
Снідай зо мною, завтра пость всю днину«...
»Я радо, царю, це зроблю, лиш дай

»Мені поруку певну, незрушиму,
Що доживу до завтрашнього дня
І проживу всю днину ту і встигну

Сповнити те, що Богу винен я«.
Зворушили царя слова ті пастухові.
Він мовив: »Справді, не мені рівня

»Той цар, і з ним я не стою у змові.
Тобі поруки я не можу дать!
Іди й йому ти вірно встійся в слові«!

Пастух пішов, а цар сів сам снідать.

Іван Франко.

IV. Епіграми.

96. Будь кришталем.

Будь кришталем, коли ти з каміння,
Фіялкою, коли ти рослина,
Соловієм, коли ти пташина,
І любов'ю, коли ти людина.

Олександер Козловський.

97. Пусті і плідні слова.

Як промінясто гарний цвіт
Барвистий, та без запаху,
Так гарні та пусті слова
Того, хто не сповняє їх.

Як промінясто гарний цвіт
Барвистий, любо запашний,
Так гарні та плідні слова
Того, хто чинить після них.

Іван Франко.

98. Щастя і горе.

Пурпуром сонечко сходить,
Пурпуром криється в морі;
Так будь і ти все спокійний
В щасті і горі.

Іван Франко.

99. Гордість.

Як запорохи чоловік
Знести не здужає в очах,
Так гордости в душі людській
Не зносить Бог.

Іван Франко.

100. Помилки.

Ті, що крізь помилки до правди добиваються,
Мудрцями називаються;
А ті, що в своїх помилках угурні,
То справжні дурні.

Іван Франко.

101. Чи є що краще?

Чи є що краще, як в тиші трудитись,
З очей не тратячи завдання світляного?
Слабих кріпити, за бездольних битись,
Самому ж помочі не ждати ні від кого?

Уляна Кравченко.

102. І день іде...

І день іде, і ніч іде...
І, голову схопивши в руки,
Дивуєшся: чому не йде
Апостол правди і науки.

Тарас Шевченко.

V. Дидактична лірика.

103. Наука.

I.

Дочекався я
Свого святонька,
Виряджала в світ
Мене матінка.
Виряджала в світ
Мати рідная
І промовила
Мені, бідная:
»Нехай, сину мій,
Ми працюємо,
Нехай цілий вік
Ми горюємо;
Нехай сохну я,
Тато горбиться,
Ти на світ поглянь,
Що там робиться.
Та не всі ж, як ми,
В землі риються;
Може, є такі,
Що і миються.
Та не всі ж, як ми,
Димом куряться;
Може, є такі,
Що й не журяться.
Коли знайдеш їх,
Милий синочку,
Ти схили себе,
Як билиночку.
Ти схили себе,
Як билиночку,
Простели себе,
Як рядниночку.
Спина з похилу
Не іскорчиться,
Чоло з пороху
Не ізморщиться.
Спина з похилу
Не іскривиться,

Зате ступить пан
Та й подивиться;
Зате ступить пан
На покірного
І прийме тебе,
Як добірного.
І в годиночку —
На драбиночку.
І підеш тоді,
Милий синочку,
І з панами сам
Порівняєшся,
В сріблі-золоті
Закупаєшся.
В сріблі-золоті
Закупаєшся,
З полем батьківським
Розпрощаєшся«.

II.

Але сталося
Друге святонько:
Виряджав у світ
Мене батенько.
Виряджав мене,
Путь показував,
Говорив мені
І приказував:
»Бачиш, сину мій,
Як працюємо,
Бачиш, сину мій,
Як горюємо.
Кожний з нас на світ
На те родиться...
Не дивись на світ,
Що там робиться!
Ти на бджіл поглянь:
Є робучії,
Але й трутні є
Неминучії.
Так і на світі:
Одні риються,
Другі потом їх
Тільки миються.
Будь ти проклятий,
Милий синочку!
Як погнеш таким
Свою спиночку!
Як погнеш таким
Свою спиночку,
Як простелишся
На рядниночку.
І чоло тобі
Нехай зморщиться,
І хребет тобі
Нехай скорчиться!
Ти тікай від них,
Як від гадини,
Ти не жди від них
Перекладини;
Ти не жди від них
Перекладини,
Ти у світ іди
На оглядини.
Ти у світ іди,
Милий синочку,
Ти усе спізнай —
І билиночку.
Тоді з світом ти
Порівняєшся,
В добрі-розумі
Закупаєшся,
В добрі-розумі
Закупаєшся,
З полем батьковим
Привітаєшся«!

Степан Руданський.

104. Себе самого наперед.

Себе самого наперед
Застав робить, що слідує,
А лиш потому інших вчи —
Тоді з дороги не схибиш.

Ти сам себе таким зроби,
Щоб інших ти навчати міг;
Сам над собою запануй,
То запануєш над людьми.

Хто сам себе опанував,
Найтяжчу річ він доконав;
Хто сам себе оберіга,
Той безпечніший від усіх.

Не кидай власної мети,
Щоб за чужою десь іти,
А власну ясно ціль пізнай,
До неї просто поспішай!

Іван Франко.

105. Найдорожча перлина.

Бачив я усякі перли
І коштовні самоцвіти,
Але є одна перлина.
Що з усіх найкраща в світі.

Купувать її неможна
Або нею торгувати;
Її часто мають бідні,
І частіше, ніж багаті.

Ту перлину не дістати
Ні з печер землі, ні з моря:
Тільки той її знаходить,
Хто чутким родився до горя.

Відібрать її не зможе
Ніяка злоба несита.
Перла та — сльоза святая
За нещасний люд пролита.

Володимир Самійленко.

106. Любов ближніх.

Коли обід хтось славний зготував,
Наїдки найдобірні та напитки,
Царя самого в гості завізвав,
А соли не додав до страв, —
Які ж із них пожитки?

О так і той, що наложив печать
На серце: сам, без дружньої розмови,
Живе для себе — хоч би був не знать
Як чесний, не приблизиться на п'ядь
До Бога без любови.

Вся чеснота, ввесь труд його марний,
Молитва, піст і жертви всі й тривога, —
Все те, мов пил, розвіє суд страшний!
Одна любов з них зробить скарб цінний
Перед престолом Бога.

Іван Франко.

107. Матірня любов.

Немає друга понад мудрість,
Ні ворога над глупоту,
Так, як нема любови в світі
Над матірню любов святу.

Не ділиш мудрости з братами,
Її злодії не вкрадуть,
Її не згубиш по дорозі,
Вона свобідна серед пут.

Вона магнет посеред моря,
Найкращий скарб, безцінний дар,
Вогнище тепле в студінь горя,
Холодна тінь у страстей сквар.

Без неї все життя — пустиня,
Так, як пустий без друга шлях,
І як твій дім пустий без сина,
І як пустий дурного страх.

Іван Франко.

VI. Приповідки.

108.

1. Як Божа воля, то вирнеш із моря.
2. Від серця до Бога — навпростець дорога.
3. Дзвін до церкви скликає, а сам у ній не буває.
4. Питався чорт баби: »Що про Бога люди говорять«? — »Славлять, величають«. — »А що про мене«? — »Якось вас дуже на зуби взяли«!

5. Усе тлінь минуща: одна річ живуща — світ з Богом.

6. К Великодню сорочка хоч лихенька, аби біленька; а к Різдву — хоч сирова, аби нова.

7. До Миколи ніколи не сій гречки, не стрижи овечки.

8. Летить літо, як крилами.

9. Ой, місяцю, місяцю! світиш, та не грієш, — даремне в Бога хліб їси.

10. Від Богдана до Івана не було гетьмана.

11. Було добро, та давно, буде гаразд, та не зараз.

12. Тепер розумніші яйця від курей.

13. Кам'янець вінець: кругом вода, всередині біда.

14. Рогатин Богові побратим.

15. В Станиславі кожний на своїй страві.

16. Чигиринці спекли чорта в ринці, а таращанці з'їли вранці.

17. Про Київ не жахайсь, Волині пригортайсь, а Покуття тримайсь.

18. Золотоноша кругом хороша.

19. Ворскла річка невеличка, береги ламає; хто в Полтаві не буває, той лиха не знає.

20. Як череді без личмана, так козакам без гетьмана.

21. Аби була булава, то найдеться голова.

22. Наш Луг батько, а Січ мати — от де треба помирати.

23. Умер козак та й лежить, та й нікому затужить.

24. Звання козацьке, а життя собацьке.

25. Не місце чоловіка красить, а чоловік місце.

26. Де соколи літають, там ворон не пускають.

27. Не той убогий, що мало має, а той, що багато жадає.

28. Не всім однаково дано: одному ситце, другому решітце.

29. Інший легко робить, та хороше ходить; а деякий робить, що й піт кривавий його обливає, та нічого не має.

30. Моє щастя таке, як тієї курки, що качата водить.

31. Був колись горіх, а тепер свистун.

32. Як піде добро в двір, то само іде; а як піде з двора, то хоч і ворота зачини, то не впиниш.

33. Хто в біді — біду стерпить, а хто в гаразді, — щоб ніколи біди не знав!

34. Піди на Бескиди — не збудешся біди.
35. Піди і за Карпати, то треба бідувати.
36. Про свято держав, та у будень сказав.
37. Колись і перед моїми ворітьми сонечко зійде.
38. Не любить, як кіт сала.
39. Скучає, як собака за києм.
40. Старі скажуть на глум, а молодим треба брати на ум.
41. Доки не намучишся, дотн не научишся.
42. Де двоє б'ється, третій не мішайся!
43. Як дбаєш, так маєш, як робиш, так ходиш.
44. Багачеві вітер гроші несе, а бідному половою очі засипає.
45. Одна біда, як рідна сестра; але як сто бід, тоді будь мудрий і витримай!
46. Не штука ганьбити, штука ліпше зробити!
47. До гіршого звик, то вже й ліпшого не хоче.
48. Добрій голові досить дві слові.
49. Яка громада, така й рада.
50. Громада одного запоможе, але один громади — ніколи!

VII. Загадки.

109.

1. Приїхав гість та й став на поміст, розпустив коні по всій оболоні.
2. Ревнув віл на сто гір, на тисячу городів.
3. Дуб-дуб довговік, на ньому 12 гіллів, на кожній гіллі по 4 гнізда, а у кожному гнізді по 7 яець і кожному ім'я є.
4. Ішов брат із сестрою і муж із жоною, та знайшли троє яблук і всім по цілому впало.
5. Крутиться, вертиться, нікого не боїться, ходить увесь вік, а не чоловік.
6. Стукотить, гримотить, як сто коней біжить; треба стати, погадати, що тим коням їсти дати.
7. Ріжуть мене ножакою і б'ють мене ломакою; за те мене отак гублять, що всі мене дуже люблять.

БІБЛІОТЕКА НАУК. ТОВ. ім. ШЕВЧЕНКА У ЛЬВОВІ

Г. ДРАМАТИЧНА ПОЕЗІЯ.

110. Мартин Боруля.

(З комедії).

Дієві особи:

Мартин Боруля, багатий шляхтич, чиншовик.
Палажка, його жінка.
Марися, їх дочка.
Степан, їх син, канцелярист Земського Суду.
Ґервасій Гуляницький, багатий шляхтич, чиншовик.
Микола, його син.
Протасій Пєньонжка, Матвій Дульський, } чиншовики.
Націєвський, регістратор у ратуші.
Трандальов, повірений.
Омелько, Трохим, } наймити Борулі.

ПЕРША ДІЯ.

(Кімната в хаті Борулі).

Четверта ява.

Марися, а потім Микола.

Марися (сама). І що це з батьком сталося, все переіначують! Папенька... маменька... Аж чудно! Або: папаша... мамаша... Ще чудніше! Ха, ха, ха! Не можу я так балакати. (Входить Микола.) А ти чого притисся?

Микола. Хіба неможна?

Марися. Та нема часу й побалакати з тобою: Сте-

пана виряджаємо в город. А я люблю з тобою сидіти і розмовляти так, щоб нам ніхто не заваджав і ніхто нас не бачив.

Микола. А мені вже обридло ждати і ховатися від людей. Сьогодні скажу своєму батькові, щоб побалакав з твоїм, а після Провід і поженимося. Чи так, Марисю?

Марися. Авжеж так. Чого ще ждати?

Микола. Поклич мені Степана, я хотів з ним побачитися.

Марися. Зараз.

Микола. А йому сказати?

Марися. З якої речі?

Микола. А щоб на весілля приїхав.

Марися. Поспіємо ще. (Йде).

П'ята ява.

Микола, а потім Степан.

Микола. Здоров був, Степане! (Чоломкаються). Сьогодні вже й їдеш? І до нас не зайшов... Може гордуєш?

Степан. Та знаєш: не через те, щоб там що... а від того, що... то й... якось часу не було — короткий отпуск. Непремінний засідатель отпустив мене на малий часок з родителями побачитися... А тут бумаги про дворянство... То все з папенькою читали... А ти ж як поживаєш?

Микола. Нам що? Вдень наробимося, а ввечорі разом із соловейками щебечемо по садках!... От у вас, мабуть, скучно там у городі.

Степан. Чого нам скучати! У нас є більярд, бульвар чудесний, панночок — скільки хочеш: у неділю бульвар ними цвіте, мов маком всіяний... І скучати — немає часу: у нас щодня бумаг приносять з пошти по мішку...

Микола: Що ж ви з ними робите?

Степан. Записуємо у дежурну, а потім у вступающу, а там — у докладні реєстри... списуємо копії...

Микола. Ти їх, як молитви, знаєш...

Степан. Напам'ять заучую. Мені Антон Спиридонович совітують виучувати бумаги напам'ять. Він теж виучував, а тепер столоначальником по уголовній часті.

Микола. Ну, як собі хочеш, а я б скоріш рови копав, ніж таку роботу робив.

Степан. Да, ето правда — важко... Умственна робота, вищого порядка предмет! Я, братику, зразу аж плакав, як определили мене в казначейство. Дали мені, знаєш, якусь відомость: одні ґрафки та цифри... Очі розбіглися, не знаю, котру цифру поставив, а котру ставити: проминув одну ґрафу, всунув цифру не туди, та й нагородив харків-макогоників і заморочився так, що замість пісочниці, взяв чорнильницю, та й покропив відомость. Злякався, щоб не прив'язали до столу, та й утік... А потім определили мене в Земський Суд. Тут зовсім другі діла... Два годи писав присяжні листи, та всякі копії, а тепер уже й сам сочиняю...

Микола. Ну, то скажи ж мені, до чого ти там дослужишся?

Степан. Столоначальником буду, а потім, може, й секретарем, чин дадуть, оженюся з багатою...

Микола. Так... А мені скучно за тобою: вкупі вчилися в отця Ксенофонта, вкупі й науку скінчили, та й розійшлися!... Пам'ятаєш, як на гречку отець Ксенофонт нас становив за те, що ми не вивчили дев'ятого псалма? А ми повтікали додому, та й поховалися в бур'янах, а Марися нам їсти носила... Сміха!... (Входить Боруля).

Шоста ява.

Боруля, Микола, Степан.

Боруля. Ну, сину, поснідаєш, та з Богом — у дорогу!... Вже коні готові, щоб сьогодні за сонця в город поспіти, бо завтра і на службу треба; це не те, що воза підмазати, або воли на пашу гнати, там діла поважні. (До Миколи): А ти, парубче, все батькові воли пасеш?

Микола. Пасу. Не всім же, дядьку Мартине, й у чиновники йти!

Боруля. Правда, правда! Не всякий може діло зрозуміти. Кому до волів, кому до бумаг — таке діло.

Микола (подає Степанові руку). Ну, прощай, брате, щасливої тобі дороги (цілуються).

Степан. Спасибі.

Микола. Прощайте, дядюшко Мартине.

Боруля. Йди здоров. (Микола пішов). Чого він до тебе в'язне, — які ви товариші?... Мало чого, що з одного

села, що однолітки, та в кожного з вас інша дорога! Ти, сину, не дружи з нерівнею, краще з вищими, ніж із нижчими. Яка тобі компанія — Микола? Мужик — одно слово, а ти на такій лінії, трешся між людьми іншого коліна... Може, Бог дасть, і столоначальником будеш, або й письмоводителем у станового; це не те, що: »соб, половий! цабе, перістий«! А піт йому лле, а пил припадає на лице, і смуги по всій тварі, та дьогтем смердить від нього, як від мазниці; а в тебе інша лінія! Одно те, що не сьогодні-завтра утвердять у дворянстві, то от тобі й чин дадуть на той рік. Казав мені секретар, що атестат треба з уїздного училища, — то ми достанемо; а друге — хоч би й зараз: глянь на себе і глянь на Миколу. То таки мужик репаний, а ти канцелярист!... Так то! Ну, а як будеш колезький регістратор, то тобі й мундир який полагається і кокарда?

Степан. Аякже.

Боруля. От бач! де ж йому рівнятися? Коли б, Господи, тільки утвердили у дворянстві мерщій! Ти кажеш, що Каєтан Іванович завіряє, що коли вже Депутатськоє Собраніє признало, то й Сенат признає?

Степан. Каєтан Іванович казав мені: поклонись, каже, батькові, і скажи, що от-от уже він буде не доказующий, а настоящий дворянин; тепер безпремінно утвердять, бо діло в Сенаті вже шостий місяць!...

Боруля. Треба йому четвертей п'ять вівса послати. Там, як побачиш Каєтана Івановича, то нагадай йому про мендаль, він уже знає. Скажи тільки: папенька просив за мендаль. Не забудь.

Степан. Добре, не забуду!

Боруля. Йди ж поснідай, а я дещо звелю Омелькові. (Степан пішов).

Сьома явa.

Боруля, а потім Омелько.

Боруля (сам). Ну, тепер уже все одно, що й дворянин! Треба тільки дворянські порядки позаводити. Виряджу Степана і приймуся за дворянські порядки. (До дверей): Омельку, Омельку! (До себе): Хоч і коштує багато, та зате ж порівняюся з Красовським! (Входить Омелько). Ти б надів чоботи.

Омелько. На біса я їх буду таскати у дорогу, та ще й у будень, добре й у постолах!

Боруля. Що ти тямиш, ґава! Повезеш у город канцелярського, й у постолах!

Омелько. Хіба я його буду везти? Коні повезуть; а я сяду на повозку, ноги в сіно засуну, то мені й байдуже.

Боруля. Не базікай! Надінь, кажу тобі, чоботи.

Омелько. Та що ж, мене там танцювати заставлятимуть, чи що?

Боруля. Роби, що велять! Візьми рядно велике квітчасте, та гарненько закрий сіно, щоб панич у реп'яхи не вбрався.

Омелько. Який панич?... Хіба Красовського панич поїде з нами?

Боруля. Сто чортів тобі в потилицю! Наш панич, Степан Мартинович!... Подавися ти своїм Красовським... Степан Мартинович — такий самий панич!

Омелько. Степан?! Давно ж його призвели, хазяїне?

Боруля. От як я трісну тебе, то ти не тільки Степана Мартиновича будеш паничем величати, та й мене не хазяїном, а паном зватимеш!...

Омелько. Та защо ж битися? Панич — то й панич, пан — то й пан! Хіба мені язик відпаде, коли я вас буду паном величати? Про мене, мені однаково. Звелите, то й юнкером вас зватиму.

Боруля. Та відшукай ще — там у коморі був вандальський дзвінок, і причепи під дугу.

Омелько. Добре, пане!

Боруля. Яких же ти коней запріг?

Омелько. Лиску, Красавку й Блоху.

Боруля. Ну й не ірод ти? Всі три з лошатами, а в Блохи аж двоє... Панича везе в город, трійкою, з дзвінком — і ззаду табун лошат буде бігти?! Зараз мені перепряжи!

Омелько. Та хіба я знав, що його призвели?! Яких же запрягти, бо знову не вгоджу, то до вечора буду запрягати, та випрягати!

Боруля. Кулката в корінь, Карякошку і Зозулю на пристяжку. Йди ж мерщій!

Омелько (про себе). Поки був чоловіком, і не вередував, а паном зробили, чорт тепер на нього й потрапить! (Пішов).

Восьма явa.

Боруля, потім Степан, Палажка й Омелько.

Боруля (сам). Поки то ще люди навикнуть, як величати! Воно й самому наче трохи чудно: то було — Мартин, або — дядьку Мартине, а тепер — пан!... Нічого, призвичаються!... (Входить Степан і Палажка).

Палажка. Гляди ж мені! Сорочок, платків, щоб не порозкрадали! Там я тобі вирізала три парі нових онучок і все поскладала, як слід...

Боруля. Яка це в тебе шинеля? Я ж тобі казав: зроби таку, як у столоначальника.

Степан. Та сукна не стало на дармовіса.

Боруля. На ж тобі грошей і безпремінно зроби дармовіса (дає гроші) та купи самовар, чаю, кохвію і пришлеш з Омельком. А там, що останеться, візьмеш собі: може рукавички купиш... Дивися: як люди, так і ти! Та чоботи чисть раз-у-раз, щоб блищали, як у засідателя. Одежа, — то, синку, перше діло. Та ще не забудь про те, що я тобі казав: нехай приїздить хоч і на наших конях — я його й назад відішлю своїми.

Палажка. Хто?

Боруля. А, послі! Як приїде, то й побачиш. Присядьмо ж на дорогу. (Сідають). Я на неділю пришлю Каєтанові Івановичу вівса й сіна, а ти нагадай йому про мендаль. (Входить Омелько в чоботях і в дранім кобеняку).

Омелько. Та йдіть, бо Кулкат не стоїть, аж лягає!

Боруля. Ти б ще мішок драний надів на голову! Він там осоромить панича! Надінь мені зараз добрий кобеняк.

Омелько. Та ви ж за кобеняк нічого не казали, а тільки за чоботи! (Набік). От наказаніє Господнє з таким паном: звелів надіти чоботи, а чіпляється за кобеняка! (Виходить).

Боруля. Ну, тепер з Богом! (Встає). Прощай! (Цілує Степана). Слухай старших, та старайся. Виписуй почерка, трися, сину, трися!...

Палажка. Здоров'я бережи, шануйся, сину. (Цілує його). Молися Богу по книжці...

Степан. Прощайте, папенька! Прощайте, маменька! (Цілує обох).

ДРУГА ДІЯ.

(Кімната у Мартина Борулі).

Перша явa.

За столом сидять Боруля, Ґервасій і Дульський.

Ґервасій. Так от яке діло, пане Мартине. Ти знаєш, що я чоловік не бідний; Микола в мене один, то й він не буде бідувати; а в тебе одна дочка... Мій Микола і твоя Марися вкупі виросли і полюбили одно другого, а ми з тобою давні приятелі... то як ти скажеш: чи не поженимо ми своїх дітей? Нехай давня наша приязнь закінчиться весіллям наших діток!...

Дульський. І я з охотою потанцюю на весіллі свого хрищеника! Ану, пане Мартине, рішайте, бо мені вже й танцювати схотілося!

Боруля. Так-то, так, приятелю мій! Я знаю, що ти не бідний, і, може, справді діти наші любляться; та не випадає тепер віддати мені Марисю за твого Миколу.

Ґервасій. Чого так?!...

Боруля. Дочка моя дворянка, а твій син... ні дворянин, ні чиновник... — так не приходиться дворянці йти за простого хлібороба, я тепер на такій лінії...

Ґервасій. Он що!... Я тебе, Мартине, не пізнаю: поки ти не ганявся за дворянством, був чоловік, як і всі люди; тепер же десь тебе вкусила шляхетська муха, і так дворянство те в тебе засвербіло, що ти рівняєш себе з Красовським!...

Боруля. Що мені Красовський! Я сам уродзоний шляхтич!... Красовський був безштанько: батько його так само сидів у Шадурського на чинші, як і ми; а що він оженився на дочці Шадурського і через те зробився державцем, то це ще не велика ржеч! І мій Степан, Бог дасть, дослужиться до чина, та ожениться на Тридурській, і ми зовсім тоді порівняємося з Красовським!

Ґервасій. Далеко ходити! Красовський учений, лікар! Красовський, сам кажеш, державець, а ти надимаєшся через силу, щоб з ним порівнятися, бундючишся дутим дворянством, з добра-дива посварився з ним!... Вір мені, що як будеш отак роздувати свій гонор, то Красовський з'їсть тебе!...

Боруля. Подавиться, пане Ґервасію, подавиться, бо я гливкий!

Дульський. Глядіть, пане Мартине, щоб він вас не підпік. Ха-ха-ха!

Ґервасій. Що ж тепер зробиш? От він не хоче, щоб ти сидів на його власності — і вибирайся! А сам не підеш, то під руки виведуть, за ноги витягнуть, викинуть за межу з усім збіжжям! Що там рівнятися?!

Боруля. Мене викинуть? Мене за ноги витягнуть з прадідівського ґрунту? Та хто посміє? А стрічний іск, а апеляція?... Я його ще в острог посаджу за обиду, я правду судом відшукаю, я йому покажу, яке я бидло і яке теля — мій син!... Я йому покажу!

Ґервасій. Ти осліп від дворянства! І поки ту правду знайдеш, то все хазяйство профіськаєш і все таки нічого не доб'єшся, а Красовський тебе випре звідціля!

Боруля. Не діжде! Не будь я Мартин Боруля! Мав би все хазяйство сплюндрувати, а докажу Красовському, докажу, що я такий самий дворянин, як і він! (Б'є себе в груди.) Уродзоний шляхтич Мартин Ґенадієв син, внук Матвія Карлова, правнук Протасія Ґервасієва, Боруля із сином Степаном, гербу Тшивдар!!!

Ґервасій. Гай, гай! Та ще й зелененький! Герб?... А звідкіля, що означає те слово Тшивдар? Ти й сам не знаєш!

Боруля. А що мені знати? Герб — то єсть знак дворянського достоїнства!

Ґервасій. Де вже нам носитися з гербами! Правда, що ми всі шляхтичі, і всі дворяни, тільки що щаблеві...

Дульський. Ха-ха-ха! Щаблеві? Як то, пане Ґервасію, щаблеві?

Ґервасій. Та такі, виходить, що повипадали крізь щаблі своїх невшитих лубками возів і розгубилися. Одно слово: голопуза шляхта!

Дульський. Ха-ха-ха!...

Боруля. Може ти й щаблевий і голопузий шляхтич, а я уродзоний!... Не віриш? У мене є копія з протокола Дворянського Депутатського Собранія. Коли хочеш, покажу. Я й сам не знав, а тепер довідався, що прапрапрадід мій був стражником таможенного скарбу і на його бумагах підписаний сам суперінтендант Севастьян Подлевський... от що! Й у Красовського не кращі бумаги.

Ґервасій. Що там бумаги?! Красовський на лікаря вивчився, то йому й шляхетство пристало. Тепер він їздить у колясці, його вже крізь щаблі не протягнеш, а бумаги — тьфу! І в мене їх було доволі, а тільки я переконався, що нам дворянство так личить, як корові сідло.

Боруля. Може ти й корова, а мій прапрапрадід...

Ґервасій (перебиває). Був стражник?... Чув! А мій був підкоморій!

Боруля. Твій тільки під коморою сидів — то інша ржеч, а мій...

Ґервасій (перебиває). Стеріг тієї самої комори, де мій сидів!

Дульський. Ха-ха-ха! Та буде вам, панове, а то ще полаєтеся! Цо там по титулє, кеди німа ніц в шкатулє!... Краще, пане Мартине, віддайте Марисю за Миколу, та зап'ємо могорич!

Боруля. Ні, пане Дульський! У мене, слава Богу, є й у шкатулі і... я на другій лінії.

Ґервасій. Він дворянин!

Боруля. Щоб ти знав!

Ґервасій. Горе з такими дворянами! А по-моєму, хто вчену голову має, той і дворянин, а вже, як неграмотні дворяни, то...

Боруля. Я неграмотний? Вибачай! То ти неграмотний, бо вмієш тільки молитви читати, та й то по батьківському молитовнику, а по чужому... — не втнеш!... А я й скоропис розбираю!

Ґервасій. По батьківському молитовнику тепліш молиться!

Дульський. Ну, годі, панове, бо я бачу, що ви посваритеся!

Ґервасій. І справді! Як наше не в лад, то ми із

своїм назад!... Прощайте, пане уродзоний! Тільки глядіть, щоб не чухалися, як дворянство крізь щаблі повипадає! (Йде).

Боруля. Не журися! В нас вози добре вшиті!

Дульський. От і не вгадав! Думав могорич пити, а піднесли дулю — і ніс, здається, не свербів...

Боруля. Чого ж? Милости прошу: сідайте! Я зараз почастую: — то одна ржеч, а це друга!

Ґервасій. Де вже нам з дворянами за одним столом сидіти?!... (Пішов).

Дульський. Прощайте, пане Мартине! Жаль, що так розходимося.

Боруля. Оставайся, закусимо!

Дульський. Нехай іншим разом, а тепер не приходиться: вкупі прийшли, вкупі і вийдемо... Ще раз скажу: жаль, що ви не віддаєте Марисю за мого хрищеника, славний парубіка!

Боруля. Я й сам знаю... так нерівня по званію!

Дульський. Ну, то до побачення!... (На відході): А може ще роздумаєте, то на Трійцю й потанцюємо! (Пішов).

П'ЯТА ДІЯ.

Перша явa.

Входить Степан і Омелько. Степан одягнений по-дорожньому, Омелько несе за ним сундучок.

Степан. Ну, слава Богу, дома. (Роздягається).

Омелько. Де його поставити?

Степан. Став тут, і доказуй мерщій, як далі було. Далеко ж ви його догнали?

Омелько. От зараз на повороті, біля розкопаної могили.

Степан. Ну?

Омелько. Стали наближатися. А панич той, певно, пізнав нас, почав штовхати жида в спину, а жид оглянувся і зараз затріпав обома руками, зашарпав кобилку віжками і ну її цвйохати батогом; кобилка вскач пустилася, а ми ще гірше припустили. Коні наші натомилися, бо ми з копита вскач погналися. Блоха вже стала спотикатися, а Рак

аж стогне під паном! Вони не втечуть, а ми не доженемо... А біля могили дорога переорана, повозка застрибала по борознах, потім задок схилився на лівий бік, потім відскочило колесо, вісь відбилася; кобила стала; жид схопився і, що є духу, попер у бур'яни... Отут ми їх і догнали... і я напарив жида, а панича пан частували... Спасибі, чумаки відняли, а то, мабуть, і вбили б... А потім пан злізли з коня, стали пити воду, а самі трясуться та й упали, як неживі... Чумаки ті їх і додому довезли...

Степан. От нещастя!... Йди ж, випрягай коні! (Омелько пішов).

Друга явa.

Степан, а потім Марися.

Степан (сам роздягається). І хто б сподівався, що так скінчиться сватання?... Добре й Націєвському, сердешному, дісталося. Одначе, хоч би тобі пару з рота пустив!... Як приїхав, то слабий лежав аж дві неділі. Я його й питаю: а що, як?... Нічого, каже, приймали гаряче... Тепер і сам бачу, що гаряче. Погані наші діла — все пішло шкереберть: і в дворянстві відказали, і Земський Суд скасували, і я зостався за штатом — і куди примоститися й сам не знаю!... (Входить Марися).

Марися. Степан! Приїхав? Здрастуй, братику! (Обнімає його). Слава Богу, що ти приїхав, ми вже із сили вибилися і ради не дамо!... Батько дуже слабі, мабуть, умруть... (Плаче).

Степан. Не плач, сестро, Бог милостив!... Що йому таке?

Марися. Одно до другого... Тут оказія з тим женихом, ти, мабуть, чув?

Степан. Чув. Омелько розказував... А Націєвський мовчить — нічого не каже. Як приїхав, то дві неділі слабий лежав.

Марися. Не вспіли батько очуняти після тієї оказії, а тут Красовський зібрав людей, виганяв нас із села, хотів розвалити хату; батько дуже сердилися, сварилися, кричали; і з ними зробилася якась притичина: упали на землю, зовсім, як мертві... А, не доведи, Господи! Ми з матір'ю

в ногах у Красовського валялися — насилу відпросилися на місяць, та й то дядько Ґервасій заступилися... І це ще не кінець! Пройшло скілька днів; батько стали поправлятися, як знову одержали бумагу, що в дворянстві відказано, — і зовсім уже занедужали; тепер жовті, як віск; із сили вибилися, нічого не їдять... усе зідхають та читають ту проклятущу бумагу... Коли б хоч із Красовським помирилися, а то він знищить нас зовсім; завтра термін вибиратися, а куди вибиратися? Що робити із слабим батьком? Самі не знаємо... Слава Богу, хоч ти приїхав!

Степан. От наказаніє Господнє!... Не знаю, як і признатися тепер батькові... я вже, Марисю, теж не служу — мене за штатом оставили.

Марися. Не кажи, не кажи батькові, борони, Боже! Вони зараз умруть, якщо довідаються, що й ти не служиш. Згодом скажеш...

Степан. А мати де ж?

Марися. Пішли до дядька Ґервасія просити, щоб помирився з батьком: чи не дасть якої поради — його так татко любили, завше слухали, а тепер посварилися...

Степан. А защо ж папенька з дядьком Ґервасієм посварилися?

Марися. Багато говорити, я тобі потім розкажу, а тепер іди до батька, вони тебе дуже нетерпляче ждали. Тільки не кажи, що ти не служиш, борони, Боже! Згодом...

Степан. У мене аж ноги стали труситися... Стільки біди кругом, що й... (Махнувши рукою, пішов у бокові двері).

Третя явa.

Марися, а потім Микола і Степан.

Марися (сама). А, Господи милосердний! Верни ти спокій і мир у нашу сем'ю! Так уже вимучилися всі, що, здається, й умерти б було краще, ніж щодня турбуватися й не бачити краю всім бідам і напастям!! На дядька Ґервасія вся надія... Чи ублагають же його мати? (Входить Микола). Ну, що? мати у вас?

Микола. У нас. Батько згодилися, зараз прийдуть сюди. Я побіг мерщій тобі сказати про цю радість! Може й нам щастя знову усміхнеться?!...

Марися. Слава Богу!

Микола. Здається, і Степан приїхав?

Марися. Приїхав, він у батька.

Микола. То я зостануся у вас. (Виходить Степан).

Степан. Іди, Марисю, папенька тебе кличуть. А, Микола, здоров був!

Микола (поцілувавшись). А що, як батько?

Степан. Хоч й не питай! Змарніли зовсім!...

Микола. Ти ж надовго приїхав?

Степан. Зовсім.

Микола. От, чудесно! І який же я радий, що ти зостанешся в селі! Знову затоваришуєм!

Четверта ява.

Виходять: Палажка, Ґервасій і Протасій.

Палажка. Стьопа! (Обнімає і цілує його). Що? бачив батька?

Степан (зідхнувши). Бачив.

Палажка (через сльози). Як же служебні діла?

Ґервасій. Та заспокійтеся, заспокійтеся — сльозами не поможете.

Степан. Здрастуйте, Ґервасію Семеновичу! Протасію Матвійовичу!

Ґервасій. Здоров, козаче, здоров! (чоломкається).

Протасій (чоломкається). Як же служебні діла?

Ґервасій (побачивши Миколу). А ти чого тут опинився?

Микола. Та я почув, що Степан приїхав...

Палажка (до Ґервасія). Заходьте ж, Ґервасію Семеновичу, прямо сюди.

Ґервасій. Може б попереду ви йому сказали, щоб не стривожити?

Палажка. Ну-ну, добре, я скажу. (Пішла).

Ґервасій. А що ж, Степане Мартиновичу, скоро столоначальником будеш?

Степан. Де там! Я вже не служу, Ґервасію Семеновичу.

Ґервасій. Ну?!

Степан. За штатом остався.

Ґервасій. Чув, чув: мені казав Красовський, що Земський Суд скасували... Так ти, виходить, лишній! І нащо тобі та служба? Чи багато ж ти там брав жалування?

Степан. Два годи нічого не получав, а оце на третій, по розкладці, два з половиною у місяць назначили...

Ґервасій. Два з половиною? Господи! Здоровий молодий чоловік, два роки дурно сидить, а на третій у місяць получає два з половиною!

Протасій. Я ще, як служив у покійного землеміра Харитона Харитоновича Кацавейченка, він жив у Трахтемирові на дворянській вулиці в будинку... дай, Бог, пам'ять... у будинку... графа...

Ґервасій (махає рукою на Протасія і перебиває його). Послухай мене Степане, покинь ту думку про чиновника! Зовсім одурів старий: робітникові платить на своїх харчах 30 рублів, а сина, замість того, щоб привчати до хазяйства, віддав у службу байди бити! Тепер не ті часи, з твоєю наукою далеко не заскочиш. І все то дворянство наробило! Все хазяйство піде прахом, а чиновника з тебе не буде...

Степан. Та я вже набив руку, Ґервасію Семеновичу, деякі бумаги то й сам умію сочинять...

Протасій. Покійний землемір Кацавейченко...

Ґервасій (не слухає Протасія. До Степана). Плюнь ти на це діло! Батько старий, слабий, а одному синові, мавши добре хазяйство, не варто тинятися по канцеляріях і, за два з половиною, тратити здоров'я, зводити готові гроші на одежу, на харчі... Добре, як дослужишся до чого путнього; а як так і вмреш канцеляристом, а хазяйства не навчившися, не привикнеш — що ж робити під старість? От — і тепер — за штатом, як би не було хазяйства, що його робити? Покинь, сину, берися за прадідівське рукомесло. Не так тебе батько вчив, щоб їсти хліб із служби.

Степан. Та воно... я й сам тепер бачу... Я не від того... не знаю, як батько...

Ґервасій. От я з ним побалакаю.

Степан. Тепер не кажіть, Ґервасію Семеновичу, бо, борони, Боже, ще гірше заслабнуть.

Ґервасій. Я знаю, коли сказати, тільки не потурай батькові, не шукай дворянства — все гаразд буде.

Палажка (з дверей). Ідіть, Ґервасію Семеновичу! (Ґервасій іде). Зрадів старий, аж наче ожив трохи! (Ґервасій і Палажка пішли).

Шоста явa.

Боруля, Ґервасій, Протасій, Палажка, Марися, Микола і Степан. Мартина Борулю садовлять на стільці. Він жовтий від цього, що жовч йому розлилася.

Боруля. Здрастуйте!... Бачите, як перевівся Боруля?

Ґервасій. Послухай же мене, Мартине, я тобі добра зичу. Зараз і поздоровшаєш!

Боруля. Ні, ще поїду в город, повезу всі дворянські бумаги Каєтанові Івановичеві...

Ґервасій. Знову за своє! Мало тобі лиха через те химерне дворянство?

Боруля. Бумаг же, бумаг багато! Та все які бумаги старинні! П'ять літ діло йшло... зовсім, було, признали, сопричислили і... і... не утвердили, а через що не утвердили? Пустяк: сказано у бумазі, що не так фамілія стоїть... у нових бумагах — Боруля, а у старих Беруля!... Бодай тому писареві руки відсохли, що написав Боруля. Я й сам тепер не знаю, хто я: чи Боруля чи Беруля?... Може й Беруля! Та так і покинути? Жаль живий бере мене за серце! А може ще Каєтан Іванович...

Ґервасій. Витягне з тебе яку сотню, або й дві?

Боруля. А як докаже, що Боруля і Беруля однаково?

Ґервасій. Чом же він і досі не доказав? Нічого із цього не буде, вір мені; тільки хазяйство зведеш, дітей старцями зробиш, і сам у бідності помреш. Чого ж ти хочеш?

Боруля. Дворянства.

Ґервасій. Ні, торби! Воно ж тебе в хоробу угнало, глянь на себе... воно тебе посварило з Красовським і зо мною — всі біди твої від нього. Хазяйство ледве живе, а дворянство, без розуму й без науки, хліба не дасть. Послухай мене: спали всі бумаги, щоб не свербіло, бо ти слабий на дворянство й умреш від цієї хороби.

Боруля. А як утвердять? Може хоч після смерти утвердять... Легше мені буде на тім світі, бо я знатиму, що діти мої...

Ґервасій. Ну, то роби, як хочеш!

Палажка. Старий, зглянься на нас, послухай Ґервасія, нащо нам те дворянство, як ти помреш, а ми без хліба останемося?

Марися. Рідний мій, дорогий тат... папенька! Нам не треба дворянства; одного бажаєм, щоб ви одужали і знову будемо жити весело, як колись. (Боруля шукає очима Степана).

Степан. І я, папенька, не хочу дворянства...

Боруля. І ти, Стьопа?! Не хочеш? дворянства не хочеш?... Ти? (Зідхає). Всі не хочуть... Тільки я й хочу. Хлопи... хлопи!... (До Палажки). Піди, душко, принеси палятурку з бумагами, там у мене під подушкою. (Палажка пішла). Нехай Омелько принесе соломи і затопить грубку. (Марися пішла, а через якийсь часок вертається з Омельком, що вносить солому, запихає у грубку і підпалює). Потухне остання іскра від бумаг, потухне й моє життя... Умру на ваших очах, побачите! (Палажка вносить палятурку, повну бумаг, Мартин Боруля розв'язує). Права на дворянство! Грамота... Герб!... І це все спалити? (Читає крізь сльози): »Отношеніе дворянскаго Депутатскаго Собранія, отъ 16 февраля 1858 г. за № 1541 о признаніи рода Борули въ дворянствѣ. (Говорить): Було ж, виходить, за що признати. Атестат прапрапрадіда. Підписав сам суперінтендант Севастьян Подлевський! Бумага синя... як лубок... Старинна бумага! (Читає): »Отношеніе казенной Палаты о не состояніи рода Борули въ подушномъ окладѣ«. (Говорить): Скрізь Боруля, а там десь Беруля! бодай тому писареві печінка опухла. Копія »свидѣтельства« дванадцяти дворян — що ввесь рід Боруль завше вів рід жизні — свойственний дворянам. Особливо я!... Герб... Герб... Боже! Червоне поле, а по червоному полі голубий хрест, зверху знамена, а внизу дві пушки.

Омелько. Підпалив, горить!

Боруля. Не кричи! Чого кричиш? Бодай тебе чорти підпалили у пеклі. Поспієш!... І своїми руками спалити дворянські достоїнства?... Не можу!

Ґервасій (хоче взяти). То давай, я спалю.

Боруля (не дає). Стривай! Стривай! Дай, я ще надивлюся на них!... Хоч герб оставлю на пам'ять онукам і грамоту прапрапрадідову й атестат...

Ґервасій. Щоб знов розсвербілося дворянство. Та не будь же ти, Мартине, дитиною! Пали!

Боруля. А!! Ну, підведіть мене! (Підводять. Він бере бумаги, робить два ступні до грубки і стає). Не можу!! Руки тремтять... У серце шпигає.

Омелько. То віддайте мені, пане, на цигарки!

Боруля. А щоб ти подавився! А щоб ти утопився! Дворянські бумаги на цигарки?! Щастя твоє, що я слабий!...

Омелько. Та що ж я таке сказав?

Боруля. Мовчи! бо я тобі ніс розтовчу.

Омелько. Поки зберетеся, то воно й потухне. Піду ще соломи принесу. (Виходить).

Боруля. Стьопа! Стьопа! (Степан підходить). А як же ти будеш служити без дворянських бумаг, тобі й чина не дадуть.

Ґервасій. Та він і так не служить, його оставили за штатом. Земський Суд скасували, тепер такі чиновники не потрібні.

Боруля. Як?!

Степан. Так, папенька. Це правда, та я боявся вам сказати. Нас тридцять чоловік оставили за штатом.

Боруля. За штатом?... Не служиш?... Не потрібний?... Земського Суда нема? Ведіть мене! (Ведуть). А!... за штатом! (Кидає бумаги в піч). Горять!... Червоно, як кров дворянська, горять! О-о-о! Нещасний хлоп Мартин Боруля!... Тепер ти бидло! бидло! А Степан — теля! (Плаче). Пустіть, рятуйте бумаги!... Я сам поїду у Дворянське Собраніє, у Сенат поїду... (Підбігає до печі). Згоріли!... Тисяча рублів згоріла, половина хазяйства пропала й усе таки — бидло!... (Тихо плаче).

Палажка. Годі, старий! Слава Богу, що дворянство згоріло! Будемо жити по-старосвітськи...

Степан і Марися (цілують його). Папенька, заспокійтеся!

Боруля. Не кажіть на мене тепер папенька! Який я папенька?...

Марися. О, татку, як я вас люблю! Ми все життя віддамо, щоб вам було добре!

Боруля. Спасибі, дітки! Спасибі! Ґервасію! прости мене, що я, погане бидло, проти тебе носа драв.

Ґервасій. От і слава Богу, що ти мене послухав. А тепер я знову прошу тебе: давай поженимо наших дітей, вони люблятся, а ми на весіллі забудемо все лихо! Та накажемо їм, щоб онуків наших добре вчили, то й будуть діти їх — дворяни!

Боруля. Я з радістю! Йдіть, діти, сюди! Нехай вас Бог благословить, та вчіть, учіть дітей своїх! (Марися і Микола обнімають Ґервасія, Палажку, цілуються із Степаном).

Протасій. А я вам на цей случай розкажу цікаву річ: літ тридцять тому назад... ні, брешу — тридцять один год, ще як...

Ґервасій. Нехай на весіллі комунебудь розкажете!

Протасій (набік). Тьфу! Тьфу! Де чорт упре цього Ґервасія, то прямо і рота не роззявляй, бо зараз заткне. (Входить Омелько із соломою).

Боруля. Не треба! Згоріло! Все згоріло, і мов стара моя душа на тім огні згоріла!... Чую, як мені легко робиться, наче нова душа сюди увійшла, а стара, дворянська — попелом стала! Візьми, Омельку, попіл і розвій по вітру...

Омелько. І щоб то було на цигарки віддати?!...

Іван Тобілевич.

ПРОЗА.

І. Спомини.

111. Мручок.

І.

Вернувся я з Пекіна.

Мій »профатин« Юре вичистив мою каюту надиво! Розмалював набіло, а всі пряжки і мосяжні клямки світять, як золото. По стінах порозвішував миски й тарелі, й увесь той японсько-китайський крам, який назбирає собі всякий моряк у своїм бурлакуванні. Дивлюся — а в кутку коло умивальника стоїть на помості моя найдорожча миска, яку я купив у Китаї, а в ній пісок.

— Пане, та то я для »мачки«...

— Якої мачки?

— Та я був на березі і знайшов малого котика.

У самім кутку на моїй постелі сидить, скорчившися в клубочок, мале кошенятко і дивиться на мене сірими оченятами, мов би благає помилування.

А на дворі і дощ і вітер і мряка.

— Нехай! — кажу, — тільки щоб ніякої нечистоти тут не було...

— Прошу пана, воно таке чистеньке, — хвалить Юре, — та й ось піску я приніс...

Отак то приняв я собі в комірне жильця в свою малу каюту.

Погладив я котика по голівці й по хребті, і так почалося наше спільне життя.

Котик був сіренький із чорними бровами й чорним хвостом.

Сидить він клубком на моїй постелі й усе слідкує за мною очима. Не вірить мені, азійське сотворіння...

Увійде Юре в мою каюту, а котик зараз зіскакує радісно і, давай, ластитися коло його величезних ніг...

Любив я свого кремезного дальматинця. Щире і добре серце було в тих широких грудях. Та й плавали ми вже з ним довгенько, а плавання — то велике слово!

— Як назвемо нашого комірника? — питаю його.

— »Мачка«, пане.

— Мачка то по-вашому кожний кіт. Назвім його Мручком!

Наш котик уже зачав був мурликати мру-мру на велику радість Юра. Так остався він Мручок, хоч Юре звав його далі »Мручка« замість »Мачка«.

II.

Плавання було довге: дні проходили і місяці минали. З Мручком ми стали добрими приятелями. Мру-мру-мру — так і ластився він коло ніг моїх.

Пишу листа додому.

»На морі, дня... Дорогі мої«!...

Мручок вискочив на стіл, ластиться та дивиться то на мене, то на початого листа.

— Мру-мру-мру — пошли й від мене поздоровлення додому... Я ж твій приятель. Мру-мру...

Вже більш як двадцять день минуло, а я не мав звістки з дому. Та й почта йде сюди два місяці.

Якийсь біль, наче прочуття яке погане, сціпив мене за серце.

В офіцерськім сальоні мені не сиділося... Пішов я у свою каюту, засвітив світло, взяв книжку з полиці та й став читати. Стрічки мигкотіли перед очима — я бачив букви, та не розумів нічого. Очі закрилися, голова сперлася на руки й думки полетіли до своїх рідних, у рідний край.

Мру-мру-мру...

Мручок дряпає мене за чоботи, увагу на себе звертаючи.

Щось тяжке, мов камінь, звалилося мені на груди.

Легенько вискочив мені Мручок на коліна і лащиться й мурличе.

Мру-мру-мру-мру...

III.

Надворі студінь, метелиця. Всі вікна зашибло снігом. А в пекарні так тепло, так мило. Бабуня все ще метушиться по кухні, даючи всякі господарські розпорядки.

Я на тапчані коло старої Анни, а вона мені казки шепотом розказує. А кіт, великий, сірий, щирий мій приятель, коло мене мурликає мру-мру-мру...

— Діти! час уже спати! — відзивається бабуня.

— Йдемо, бабцю!

— »Отче-наш«, діти!

— »Оце нас, ізе єси на небесіх«...

— Бабцю, я вже »Вірую« знаю! »Вірую во єдиного Бога Дерзителя при Понтійськім Пилаті«...

— Бабцю, правда, що Николка буде в неділю на всю церкву »Апостола« читати?

— Буде, він уже в школі вчиться, він уже великий.

— Дай, Боже, здоров'я дзядзьові й бабці і таткові й мамці і мені дай, Боже, вирости і бути добрим і слухняним хлопцем — амінь«!

— Бабцю, а можна мені котика взяти в ліжко?

— Спи, синку, спи!

IV.

Славна школа була в Яворові, там на горбочку коло церкви. Всі вуйки й тітки кінчили в ній науку, а тепер пішли туди й унуки.

Цюцюра звався пан учитель, і мав довгі звисаючі вуси.

— Вуйцю, а в мене будуть такі вуси?

— Будуть, синку.

— А чому у дідуся вусів нема?

— Бо дідусь декан.

»Буки-аз-ба, буки-аз-ба, ба-ба«... вчилися ми й на крилосі в неділю витягали тоненькими голосами штудерне »Іже Херувими«. А по Службі Божій кликав нас дідо до себе і давав нам по крейцарю за те, що добре співали в церкві, а ми складали ті крейцарі кожний у свою скарбонку.

— А тепер, — каже дідо, — діти, ходіть співати інакшої!

І ми співали тую дитячу пісню, »як женився горобець«...

— Дідуню, а заграйте нам »зайчика«!

І дідо брали скрипку та грали, як то зайчик по полі скаче, як стрілець »його пострілив, як зайчик плаче« — —

V.

Настав »тяжкий рік«. Прийшла тяжка слабість і смерть і голод на людей.

Перед ґанком натовпилося народу — мужиків і жінок, і всі вихудлі і бідні і нещасні. Дідо роздавали людям »запомогу«.

Школу заперли й із школи, на горбочку коло церкви, зробили трупарню.

А ми, хлопці, такі раді, що школи нема! З Іванчиком бігали пасти худобу, у цигана грали на сопілці, і потік гатили, і нересть ловили.

Сад у нас був великий. Бабуня сама розвела його... Повилізали ми на дерева і, давай, зривати зелені ще яблука!... Дідо покарали мене — на нитці до стола прив'язали... Це була перша й остання моя кара.

У тяжкий рік умерли дідо й умер наш учитель Цюцюра.

VI.

Приїхали до порту, дістали почту.

В газеті стоїть між новинками:

»Упокоїлася в Бозі праведна і щира українка Марія Магдалина, оточена своїми синами, доньками, внуками й правнуками... В. ї. п.«!

І лист був до мене з дому.

»Бабця вмерли та й тебе згадували перед смертю: »Два унуки були в мене, котрих я любила найдужче, а один тепер десь у Босні, а другий — Бог знає, де плаває, та по якім морі«...

Мру-мру-мру...

Ціле життя так торочиться і крутиться, як той безкраїй коловорот...

Ярослав Окуневський.

112. Пороги на Дніпрі.

I.

Починаючи трохи нижче міста Катеринослава, по Дніпровому дні розкидана велика сила каміння (ґраніту). Місцями немов хто навмисне перегородив ріку величезними каменями — де більшими, де меншими. Де каміння під

водою, де повипиналося воно поверх води. Де-не-де оця кам'яна перегорода йде від берега тільки до половини ріки, або до течії, або хоч і трохи далі, та все ж не доходить до другого берега. Таким чином між берегом і оцим камінням є ще доволі широка смуга ріки, і по тій смузі судно може плисти безпечно, не чіпляючися за каміння. Отакі перегороди звуться з а б о р а м и.

Інша річ п о р о г и. Це вже цілий ряд каміння, більшого, ніж на заборах; а головне те, що каміння лежить лавами, одна вище другої. Звісно — вода переплигує через те каміння з великою силою; бо, вдарившись об камінь, вона ніби зупиняється, ніби відскакує назад — на те, щоб, розігнавшися, підплигнути вгору, переплигнути через камінь і прожогом упасти з нього. Очевидно, що через те на порогах великий гомін води й великі гори срібновидого шуму.

Забор на Дніпрі вельми багато, але порогів хто налічує 13, хто 9, а хто — тільки 7. Найбільші й найвидатніші пороги: Кодак або Кодацький, Сурський, Лоханський, Дзвонецький, Ненаситець або Дід, Лишній і Вільний.

II.

Перший поріг — Кодацький — ще не дуже небезпечний; на всякий спосіб не такий, як Дід або Ненаситець. Та взагалі через усі пороги плавба небезпечна; без умілого й дотепного проводиря ніхто й ні на якому судні через пороги не перепливе; а коли відважиться, так неминуче набереться великого лиха, шкоди, а часом і головою поляже. Проводять судно через пороги лоцмани (проводирі); це, так мовити, споконвічні, прирожденні господарі порогів. Щоб провести гаразд судно через пороги, треба великої вмілости, треба добре знати Дніпро і його вдачу; силою чоловік тут нічого не вдіє; треба, щоб проводир був людиною і сторожкою й меткою. До цього проводирі призвичаюються змалку.

Обов'язок лоцманський тяжкий, претяжкий! Переправляти судна через пороги — річ не тільки трудна, але й для життя небезпечна.

На виду лоцмана так і відбивається відвага; знати, що його не лякає небезпечність на порогах: він звик до

неї. Пороги, їх страшенний гук, ревучі хвилі Дніпрові — все те лоцманові свій брат і не злякає його.

Найбільше пливуть через пороги плоти; потім барки завдовжки 20—25 сажнів, завширшки не більш, як 7 сажнів; байдаки 18—21 сажнів завдовжки і берлини 10—16 сажнів. На барку іноді навантажать 30 тисяч пудів ваги; на байдак не більш 15 тисяч, а на берлин 6—8 тисяч пудів. Перевозять на оцих суднах найбільш: дерево на дрова і на будівлі, хліб, льон і т. і.

Обдивившн, як слід, судно, переглянувши його снасті, обрядивши все, як слід, лоцман перед тим, як рушає судно від берега, наказує всім, хто є на судні, сісти; через хвилину, другу велить встати і молитися Богові. Картина незвичайно урочиста! Всі люди навколішках, усі звели очі до неба; де в кого по обличчі бігає острах, але на всіх лицях знати щиру молитву, щире благання ласки Божої.

Минуло 10—15 хвиль могильної тиші. Молитву скінчено. »Батько« лоцман підвівся, а за ним і все товариство; кожний подався до своєї роботи.

Линву відв'язали від причалу, прибрали її і якір на судно. »Батько« озирнувся навкруги, зняв шапку, ще раз тричі перехрестився на схід сонця і голосно гукнув: »Рушай«!

Пішла веслам робота: тільки срібні бризки летять; судно рушило; пливе шпарко. »Батько« стоїть посеред судна, зложивши навхрест руки; пильно, не зводячи очей, спостерігає він водяний шлях і кермує робітниками.

— Шабаш! — командує »батько«. Гребці спинилися гребти; веслам і рукам спочин: сама вода несе судно. Але ось незабаром десь здалеку чуєте ви — наче листя в гаї од вітру шумить; на хвилях де-не-де починають плигати »зайчики« (біла, пухка, немов бавовна, піна).

— До стерна! — гукнув »батько«.

»Діти« положили весла і, швидко кинувшися до стерна, обступили його в дві лаві.

— Вартуй! Пильнуй! — командує »батько«.

Ба! Зараз почнеться перший поріг — Кодацький, перша переправа. Треба вартувати!... На судні тиша... Чутно тільки голос »батька«-керманича.

III.

Поріг Кодацький складають чотири лави; завдовжки він 150 сажнів, вода на ньому падає з висоти більш сажня. Перше, ніж доплисти до Сурського порога, треба обминути чимало островів і забор; між останніми є немало й небезпечних. Уже недалеко найближчого порога простягся до лівого берега ріки величезний камінь Вир. Трохи далі вниз вливається в Дніпро з правого боку річка Сура; тут же чималий Сурський острів, а в кінці його починається Сурський поріг.

Поріг цей невеликий — 70 сажнів завдовжки. Вода падає з висоти на півсажня; Сурський поріг лоцмани вважають зовсім безпечним. Далі вниз може з півверсти лежить третій поріг, Лоханський. Тут уже лоцманові треба добре пильнувати, бо Лоханський і довгий (215 сажнів завдовжки) і небезпечний; вода на ньому падає з висоти півтора сажня.

Пропливши трохи далі і минувши вже Стрільну забору, не можна не звернути увагу на камені Багатирі: один біля берега в воді, другий на суходолі супротилежного берега. В народі про оці величезні камені є ось який переказ:

Колись то за давньої давнини зійшлися два велетні — український і турецький; перший стояв на правому березі ріки, другий на лівому. Ото ж почали вони через Дніпро гукати один до другого. Той каже: »Уступи ти мені оці землі«! А той: »Не уступлю! Ти уступи«! — »Коли так, — каже український велетень, — давай, поміряємося силами, хто дужчий«! — »Давай і давай«! Ото кожний з них відколупав собі від скелі по каменюці, та й ну жбурляти один на одного каменем через ріку. Кинув турчин — камінь його не долетів на суходіл, упав біля берега в воду; а українець як жбурлив, так його камінь перелетів через Дніпро й упав геть на суходолі. Бачить турчин, що нічого не вдіє, й каже до українця: »Бери собі землю, а я піду деінде«. — І пішов. А на тому камені, що на лівому боці, так і досі, мовляв, знати слід рук, що брався за камінь український велетень.

IV.

Нижче верстов на чотири-п'ять від Лоханського порога лежить четвертий по ряду — Дзвонецький поріг.

Він тягнеться трохи не 130 сажнів; вода падає з висоти трохи менш 1 сажня. Цей поріг теж не дуже

небезпечний. Нижче Дзвонецького порога, за великою Тягинською заборою лежить два острови: Пісковатий і Козел.

Отут біля Козла судна спочивають трохи, ніби набирають духу й відваги, щоб перейти гаразд .Ненаситецький поріг. Уже на острові чутно, як гомонить »Дід«. »Батько« знов кличе »на молитву«! І знову твориться щире благання у Господа Бога »щасливої дороги«. Страх огортає душу мимоволі. А жахатися єсть чого!...

— Готуйся!... Відра, лопатки на поготові! До стерна! — гукає »батько«. Сам він уже коло стерна; тут же коло нього чоловіка 20—30 робітників, міцних, покірливих, готових кожне батьківське слово, кожний рух його виконати, не змагаючись, в одну хвилину.

Ледве судно минуло Раків Камінь, як видно стало сивого »Діда«. І справді, він не тільки сивий, але й білий. Бачиш цілу білу гору води! Шум, піна збивається клекотом і б'є вгору срібним дощем. Щохвилини холоднішає в душі. А »батько« і вусом не моргне — увесь він увага і тільки увага. Під той час »батько« ні про що більш у світі не думає, не гадає, як про своє судно та про »Діда«.

Довжина всього »Діда« далеко більш верстви. Вода падає з висоти $2^1/_2$ сажнів. Коли згадаємо, як надзвичайно прудко тече вода від порога Дзвонецького, яка її велика маса переплигує через ті лави, то зрозуміємо, як страшенно гукає-гомонить »Дід«, з якою силою в цьому місці справді »реве та стогне Дніпр широкий«!

»Хто на морі не бував, той страху не видав«, — є така приповідка, а я скажу, що не треба бувати на морі — досить переправлятися через Ненаситець, щоб зазнати страху більш, ніж можна зазнати його на морі.

З якою силою жене вода судно через »Діда«, досить сказати, що судно перебігає ввесь поріг за три хвилини. Ці три хвилини здаються трьома роками. Не диво! Судно скрипить, тріщить, — аж наче стогне, так його б'є і стискає на порозі вода. І от за ці три хвилини може судно обернутися в скипки, а з людей і сліду не буде. Тим то легко зрозуміти те, що почувають усі люди на судні, як тільки воно перебіжить поріг. Аби минути останній камінь, усі люди на судні, як одна людина, кидаються навколішки і дякують Богу... За Дідом будуть ще пороги, але то вже що?... за-

бавка! Найбільш небезпечне місце на Ненаситецькому порозі лежить у кінці його і зветься воно Пеклом.

»Доки минеш пекло, буде тобі й холодно й тепло«, говорять лоцмани і говорять велику правду. Крий, Боже, як судно або пліт не будуть одну хвилину кермовані, як треба, і зачепляться за камінь — тут їм і кінець!

Олександер Коніський.

113. Ялта й околиця.

I.

День теплий, погідний і над усе незвичайно соняшний. Всюди повно золотого соняшного сяєва: і в морській воді, що тут же при самій дорозі плещеться золотосиніми хвилями, й у зелених листочках цитрин та лаврів, яких тут повно, й у сяючих східніми скарбами виставових вікнах придорожніх склепів, і в мальовничій, чисто золотом мережаній одежі турків, татар та черкесів — навіть темні коси моєї товаришки, здається, густо переткані лискучими золотими ниточками.

Повітря свіже, легке й таке прозоре, що гори, віддалені на шість верстов від Ялти, видаються такими близькими, наче стоять за плечима, облиті легесеньким синьолілійовим серпанком, що додає їм ще більшої краси, принади.

Гарною, широкою »надбережною« вулицею, обсадженою рядом мімоз, що обсипані тепер буйним рожевим цвітом, спішать туристи — хто пішком, хто повозом, часто верхи на конях. Ці останні в товаристві провідників-татар, що визначаються звичайно дуже гарним виглядом та пишним ростом.

II.

Перекупні татари щохвилі заступають дорогу: той хоче продати китицю барвистих екзотичних квіток; у цього тільки самі сніжно-білі пахучі маньолії, що так принадно виглядають на тлі твердого темнозеленого листя. В інших усякі роди дорідних солодких овочів, не виймаючи такого спеціялу, як спроваджувані здалеку суниці.

Продавець мушлів наложив таки при дорозі гори різнобарвних черепах; він задержує прохожих майже силою

та обіцяє всякому виключно для нього десятипроцентовий опуст. Фотограф тиче картку із своєю адресою, турок пхає у руки золотом мережані пантофлі та турецькі шалі; один черкес пропонує свої, справді артистичні, срібні вироби, другий намагається убрати вас у білу легесеньку вовняну мантилю та великий кавказький капелюх із білого м'ягенького фільцу, у які тут звичайно і чоловіки й жінки перебираються, і не перечислити, скільки покус треба побороти, щоб, не гаячи дорогого часу і гроша, добитися впору до місця, звідки пан Бебеша, завідуючий »Гірським клюбом«, виправляє своїх гостей на цілоденні прогулянки в околиці Ялти!

Через маньолії та черепахи, що ми їх наважилися купити, ми справді мало не втратили своєї першої прогулянки і, коли добігли до цілі, вісім догідних повозів, критих білими полотняними балдахинами, вже майже заповнених туристами, стояло перед домом клюбу, а малий чорнявий, похожий на жида, пан Бебеша приміщував останніх, спізнених, як і ми, гостей. Нам дісталися місця в одному з останніх возів, що було слушною карою за наше спізнення, бо часто в дорозі приходилося їхати серед нестерпучого білого пилу, який грубим шаром вкриває всі головні кримські шляхи.

Їдемо понад море, що сліпить відблиском сонця. Другою стороною дороги серед лісу цвітучих мімоз, акацій, олеандрів, цитрин — ориґінальні доми, вілли, замочки з плоскими дахами, з бальконами та балюстрадами, удрапованими прегарно зеленню диких виноградів, витких цвітучих троянд, ґліциній.

III.

На першім пляні сьогодняшньої прогулянки: оглядини царської посілости Лівадії. Положення її не визначається нічим особливим: нема тут ні гір, ні скель, тільки на досить спадистому схилі зеленіють виноградники, тягнуться далеко луги, широкі левади. Й обидва двірці, як цариці, так і наслідника престола, побудовані в легкім стилі, зближенім до мавританського, мають такий простенький вигляд, що хіба золоті царські герби та орли нагадують, що ми в царській маєтності.

Мимо ранньої пори застаємо вже чимало туристів. Царські урядовці перевіряють старанно пашпорти, а коли все в порядку, ділять туристів на групи, дають свого провідника й чергою впускають у палати. Нашою групою проводить маленький, сивий напів військово убраний дідусь, який, як каже, служить тут з молодих літ. Показуючи нам кабінети, уборні, столові та »прийомні« кімнати, вміє він дещо цікаве розповісти про своїх можних хазяїв.

Задержуючися довше чи коротше, оглядає народ ці кімнати. Чужинці, як звичайно, з байдужою цікавістю; зате деякі росіяни з великим пієтизмом, мов святощі, оглядають на всі боки все, що царське. Ось хоч би наші товаришки дороги: стара дама з молодою дочкою, охаючи наївно, складають свої худі ручки й не можуть надивуватися простій обстанові царських кімнат.

— Ох, батечки! — шепоче старша з подивом, — яке то все простеньке, без вибагів!... Ніде шовку, — от і заслони у вікнах та дверях просто нитяні, і меблі простенькі плетені, тростинові... І подумати, що на цім їх величества сидять!...

І для ліпшого провірення пробують у пальцях батистові заслони й покривала, оглядають боязливо білолякеровані крісла й канапи.

IV.

Та, видко, не всім насуваються такі побожні уваги, бо от хтось зичливий гамує своїх товаришів:

— Дайте спокій, а то почують і не поведуть далі й не побачите більш нічого!

— То б ще добре, як би не повели, — відгукується хтось другий, — а то за таку балачку готові як раз повести, тільки не туди, куди ви хочете!...

— У нас це не тяжко!... — додає третій.

З палацу виходимо в сад. Тут справдішня розкіш. Зливані водою екзотичні кущі, дерева, квітки, травники розрослися буйно. Пахне зілля, дзюрчать водограї, манять до проходу тінисті, висипані піском, стежечки, запрошують до відпочинку затишно сховані в гущавинах лавочки, альтанки. Біля мармурової кернички зібралася купка туристів і жаденно п'ють холодну, як лід, воду. До них прилучаємося й ми і тут зазнаємо милої несподіванки: своєю мовою звер-

таємо на себе увагу кількох українців, які зараз таки користають з нагоди, щоб познайомитися з нами. Це перші земляки, яких по шоститижневому побуті на Україні пощастило нам стрінути: перший раз за той цілий час почули ми із чужих уст рідну мову.

На жаль, наші провідники кличуть до від'їзду. Ледве кількома реченнями перекинулися ми поспішно й розходимося в різні сторони із словами: »До побачення«!

V.

Дальша дорога веде через царські посілості, між якими положенням і красою визначається нижня Оріянда, власність великого князя Костянтина. Це взагалі одна з найгарніших місцевостей полудневого Криму. Хоч головний хребет Яйли відсунений тут від берега моря, проте темні ліси, височезні скелі тягнуться скрізь попри дорогу. Краєвиди чудові — чи станете у княжому палаці на широкому бальконі, що, підпертий мармуровими каріятидами, дивиться прямо в море, чи дістанетеся на високу хрестову гору, чи відпочинете на другій скелі в тіні білої колонади в атенському античнім стилі. Скрізь перед вашими очима то провалля, залиті лісами, то парки, як відвічні ліси, то знову смарагдові травники з дивановими квітистими взорами, а над усе — безкрає море, а понад берегами його величезні різноманітні і різнобарвні велетні-скелі, що звисають понад саме море та, мов у дзеркалі, приглядаються в його воді своїй пишній красі.

І знову дорога темним густим лісом. Угору по Яйлі в'ється вона серпентиною так, що здається, наче йдете по рівнині. Гігантські пні сосон оточують нас справдішнім пралісом, у якім до часу, поки прорубали цю дорогу, сокира не сміла доторкнутися ні до одного дерева. А на кожнім закруті дороги, наче змальовані мистецькою рукою артиста, розгортаються перед вами прегарні краєвиди. Тут синє море, а на березі його, мов різнобарвні забавочки, розсипані домики, вілли веселої Ялти; там знову шовкові квітчасті луги, кучеряві виноградники. То знов несподівано опинитеся нагло над самим проваллям, а в глибині його, мов на долоні, вся Оріянда.

VI.

І знову ліс, який так мило гасить спеку літньої днини, а потім довший відпочинок біля водоспаду У-чансу (летюча вода). З височезної скелі чистою, мов кришталь, течією спадає вода на один обрив, опісля другий, а вкінці, заклубившися, гине в проваллі, над берегом якого ми стоїмо.

Налюбувавшися гарним краєвидом, лишаємо товаришів дороги при імпровізованім сніданні, а самі йдемо в ліс, що вабить до себе свіжим холодком та темною синявою небосяжних сосон. Кущі ліщини, кизілю, держидерева та інших рослин густо підшивають високі дуби з дрібними волохатими листочками, кримську дорідну горобину, дрібнолисту вільшину, а над усе високі старі сосни, що, як полки зачарованого війська, оточують нас із усіх боків, загороджують прохід, заступають сонце, закривають небо. А все те получене, поплутане звоями темнолистих прочитанів.

Чим далі в ліс — тим більша тиша. Не доходить уже шум водоспаду, не чути шуму потічків, ні співу птиць, не зашелестить прудка вивірка, навіть вітер затих, не рухне високими верхами сосон. Ліс наче мертвий. І от серед цієї, всіма подивлюваної, славної на ввесь світ краси — нам стає тужно за нашими милими горами, повними шуму потоків, гамору птиць, дзвінків »маржини« та голосу трембіт.

Кажуть, що і кримські гори весною інакші. Не висушені сонцем буркотять потоки, не спалена спекою зелена трава вкриває землю, зграї птиць оживляють пишні ліси — це ж головний пташачий шлях у перелеті у вирій. Може... але тоді було дивно пусто, тихо, сумно...

VII.

Смерком, запорошені, помучені вертаємо до Ялти. Передягнувшися наборзі в свіжу одіж, по малім відпочинку при чаї, виходимо знов між людей з наміром: шукати між ними знайомих українців.

Вся інтеліґентна публіка збирається сьогодні в городськім саду, де одна з найліпших військових орхестр у Росії дає симфонічний концерт. Були б і ми його послухали, а може й знайшли там наших знайомих, як би... дорога не вела понад море. Тим часом воно сьогодні таке гарне й незвичайне, що минути його байдуже не стає сили.

Розіграні, запінені хвилі із шумом і ревом раз-у-раз б'ють у береги, та, натрапивши на більший камінь, яких тут при березі чимало, підскакують угору на пару метрів високо. В наслідок цього ціла прибережня вулиця наче прикрашена довгим рядом пишних водограїв, які з гуком стріляють високо вгору, і засявши хвилину в численних світлах електричних ліхтарень та ясно освічених виставових вікон, розсипаються брилянтовими каскадами й тонуть у чорній морській глибині.

Щоб довше цьому приглядатися, ми, замість у сад на музику, увійшли до одного з малих реставраційних павільйоників, побудованих на високих палях над самою водою. Любуючися тим небуденним виглядом при мороженім чаї, ми просиділи тут до самої півночі.

VIII.

Другого дня ми були в прегарно положеному татарському селі Алупці. Тут серед гарного парку імпонуючий, тепер незамешканий, замок графів Воронцових, побудований у ґотицько-мавританському стилі, із цікавими старинними портретами, меблями, костюмами.

Вище замку парк із штучними ґротами, печерами — далі кратер погаслого вулкану, незвичайної величини, з пречудними формами скель, між якими розкинуті стежечки й алеї, звідки видно море й гори, та зубчастий верх гори Ай-Петрі, високий на 1234 м.

Але оглядання всіх тих особливостей не йде сьогодні жваво, бо термометр показує в тіні близько 50° Цельзія. Через те всі ми такі помучені, що більша частина туристів, оглянувши дещо поверхово, шукає милого затишку, щоб у холодку відпочити.

Хтось запропонував купання й ми з ентузіязмом приймаємо пропозицію та зараз у товаристві кількадцяти осіб спішимо в сторону моря. А чим ближче до нього, тим виразніше доходить шум та гук збурених хвиль. Більша частина наших товаришів, побачивши зблизька розіграні води, резиґнує з купання і вертає назад до парку. Щодо нас обох, то мимо того, а може як раз тому, що купання заповідається так незвичайно, постановляємо свій намір довести до кінця.

По мокрих, слизьких сходах сходимо до кабін. Хоч вони побудовані на високих палях, проте вода заливає поміст і лавки, забризкує солоною водою очі, мочить одіж. Гук, шум, плюскіт такий, що насилу (більш на миґи, як словами) порозумілися ми із здивованою прислугою, що нерадо вистаралася нам потрібних костюмів.

Сходимо на долину, але про те, щоб дійти до моря, нема мови. Отже стаємо на березі і, тримаючися сильно прикріпленої між стовпами линви, ждемо, аж шалена, люта, як звір, хвиля із шумом і свистом перелетить через наші голови далеко на пісок побережжя. Коли б вона вертала така ж сильна, як прийшла, то ніякі линви не помогли б, і хвиля змила б нас, наче порошинку. На щастя, цей розшалілий вал води, по хвилині знесилений, розбитий, повзе вже смирненько тихою водичкою по наших ногах назад у море. Але на його місце приходить другий, третій, ще сильніший, ще лютіший, ще завзятіший.

По кількох хвилях такого купання, знаменито охолоджені, вертаємо до нашого товариства, яке дожидало нас уже нетерпляче й неспокійно.

IX.

Ми вибралися на прогулянку на гору Ай-Петрі.

Туристів зібралося до шістдесяти осіб. В останній хвилі, перед самим від'їздом, приводить пан Бебеша до нашого повозу одного з наших знайомих українців, який вітає нас словами: »От і знайшов наших галичанок«!

Що за мила несподіванка! Ще й довідуємося, що й інші його товариші беруть участь у сьогодняшній прогулянці. Вони теж шукали нас цих пару днів, але доля не зводила нас разом.

Малий відпочинок у лісі коло водоспаду зійшов нам дуже мило на щирій розмові з новими нашими знайомими. Дальша дорога на гору в'ється серпентиною і виходить майже на самий верх її. Звідси остається ще перейти її хребтом дві-три верстви, щоб дістатися до самого зубчастого, скелистого шпилю. Наші вози остаються на великому дворі біля малої реставраційки, у якій наш провідник радить нам підкріпитися обідом. Легко сказати, але не легко виконати! Перед нами наспіла вже прогулянка іншого гірського това-

риства в числі коло 80-ти осіб, і всі столи, ослони, всі кутки — як у хаті, так і на дворі, — обсіли веселі туристи.

Крик, гомін, галас, стиск. Прислуга бігає задихана із склянками, тарілками, пляшками. На боці, під шопою на дворі, розложено велику ватру, а біля неї старий каправий татарин на довгому рожні пече порозвішувані на дротиках кусники баранячого м'яса. Це, як пояснюють нам свідомі тутешніх справ товариші, готується для гостей татарський присмак »шашлик«. Дим вигризає кухареві очі, який брудними пальцями обтирає їх від сліз і зараз немитими руками поправляє на рожні кусочки м'яса. Прислуга жде вже нетерпляче з приготованими тарілками і миттю задимлений гарячий присмак несе між публіку. Нехай їдять здорові, нам вистане самий вигляд його, — тож, задоволені склянкою насилу роздобутого молока, йдемо на край гори, звідки видніє море.

X.

По годині відпочинку трубка провідника виразно кличе: туди, туди, туди! Спішимо в дорогу й у милому, веселому товаристві ми й не спостерегли, як перейшли двохверстову гірську полонину, на якій турецькі чабани випасають отари білих овець із товстими великими, як праники, хвостами. Вигляд вівчарського шаласу нагадує нам наші гори, й ми оповідаємо нашим товаришам про нашу зелену Верховину, її темні смерекові ліси, бистрі гірські річки, чисте, наче сльоза, дрімуче серед диких гір, озеро, про наших сердечних і сміливих та гордих гуцулів...

Доходимо до цілі і стаємо на самому шпилі. Далека чудова панорама темнозелених лісів, різнобарвних, фантастичних скель, гір. Унизу на зубчастому побережжі розкинулася старинна Ялта, а далі парки й замки Алупки, Оріянди, Масандри і і. Глибоко-глибоко в долині, здається, таки просто під нашими ногами, колише свої могутні хвилі безкрає море. При заходячім сонці воно пишно мінилося чорними, синіми, зеленкуватими барвами, перемішаними з пурпурою, золотом, сріблом.

Тихнуть голосні сміхи, жарти. Кожний відчуває той маєстат краси, що розстелюється перед нашими очима, й у тихім захваті довго любується ним... Наступає довший

відпочинок. Наш гурток розсівся на самому шпилі над глибокою пропастю і, як звичайно в українців буває, починаємо співати. Спершу знані нам спільно пісні, потім ми співаємо наші галицькі народні сумні співанки, опісля вони свої тужні, розливні, як води Дніпра, українські думки.

І так без кінця, поки трубка провідника нагадала, що час перервати цю гарну хвилину. А жаль! хоч гурт, що зібрався слухати української пісні, подався спішно в долину, хоч запізнені аматори-фотографи з приладдям у руках здоганяють бігцем інших, хоч довкруги крім нас ні живої душі не видно, нам жалко розходитися. Аж спітнілий наш провідник вертається за нами, як пастир за загубленими вівцями.

Аж тоді!...

Другого дня майже рівночасно виїздимо з Ялтійського порту, — на жаль, двома різними пароходами. Довгу хвилю посилаємо одні одним німі прощання, а потім усю нашу увагу приваблюють чудові кримські береги, що за годину-дві зникнуть нам, може й назавше, з очей.

Олена Галичанка.

114. Між пальмами Сіцілії.

Палермо.

I.

Береги Сіцілії, із червоною випеченою землею, — щораз виразніші. Видніє перед очима далеко розкинене вздовж берегів, як пластичний образ, — старинне місто Палермо. За ним — цеглясті гори, а в глибині над цілим краєвидом панує одна гора, немов шапка, закосичена струсиним пером: це Етна, після Альп найвища гора Італії, в Европі найвищий вулкан, а те струсине перо — сірчаний випар.

Усе скупане в сонці. Світло, світло, безкрає світло. И у душі стає ясно.

На чердаку метушня, гамір. Моряки пораються біля линв, подорожні вештаються сюди й туди, штовхаються, прохають вибачення. Вряди-годи спокійний приказ капітана, дзенькіт ланцюгів, хрупіт шруб, плюскіт і зойк стисненої при березі хвилі, останнє сколихнення корабля й — він стоїть уже, як скеля, в пристані. Дивлюся вдолину: носії, уформовані у відділ, зложений із самих чвірок, по-військо-

вому, під проводом одного, вимашеровують до пристані. На приказ свого провідника стають у ряді, лицем до корабля і по одному, по черзі, після порядкового числа підходять до гостя та забирають його клунки. Нема юрми, крику, накликування подорожніх — усе в найбільшому ладі йде своїм шляхом.

І в вестибулі пристані готелева служба стоїть спокійно двома рядами. Переходиш серединою й вибираєш, кого хочеш. Ніхто не напихається, не докучає, як це було давніше.

II.

Палермо! Треба бачити — ті широкі вулиці, уквітчані густим лісом пальм, кактусів і всяких інших буйних полудневих рослин, — ті величаві будівлі, побудовані багатими палермійцями, — ті каварні з непроглядними терасами під могутнім пальмовим листям, палке, гаряче, веселе, безжурне життя, — гори, осяяні сонцем, що з усіх боків сторожать над містом, і той вигляд на море, що так весело через вулиці заглядає до середини міста, — щоб відчути, який чар міститься у слові: Палермо! Яка тут усюди вигода, воля, легкість життя, яка чемність мешканців, що чужинця шанують і радо йдуть йому у всьому назустріч!

Усе життя, як звичайно, на півдні, — на вулиці. А ті вулиці!... Напр. вулиця Maqueda складається з трьох вулиць рівнобіжних — одна до однієї — усіх для колового руху й, відповідно до нього, — із чотирьох хідників. І всюди пальми, пальми, пальми. В тіні тих пальм — городи з розкішними квітами, яких барви впивають чоловіка, коли на них глянеш, чи вдень, чи вночі.

III.

Проходи поза місто, в околиці, покриті буйною рослинністю, — це прогулянки серед ясної зелені цитринових, помаранчових, оливкових гаїв, серед лісів пальм, серед розкішних винниць.

Рефлекс світла від голих цеглястих гір — доходить до нас понад ту відсвіжуючу зелень і травневу різнобарвність у долині. Відблиск моря, що спокійно обняло своїми раменами цілий острів, — своїм безкраїм сяйвом так і запрошує нас зірвати з дійсністю й кличе нас до необчислених

пригод. Історичні спогади, які так і виростають на кожному місці по слідах фенікійців, картагенців, греків, римлян, арабів, норманів, французів, еспанців, — у протилежність до моря, приковують нас до землі, до одного місця. І з усім тим — чисте, блакитне небо над нами, що лагодить ті всі земні контрасти, — викликає якесь незнане нам досі тремтіння душі. Безрадна й безсильна, неначе дитина, — дається вона тому чарові пірвати далеко в безкрай! Нас огортає щастя і туга, сум і радощі, задума і певність себе, почуття своєї сили і тривога перед — дійсністю.

Але що це? Куди не глянь, усюди видно шапку з пером, усюди одна і та сама Етна: спокійна від віків, поважна, з-посеред тієї краси приковує наші очі до себе своєю твердою дійсністю. Просто гніває нас, бо перешкоджає нам! Перериває лінії, які лучать нашу душу з безкраєм, і сама врізується в краєвид, запираючи нас у тісні рами. Зверху — зрізаний стіжок, під самим вершком сніг, а понад ним білий стовп сірчаного диму.

В дорозі на Етну.

IV.

Я в туристичному клюбі в Палермо кажу, що хочу вийти на верх Етни. Чи це буде можливе?

»Чому б ні«!

Отже все умовлене і гроші вже заздалегідь заплачені. На мою заувагу, що я не маю ніякої запоруки, що все дійсно буде так для мене зладжене, як каже умова, і що мене може стрінути якась неприємна несподіванка, — відповів дотичний добродій чемним тоном, властивим італійцеві:

— Так у нас із чужинцями не робиться!

І тоді я йому повірив більше, ніж не знати яким урядовим документам з печатками і підписами.

Минають дні. Я в Мессіні, відомій нам з великого землетрусу ще довго перед війною. Я — в Таорміні, такій гарній, що для неї самої варто їхати до Сіцілії. Вона славна також із добре збережених руїн грецького театру. Я вкінці — в Катанії, останній станції для того, хто хоче дістатися на Етну.

Я знову в туристичному клюбі в Катанії. Довідуюся, що тут уже все для мене приготовано, в наслідок повідомлення з Палермо.

Від сина власника готелю, де я мешкав, випозичив я наплечник, злагодив їжу на два дні, приготовив теплу одіж — і до дороги готов!

Уранці, в 5.30 — автом до Нікольосі. Дорога тривала повних півтори години, безперестанку — серпентиною вгору.

В Нікольосі дорога кінчиться. Тут я зголосився до т. зв. „Capo Guido", себто до головного провідника, який також уже був заздалегідь повідомлений про мій приїзд так, що на мули і провідника, який мав мене провадити, я не чекав довго. Коло восьмої години вирушили ми в дорогу, тобто я, провідник і 16-літній хлопчик. Я мав для себе одного мула, а ті обидва ділилися другим мулом і сідали наперемін. Дуже мило вражало, як молодий хлопчина завсіди віддавав першенство старшому провідникові. Робив він це не з доброго виховання, тільки з якогось вродженого такту. Аж коли добре змучився, тоді сідав на мула, й провідник ішов пішки.

V.

Дорога спочатку вела серед піль, покритих винницями й засіяних почасти збіжжям. Згодом ті управні поля минулися й ми почали в'їздити в якісь ліски, луги, гаї з невеличких дерев, кущів, якоїсь ніби лозини, акацій. Стежка була вузька, гілля било нас по ногах, по руках, по голові.

Скільки разів ми в'їжджали в такий лісок, раділи ми в надії, що хоч трохи зазнаємо холоду. Але де там! Ріжниця була така невелика, що спека була однаково нестерпна, як на відкритій дорозі. Сонце жарило так, що вбивало всяке життя. Листя позвисало до землі. Всюди — смертельна тиша. Ніщо не ворухнеться. Повітря густе, насичене вогнем, — палило груди всередині. Здавалося, що всюди розлита вогненна рідина, яку вдихаємо разом з повітрям.

Незабаром стало ще гірше. Ми в'їхали в сферу ляви, яка походить від останнього вибуху в 1910 р. Завмерло всяке життя. Куди глянеш, — бронзове, або чорне поле застиглої ляви. Серед того, й так сумного, краєвиду стор-

чать щохвилини фантастично, немов страховища, скелі, потворені з хвиль пливучої колись навздогін ляви. Німі вони! І так страшно дивляться на нас серед тієї пустині, серед того моря світла. Тут гострі, кінчасті шпилі світять у сонці, там, у низці скель, — якісь буцімто хідники, коридори, провалля. Там знову знімається вверх стрімко якийсь бовдур, а крізь нього світить сонце через діри і щілини; там щось загнулося, неначе гак, і звисає над нашими головами; там в'їжджаємо в якусь тріюмфальну браму. І так водно щось нового, й око не знає, на чому спинитися й що оминати.

— Спека — невблаганна. Зверху сонце пече, — здається, переходить через тіло та кості й розпалює жили. Здолини, від розпеченої ляви, дише жар, що запирає віддих. Нізвідки помилування. А ми — все вгору та вгору. Нас — трьох людей і два мули. Поза тим ні живої істоти, ніякого голосу. Обидва провідники не говорять один до одного ні слова; обмінюються одним конечним згуком тільки тоді, як один з них має сідати на мула. Мені вряди-годи приходило на гадку: дійсність це, чи привид?

Але ні...

На вершку Етни.

VI.

Коли ніщо не заступає дороги, я бачу ввесь вершок Етни й усе там розрізняю: сніп білого диму, неначе б хто наставив якусь таємничу руку із середини землі з розставленими пальцями. Мули помалу й обережно ступають по невиразній стежці, керуючися природним інстинктом, що їм казав оминати хроповаті, гостро-кільчасті місця. Одно хибне поставлення ноги, й ми обидва — я і мул — могли лежати з поламаними ребрами. Не знаю, звідки взялася приповідка, що осел — дурний. Я мав наглядний доказ чогось зовсім протилежного.

Коло полудня добилися ми вкінці до т. зв. casa cantoniera, себто невеличкого домику, призначеного на відпочинок. Провідник відчинив ключем, забраним з Ніколясі від Капо Ґвідо, хату і криницю, яка також була заперта. Увійшли ми до середини. Милий холод обняв нас. Ми почали гостити одні одних. Затерлася між нами всяка ріжниця. Ми

шанували один одного, як людина людину. Була це хвилина якогось шляхетного почування і взаємного зрозуміння, яка в людському житті не часто приходить. Тут я мав нагоду пізнати правдиву щиру, шляхетну душу італійця. В заміну за моє дороге вино »Капрі« подав мені провідник своє терпке вино і, хоч грубою, шорсткою рукою, та проте з таким жестом, який могли мати лише ті люди, що колись панували над усім світом.

Після короткого відпочинку пустилися ми в дальшу дорогу, бо перед вечором треба було нам дістатися до »Обсерваторіюм«.

Краєвид зовсім інший. Ляви нема. Вона, гнана внутрішньою силою із землі, падала далеко від вершка так, що найвищі узбіччя гори лишилися вільні від неї. Тією частиною гори ми переходили тепер. Спочатку, сям-там, було видно клаптики зеленої трави, яка виростала з-посеред ріні, шутру, грубого, лупакуватого піску, і була колюча, як тверде терня. Де тієї трави не було, нога мула загрузала глибоко в піску і хід був дуже повільний. Спека така сама, як і раніш, але часто переривана холодним подувом з гори, якої вершок був уже дуже близько. Та ми мали там станути аж завтра вранці.

Незабаром простори з травою скінчилися й перед нами виринула сіра маса гори, покрита лупаком, піском, подекуди сипкою землею. Щохвилини спливали течійки води з розтопленого на вершку снігу. Помалу ставало холодніше, згодом таки зовсім зимно. Коло 5-ої години ми добилися до »Обсерваторіюм«.

VII.

Провідник відчинив ключем двері. Всередині — задуха, сопух неможливий. Всюди тапчани й ліжники, але все те покрите грубою верствою пороху. Видко, давно вже тут нікого не було. Хотілося дуже пити. Я мав пляшку мінеральної води, вложив її у сніг і незабаром ми мали чудовий холодний напиток. Провідник узяв був із собою в бесаги вугля; тепер його розпалив у якійсь мідниці і ми мали невимовно приємне почування тепла.

Нагла велика зміна температури, тиснення повітря, втома, сума різних вражінь, усе це викликало в мене якісь

памороки. Я ліг і, накритий ліжниками, постяганими з інших тапчанів, лежав зо дві години, поки очуняв.

Після вечері і довшого проходу по горі ми полягали на ніч. Унаслідок порохів і задухи спати не було можна. А до того ми мали в 3-ій годині вранці встати, щоб перед сходом сонця вийти на верх гори і я сам себе пильнував, щоб не заспати. То ж завчасу повставали ми, обмилися снігом і вирушили в дорогу.

Щохвилини ми входили на лід, бо вчорашні снігові течії води за ніч позамерзали. Дув холодний, проймаючий вітер. Ми всі були повбирані тепло. Довкола — темно. На небі зорі. Вдолині безкрая, таємнича глибина. З тієї глибини тут і там зиркали якісь світла: це освітлені міста: Палермо, Джірдженті, Мессіна, Катанія. Йдемо мовчки. Дорога часами прикра, провадила знову по дрібному камінні, піску, лупаку, і дуже часто по снігу та льоду. Вкінці, по двох годинах ходу, ми вийшли на берег кратеру. Із середини завівав вітер сірчаним димом, запирав віддих. Треба було завсіди уважати, щоб не наставляти себе на той подув. У глибині кратеру не було, зрештою, нічого цікавого. Дно було віддалене від верха на яких кількадесять метрів.

Учорашнім маршом, невиспаною ніччю й теперішнім прикрим ходом я доволі змучився. Ми посідали, маючи за плечима кратер, звернені лицем у той бік, де мало сходити сонце. Всюди, довкола нас — шепіт, свист, сик, клекіт: це гарячі гази добувалися із щілин на березі довкруги кратеру. Це биття серця нашої землі-матері, що промовляє тут до нас своєю таємничою мовою, здалека від людей і світу.

Чи я це розумів? Що ж значило тисячлітнє зусилля людей у порівнянні із внутрішньою силою цього місця? Одно потрясення, один жмут розтопленої маси, викинений із середини, замінював родючі поля в пустиню, рівняв із землею далекі міста ось там у долині над морем: Мессіну, Катанію й інші.

VIII.

На сході почало рожевіти і ясніти. Дивлюся, не можу зрозуміти: підо мною блискуче море, хвилі розколихані, переганяються, одна одну проглитає й далі гонить; то блискучі гори блимають, то темні долини відблискуються.

Чи це морські хвилі? Звідки ж би тут так близько море взялося? Ні, це не хвилі й не море — це хмари під нами, осяяні виринаючим на сході світлом. Куди глянь: нічого не видно, тільки ті хвилі-хмари. Вони починають щораз скоріше рухатися, якесь життя ввійшло в них. Переганяються у швидкості, втікають, як би боялися, щоб їх там хто не зловив і не побачив.

Помалу стає щораз ясніше. Очі — приковані до одного місця. Небавом з-посеред того моря хвиль виринає вузенька червона смужка. Ширшає й ширшає. Вкінці виростає на червону вогнисту кулю, що маєстатично й поважно йде вгору.

Заграла симфонія барв. Уся Сіцілія — облита сонцем. Проміння заломлюється по долинах і горах, полях і містах. Море сяє всіма колірами веселки. Тут і там виринають з моря темні вершки гір: це Ліпарійські острови. Очі оглядають те, чого на землі не можуть оглядати, вуха чують якусь надземну музику. Останні відламки хмар ще втікають, переймають на свої крила розіграні коліри, поривають їх із собою, втікають так хутко, що, здається мені, я чую шелест від їх лету.

А серед тієї гармонії — я такий чистий, досконалий, сильний, без бажань, без земної поволоки, далеко від людей, сам дух, — злучений з безкраєю красою.

Але я — смертна людина. Мене чекає там на землі знову життя, боротьба, погоня за культурними здобутками, хвилеві радощі, щоденні журби. Й усі ті, від яких я чув себе на хвилину вищим і досконалішим, видалися мені знову вищими й сильнішими від мене і гідними пошани, бо вони творять життя, куди я мушу назад зійти вдолину, як їх співробітник.

І все, що я пережив тут на вершку Етни, — видалося мені привидом! Передо мною станула непохитна дійсність.

Все, що в людському житті приходить, — усякі діла, події й успіхи, — все те нічого не значить у порівнянні із чесностою праці!

Вітай мені, земле!

Михайло Посацький.

II. Життєписи.

115. Панько Куліш.

I.

Панько Олелькович Куліш родився 8 серпня 1819 року у Вороніжі, містечку чернігівської губернії. Батько, чоловік гострої, палкої вдачі, був старого козацького роду і мав досить значне господарство. Більший вплив на нього мала мати, розумна і вимовна жінка, що говорила тільки по-українськи і знала безліч приказок, давніх пісень та дум, і одна сусідка, Мужиловська, дуже добряча пані знатного коліна.

За їх понукою батько віддав сина до гімназії в Новгороді сіверськім, де хлопець зразу з причини незнання російської мови вчився тупо, але опісля став першим учнем; а до того відзначався великим талантом до рисування.

Пізніше отець не мав уже засобів на дальшу науку, і Куліш став домашнім учителем та при тім і сам вчився приватно, аж у році 1837 вступив на університет у Києві.

В гімназії, крім творів російських і загряничних письменників, читав залюбки поезії Артемовського-Гулака та повісті Квітки, особливо ж збірник українських народніх дум і пісень Максимовича, котрий і вивчив напам'ять. В університеті познайомився ближче з Максимовичем, професором російської словесности; саме й приподобався цьому вченому збірником пісень, що записав від матері. Потім обидва читали разом українські народні пісні і розкладали їх по відділах, потім стали читати історичні романи Вальтера Скота, а Максимович звернув увагу свого учня на закони мистецтва і підносив горі його духа своєю розумною наукою.

II.

В роках 1841 до 1845 Куліш був учителем по різних школах, між іншим у гімназії в Києві, а два рази висилано його розглядати архіви київської губернії. Об'їздячи край, стикався часто з народніми кобзарями та зібрав матеріяли до виданих ним пізніше »Записокъ о Южной Руси«, а також познайомився з деякими вченими поляками і діста-

вав від них польські джерела до історії України й усякі потрібні йому книжки та розправляв з ними про польсько-українські відносини. Особливо письменник Михайло Грабовський, що з ним потім Куліш переписувався 20 літ, мав немалий вплив на його літературну діяльність.

У самім же Києві Куліш заприязнився із студентом Василем Білозерським, пізнішим редактором російсько-українського місячника »Основа«, із Шевченком і Костомаровим та й узагалі з гуртком українців, що опісля заложили Кирило-методіївське товариство.

Через деякі свої літературні твори Куліш познайомився з ректором петербурзького університету Плетньовим, і цей виробив йому місце вчителя гімназії і лектора російської мови в університеті в Петербурзі. Тут працював пильно на науковім полі і звернув на себе ширшу увагу так, що Академія наук рішила послати його за гряницю на дальші наукові студії, щоб далі міг обняти професуру слов'янських літератур у петербурзькім університеті. Він поїхав найперше на Україну, оженився із сестрою Білозерського (пізніше — письменницею Ганною Барвінок), а потім вибрався в дорогу до Праги через Варшаву. Але тут арештовано його під весну 1847 року й повезено в Петербурґ. Його обвинувачено, що належав до Кирило-методіївського братства, і, хоч він тільки переписувався з братчиками, засуджено на двохмісячну в'язницю, а потім на заслання в місто Тулу.

III.

Цей засуд звихнув усе життя Куліша. В Тулі пробув він більш як три роки, писав по-російськи повісті й учився европейських мов та й вивчив їх уже тоді п'ять. З кінцем року 1850 цар Микола I дозволив йому вернутися до Петербурґу, коли на приїзд царя зладив альбом з описом Тульської старовини і з гарними малюнками. В Петербурзі дістав маленьку посаду урядову, але цар не згодився його авансувати; не вільно було йому також займатися письменством, і він писав тільки дещо в російських журналах безіменно або під скритим ім'ям. Для того в році 1853 перенісся на Україну і там на жінчинім хуторі Мотронівці (в Полтавщині) займався господарством, а на зиму приїздив, звичайно, до Петербурґу.

Аж в 1856 році дозволено йому друкувати свої твори, і тоді розвинув він дуже живу літературну діяльність. Перенісшися знов до Петербурґу, писав багато по-українськи і по-російськи й заложив свою друкарню (але пізніше мусів продати її зо стратою). Крім того, будучи непосидючої вдачі, їздив майже по всій Европі, бував і в Галичині. Коли в 1861 і 1862 р. в Петербурзі виходила »Основа«, він був найпильнішим робітником у ній, а враз нав'язав ближчі зносини з галицькими українцями і туди посилав також свої твори. По упадку »Основи« вернувся на Україну і жив у великих злиднях.

IV.

При кінці 1864 р. дістав через своє давніше знайомство з міністром Мілютіним посаду директора внутрішніх і духовних справ Польського королівства у Варшаві. При кінці 1868 року Куліш мусів уступити з тієї своєї посади. Він виїхав за кордон і почав займатися перекладом Біблії, а весною 1871 року вернувся на свій хутір у Мотронівці. Знеохотившися, з причин почасти приватної вдачі й через деякі непорозуміння, до визначніших земляків, не хотів приймати служби в Україні, а поїхав восени 1873 року на невелику посаду (редактора економічного журналу) в Петербурґ. Цю посаду по році покинув та став займатися науковими працями.

Від 1883 року проживав на Україні непомітно в своїм хуторі. В кілька літ потім цей хутір погорів, при чім згоріли й деякі його письма, і він жив у невигоді, але працював усе на літературному полі аж до смерти 2 лютого 1897 року.

V.

Куліш із Шевченком і Костомаровим творив мов би українську трійцю. Довший час (у другій половині 50-их і першій 60-их років) стояв на чолі українського руху і мав чималу повагу в усієї української інтеліґенції; найзнаменитіші наші письменники, як от Шевченко й Марко Вовчок, давали йому свої твори до перегляду. Він також усталив український правопис, котрий і зветься від його імени — кулішівкою. Найбільшу вагу мають його повісті. Україну любив палко і для неї працював невтомно все своє життя. Заслуги його дуже великі. Він займає одно з найперших місць у нашому письменстві.

Юліян Романчук.

116. Молоді літа Івана Франка.

(Автобіографія).

I.

Я родився з Нагуєвичах дрогобицького повіту в 1856 р. Батько мій був доволі заможний селянин, а до того коваль. Як чоловік і ремісник, він мав велику повагу не тільки в своєму селі, але й широко в окрузі, і досі ще багато людей з великою пошаною згадує »Яця (Якова) коваля з Гори« (так зоветься присілок чи слобода, де я родився). Христив мене знаний у літературі Осип Левицький, автор граматики; деякі книжки, котрі по ньому остались в селі в руках селян — як »Вѣнокъ Русинамъ на обжинки« (1846 до 1847 року), Історія біблійна і збірник »Пѣсень боговѣйныхъ« (Перемишль 1837 р.) — належали до першої моєї лектури.

На шостому році життя батько віддав мене до сільської школи до сусіднього села Ясениці Сільної. В Нагуєвичах є школа ще від 1828 року, але далеко, в горішньому кінці села, через те віддано мене в сусіднє село до брата моєї матері, шляхтича »загонового« Павла Кульчицького, досить бідного селянина й одного з найсимпатичніших людей, яких я знаю. Він сам учив мене читати, хоч я до того ходив і до школи, котра була близько його хати й котра в Ясениці здавна велася далеко краще, ніж у Нагуєвичах.

Там пробув я два роки і вивчився читати по-українськи (під проводом вуйка, через 10 день), по-польськи і по-німецьки, писати, рахувати (чотири операції) і співати до Служби Божої.

II.

По двох роках батько віддав мене до Дрогобича до т. зв. німецької або нормальної школи у Василіян, до другої кляси, де я, по-мужицьки вбраний, боязливий, несмілий хлопець, цілий курс бувши посміховищем у клясі і перетерпівши досить від деяких нелюдських учителів, при кінці першого курсу, на превелике диво цілої кляси і своє власне, одержав першу льокацію. На екзамені, котрий був властиво тільки парадою, був і мій батько; я не бачив його, а тільки, коли мене викликали першого, щоб одержати нагороду (книжку), то я почув, що він голосно заплакав.

В два місяці опісля на самий Великдень батько вмер. Він покинув господарство в розстрої й у довгах, молоду матір і четверо дрібних дітей. Мати мусіла швидко вийти заміж, щоб запобігти цілковитому розстроєві господарства. Пристав до неї молодий парубок, також із Ясениці, Гринь Гаврилик, котрий заробив був трохи грошей у Бориславі при ямах.

Мій вітчим довгі літа мусів боротися з різними труднощами, а почасти навіть із сусідськими традиціями, які виробилися були за часів батька, і тепер підкопували господарство. За часів батька в нас бувало багато людей, ішло гостеприємство, водилися знайомості чисто безкорисні й поетичні, годувалося при хаті багато бідної, а то й неробучої батькової рідні, котра, після батькової смерти, почала розтягали оставше добро. Вітчим звільна все це покасував, Це була вдача наскрізь практична і реальна, чоловік сильної волі й енергії. Я й досі дуже високо поважаю його, як звичайно поважаємо того чоловіка, що відзначається прикметами, яких у нас самих мало.

Я кінчив за його старанням школи нормальні і перейшов до гімназії саме в році 1868, коли заведено було краєву шкільну Раду і німецьку викладову мову змінено було на польську.

III.

В гімназії повторилося зо мною те саме, що у Василіян. Зразу ніхто мене не знав і ввесь перший курс я сидів на »ослячій лавці«, в самім куті, та пальцями довбав діри в стіні — і раптом дістав другу льокацію та й так ішов уже через усю гімназію другим, третім або першим.

Коли я був у шостій клясі, вмерла моя мати, і вітчим оженився вдруге так, що ми дістали вітчима й мачуху, замість батьків.

У році 1875 я видержав »матуру« і перейшов на університет до Львова.

Тут годиться сказати кілька слів про початок і характер мого письменництва. Почав я писати — віршом і прозою — дуже вчасно, ще в нижчій гімназії. Вплив на вироблення у мене літературного смаку мали два вчителі: Іван Верхратський і Юлій Турчинський, обидва письменники й поети.

В нижчій гімназії я вивчив напам'ять майже всього Шевченка (а пам'ять у мене була така, що лекцію історії, котру учитель цілу годину говорив, я міг опісля подиктувати товаришам майже слово в слово!). Ще в нижчій гімназії я почав збирати народні пісні, спершу від моєї матері, а опісля й у Дрогобичі розпитував свідущих людей (ремісників і т. і.) так, що швидко мав дрібно списані два товсті зшитки, зложені з 8000 нумерів — правда, в значній часті коломийок.

У вищій гімназії я кинувся із жаром до читання всякої всячини: Шекспір, Шіллер, Кльопшток, Красіцький, Ґете, Коцебуе, **Nibelungenlied**, Красінський, Міцкєвіч, Словацький і т. д. Я прочитав усе, що було інтереснішого в гімназійній бібліотеці (за винятком дитячих повістей Шміда й Гофмана), що міг дістати від Верхратського, з котрим відбував кілька разів природничі екскурсії до Урича й до Нагуєвич, а від 6-ої кляси почав збирати собі власну бібліотеку, котра за три роки заповнила в мене цілу шафу.

Гомер, Софокл і Таціт, читані в гімназії, зробили на мене сильне враження, а так само й Біблія, котру я читав почасти в старослов'янськім, а почасти в польськім тексті; і я почав дещо перекладати з тих авторів.

IV.

Виїжджаючи з Дрогобича, я віз із собою до Львова кілька книжок, записаних своїми роботами. Були там і оригінальні складання, драми й оповідання віршовані, але, головно, були переклади: Антигона й Електра Софокла, значна частина Йова, кілька глав Ісаії, кілька пісень Нібелюнґів, дві пісні Одіссеї, два перші акти Урієля Акости — Ґуцкова, цілий Короледворський рукопис і т. і. Я писав фонетикою і провадив за неї гарячі спори з учителем історії і старорусчини Др. Антоневичем.

Від Щасного Сельського, котрий ходив на рік чи два вище від мене, я дістав був перші річники »Правди« і читав із них тільки українську белетристику: Стороженка, Марка Вовчка, Куліша, Шевченка, Руданського, Мирного. Цей останній (крім Шевченка і Марка Вовчка) зробив на мене найсильніше враження своїм оповіданням »Лихий попутав«.

Скінчивши сьому клясу, я перший раз пустився підчас вакацій у дальшу мандрівку, перший раз не поїхав додому

пасти худобу та помагати при збірці сіна й збіжжя. Я поїхав залізницею до Стрия, а звідси рушив скільським трактом до Синевідська та на Побук, Бубнище, Тисів, Церковну, Мізунь, Велдіж, зайшов до Лолина. Ця маленька мандрівка дала мені пізнати трохи більше світу й людей, ніж я знав досі. Вернувши з Лолина до Дрогобича, я пустився в протилежний бік у гори на Опаку, Смільну, Турє до Волосянки, де вуйко моєї покійної матері був священиком.

Іван Франко.

117. Филип Жірар.

I.

Трохищо не перед самим початком французької революції в селі Мормарені у Провансі, в замку, збудованім на березі Жаброна (невеличкої притоки Діранси), жив хлопчик, якому тодішній відомий письменник Рейналь пророкував, що з нього буде великий поет.

Це був Филип Жірар.

Його батько, освічена людина, й мати — зразок ніжности, самі виховували його душу й розум.

Малою дитиною Филип намічав уже шляхи своєму генієві. Одного разу забрався він до будування якоїсь машини, що порушувалася силою потічка в садку. Другим разом відмальовував дбайливо краєвид з околиці. Іноді захоплювався збіркою мінералів або рослин, а інколи викликав велике враження серед рідні своїми імпровізаціями, в яких краса й гармонія рівнялися багатству думки.

Він славив у своїх дитячих віршах прекрасне сонце Провансу, квіти-клейноди землі, солодкі радощі домового вогнища, синівську любов, любов до брата, святість добродійности... і хто знає, що ще?

Це на підставі тих творів, повних щирого відхнення, Рейналь уважав можливим пророкувати, що з Филипа буде великий поет.

Побачимо, як це пророцтво здійснилося. Але не забудьмо певного застереження, щодо самої назви поет, яке прикладається сьогодні тільки до тих, що пишуть вірші. Треба знати, що з походження це слово грецьке й відповідало словам винахідник, творець. Також і у Франції в середньовіччі поетів називали трувера ми, цебто винахідниками.

II.

В чотирнадцятому році життя Филип вигадав машину, при помочі якої можна було використати постійний приплив і відплив морських хвиль. Пізніше винайшов ще одну машину для шліфування твердого каміння та копіювання статуй у зменшеному форматі.

Перший із цих цікавих винаходів занедбано; другий, повторений, або краще сказати, наново відкритий Колясом, витворив великий промисел, який доставляє нам щороку багато вірних копій з творів різьбарства.

Коли Филип мав дев'ятнадцять років, зголосився на два конкурси, що саме тоді оголошено в Ніцеї. Перший конкурс оголошено для номінації професора на катедру хемії, другий — професора на катедру науки природи. Филип склав блискуче, майже без підготовки, обидва іспити і дістав обидві катедри. Потім він був професором хемії в Марселі й заложив там першу фабрику соди. Врешті переніссся до Парижу, того осередка, що притягає до себе всі світила, всі розуми.

Там Филип почав просто розсипати винаходи обома руками.

Ось як здійснилося пророцтво письменника! Хіба ви не годитеся з тим, що Филип заслугує на титул поета в первісному розумінні цього слова, як винахідник-трувер, цей творець усіх часів.

Але історія доводить, що доля великих поетів, винахідників і мистців — це дуже часто доля мучеників.

Филип вигадував, винаходив увесь час, але бракувало йому, як і більшості геніяльних людей, уміння примусити цінити себе. Люди, які ніколи нічого не вигадали, присвоювали собі його винаходи. Інші, що повинні були опікуватися ним, підтримувати його, підбадьорювати, — виявляли тільки байдужність. І тому оставав він бідний із своєю ріднею.

III.

Як у старовину взаємна ненависть славного Риму й промислової Картагени здесяткувала двадцять народів, чужих їх інтересам, так на протязі перших п'ятнадцяти літ XIX

століття величезну людську різню викликало єдино суперництво між Англією й Францією.

Франція панувала майже над цілим континентом, але Англія, маючи величезну кількість кораблів на всіх морях, унеможливлювала або бодай перешкоджала привозити до Франції колоніяльні продукти.

Хатнє ґосподарство терпіло від цього, а кілька галузей промислу мусіло станути з браку сирівця, якого так багато мала вперта суперниця.

Треба було звернутися до науки і промислу, щоб продукти французької землі могли заступити закордонну доставу. Це й зробив Наполеон.

До того часу цукор виробляли із цукрової трощі, що росла в рівникових краях. Французькі вчені відкрили його приявність у скромній ярині городів.

Замість бавовни, яку англійці привозили тільки до своїх фабрик, можна було вживати льону з рідних піль. Але щоб виріб льняних матерій міг конкурувати з бавовняними, треба було винайти машину, що могла б прясти цей сирівець, бо досі його пряли тільки руками, підчас коли бавовну пряли механічно. Багато роблено спроб, але волокна льону мають свої природні прикмети й не надаються до прядення на машинах для бавовни. Треба було перевести важні зміни, та спроби не доводили ні до чого. Щоб здійснити те чудо індустрії, треба було променя генія, що освітив би новий шлях.

Наполеон це дуже добре зрозумів, коли оповістив у »Моніторі« з 12 травня 1810 року відозву такого змісту: »Хто винайде найліпшу машину до прядення льону, дістане в нагороду мільйон франків без огляду на свою національність«.

Вся рідня Филипа сиділа при сніданку, коли принесено часопис із цією відозвою. Батько, переглянувши газету, передав її синові із словами:

— Дивися, Филипе, тут є щось і для тебе!

Филип ще ніколи не цікавився цим відділом промислу.

— Цілий мільйон! — крикнув і подивився на своїх рідних, що так добре могли б скористати із цих грошей.

IV.

Він вийшов у садок, де, глибоко задуманий, проходжувався цілу годину під деревами. Спершу думав перестудіювати всі попередні проби, які тільки роблено досі; та зараз зрозумів, що висота нагороди вказує на те, що досі не зроблено із цього погляду нічого замітного. Тому постановив почати нові пошукування, покладаючися тільки на свій розум.

Він набрав льону, ниток, узяв побільшаюче скло і води... Потім заперся в своїй кімнаті і, тримаючи в одній руці льон, у другій нитку, сказав: »Із цього мушу зробити цей винахід«.

Потім він розмочив льон у воді й уважно розглядав його волоконця, перепускав через пальці, розвивав і скручував, аж нарешті виробив дуже тоненьку ниточку. Тепер сказав: »Ось лишається тільки винайти машину, що сама робила б те, що я зробив пальцями«.

Це наївне вирішення такої великої проблеми визначним винахідником, що задумано дивився на кусник нитки, легко може викликати усмішку.

Коли б численні промисловці, яким не пощастило в справі нитяної машини, побачили Филипа Жірарда, що мріяв про такий винахід, вони висміяли б його за те, що, не зазнайомившися навіть із попередніми спробами, насмілювався намагатися здійснювати плян, що його признано за недосяжний.

Одначе, коли на другий день родина знову зібралася при столі на сніданок, Филип радісно заявив:

— Мільйон мій! Я винайшов машину!

Справді він винайшов машину й у липні того ж року одержав перший патент, у якому були докладно зазначені головні основи винаходу, що згодом сприяв надзвичайному розповсюдненню льняного промислу.

Машину винайдено, але ходило тепер про її будову. Це було важке завдання для людини з дуже обмеженими матеріяльними засобами. Два роки присвятив винахідник на те, щоб доповнити й удосконалити первісну ідею й нарешті в 1813 році, коли видав усі свої й родинні гроші до останнього сантима, Жірар заснував у Парижі першу механічну прядільню льону.

Завдання виконано і мільйон по закону належав Филипові. Без сумніву, Наполеон дотримав би своєї обіцянки. Але час, коли Филип Жірар відзначився своєю блискучою перемогою в індустрії, був часом, коли великий полководець, досі такий непереможний, одержав самі поразки.

V.

Після упадку Наполеона, Бурбони не думали рахуватися з його зобов'язаннями. Тому Филип не тільки не дістав ніякої нагороди, але ще попав у в'язницю, бо не міг виплатити шість тисяч франків довгу, що їх позичив в останньому часі. Його приятелі заплатили цей довг, але він мусів виеміґрувати.

Зразу поїхав до Австрії, де вперше пустив на европейську ріку пароплав.

Потім переїхав до Польщі, де спершу був головним інженером у копальні, потім, за підтримкою російського уряду, заснував прядільню льону. Це підприємство добуло таке значіння, що незабаром стало осередком цілого міста, яке повстало довкола Жірардової прядільні. Те місто й має назву — Жирардів.

Цілих двадцять літ Филип прожив у Польщі. Він не обмежився виключно прядільнею льону. Його розум винахідника творив увесь час нові чудеса. Крім машини до чесання льону, він вигадав ще апарат до витискування соку з буряків, новий гідравлічний млин, прилад до міряння активної сили, шпихлір для збіжжя — нової системи, машину до прядіння клоччя і другу для виробу дерев'яних прикладів до рушниць, прилад, щоб стократно збільшити силу жару в кузнях і... багато інших.

Вернувши в р. 1844 до Франції, він відвідав промислову виставу і в кожній залі знаходив свої винаходи: деякі він сам надіслав, інші мали на собі прізвища зовсім йому незнайомі. В рік пізніше вмер цей великий поет, у 70 році життя. Він зробив для збагачення світового промислу стільки, скільки ще ані одна людина досі не зробила.

Євген Мілер.

III. Історія.

118. Лицарство і турніри.

I.

Лицарі є такі давні, як і народи. В старинній Греції, зараз у самих початках її історичного життя, являються герої-лицарі, котрих походи і хоробрі діла славлять історики: напр., Геракл, Тезей і інші. Були вони й у Римі, хоч під іншим виглядом. Але лицарі новіших часів, мабуть, уперше являються в Еспанії, Німеччині й у Франції коло часів хрестових походів, коли то християни боролися скілька віків з мусулманами. Два віки, XIII і XIV по Хр., звуться в західній Европі справді лицарськими; бо перед тим лицарство не було ще виобразоване, а пізніше вже впало на заході й перенеслося на схід на Україну під зміненим виглядом, де традиції західньо-европейських лицарів продовжують українські козаки.

На заході кожний лицар мусів бути шляхетського роду, але не кожний шляхтич був лицарем; до цього не досить було мати маєток і герб, треба було відзначитися в бої хоробрістю, а в мирний час чесним життям, щоб стати лицарем. Довершувалося це серед вельми величавих обрядів. Звичайно визначувано на той обряд якийсь день святковий, найчастіше Зелені свята.

II.

На публічній площі ставлено гарний престол, на котрім засідав монарх, оточений достойниками держави; багато лицарів, як усюди, так і при цій нагоді, товаришило королеві.

На даний знак зближався кандидат на лицаря до престола, приклякав на його ступені, а тоді монарх злегка вдаряв його навхрест мечем і завішував йому на шию золотий ланцюг. Тоді одержував лицар почесну шаблю й коня, а все те благословив перше духовник після приписаних обрядів. Так поставлений лицар складав обітницю, що в обороні віри готов посвятити життя; крім того обіцював монархові вірну службу.

Лицарство було щоправда дідичне, та все таки треба було дослугуватися до нього. Молодий син лицаря приготовлявся завчасу до лицарського стану. Вже як семилітнє хлоп'я удавався на двір можнішого пана й до чотирнадцятого року свого життя мусів бути його слугою; услугував йому при столі, товаришив у подорожах, учився полювати із соколом на птахів і помалу заправлявся до лицарського діла.

По чотирнадцятому році ставав джурою і мусів усюди находитися в дружині свого лицаря, поки сам не ставав лицарем. Підчас війни лицарі ставали в першім ряді, а їх джури за ними; вони держали списи, подавали свіжих коней, підносили своїх панів, коли їх висаджено із сідла, і відносили ранених. У двадцять першім році життя поставлений лицарем приймав на себе всі обов'язки того стану.

III.

Смерть за віру, оборона гноблених, чеснота — то були гасла лицарів усіх народів. Мешкали звичайно в оборонних замках, оточені юрбою озброєних слуг, мали все численний двір, неначе удільні пани. Крім обов'язку товаришити монархові на війні з більшим або меншим числом людей, не знали інших обов'язків ані щодо короля, ані щодо народу. Час супокою проводили на ловах, бенкетах або турнірах, на котрі запрошували одні одних околичні лицарі.

Турніри відбувалися звичайно в більших містах, а то задля більшої величавости та задля легшого приміщення лицарів, про котрих вигоду мусів дбати той, хто уряджував турніри. В Німеччині турніри відбувалися звичайно на ринку, у Франції на одвертім полі за містом. — Кожний лицар прибував із своїм двором, більш або менш числен-

ним, а щодо величавости, одягів і зброї намагався один перевищити другого.

Скоро лицарі зібралися, тоді в призначеному місці ставлено гарний престол для монарха, прикрашений найбагатішими матеріями, гаптованими золотом і сріблом; струсеві пера, фарбовані різними фарбами, понад престолом гралися з вітром. По обох боках престола були сидіння для жінок, що творили головну складову частину суду. Далі підносилися галерії, більш або менш украшені, з огляду на те, для кого були призначені; а перед ними був майдан, що відповідав родові турнірів. Обведений був з обох боків міцними поруччями з двома перервами до входу і виходу.

Лицарі, що перший раз виступали, були обов'язані перед визначеною лицарською старшиною виказати своє лицарське походження з дідів і прадідів і доказати, що жили чесно, та представити попередні значні лицарські діла.

IV.

В назначеному часі окличники скликали всіх на майдан. Коли монарх і його дружина заняли місця, окличники викликали лицарів, щоб виступали. Тоді виїздили лицарі в світлій зброї на гарних конях, прибраних у багату лискучу збрую і, віддавши поклін монархові й жінкам, розпочинали герці. Їх джури й пажі займали вказані місця, держали щити з гербами лицарів і такі ж прапори. Труби, сурми й кітли гриміли воєнну музику, додаючи охоти борцям.

Деколи виступало по кілька і кільканадцять лицарів з кожної сторони до бою, але звичайно боролися тільки два. З початку уживали тупих мечів і довгих списів без вістря, що звалися копіями. Перемога полягала на тім, щоб звалити противника з коня, причім найбільшою почестю було вдарити копієм у чоло і струтити залізний шолом з голови противника; поламане копіє було також ознакою почести, так що більше або менше число поламаних списів означувало більшу або меншу славу лицаря. Тяжкий меч служив до пішої боротьби, але й кінні лицарі не раз його уживали.

Нагородою переможця була чаша майстерної роботи, а найчастіше стрічка такої барви, якої був стрій жінки, що на її честь лицар боровся; таку стрічку відбирав перемо-

жець із власних рук тієї жінки серед згуків музики, веселих окликів лицарства і згромадженого люду. Після того наступав веселий бенкет, а тоді мінстрелі, або надворні поети лицарів, оспівували славу його і предків при згуках музики у віршах, уложених на честь переможного лицаря.

V.

Із часом дозволено на таких турнірах двом ворожим лицарям ставати до двобою і мститися за заподіяну образу: тоді вживали вже гострої зброї; поволі увійшло це в звичай, що вкорінився на турнірах, а тоді майдани лицарських турнірів заливалися кров'ю і прибирали вигляд правдивої боротьби. Церква, що давніше лицарство було її головним стовпом, виступає проти цього нового звичаю й монархи забороняли його; але ані церковні прокльони ані заборони королів уже не могли спинити того звичаю.

Відтоді турніри мали тільки таку ціль, що ворожі лицарі переслідували один другого і мстилися за образи; таким робом стали турніри занепадати, а разом з ними загинув і лицарський дух. Останній удар завдав турнірам стрільний порох, примінений до бою, бо тоді особиста сила не придавалася вже так, як до того часу, й зручности до стрільної зброї треба було зовсім іншої, ніж до копія. Отже під кінець XV віку вже рідко відбувалися турніри, а в XVI забуто про них майже зовсім, і хіба тільки винятково, для звеличання якогось надзвичайного свята, відбувалися такі лицарські забави.

Т. Деконський.

119. Початки Січі.

I.

Назву Січі пояснюють звичайно в значінні »засіки« — зрубаного дерева, уложеного так, щоб воно могло служити охороною, загороджуючи дорогу ворогові, далі — дерев'яного укріплення.

Форми степового господарства, практикованого на Подніпров'ї в XV до XVI віках, сильно вимагали таких укріплень для охорони від татарських наїздів, від дрібних татарських ватаг, що шукали за »уходниками« по пасіках, ріллях, ри-

бальських затонах і забирали їх у неволю, коли вони не мали де сховатися та відборонитися. Людські оселі постійно трималися під стінами замків, розкиданих зрідка по широкій просторі Подніпров'я і Побожжя.

Поза цими »острогами«, укріпленими містами при замках, господарство — чи рільне, чи ловецьке, чи пасічницьке, чи рибальське — мусіло вестися з великою обережністю, оборонною рукою, міркуючи так, щоб кожної хвилі було де сховатися від наглого татарського наїзду або дати йому відправу.

Цісарський висланець Лясота, що переїздив через Україну при кінці XVI віку, описуючи степове погряниччя Браславщини, звертає увагу на »дивні, малі, відокремлені дімки із стрільницями«, що зчаста видніються серед тутешніх піль — »туди тікають селяни, коли на них нагло й несподівано нападуть татари, й бороняться звідти, — бо кожний селянин, ідучи в поле, бере на плечі свою рушницю, а при боці має шаблю або тесак, тому що татари тут дуже часто крутяться й майже ніколи нема від них безпечности«.

Коли так було вже серед численних осад у часах, коли осіла колонізація присувалася до степу, то тим більше таких сховищ потребували »уходники« на долішньому Дніпрі в другій половині XV віку або в першій половині XVI віку.

II.

Запускаючися далеко, на кількадесят миль від погряничних замків, у глибину степів, у сусідство татарських кочовищ і випасів, вони з одного боку мусіли в'язатися в більші організації, спілки, добре озброєні, готові кожної хвилини дати сильну відправу напасникам, з другого боку повинні були робити певні укріплені позиції, сховища для оборони від сильнішого неприятеля.

І справді, уходницька територія, щодалі від замків, а ближче неприятеля, тим густіше мусіла бути вкрита такими укріпленнями, »городками« уходницькими. Вони служили важними опірними точками, коло яких скупчувалася й організувалася уходницька людність: континґенти козацькі. Особливо важне значіння мали такі козацькі укріплення по козацькій артерії уходницького промислу, по Дніпру. Було їх багато.

В оповіданні про погоню за татарами Язловецького 1571 року звуться такі важніші: Базавлук, Хортиця, Білозерський острів — цей найдалі висунений, у найближчому сусідстві татарських кочовищ.

В 1550-их роках Дмитро Вишневецький, побудувавши замок на Хортиці, обсаджений залогою й озброєний артилерією, дав зразок січових укріплень у більшому стилі, як і взагалі в життя козаччини вніс багато нових ідей, дав новий розмах козацькій політиці й її енергії. Його ім'я зв'язане назавше із Січчю і з Хортицею спеціяльно. »Це острів славний воєнною організацією героя Вишневецького«, записує польський письменник в 1580-их роках.

То та, то інша Січ служила гніздом козаччини в цих часах, у залежності від різних обставин. У міру того, як козаччина зв'язувалася все більш у певну організовану цілість, виробляється ідея головної, центральної Січі — однієї для всієї козаччини, для всього »Низу Дніпрового«; та, якій припадала ця роля в даний момент, носила назву »Січі«.

Михайло Грушевський.

120. Із сумних часів.

I.

Богдан Хмельницький злучився з Москвою так, як і тепер лучаться деякі держави, щоб забезпечити собі поміч на випадок війни. Україна мала й надалі зостатися окремою, вільною державою, з осібним володарем, цебто гетьманом, з власним своїм військом, урядами й школою. Але Москва боялася такого спільника, чи там союзника, й ніколи не думала щиро додержувати угоди, яку заключила з Хмельницьким.

Москва хотіла найперше розділити ввесь український нарід і його простору споконвічну землю, щоб частина належала до Польщі, а частина до неї, цебто до Москви, щоб ті частини воювали із собою й винищували одна одну, промощуючи московському народові вільний шлях з холодної півночі на теплий, гарний, урожайний південь, з надволжанських болот у чорноморські степи.

Тому то москалі не допускали до того, щоб після смерти Хмельницького ввесь наш нарід опинився під булавою яко-

гось одного українського гетьмана, щоб він зажив у спокої, відпочив та розбагатів. Вони вміли так справу повести, щоб на Вкраїні люди заєдно воювали із собою, щоб один у другого видирав гетьманську булаву, щоб край пустів, а нарід біднів, щоб найкращі простори наддніпрянської землі, які могли стати райськими садами в Европі, лежали пустинею, покритою будяччям та кістками.

II.

Бачили це деякі світлі українці, що вміли бистріше та далі дивитися й мудріше думати від загалу, застуканого неволею та затуманеного безнастанними війнами. Першим таким мудрим і бистрим українцем після смерти Хмельницького був гетьман Іван Виговський. Він зірвав з Москвою, побив москалів під Конотопом так, що їх 30.000 трупом упало, і, порозумівшися з поляками, хотів обновити колишню княжу державу так, як вона була колись давно за Володимира Великого.

Але до того не прийшло, бо таки між самими козаками найшовся все якийсь зрадник або чоловік захланний, ласий на »гонори«, що не дбав про отчизну, про її добро і славу, тільки про себе, про те, що поляки називали »приватою«. Отже такі то свої люди, гірш ворогів, розпинали матір Україну: такі всілякі Брюховецькі і Тетері для лакімства поганого ділили Україну на ворожі табори, що ставали то по стороні Польщі то Москви й тягалися за чуби так довго, поки з кучерявої голови не осталася гола, лиса палка.

Навіть такий хоробрий і мудрий чоловік, як Петро Дорошенко, не міг дати ради тому безголов'ю. Він уже і з турком пробував у згоду входити, але й те не помагало, бо полковники і старшини не розуміли його, і кожний на свій спосіб хотів добувати і сили і слави.

III.

Аж гетьман Іван Мазепа, що розумом і політичним хистом перейшов був усіх своїх попередників, завів на Україні лад, викорінив між старшиною охоту рити та доносити то Польщі, то Москві, виловив банди всіляких розбишак, нібито козаків, позакладав школи і твердині, наповнив скарб, дав народові скуштувати, як смакує спокій

у своїй власній хаті, і щойно в злуці із шведами хотів побороти Московщину, виперти її геть на північ, а для українців збудувати власну, від нікого незалежну державу.

Але шведи поспішилися з війною, український нарід не зрозумів свого великого гетьмана і не зірвався до бою з таким завзяттям, як зривався давніше. До того ж деякі полковники просто зрадили Мазепу і перейшли на московський бік так, що москалі під Полтавою перемогли шведів і українців, і українська народня справа, справа української незалежности знов загирилася на довгі часи. Москалі позаводили по Вкраїні скрізь свої порядки і йшли до того, щоб українці не тільки осібної держави не мали, але й народу осібного не творили, тільки з москалями зіллялися в одно.

IV.

Але що ж — як не хоче дерево догори коренем рости, а ріка горі водою плисти, так і наш нарід не хотів позбутися своїх природжених прав і з українців стати москалями. Дарма цар Петро скасував право незалежного вибору козацької старшини, дарма 1722 року, замість українського уряду, установив »Малоросійську колеґію«, зложену з московських офіцерів, даром такого чесного і правого чоловіка, як гетьман Павло Полуботок, котрий смів усю правду сказати йому в очі, велів катувати й до в'язниці закинути: український нарід почував себе народом окремим, і від польського й від російського відмінним, та хотів жити своїм власним життям. Так воно і сталося.

За гетьмана Кирила Розума, якого москалі перезвали Розумовським, Україна хоч на часок (він панував 15 літ) вернула до давнього гетьманського ладу. Заведено новий устрій, перетворено й поправлено уряди, позакладано нові школи, і старшина, котра давніше тільки ворогувала між собою та видирала собі з рук усілякі достоїнства і багатства, почала думати про заведення дідичної династії, щоб при виборі гетьмана не було таких суперек, як досі. Українська старшина й вельможі хотіли родину Розумовського зробити дідично пануючим родом на Україні. Але цариця Катерина II довершила того, що почав був, та не встиг докінчити її предок Петро.

V.

Цариця Катерина не могла стерпіти, що на півдні від її держави живуть українці людьми незалежними. Вона хотіла, щоб прилучені до Московщини країни, як ось наша отчизна, Фінляндія, пізніше також Польща, що доти з Україною борикалася, поки обидві під московський лад не попали, — щоб усі ті країни змосковщилися. Особливо спішно їй було зрусифікувати Україну.

Почати треба було від гетьмана. Його закликано в Петербурґ і там задержано та приневолено зректися гетьманської булави. Сталося це 1764 року. Таким чином Розумовський був останнім гетьманом України, як останнім королем польським був Станіслав Авґуст Понятовський. Їх обох спіткала однакова доля. Пережили свою державу і дивилися, як конала незалежність їх народу.

Про гетьмана навіть і думати не вільно було. Московські урядовці понаїздили на Україну, московське військо стало залогою по містах і селах, а український нарід закріпощено. Покасовано українські школи й позакладано московські, українських книжок не вільно було друкувати, і навіть священики і церковні дяки дістали наказ, щоб у церкві при відправі вимовляли слова по-московськи. Хотіли перетворити Україну в московський край, що нічим не різнився б від корінної Москви. Тоді то прийшов також кінець колишній славній козацькій Січі.

VI.

Січ переходила всілякі часи, добрі й лихі. Був це немов воєнний табір на однім з Дніпрових островів, у якому заєдно перебували тисячі сміливого й хороброго народу, готового до боротьби за віру й отчизну. Вони правили собою самі, цебто вибирали заряд, що в ньому мав провід січовий отаман. Цей отаман ішов деколи разом з українським гетьманом, а часом, як то кажуть, провадив політику на власну руку.

До Росії »Січ« ставилася прихильно, бо лучила її з нею та сама віра, а Січовики, як усі лицарські товариства, вважали себе оборонцями віри. За цариці Катерини II був січовим отаманом Петро Кальнишевський, чоловік розважний та розумний. Він зрозумів, що війна та воєнні до-

бичі не вічна річ, що Січі треба чогось певного, тривкого. Тому землі, що належали до Січі, позаселював людьми, поорав та пообсівав збіжжям, щоб було із чого товариству жити. Тому й казали: »Як став кошовим Кальниш, то з'явилися хліб і книш«.

Отже Катерині власне такий добрий господар на Січі дуже був не на руку. Січ завсіди таки мала український характер, туди втікали люди, приперті до муру, звідси вийшов не один славний оборонець і герой українського народу, туди зверталися очі українців, як на останню надію. Скріплена Січ могла стати не абиякою перешкодою в московщенні України — значить: треба її знищити.

VII.

Такий наказ видала Катерина своєму генералові Текелієві, що з 40.000 війська заняв січові землі і підступив дня 4 червня 1775 року на самі Зелені свята на досвітках під Січ. На Січі було всього кілька тисяч людей. Решта розійшлася була по роботах у полі, полювала й ловила рибу. Текелій підступив нагло так, що його ніхто не сподівався, заняв гармати й маґазини і послав до коша підполковника Місюрева з пропозицією — здатися!

Кальнишевський скликав раду. На раді спитав: »Що ж? чи віддамо Січ-матір москалеві, чи не віддамо«? Січовики заметушилися. Одні були за тим, щоб боротися по-козацьки і ні защо не віддавати Текелієві Січі. Інші ж думали, що шкода дармо проливати кров, бо ж побороти такої сили ворога, яка обступила кіш, нема ніякої надії. Особливо ті з козаків, що мали в зимівниках жінок та дітей, були за тим, щоб здатися на ласку й неласку Текелія. І січовий архимандрит, отець Володимир Сокольський, також промовляв за тим, щоб скоритися волі Божій.

Тоді січовий отаман із старшиною виїхав назустріч Текелієві і подав йому хліб-сіль. Текелій приняв їх ласкаво, але потім казав арештувати й узяти під сторожу. Москалі кинулися на Січ. Зруйнували церкви, маґазини пороху, канцелярію, пограбували, що тільки дорогоцінного було, навіть царські врата, із срібла куті, сокирами порубали і, замість козацьких сторожів, московські караули на валах по-

розставляли. Січ збурено так, що камінь на камені не зостався. Січовики розбрелись по всіх усюдах, а деякі з них забігли аж у Туреччину і там новим кошем стали.

VIII.

Кальнишевського із старшиною вивезли далеко на північ, так, щоб навіть ворон його кісток на рідну землю не доніс. Довго думали люди, що останній гетьман доживав свого мученицького життя десь над Доном, бо в пісні співалося:

Ой полети ти, чорная галко, та на Дон рибу їсти,
Та принеси ти, чорная галко, від Кальниша вісті.

Але тепер ми доказно знаємо, що він більш 20-ти літ перетерпів страшні муки, живцем замурований у темниці Соловецького манастиря. Цей манастир лежить на острові Білого моря, далеко-далеко напівночі. Везли його туди потаємці, щоб ніхто навіть не знав, куди вивозять останнього кошового Січі. В дорозі пильнували »того великого злочинця« майор Пузиревський, один підофіцер і п'ять жовнірів. Їхали через Москву до Архангельська. Приїхали туди 11 липня. Тоді губернатор наняв купецьке судно й казав перевести Кальнишевського через Біле море. Але човен був старий, мало не потонув і щойно 29 липня причалив до берегів страшного острова. Вийшов архимандрит Дозитей, відібрав Кальнишевського і за нещасливим мучеником зачинилася залізна брама.

Навік зачинилась.

IX.

Його помістили зразу в архангельській башті, а по 12 літах перевели в Прядиленну. Темниця виглядала так: була це яма в грубезній стіні, на два кроки широка, на три довга, без печі й вікна, з вузькою щілиною, куди нещасливому мученикові подавали кусник сухого хліба і трохи води. Як зважити, що на острові буває страшенна лють, а в темниці не було печі, щоб затопити, що цілими літами ані один промінчик сонця не розсвітив страшенної темряви, що нещасливому старцеві ані одежі не подавали, ані порядку не робили, то дивуватися треба, як міг він в оцій яскині двадцять предовгих літ перебути. Справді, не абияка

сила мусіла бути в тім чоловікові, коли він такі страшні муки так довго міг терпіти. На ньому мала цариця живий образ тієї великої сили української душі, котрої ніякі кнути і ніякі темниці не в силі побороти.

В 1801 році новий цар Александер I дарував Кальнишевському волю, але як його вивели з темниці, він був сліпий і такий немічний, що вертати не міг. Там він і помер 1803 року, доживши 112 літ. В 53 роки пізніше на його гробі поставлено кам'яну плиту, що по нинішній день говорить, де вмер і де спочиває останній січовий отаман. Далеко від зелених степів, серед білих льодів замучила його жорстока рука. І справді, навіть чайка не принесла нам від нього вісти. В обіймах чорної ночі та холодного льоду скостенів останній отаман Січі.

І не покрила червона китайка темних очей старечих, не виросла калина на його гробі, не прийшли січові товариші за його душу сумну молитву промовити. Тільки манастирський дзвін загуде інколи понад тим славним гробом, тільки море б'ється літом об беріг острова, а зимою тріщать льоди та вітри ревуть і шаліють...

Богдан Лепкий.

121. Краків.

I.

Краків не відразу збудований. Поки став він столицею Польщі та її серцем, переходить різні колії, зазнав усякої долі, чого свідоцтвом перекази про Кракуса й Ванду, та підвавельського смока.

Чужі джерела згадують про Краків уже перед тисяччю літами. Були це часи, коли на краківськім ринку проповідував св. Войтіх, поки пішов на смерть мученика.

Пізніші князі щораз частіше й завсіди радо мешкали в Кракові. Один з них, Болеслав Смілий, розпочав із св. Станіславом затяжний спір, який покінчився мученичою смертю єпископа, але ж і втратою корони та мандрівкою короля.

Другий король, Володислав Герман, поклав підвалини під катедру на Вавелі, нарешті третій, Болеслав Кривоустий, при поділі краю поміж синів, постановив, що найстарший з них має мешкати і володіти в Кракові.

Після татарських нападів, які до тла зруйнували той найстарший Краків, почали до нього напливати німецькі пришелці. Вони то разом з останками польської людности наново збудували місто, вони поклали чудовий Марійський костел.

Лешек Чорний обвів місто мурами й валами. Коли ж покінчилися усобиці між князями з роду Пястів за польський престол, Краків радо розкрив брами міста перед Володиславом Локетком. І з того часу Краків є вже столицею Польщі, містом, де коронувалися, мешкали, володіли й на вічний супочинок лягали польські королі.

II.

А сам Краків зростав у славі, силі і багатствах. Коли Казимир Великий, син і наслідник Володислава Локетка, спросив до Кракова п'ятьох королів з усієї Европи, не застидалися перед ними ні місто, ні міщани. Один з них, Микола Вєжинек, погостив їх так величаво, що слава про це пішла по всіх краях. Цей сам Казимир Великий заснував у Кракові головну школу, себто університет, славний на ввесь світ ученими, які з нього вийшли, і наукою, сіяною там до нині.

Коли ж, нарешті, королева Ядвіга стала володаркою Польщі, відбувалися в Кракові великі події. З мислей там зроджених, із чинів там доконаних, повстала велика Польща. Тут придумано злуку Литви з Польщею через подружжя Ядвіги з литовським князем Ягайлом; відси пішов похід на хрестоносців під Ґрунвальд; у катедрі на Вавелі завішувано здобуті на хрестоносцях прапори.

III.

Через Краків перепливає історія Польщі. В його брами в'їжджають побідні гетьмани, добуті стяги кланяються перед гробом св. Станіслава. На краківськім ринку великий майстер хрестоносців і перший князь пруський складає чолобитню польському королеві, що засів тут у маєстаті.

Що було великого й шляхетного в польській бувальщині, все те розігралося в мурах прастарого міста: в його костелах, на пишнім, вавельськім замку. Що було наймудрі-

шого, це крилося в мурах академії, обновленої королевою Ядвіґою. Йшла на всю Польщу слава краківських ремісників, ретельність купців. Осідали в Кракові великі мистці, малярі, різьбарі.

Назавжди лишився Краків скарбницею національних пам'яток. А хоч опісля король Жигмонт III. і переніс столицю Польщі до Варшави, то все таки старий Краків був завсіди місцем, до котрого польські королі звертали свої перші кроки на коронаційні свята й у котрім — у підземеллях катедри — клалися на вічний супочинок.

IV. Описи.

122. Старий Київ.

I.

Вже як наближатися залізницею до Києва, то видно київські гори, Печерську Лавру, що сяє своїми вежами на сонці, величезні сади київські й широкі вулиці.

Перша вулиця, на яку чоловік попадає, — це Безаківська. Нею можна дістатися до найголовнішої і найкращої вулиці Києва — до Хрещатика. Ще живуть у Києві старі люди, що пам'ятають на місці теперішнього Хрещатика невилазні багна. Колись сюди перші наші князі виїздили на лови. Тепер же стала тут одна з найкращих вулиць на всій Україні. Хрещатик довгий і ввесь забудований величезними домами.

Як би ми стали на Царській площі, звідки починається Хрещатик, то відразу могли б дістатися на Володимирську гору, де стоїть пам'ятник нашому князеві Володимирові Великому, високий на 20 метрів, збудований в 1853 році. Висока постать князя Володимира стоїть, піднявши очі догори, і мов благословить хрестом Дніпро й усю Україну. Цей хрест обвішаний електричними лямпами і, як тільки смеркне, він спалахне ясними зіроньками, і здається тоді, мов то небесний ясний хрест стоїть над Києвом.

Звідси видно і другий, так званий нижчий пам'ятник Володимира. Він стоїть коло самісінького Дніпра. На цім місці з давніх давен стояла дерев'яна капличка, але вона дуже вже струхлявіла, й у році 1802 тут побудовано другу, кам'яну, а над нею поставлено високу колону. В середині цієї каплички стоїть чаша, з котрої б'є чиста вода.

Щороку 15 липня в пам'ять хрищення України йде до цього пам'ятника процесія з усіх численних київських церков при участі всього духовенства. Процесія починається від славного Софійського собору, йде мимо Михайлівського манастиря на Володимирську гору до верхнього пам'ятника і тут, сполучившися з процесіями Лаври та Подолу, спускається до Дніпра, до нижнього пам'ятника.

II.

Від верхнього пам'ятника можна пройти до Михайлівського манастиря, званого Золотоверхим. Це одна з найбільших святинь Києва. Є звістка, що побудував її перший київський митрополит Михаїл. В 1108 році князь Святополк II. збудував у тім манастирі кам'яну церкву, багато прикрашену всередині, але її зруйнували татари, і так вона стояла довгі віки. Тільки в кінці XV віку відновлено її; і тепер ще видно ті старі картини, що їх змальовано в церкві в початку XII віку.

Іконостас храма дуже красний і артистичний; у ньому є храмова ікона св. Михаїла, а подарував її манастиреві цар Олександер I. Вона прикрашена 3000 діямантів і 16 хризолітами.

Вийшовши з манастиря через головні ворота, йдете по Трьохсвятительській вулиці й побачите реальну школу, а далі по правім боці жіночу епархіяльну школу, що стоїть на місці Василівської церкви.

А Василівська церква це одна з перших церков, побудованих Володимиром Великим, і стояла вона, як повідають, саме на тім місці, де був головний храм бога Перуна. Коли Володимир приняв християнську віру, збурив той ідольський храм, і поставив на тому місці церкву. Але, на превеликий жаль, не лишилося по ній навіть і сліду; хвилі татарські зрівняли її із землею, так само, як і великокняжий двір, що стояв тут же, а саме на розі цієї Трьохсвятительської вулиці і невеличкої площі, де тепер дві церкви: Десятинна й Андрія Первозванного.

Володимир Великий звелів побудувати величну церкву і призначив на неї десяту частину всіх своїх доходів; від того й назва її »Десятинна«. До цієї церкви переніс Володимир і мощі своєї бабки, княгині Ольги; поховав тут

свою жінку, грецьку царівну Анну; та й його поховано тут також.

Недалеко коло Десятинної стоїть і Андріївська церква. На цьому місці, як повідають, поставив колись св. апостол Андрій хрест тоді, як ще нічого на цих горах не було. Побудував цей храм славний на ввесь світ архітект Растрелі.

III.

Від Андріївської церкви йде Володимирська вулиця; нею входиться на Софійську площу. Посередині цієї площі стоїть пам'ятник гетьмана Богдана Хмельницького на тім місці, на якім вітали його колись Кияни, як славного переможця над ворогами України. Постава гетьмана могутня, й увесь пам'ятник робить сильне враження.

Лицем звернений гетьман до Софійського собору, одного з найстарших храмів не тільки в Києві, але й на Україні, якого початки треба віднести до часів великого князя київського Ярослава, сина Володимира, прозваного Мудрим. Цей князь хотів поставити в себе в Києві такий самий храм, як величний собор св. Софії в Царгороді. Покликав з Греції архітектів, малярів і в 1037 році на тім місці, де відбився колись від ворогів печенігів, поклав основи під цей величній храм.

Не жалував Ярослав грошей на цю церкву, прикрасив її багато, подарував силу всяких дорогоцінностей, і довгі літа красувався великий храм на втіху народові. Та й тепер, от минуло майже 900 літ, а він усе ще стоїть, переживши всякі лихоліття, грабування, пожежі. Чого-чого тільки не бачили ці стіни? Всю нашу історію бачили!

IV.

Головний вхід із площі через високу, золотоверху дзвінницю, котру добудував до храму в кінці XVII віку гетьман Іван Мазепа. Вона до 75 метрів висока і прикрашена всякими старинними орнаментами. Всіх дзвонів на ній 20, а найбільший з них важить $13^1/_2$ тисяч кілограмів.

Пройшовши дзвіницю, попадаєте ви на величезний двір, серед котрого стоїть старинний одинадцятиглавий храм. У ньому два входи: західній і полудневий; західній веде до величнього середнього корабля храмового, де стоїть

головний престол св. Софії. Увійшовши сюди, зупиняється чоловік мимоволі: перед ним великий образ Богоматері на запрестольній стіні. Ця стіна називається »Нерушимою«, бо нерушима стоїть вона від самого заснування храму. Божа Матір намальована в молитовній поставі з піднятими до неба руками.

По правий і лівий бік від середнього корабля є сім приділів. У Володимирському притворі наліво від головного храму, у вівтарі, стоїть гробівниця князя Ярослава. Зроблена вона з двох цілих куснів старого мармуру.

З двох крайніх приділів ведуть сходи на хори. Стіни тих кам'яних сходів покриті всякими старинними давніми рисунками: тут і змії й риби й усякі чуда, тут і полювання й танці. А це тому тут такі рисунки, що частина ця належала колись не до храму, а до княжого будинку, і тільки потім її було прибудовано до храму. На самих хорах є дуже старий, найстарший у Софійськім соборі, образ св. Миколи Мокрого.

При соборі є бібліотека й ризниця. В ризниці переховуються всякі речі старинности; бібліотека, заснована ще Ярославом Мудрим, загинула в часи лихоліття, але й теперішня є дуже цінна, бо має в собі багато старинних рукописів, пожертвованих у різні часи різними митрополитами.

V.

Вийшовши із Софійського собору, ви попадете знов на Володимирську вулицю і незабаром підходите до кінця Старого города. За часів Ярослава він увесь був обведений земляним валом, а для в'їзду служило двоє воріт. Так звані Золоті Ворота, гарно колись прикрашені, стоять ще до нині. Побудовані вони в 1037 році, і це був колись цілий будинок. У ньому містилася сторожа, княжа каса, а над самими воротами стояла церква Благовіщення. Тепер з усього того остались дві стіни.

Коло цих Золотих Воріт і кінчиться старий город. Вийшовши з воріт, ви вступаєте вже в сучасний новий Київ.

Гнат Хоткевич.

123. Краєвид Поділля й Покуття.

I.

Коли сходимо з Карпатських верхів і на останньому кряжі спинимося, щоб налюбуватися гарним краєвидом, побачимо перед собою величаву западину Підкарпаття з її луками, полями, лісами і левадами, вкритими буйною зеленню. Але в безкраю далечінь вона не тягнеться; на самому краї краєвиду спочине наше око на широких пологих висотах, що замикають наш овид від півночі. Це Поділля.

На своїм широкім і дуже довгім просторі показує Поділля велику різноманітність поверхні.

Дуже гарний північний рубець Поділля між Львовом та Бродами. Білий рухляк, званий тут опокою, ліг в основу цього валу й біліє здалеку, розритий водами, що стікають по крутих схилах. Пісковик, що лежить на опоці, вітріючи, творить фантастичні скелі і провалля серед гарних, головно, букових лісів, які ще тут подекуди удержалися. Здалеку подобає цей крутий беріг Поділля на гірське пасмо. Але коли вийдемо на гору, то побачимо, що поза нею нема інших гір — тільки легко хвиляста височина простирається, як далеко сягає око на південь.

До південного заходу спадає Поділля також виразним берегом, але беріг той уже не такий крутий і мальовничий. Натомість у глибині західнього Поділля, саме в околицях Рогатина й Бережан, змінюється височина в гарну лісисту горбовину. Та найцікавший є довгий ряд скелистих горбів, що тягнеться з-під Бродів аж під Кам'янець-Подільський. Це Товтри. Вапнякова скеля, повна закам'янілих морських животин, творить на верхах тих горбів, більш як 400 м. високих, скелі, неначе старинні мури твердинь або руїни давніх звалищ. Тим часом це тільки підморські верстви, збудовані протягом довгих тисячоліть дрібненькими морськими животинами, своїми коралів. Коли ж море уступило з тутешніх сторін, вийшли давні рипи на поверхню землі скелистими горбами.

II.

Поза тими горбовинними боками Подільська височина йде більш або менш хвилястою рівнею. Вже над горішнім Серетом і Збручем трапляються тут цілком рівні степові

області. Чим далі на південний схід, тим більше таких околиць на Поділлі, аж урешті переходить воно в безкраю степову плиту, що лагідно обнижується до Чорного моря.

Дуже багато краси й різноманітности вносять у подільський краєвид долини подільських рік і річок. Усі вони в горішніх своїх частинах широкі з плоским, забагненим дном, безліччю ставів і лагідними збочами. Чим далі тече річка по височині, тим глибше вона врізується. Долина починає крутитися, мов гадюка, щораз глибшає і звужується, збоча її щораз вищають і крутішають, скелисті голі стіни і провалля являються на місце зелених лагідних схилів. Це й є Подільський яр.

Усі лівобічні притоки Дністра, починаючи від Золотої Липи, течуть у таких ярах недалеко від свого устя в Дністер. У верхів'ях усі їх долини плиткі, широкі, багнисті. Найкращий, бо найвеличніший, є яр самого Дністра із стінами, що подекуди переходять 200 м. висоти. Він в'ється дивними закрутами серед високої плити, кожний закрут відкриває новий гарний краєвид на крутий, вгнутий і пологий — вигнутий беріг закруту. Глибокими прогалинами відкриваються яри притоків до яру головної ріки.

III.

Між глибокими ярами Дністра і його притоками стелиться рівна, ледве легко хвиляста височина. Коли йдемо шляхом по височині, то бачимо тільки безкраї лани збіжжя, тільки де-не-де зачорніє на овиді лісок або самітній хутір. Аж нагло дорога вривається. Перед нами глибокий яр. Круто спускається в нього шлях, а на дні над самою річкою довжезним рядом простяглися села, що поринають у зелених садах.

Ціла поверхня Подільської плити вкрита дуже родючим ґрунтом — черноземом. Через те споконвіку славилося Поділля своїм багатством збіжжя. »На Поділлі хліб на кіллі, ковбасами пліт городять«, каже народня приповідка. Тільки в полуднево-східній частині височини часта посуха шкодить збіжжю. Щоб добути якнайбільше землі під хліборобство, повирубували люди ліси, яких ще в XVI і XVII віці багато було на Поділлі. Наслідки тієї нерозумної роботи дуже прикрі. Дощу стало менше, багато джерел висохло, річки

обміліли, а дощова вода стала жолобити яруги, водорії. Вони тепер щораз розширюються, борознять і псують поля та приносять чимало шкоди селянам.

IV.

Покутсько-басарабська височина простягається між долинами рік Дністра і Прута. Найбільше на захід висунена частина цієї височини носить від віків назву Покуття. Вона має поверхню дуже мало погорблену, річки й потоки тільки в сусідстві Дністра глибше врізані. Але має Покуття одну цікаву краєвидну прикмету. На великих просторах уся околиця повна округлих заглибин, схожих на лійки. Їх збіччя, звичайно по однім боці круті сірі скелі гіпсу, підносяться там крутими стінами. На дно такого ліяка, або, як тут люди кажуть, вертепу, чи вікнини, — часом запливе струмок і никне під землею. Таких вікнин (вертепів) тут тисячі; найбільші й найкращі коло села Чортівця в Городенщині.

Вертепи, озерця і підземні потоки — це наслідки грубих покладів гіпсу, що тут розвинувся дуже сильно. Гіпс розпускається легко в воді. Дощова вода затікає в щілисті верстви гіпсу і, розпускаючи його, пробиває собі підземні нори. Вони часто дуже просторі й розширюються під впливом води у великі печери. З її стелі висять великі, як сніг білі, кришталами гіпсу обсаджені, сусілки (сталяктити). Витворила їх вода, що краплею по краплі з них стікає і постійно осаджує на них свій гіпс. Стеля печер, розпускана і підіравлена водою, постійно слабне й урешті западається, а над нею на поверхні землі твориться лійкуватий вертеп. Трапляється, правда, й таке, що вода, затікаючи згори в таку підземну нору, помалу забере зверху гіпс і глину, що над ним лежить, і так твориться вертеп без наглого западення.

Таких гіпсових печер на Покутті і на сусідньому Поділлі, без сумніву, дуже багато. Безліч тут таких місць, що в них земля тремтить під ногами чи під возом. Але не до кожної печери можна дістатися, тільки до деяких. Найбільш відомі на Покутті печери в Локітках коло Товмача, а на Поділлі печери в Більчі Золотому й недавно знайдені величезні і дуже гарні печери в Кривчу.

Степан Рудницький.

124. Мазовше.

I.

На схід від Варти, від Ґопла, там, де колись чорніли мазовецькі пущі, там б'ється само серце Польщі. Міста густо розкинені. Одні шумлять трудом людських муравлищ, повні фабричних димів і лоскоту, інші криваво записані в історії, а містечка непомітно переходять у села, ниви та пасовиска.

Тут Завихост, що вже геть постарівся з віками; Черск колись укріплений; тут Червенськ, що пам'ятає, ще XII-те століття.

Тут сидить старе Полоцко над вислянською глибиною; тут Вишгород стирчить на стрімкім узгір'ї; тут Рашин, Ґрохів, Вавер; тут геройська Воля, тут Прага з пробитими грудьми, тут Висла, тут Варшава.

II.

Села тут розбудовані міцно, громадно, на добрій землі, на плодовитих оболонях, а розсілися засібні, дуфають на себе й держаться землі всім корінням життя.

А селянство то квітиться, то червонить, то голубіє своїми барвистими вовнами, то лисніє синіми льонами полотнянок, то бурими сукманами скидається на свіжо відрізану скибу.

Тут у часі жнив шмигають коси; тут серпи низько при землі ходять; тут луги гомонять по росі спутаним стадом коней і лошаків; тут скрипить плуг, соха і леміш; тут піт і труд твердої дружби чоловіка із землею.

Ранками і вечорами, в полі й у хаті, при праці і при забаві село вибухає піснями. Як води потоку з глибокої нори, так б'є і пісня з недостежених джерел народнього духа. Зривається, злітає, ревно пливе, життям кипить, в обрядову ноту переходить, присипляє дитя, втирає орачеві із чола піт, додає сили косареві, плаче в похоронних голосіннях і в сирітських зойках.

III.

А вбік від цвинтарних воріт, при котрих стоять сосни і з вітром шепочуть молитви за померших, під вінком лип, кленів і топіль, стоїть старенький, убогий сільський костел.

Межами ланів, бічними стежками при гостинцях, вкритих пилом, тягне туди в неділю рано святочно прибраний нарід, як тільки зі старої вежі залунає дзвін. Навзаводи з пташиним щебетом і з бджолами, що бренять, і з шумом лип — носяться шепотом молитви, аж вихром ударить під костельну стелю благальна пісня:

...Святий Боже, Святий Кріпкий, Святий Безсмертний!

Десь знову на горбику, з-поміж терня і дикого глогу замаячать звалища лицарського гнізда і навіть мрячні перекази старої золотої слави. Часом висока могила серед поля промовить голосно, суворо — своєю глибокою тишею. Часом глухий бір загуде, мов боєва труба; часом перелетить дрижання, мов шепіт боєвого гасла.

IV.

Але над усі ті шепоти й голоси здіймається королівський шум Висли. Нехай вона тільки скине льоди й заговорить, то цілий край прислухається до її грімкого гуку. Коли вона розіграється своїм сильним, розгнузданим гоном то ввесь край дрижить від її сили в час повені. Коли вона пливе в силі свого маєстату, кожний чує, що вона може завести — тільки в Польське Море.

В її рокотах несуться чарівні, віковічні речі прастарого Бескида і срібні шуми потоків, які передали їй свої води. Широкі спижеві згуки Зиґмунтівського, коронного дзвона і гарфові шепоти чорноліської липи. В її обійми кидається Дунаєць укритий піною.

Вона синім поясом в'яже старий Шлеськ з Польщею; опливає два коронаційні замки в польських столицях; іде крізь пахучі хлібами Куяви; біжить під Торунь, у котрого почорнілих вежах є ще сила гарної будучини; срібний щит розбиває під Хелмом, Ґрунвальдом і Квіздинем. А коли добігла до поморської волости, розводить рамена і, поки пірне в морській безодні, дужим устиском від Ґданська по Крулевєц обіймає цю землю, на котрій визначила польській нації велику, історичну дорогу.

Марія Конопніцька.

125. Куявський краєвид.

I.

Трикутник, визначений Іновроцлавом, Ґнєвковом і Крушвицею, — перерізаний Ґоплом, польським морем — як колись його називали. Ліси вирубані. Ґопло опадає щораз більше і творить на милю довгу та широку гружавину, зарослу квасним бур'яном. Нога стрягне та плутається в ній, коли хто хоче перебитися; кущі осету та кропиви ранять руки, навіть сягають по шию; а м'якою, багнистою землею йдеш, наче по дуже багатім, грубім, східнім коверці. Часом і западається там чоловік, не раз угрузне конина, що й десять рук не добуде її.

Над ровами й каналами немає мостів; тут то там крихкий, сточений бальок служить для піших за кладку та й дуже часто буває, що хтось упаде, скупається, а то й утопиться в каналі. Хто їде бричкою, мусить колувати аж до устя каналу в Ґопло. Ночами осторожно треба йти здовж каналів і ровів, з яких вибрано торф, а й так іще не тяжко за пригоду.

Під самим Шарлейом, де мітичний князь Шарлей мав свій укріплений город, де довший час перебував Володислав Білий, князь Ґнєвкова — млаками, мокляками й почерез острови зілля врізується Нотець, щоб пропасти в Ґоплі, якого береги, щораз вищі, поростають сріблисті тополі. Тут починається вже плодовита земля, а коли на св. Петра й Павла сусідні села йдуть до Крушвиці на відпуст, очі хліборобів радуються золотистим жнивом пшеничної ріллі.

Лісом татарського зілля, трощі й ситнику кінчиться мале Ґопло, потім давно вже замулений канал і над ним незавалений іще місток. Потім стежка здовж родючої ріллі, обсіяної житом і то близько торфовищ; потім розстайна дорога, при котрій під головатою вербою сидить на почіпки бідна доля куявяка — но і дорога через прадідне море, через море пісків, що тільки лубінь на них може родитися; далі кілька розкинених хат Сікорова, де колись Фрідріх Великий розводив колонізацію; нарешті довгою натягненою струною йде довга дорога, обсаджена різними оселями — це Шимборже. Тут родився Ян Каспрович.

II.

Довкола розкинувся безмежний простір, що на далеких берегах зливається чорним рубцем облогів і блакитного неба.

Як далеко сягає око, всюди рівна, далека меланхолія, що настроює душу на глибоке моль і вколисує до тихої задуми.

Щось нескінчено тихе, смутне, якийсь тон безнадійної туги ліг над цією землею.

Станеш на горбках зараз за Шимборжем, то око обіймає дивний краєвид. Там Монтви, де шведська кров із польською змішана зачервонила Нотець. Далі Тупадли, де шведи впали; на другім боці Лоєво, моє рідне село, де із шведів лій витискали; ще далі Марковичі зі славним на всі Куяви манастирем і прилежними добрами — Крушею великою, малою і духовною. Сріблом горить пояс Ґопла, над ним піднялися окопи, з котрих шведи стріляли на Крушвицю; понад Ґоплом чорніють на вуголь спалені палі давнього мосту; над тим усім здіймається мишача вежа.

Правда, ця вежа, то башта оборонного замку хрестоносців, але думка, чуття і серце так зв'язалися з тією вежею, що ніхто не в силі знищити традиції серця, що ніби це тут загризли Попеля миші.

На малім горбі по другім боці розкинувся Іноврощлав із згарищами прекрасного костела Діви Марії, а ще далі там, відки пливуть і пливуть дзвони в розплакану годину — це костел із чудотворним образом св. Валентого.

Ох, коли б то годен списати всю красу, ввесь чар і чуда цієї країни!

На ній розсівся гарний, кріпкий люд з усіма чеснотами й хибами польського люду. Куявський хлоп завзятий, повний дикої енерґії й у нічому не знає міри...

Станіслав Пшибишевський.

V. Розвідки.

126. Взаємна поміч у звірят.

I.

Люди звичайно думають, що між усіма звірятами панує безнастанна заїла боротьба на життя і смерть. Та як приглянемося до життя звірят ближче, бачимо, що буває інакше.

Ось мурашки роблять усяку роботу в спілці: плекають дітей, збирають засоби, будують мурашники, годують листні блощиці разом і доброхіть. І хоч поміж різними мурашниками й, особливо, поміж мурашками інших пород, шаліють криваві війни, то в тій самій спілці бачимо взаємну поміч і саможертву для загального добра.

Дві мурашки, що належать до іншої породи або до іншого мурашника, уникають себе, як коли стрінуться. Знов же дві мурашки з тієї самої породи або з тієї самої колонії мурашників приступають до себе ближче, пізнаються ріжками і, як котра з них голодна, а друга сита, то голодна жадає від ситої поживи. Тоді сита мурашка роззявляє свій ротик і видає краплю прозорої течі, яку голодна зараз злизує. Коли ж сита не дасть голодній попоїсти, то інші обходяться з нею, як з ворогом. Як мурашка нагодує голодну з ворожої породи, то родичі накормленої обходяться з нею, як з приятелем. Це свята правда, стверджена вченими людьми.

Тому то мурашки дозрівають і розвиваються найкраще, хоч і не мають ніякої страшної зброї і тіло їх не покрите ніяким твердим панцером. Сила їх лежить у взаємній помочі і взаємнім довір'ї.

Так само бджоли. Ці маленькі комахи, яких так нищать усякі птиці і яких мед так люблять усі звірята від хрущика до ведмедя, не мають майже — бо що то жало? — ніякої страшної зброї. Одначе завдяки взаємній помочі бджоли дуже широко розповсюджені, й тому, що разом у спілці працюють, побільшують свої сили і доробляються великого багатства. — Тут бачимо, до чого можна дійти працею в спілці. А що вдіяла б мурашка або бджілка в житті сама одна?

II.

Пригляньмося тепер до життя деяких птиць. Навіть такі самолюби, як хижі птиці, в'яжуться не раз у спілки для полювання. Деякі орли, кані й соколи полюють разом. Єгипетські супи живуть у близькій приязні, літають громадами, разом полюють, разом сходяться на ніч і нема між ними ніколи найменшої суперечки.

Та особливо цікаві спілки для ловлі риб у пеліканів. Ці птиці все ловлять риби громадами. Громадою шукають якоїсь мілкої затоки, стають побіч себе у велике півколесо і, бредучи до берега, виловлюють так усіх риб. Коли вечоріє, летять разом на супочинок, і ніхто ніколи не бачив, щоб вони із собою воювали за місце, де ловлять рибу, або за місце для спочинку. В полудневій Америці не раз можна бачити, як вони збираються майже в 50-тисячні громади — і так одні ловлять рибу, другі спочивають, а треті стоять на сторожі.

А наші горобчики чи ж не визбирують нам пшенички разом громадами? — А як надлетить яструб — хто з нас не бачив, як на оклик одного »цюр-р« тікають усі в густу деревину або в хмиз? Так то вони собі помагають, хоч і поміж ними бувають не раз сварки і бійки.

А журавлі, — вони живуть усе в спілках та у приязні із своїми родичами, а також і з іншими водними птицями. Своєю обережністю і розумом вони нас просто зачаровують. Коли одні спочивають або їдять, то другі все стоять на сторожі, через те до них підійти незвичайно тяжко. Через свою обережність і тому, що живуть громадами, безпечні вони майже від усяких ворогів. Усі вчені, що досліджують життя птиць, кажуть, що розумом та інтеліґенцією нагадує журавель-чоловіка.

Та найрозумніші з усіх птиць є, безперечно, папуги. Причиною розвитку їх високого розуму є як раз звичай жити у спілках. І це також певне, що життя у спілці є для них корисніше, ніж не знати які гострі дзьоби або кігті. Мало хижих птиць і звірів відважується нападати на папуг. Найтяжчий ворог їх є чоловік.

III.

Взагалі разом полювати, разом шукати поживи — це у криластому світі звичай. Сила тих спілок малих птиць така, що перед ними уступають навіть найсильніші хижі птиці. Навіть орли кидають не раз здобич спілці кань, а яструби громаді ворон або гайворонів. А такі маленькі сорокопуди — як скубуть до спілки ворон або сорок! Меви і морські ластівки відганяють у громаді великого морського яструба. Так само чайки нападають і відганяють разом яструбів, круків і кань від своїх осель. Навіть наші маленькі плішки відбивають не раз у спілці здобич гороб'ячому яструбові.

Найкраще проявляється взаємна поміч у птиць у часі їх мандрівок у теплі краї. Птиці збираються восени громадою в якесь місце і радять раду довго, поки вирушать у далеку дорогу, а потім летять громадами (найсильніші летять попереду) за море, а нарік на весні вертають знов на те саме місце і, звичайно, до того самого гніздечка, яке поставили собі торік. І тоді то кожний пліт, кожний гай, кожний став і озеро оповідає нам про значіння взаємної помочі для птиць та про те, яку силу й охорону дає вона найслабшим і найнемічнішим. Наші дерева весною увінчані гніздами гайворонів, у плотах повно гнізд менших птиць, під солом'яними стріхами наших сільських хат є цілі колонії ластівок, а на старих вежах повно всіляких нічних птиць. Можна багато оповідати про мир і згоду в тих спілках гнізд. Не треба думати, щоб життя в товариствах минало, як тільки пройде період розплоджування: ні, воно починається опісля наново. Молоде покоління — звичайно, з різних пород — збирається разом для безпеки, а ще більш для забави.

IV.

У ссавців незвичайно багато пород наскрізь товариських, живуть громадами, помагаючи собі посполу. Степи у старім та новім світі аж кишать від черед антилоп, турів, диких кіз, овець та інших товариських звірят. Америка давніше так густо була заселена буйволами, що переселенці мусіли не раз переривати похід, стрінувшися з мандрівкою буйволів; такий похід буйволів тривав іноді три дні. Здобування Сибіру росіянами було властиво ловецьким походом, що тривав 200 літ. А пашнисті рівнини східньої Африки ще й тепер засіяні густо чередами товариських зебер та антилоп.

Ріки північної Росії до XVII віку, і ріки північної Америки й Сибіру ще донедавна були заселені колоніями бобрів. У лісах гарячої Азії й Африки живуть ще родини слонів, носорогів і цілі громади малп. На далекій півночі збираються рени великими чередами, а ще далі на півночі находимо череди мошусових волів і численні тічні полярних лисів. Побережжя океанів засіяні громадами тюленів і моржів, а в самих океанах плавають товариські кити; на височинах Азії живуть табуни диких коней, ослів, верблюдів і диких овець.

Усі ті звірята живуть у спілках і громадах, що числять не раз сотки і тисячі членів. Яке маленьке в порівнянні з ними число м'ясоїдних! І яка хибна думка, неначе б у звіриннім світі нічого не було, тільки самі леви й гієни, що безнастанно роздирають закривавленими зубами свої жертви!

V.

Життя у спілках і взаємна поміч у цих спілках — це загальний звичай у ссавців. Навіть у хижих звірів находимо громадянські звички за винятком родини котів, що то здебільшого живуть одинцем. Пси знов є зовсім товариські, і це загально звісне, що, наприклад, вовки полюють дуже часто тічнями. В степах нападають на коней тільки тічнями і не раз зводять з кіньми завзяті боротьби. Буває іноді, що й коні переходять до спільної оборони й розбивають вовчиськів копитами. Американські степові вовки, шакали, гієни й навіть лиси полюють громадами.

Та найбільш розвинене товариське життя і взаємна

поміч у гризунів, копитних звірят і пережувачів. Вивірки, що так любуються в родиннім житті, живуть із собою в близьких зносинах по лісах. Коли не стане їм шишок, то переселюються громадами куди інде.

Інші гризуни є ще більш товариські та інтеліґентні. Кожна одиниця має своє родинне гніздечко, та всі живуть у великих колоніях. Страшний ворог жнив на Україні, ховрах, якого мільйони рік-річно забиває чоловік, живе в численних колоніях. Так само альпейські свистуни завше живуть у спілках у згоді й любові.

Навіть щури, що воюють безнастанно по каналах між собою, плюндрують у згоді людські комори, помагають одні одним на мандрівках, і навіть годують своїх інвалідів. А бобри, ці товариські і мудрі звірята, будують собі спільні греблі й цілі села, в яких поколіннями живуть і гинуть, не знаючи ніякого ворога, крім видри й чоловіка. Крілики також живуть у спілках: їх родина наскрізь патріярхальна: молоді мусять рішучо слухати батька і навіть діда.

VI.

Та вже найцікавіше для нас громадське життя малп. Ці звірята, що стоять на найвищім ступені розвитку у звіринному світі і своєю будовою й розумом найбільш подібні до чоловіка, — незвичайно товариські. Тільки нічні малпи воліють самітнє життя; реваки живуть малими родинами, так само оранґутанґи; а ґорилі ніколи не лучаться в громади. Всі інші породи малп: шимпанси, саї, сахи, мандрилі, пав'яни й ін. — дуже товариські. Живуть вони великими громадами і не раз входять у спілки з іншими родами. Деякі з них страшно нещасливі на самоті. На поклик однієї, що загрожує їй яке лихо, кидається на поміч уся громада й проганяє напасника. Навіть орли бояться нападати на малп. Людські засіви все нищать малпи громадами, а старші стоять на сторожі. У деяких пород лучиться кілька, щоб підняти камінь, що під ним находяться подушки мурашок.

Нетовариські, несоціяльні малпи, оранґутанґи і ґорилі, обмежені тільки на малі простори: оранґутанґ живе тільки на Суматрі й Борнео, а ґориля у середущій Африці; вони, здається, поволі вигибають.

VII.

Із цього короткого огляду бачимо, що товариське життя і взаємна поміч у звірят не є винятком: навпаки, вони є загальним звичаєм, а осягають найвищий степень розвитку у вищих хребтовців. І звірячі породи, які живуть окремо малими родинами, є рідкі. Породи, що живуть у спілках, незвичайно численні, такі, наприклад, товариські гризуни становлять близько третину всіх ссавців. Життя в спілках, у громадах дає змогу й найслабшим комахам, птицям і ссавцям ставити опір хижакам і хоронитися від них; воно дає їм довге життя і змогу виховувати молоде покоління меншим накладом праці.

Так, це правда, що сила, скорість, охоронні кольори, хитрість, витривалість на голод і холод — так само важні прикмети, що роблять звірину придатнішою до життя; одначе з притиском говоримо, що товариськість, соціяльне життя є найбільшою охороною у боротьбі за існування. Ті породи, що покидають товариськість, соціяльне життя, засуджують себе самі на смерть; а ті, що навчились у спілках жити, помагати одні одним, мають найбільше вигляду на довгий прожиток і на дальший, кращий розвиток.

Петро Крапоткин.

127. Іслям.

I.

Наука Могамеда міститься в корані. Коли Могамед подав своїм учням науку Аллаха про релігію, волю Аллаха з причини того або іншого життєвого випадку, політичний припис, біблійне оповідання і т. і., то учні буцімто намагалися твердо спам'ятати слова пророка, буцім записували їх на пальмових листах, каменях, пергамені і т. і. Кожна об'ява називалася або »сура« (тепер воно значить »розділ«, перше значило »стрічка«) або коран (цеб то »читання«).

Суть ісляму висловлюється формулою: »Нема Бога, крім Аллаха, а Могамед — божий післанець«. Бог (Аллах), по корану, один, вічний, »не родився і не роджений, і не було в нього рівного товариша«. Він знає все заздалегідь, він грізний у своєму гніві, він карає й нагороджує ніби

по своєму вподобанню; чоловік має скоритися йому з рабською покірністю, та й тоді не треба бути певним його милости. Звідти не трудно вивести науку про призначення та недостачу вільної волі у чоловіка; ця точка подавала довго причину до спорів між мусулманами, та тепер вона рішена на користь призначення. Бог відкрив себе людям через пророків: такими були Адам, Ной, Авраам, Мойсей, Ісус і вкінці останній, »печатка пророків« — Могамед. У числі їх Ісус — дуже великий пророк: він мав дар чудес, чого в самого Могамеда не було; розп'ятий був не він, але його подоба. У Аллаха є слуги — янголи, між ними найважніший Гавриїл, на прізвище »святий дух«. Вороги янголів і людей — демони; їх старшина — ібліс, інакше — шейтан (сатана).

II.

Головних обов'язків у мусулманина чотири: п'ятиразова молитва на день, піст у місяці Рамазані, віддача десятини — зекьят і проща до Мекки.

Молитва складається із читання звісних формул і коротких, дуже недоладно дібраних, відривків корану, конче на арабській мові [хоча б вірний і не знав тієї мови], в супроводі звісних установлених рухів [»рик'атів, цебто поклонів, приклонень колін, хитань головою, оглядання набік]. Перед молитвою відбувається вмивання. В п'ятницю велика молитва, та працювати по молитві дозволено.

Піст тягнеться місяць, але обов'язковий тільки вдень, не вночі.

Десятина доходів іде до скарбу на загальні цілі й уважається милостинею; але крім того подається милостиню в нашому розумінні слова.

Хадж повинен бути відправлений хоч раз у житті, але він обов'язковий тільки для людей здорових і матеріяльно забезпечених. Церемонії й обряди його — то давніші поганські, та одержали нове, мусулманське пояснення. Із численних церемоній хаджа щонайбільш основні три: заколювання жертви, »таваф« цебто семиразовий обхід довкруги Кааби й цілування Чорного каменя.

Молитва, піст, зекьят і хадж називаються чотирма стовпами ісляму.

III.

Крім тих находить мусулманин у корані й інші обов'язки: позитивні й заперечні [накази Аллаха й заборони]. Хвалиться доброту й лагідність н. пр. проти бідних довжників, сиріт і т. і.; нарушенням доброти не вважається володіння невільниками і помста, хоч прощення похваляється.

За віру треба боротися [»жигад«, »газават«]. Чи повинна бути свята війна тільки оборонною чи й зачіпною, а також, чи повинен мусулманин силоміць навертати всіх на іслям, — те питання дуже неясно виложене в корані. Прямого наказу, щоб мусулмани нападали перші, в корані нема, і тому давнішими часами багато мусулманських богословів придержувалося думки, що свята війна приписана тільки як оборонна. Насильне навертання невірних до ісляму також уважається тепер богоугодним ділом, причім під невірними розуміються не тільки погани [так розумів Могамед], але й християни та жиди.

Хто не нарушив приписів корану, той після смерти піде в рай. Вмерлий приходить найперше до двох янголів, що роблять з ним допит, важать його вчинки на величезних вагах, потім проводять по тонкому, як волосок, мості Сират. Грішники обриваються й падають до пекла, що простирається на сім поверхів у глибину; найлегша людська кара — огневі черевики. Праведники переходять по мості в рай.

Рай — це розкішний сад, повний чудових, овочевих дерев, гіллястих і густолистих, що дають любу тінь і холодок. Під тінню тих дерев течуть і прості й медові ріки, журкотять водограї, стоять палати з дорогоцінного каменя. В палатах ідуть безперервні бенкети, подаються печені птахи та інші смачні страви. Праведники сидять одягнені в дорогоцінні убрання, в тонкий шовк, одні проти других, щоб можна було їм взаємно дивитися на свою красу та любуватися нею.

А. Кримський.

128. Чумаки.

I.

Перших слідів чумацтва треба шукати в експедиціях українських купців, що за перших українських князів вели торгівлю з Грецією. Було то за Олега й Ігоря в IX і X

віці. Україна вела торгівлю не тільки морем, але і сушею. До кримського города Судака їздили торгівці критими возами, так званими мажами, до котрих запрягали волів. Вони везли із собою соболі, куниці та інші шкіри, везли збіжжя, мед і замінювали все те на шовкові матерії, на овочі, рибу, вино та сіль.

Тодішня торгівля велася трьома шляхами. Водна дорога вела до Дніпру і через Чорне море в Грецію. Друга дорога звалася »Золотим шляхом« і вела в городи придунайські, в Болгарію; туди ходив і князь Святослав, отець Володимира Великого. Літопис каже, що до Болгарії привозили тоді з Греції паволоки, вино й овочі, із Чехії й Угорщини срібло і коні, з України шкіру, віск і мед. Третьою дорогою був шлях »Солоний«, що провадив у Крим і до Азовського моря. Але їзда була в ті часи дуже небезпечна через напади диких орд. Купці збиралися в артілі, т. зв. »валки«, і добирали собі ще збройну дружину.

II.

За козаччини торгівлю провадили або самі козаки, або вони були лиш посередниками торгівлі між Україною й Кримом; у небезпечних місцях вони супроводжали чумацькі валки і перевозили їх через ріку.

Іноді лучалося, що чумаки, дійшовши до берегів чорноморських, попадали в зачумлене місце; тоді, звичайно, всі вимирали. Задля охорони проти цієї заразливої хороби чумаки вже з дому намочували білизну свою в дьогтю. Звідси й пішла їх назва »чумаки«.

Чумаки були люди заможні; не рідко бували кредиторами селянина і позичали убогим землякам хліб і гроші.

Чумаки ділилися на ранніх, середніх і пізніх. Як чумак іде в дорогу разом з весною, то чумак »ранній«; як об Іллі, то »середній«; а як восени перед Покровою, то »пізній«. Умовивши із собою день виправи, сходилися чумаки на означеному місці — звичайно за селом на вигоні — і тут вибирали собі досвідченого отамана; потім наступали »проводи«, цебто прощання зріднею, знайомими і другами, а нарешті виїзд у дорогу.

Згодом чумаків ставало водно менше. — Нові способи комунікаційні, залізниці та пароходи відібрали їм багато зарібку; торгівля пішла на зовсім інший лад.

III.

Чумаки відрізнялися дуже від хліборобів.

Їм було тісно в хаті та на полі, їх тягло туди, де степ широкий, де небо безкрає, де дороги предовгі.

Чумаки — це українські каравани. Збираючися в дорогу, треба було добре уважати, щоб не забути чого. І одіж і їжу і сокиру і свердлик треба було взяти із собою, бо там у степу нічого не дістанеш. А найпаче здорову худобу треба мати із собою, що б не згинула в дорозі, бо тоді — біда.

Як надійшла весна, чумак не міг усидіти в хаті. Відсвяткував Великдень, розпрощався з ріднею, пішов на кладовище помолитися на гробах своїх рідних, запріг волів до великих возів і виїжджає із села. За селом під лісом збирається табір. Там родичі і знайомі прощаються з ними. Не раз два-три дні стоїть такий табір і два-три дні триває прощання, аж найстарший чумак дає знак; всі стають навколішки й моляться. Помолилися, поблагословилися, ляснули батоги, скрипнули вози і табір рушив з місця.

Їдуть чумаки перший день небагато. Якось мовчазно, тихо між ними. Жаль села, родичів, рідні; хто знає, чи побачаться з ними.

Та з кожним днем швидше обертаються колеса, гучніше лунають співи, і валка все далі посувається в трави, в степи, назустріч весні і сонцю полудневому. Минають чумаки Україну, перейшли Гуляйполе і Новомиргород, перейшли нові поселища — ось уже степ розлогий та веселий. Весело чумакам. Степ — як море. Весняна трава так і треться щетиною із землі. Жайворонок високо злітає, заливаючися безкраєю піснею. Весело горить вечорами вогник із сушняку — чумаки облягли кругом огнища та слухають, що розказує старий Касіян. Як то воно колись тут жилося на цих степах! Касіян від живих людей чував ще про запорожців, про їх вдачу козацьку, про тодішню степову волю, і як то колись на цих степах приходило відганятися й від татарви і від лихого чоловіка. Бувало, бери із собою і спис і рушницю — всього тут бувало.

Стомився розказувати старий Касіян, замовк.

IV.

— Нуте, хлопці, чого лежати дармо, — покликнув отаман. І затягнулася пісня широка, як степ, глибока, як море. Лунає по степу розголос чумацької пісні, будить малу пташину, що то примостилася під грудочкою чи кущиком. Замовк на час соловейко в терні, нашорошив уха вовк-сіроманець, що нишком закрадався до отари, — все, наче здивоване, слухає цієї пісні.

А чумаки співають, радіють. Он господарський синок аж підріс і наче просіяв, як у пісні згадали волів круторогих, сивих; його так і манить та слава чумацька! Он чумак-наймит задумався, загадався про своє бездольне життя, про своє сирітство, і думка його завидує тому чумакові, що то в пісні »сімсот волів у його оборі«. А он і Касіян, старий чумак, якось важко схилив голову на груди, згадуючи свій вік молодий, свої літа молоді і наче заплакав по своїй молодості.

Всі мовчать, аж поки хтось з поважніших не почне: »От так воно раз було«, — і йде оповідання якоїсь пригоди із чумацького життя, що то її вже не раз чули, а все таки слухають ніби щось нове, ще нечуване. Чого тут не почуєш! І про татарина, що вола вкрав, і про кацапа, що хотів порізати чумаків, і про солдатів і про те, як сіль збирають; усього тут наслухаєшся, поки знову пісня не переб'є оповідання і не сповнить степу луною...

Так складалися чумацькі пісні. Нема в них нічого непотрібного, лишнього. Пісня переходить через душу багатьох людей, доповнюється або скорочується, поки не стане такою, що вже нічого в ній зміняти.

Як би з тих пісень зробити одну поему, то була б це епопея чумацького життя.

Є. Борисів.

129. Життя українських переселенців у Канаді.

I.

Кожному переселенцеві, що має 18 літ, а так само кожній удові, у якої є діти, канадійський уряд дає даром участок землі — »фарму«. Всяка урядова фарма завбільшки 160 акрів.

Щоб зрозуміти, чого фарми саме такі завбільшки, треба знати, як поділено землю в Канаді. Всю годящу для господарювання землю в канадійських провінціях помежовано борознами та межами на чотирьохкутники однакової міри, що мають в собі по 36 квадратових миль. Кожний такий чотирьохкутник, або як там зветься »тауншіп«, поділено ще на 36 однакових шматків — по одній квадратовій милі в кожному. Ці участки звуться »секціями« і діляться ще на чотири частини — »гомстеди« або надільні участки (фарми). Кожний »гомстед«, виходить, буде завбільшки 160 акрів або 53 десятин. Таким чином на одному »тауншіпі«, що розкинувся на 36 квадратових миль, може бути тільки 144 фарми, але ж не всі ті фарми віддаються поселенцям. Так, наприклад, на всіх землях секції 11 і 29 призначено під школи, а секції 8 і 26 подаровано великим залізничим товариствам [компаніям].

Відобравши собі участок, переселенець повинен дати за нього 10 долярів оплати і стає відтоді його тимчасовим хазяїном. Коли поселенець на взятій фармі проживе три роки і додержить тих умов, які ставить поселенцям канадійський уряд, він стає вже власником своєї фарми: має право її арендувати, продати кому іншому і т. д. Коли ж поселенець не додержить тих умов, на яких роздають у Канаді дарову землю, то уряд має право відібрати участок, не повертаючи назад оплати.

II.

Ось які повинності накладено на поселенця, що відобрав даром землю: на протязі трьох літ він мусить жити на своїй фармі не менш, як по 6 місяців щороку. За три роки фармер мусить обробити не менше, як 15 акрів, своєї фарми; за цей час він повинен поставити хату. Коли ж фармер хоче жити не з хліборобства, а скотарства, то він повинен мати на своїй землі не менше, як 20 штук власної своєї худоби, і поставити для неї стайні і хліви. У східніх провінціях, де багато лісів, поселенець мусить за п'ять років викорчувати не менше, як 3 десятини лісу та ще кожного року обробляти не менше, як два акри під якусь пашню.

Як видно, умови, що їх ставить канадійський уряд фармерам, не дуже тяжкі, а тим часом для багатьох еміґрантів дуже нелегко їх додержати.

Звісно, ті поселенці, що мають готові гроші, живуть, не бідуючи, на своїх фармах. Вони відразу можуть купити собі худоби, скільки треба, наняти робітників і ставити будівлі. Якщо на фармі є свій ліс, то вони будують собі оселю з власного дерева; коли ж фарма безлісна, то уряд може дати поселенцеві дерева по дешевій ціні або й зовсім даром. Часто еміґранти купують собі готові (розібрані) хати на 2—3 світлиці. Такі хати продаються на фабриках по 600—800 корон і їх легко перевезти на місце і скласти.

III.

Але зовсім не так легко почати своє хазяйство убогому чоловікові. Ще коли поселенці засновують свою колонію, тобто цілою громадою сідають на одному тауншіпі, то їм усе таки зручніше і хати будувати й викорчовувати ліс і починати оранку. Але ж ті, що приїхали одинцем і піймалися на спокусу відразу сісти на дарову землю, терпять надзвичайну скруту. Самотужки, працюючи самою сокирою, зіб'є такий поселенець собі щось ніби курник замість хати, прокопає кілька грядок на картоплю і живе якийсь час чистим циганом, голодний і холодний.

Такі злиденні хутори, розкидані нарізно один від одного по безкраїх просторах, нічим не нагадують справжнього людського житла. Люди дичіють, сидячи без сусідів, бідують без усякої допомоги громадської і доходять до одчаю. Вони бачать, що самим їм нічого не вдіяти із своєю дикою, хоч і родючою землею; вони переконуються, що довбатися без худоби, без знаряддя на своїх нивах — усе одно, що віддавати себе на голодну смерть.

З тугою в серці поселенці кидають на цьому злиденному »хазяйстві« жінок та дітей, а самі мандрують кудись на поденне. Йдуть вони шукати заробітків по чужих фармах у давніх поселенців, або подаються на вугляні та залізні копальні до Британської Колюмбії, або стають до роботи при будові нових залізниць.

IV.

Перебідувавши так років зо три з чотири, наш канадійський поселенець потроху принатуриться до нового краю, розживеться і помалу починає хазяйнувати на своїй фармі. Побудувавшися, придбавши собі худоби та хліборобського знаряддя, він уже виходить на справжнього господаря, принаймні є в нього що їсти.

Згодом по південно-західніх провінціях, де багато степу, наші земляки заводять чималі табуни худоби, що літом і зимою ходить самопас по степах; у хліборобських же провінціях по фармах починається широке господарство. Тепер наші давніші поселенці, що живуть по фармах по західніх провінціях, поробилися здебільшого вже дуже заможними господарями. Є чимало таких українських фармерів, що вже мають маєтки вартости по 5—10 тисяч долярів або й більше. Деякі фармери так широко розгосподарювалися, що, крім дарової фарми, придбали собі ще по 3—4 нових участків.

На своїх фармах вони й господарюють зовсім по-новому вже, не так, як колись у старому краї. Тут їм у великій пригоді стає те, що перших років вони мусіли ставати за робітників у давніх фармерів. За той час, поки були на заробітках, вони встигли роздивитися, як тут господарюють люди, якими машинами та знаряддями обробляють землю, які інші промисли заводять на своїх фармах.

Вибившися ото в люди та ставши господарями, наші фармери починають заводити й у себе вже такі самі порядки, які довелося їм бачити по чужих фармах. Тим то і в українських заможних хліборобів можна вже знайти дуже гарні парові молотарки, найкращі косарки та снопов'язалки та всяке інше найновіше і найкорисніше сільськогосподарське приладдя, що не часто зустрінеш його й по кращих панських економіях у старому краї.

Особливо часто такі гарні фарми можна бачити у наших земляків у Манітобі та північній частині Саскачевану. Тут же добре родить: пшениця, овес, ячмінь та всяка городина. Але ж ниви засівають тут найбільше пшеницею, бо вона дає найбільше користи.

V.

Взагалі в західніх провінціях величезні врожаї — це звичайна річ. Земля цілинна, з товстою верствою чорнозему; погода дуже гарна для господарювання: в травні звичайно йде багато дощів, підчас жнив, здебільшого, не буває великої спеки та вітру; взимі на нивах лежить снігу багато. В Манітобі іноді буває, правда, що перед самими жнивами вдарять заморозки, але це трапляється не щороку та й, здебільшого, шкоди великої не робить хлібові. В Саскачевані й того не буває, та ще й те добре, що на пшеницю тут не нападає ніяка комаха, а вліті бурі не буває. В південно-західній частині Саскачевану, багатій на товсту родючу верству чорнозему, наші фармери багато сіють льону. Є господарі, що посплачували свої фарми з першого ж таки врожаю.

Давніше канадійські фармери терпіли велику скруту через те, що гарних шляхів не було. Тяжко їм було діставатися до міста, щоб придбати щось для своєї потреби; тяжко було й продати те, що вродило по фармах. Тепер же побудовано в Канаді багато залізниць, і щороку чимало нових пролягає з краю в край по найлюдніших місцях. А це допомагає фармерам заводити торгівлю, збільшує їх достатки, отой, як там кажуть, »бізнес« [інтерес]. Правда, й тепер наші хлібороби через свою темноту часто попадають у пазурі всяких глитаїв та скупщиків, що немилосердно обдирають фармерів. Не маючи готових грошей, щоб придбати якесь господарське знаряддя, хлібороби часто мусять брати все це в борг і, звичайно, платять за все вдвоє, а то й дорожче. З другого боку, не маючи куди збути свого збіжжя або інших виробів, вони продають його за півдармо всяким скупщикам, що самі їздять по фармах. До того ж скупщики, замість грошей, платять іноді всяким крамом; тобто й там ведеться те ж саме, що й по наших селах, де їздять усякі щетинники та ганчірники. Тим то, хоч урожаї гарні й хазяйство добре, буває нерідко, що наші фармери зовсім не мають готових грошей.

VI.

Поволі, як зростають достатки у наших поселенців, починає в них прокидатися цікавість і до громадських справ. Працюючи й по чужих фармах наймитами і на

власному господарстві, вони раз-у-раз набираються досвіду, що їм треба просвіти та що всякого знання їм бракує. Та й справді, щоб яку торгівлю почати або виписати відкілясь машину чи там насіння, скрізь треба й англійської мови і треба знати місцеві умови. Крім того вони раз-у-раз бачать, що темного, неосвіченого чоловіка дурять та морочать, куди не обернися, та й своєму господарству він часто не може дати ніякої ради. Через те от канадійські українці охоче дбають про освіту своїх дітей, коли вже самим не довелося зазнати доброї науки. До того ж і закон у Канаді такий, що кожна дитина мусить ходити до школи.

По своїх колоніях наші люди засновують англійсько-українські школи, де діти рівночасно вчаться і по-англійському й по-своєму; де є хоч 12 дітей шкільного віку, там уже й така школа мусить бути. Звичайно школи удержують самі поселенці, але ж і канадійський уряд дає їм поміч грішми. В самій провінції Манітобі 1907 року було більш, як 70 українсько-англійських шкіл.

Взагалі можна сказати, що життя наших поселенців у Канаді спокійніше, як у Сполучених Державах. Пробідувавши 3—4 роки в справжній каторжній роботі, наші люди, здебільшого, доходять таки до далеко кращих достатків, як у старому краї. Працюючи на власних нивах, вони стають цілком незалежними і від примхи підприємців і від скрути безробіття. Вони бачать, що їх щастя в їх руках і залежить тільки від власної сили та бажання працювати.

В. Королів.

130. Зозуля.

I.

Коли пустить перша брость на деревині, а гожа яр прибере ліси і поля в нові, світлозелені шати, коли з тисячі й тисячі горлочок легкокрилих співаків розбренять милозгучні пісеньки, гомонить також звісний клик зозулі. Те, звичайно, з двох складів (ку-ку!) зложене, кування — це вабний оклик самчика; самочка ж не кує, тільки тихо скрегоче.

Кування зозулі, хоч одноманітне, тужливе і навіть трохи хрипке, має таки в собі стільки принадного, що годі не

прислухуватися йому із задоволенням: воно ж віщує нам весну, вертаюче життя природи; воно є праобразом буйної сили молодости.

Птах, котрого голос лунає далеко по лісах і гаях, дуже полохливий і тому рідко коли бачити дається; найчастіше ховається в найгустішому вітті деревних корон. Звідтіля походить, що багато людей лучше знає голос зозулі, ніж птаха самого.

Підчас кування зозуля обвішує крила, напружає хвіст і надуває шию. При першім тоні свого »ку-ку« спускає голову вниз, а при другім підносить її вгору, мов вітаючи наново зеленіючі луги та гаї й усю оживаючу природу. Це кування дало зозулі в багатьох мовах і назву: так по-латині зветься вона **cuculus**, по-італійськи **cuculo**, по-французьки **coucou**, по-німецьки **Kuckuck**, у поляків **kukułka**, у росіян кукушка, у чехів **kukučka**, у сербів кукавиця, в мадярів **kakuk**; — у нас на Лемківщині напр. в Лабові, Вірхівні зовуть її »кукучка« — також на всій Україні придають зозулі, а саме в піснях, назву »кукавка«.

II.

Зозуля є на Україні, як по найбільшій частині й у інших краях Европи, птахом зовсім звичайним, хоч і являється в числі не дуже великім. Часто лучається чути в певній околиці скількох самчиків кукаючих. Коли один самчик зачує кування другого, впадає в лють скажену і визиває противника до боротьби. Слабший мусить уступити. Увечорі зозуля втихомирюється, щоб при новім брязку деннім знову до нової вернути коротні.

Зозуля кидає наш край при кінці серпня або на початку вересня, щоб у тепліших краях, напр. у північній Африці, зимувати. В квітні нарік прилітає знову до нас. При сприяючій погоді часом уже в перших днях квітня кує зозуля; однак властивий її час гарячий припадає на місяці травень і червень. Після празника св. Петра і Павла зовсім перестає кувати, або, як наші селяни кажуть, стає німа.

Коли зозуля починає кувати, а дерева ще не олистилися, тоді господарі наші віщують голодне літо; коли ж у той час поля і луки вже красуються зеленню, то селяни

думають, що це ознака гарних урожаїв. Тому то часто чути на селі приказку: »коли закує зозуля до Юрія на голе дерево, то буде голодне літо, а як на лист, то буде поліття«. Тоді то, коли перестає зозуля кувати, саме пристигає ячмінь, і це дало привід до байочки між людом, мов то зозуля тому затихає, що, їдячи зажерливо неспілий ячмінь, так запихає горло остюками, що аж хрипне й німіє. Що це вигадка без усякої підстави, ледве варто і згадувати: бо зозуля не чіпає зерна, тільки виключно бере корм звіринний, передовсім поїдає комах. Декуди думає сільський люд, що після Петра зозулю гонять усі птиці і клюють дзьобом, тому вона втікає від них і ховається між густим гіллям.

Зозуля не в'є собі гнізда і зносить покладки через нерівночасний їх розвиток у гнізда плисок, червеняків, кропив'янок, пийок і інших малих птичок. Те, що дрібні пташки у своєму гнізді годують іноді зозулю замість власних дітей, подало тут і там основу до дивовижних повісток.

III.

Як між рослинами калина, так між птицями зозуля в слов'янській народній поезії займає одно з перших місць. До тієї птиці в'яжеться цілий світ чудних казок, служить вона часто як символ безпорадної сироти, сумуючої вдови або кинутої жінки. Вже в »Слові о полку Ігоревім« вложено зовсім у народньому розумінні відомі слова в уста Ярославни, яка плаче-ридає за своїм ладом, своїм мужем, світлим князем Ігорем, що попав у половецьку неволю.

В казках слов'янських народів зозуля є жінкою, переміненою в птицю. У сербів сестра переряджається в кукавицю, тяжко затуживши по мертвім браті. У поляків княжна, що її віддали насилком замуж, перемінилася в зозулю, щоб уникнути ненависної долі.

Згідно з народнім українським повір'ям, зозуля і дятел колись то були людьми; та потім Бог так дав, що поробилися птицями. Тут і там балакають між людом, що зозуля не має пари. Була вона колись жінкою та усмертила свого чоловіка; за те й покарав її Господь. До страшного суду буде вона літати зозулею та блукати самісінька без подружжя по широкому світі, жалібно заводячи за вбитим чоловіком. На Україні є цікава казка про те, як бли-

знятка перекинулися у соловія й зозулю, а в численних піснях ліричних, співаних у Галичині й на Україні, часто згадується про зозулю способом алегоричним.

В українських думах сумне кування зозулі належить до особливо улюблених образів і поетичних порівнянь. Сестра тужить по братові, що пішов на війну, як сива зозуля, що самітня в борі сумно кличе. — На могилі козака, що поліг у війні, сумують три сизі зозулі. Одна зозуленька — мати старенька, друга зозуленька — рідна сестриця, третя зозуленька — мила убитого. Стара мати плаче за сином кривавими сльозами, котрі зливаються в глибоку ріку і втікають у солоне море. Сестра плаче вже не так ревно, її потік сліз засихає, поки встигне дотекти до моря. Сльози ж милої ледвещо зрошують траву, що зростає на гробі козака. — Коли на козака має впасти яка пригода, тоді сумує вся природа, мов співчуваючи людській долі: червона калина похиляє віті, сиза зозуля сумно кує, карий коник, завше такий жвавий, спотикаючися, смутно звішує голову і т. і.

IV.

В українців зозуля є також ворожкою-звісницею. Дівчата питають її, за скільки літ лучиться їм суджений, як довго призначено їм жити на світі і т. і., а зозуля куванням дає відповідь. Вірять також, що хто вперве на весну почує кування зозулі й має тоді при собі гроші, то й увесь рік буде мати грошей доволі.

В українських піснях і казках одержала зозуля назву »сива« або »сиза«. Загалом зозуля є в українців птицею улюбленою й поетичною. Й у щоденній розмові здрібнілі зозулька, зозуленька, зозулечка вживаються в значінні: »серденько«, »любка«. — Хрущик бедрик або бедрунка, такий люблений дітьми і дівчатами і часто ними питаний про долю, зоветься в багатьох околицях: »зозулька«.

Повір'я, що зозуля перекидається орлом, яструбом або іншою якою хижою птицею, широко розповсюджене між нашим народом. Бойки коло Синевідська говорять, що »із зозулі вийде на орла; вперед зозулею поживе, постаріє та вже й орлом«. Інші говорять, що зозуля живе 7 літ кукавкою (число 7 є у нас значуче, цебто феральне), а по-

тому стає яструбом. Інші знов торочать, що вона весну живе зозулею, коли ж ячмінь стане сипатися, тоді перекидається в половика, або боривітра, або кібця. Поводом до оцих пустих балаканок буде, мабуть, те, що зозуля барвою вдає трохи на яструба і подібних до нього хижих птиць.

V.

Я мав нагоду помічати в неволі молодого самчика зозулі трохи довше, ніж три тижні.

Головні прикмети зозулі є: пажерливість і нагальність у рухах — саме властивості, котрі ніколи не можуть зробити цю птицю »кімнатною«. Тому то зозулі не треба ніяк припоручати як покоєвого птаха, тим більше, що звичайний її голос хрипкий і неприємний. (У неволі самчик, як кажуть, не дає ніколи чути свого приємного кування).

Найкращий є в зозулі її лет — бистрий, зручний і легкий, хоч і він не довго триває. Але саме того лету — коли її пустити свобідно в покої — може лише мало показати, — а держана в клітці — таки зовсім ні. Навіть найпросторіша кімната є для того непосидющого птаха тільки тісною в'язницею. Паристо уложеними пальцями своїх коротких ніг може обняти зручно навіть найтонші вітки дерев, на котрих також знаменито вміє держатися.

Як шибаво підлітає, так само бистро спускається сідати, завсіди з витягненою наперед шиєю, мов зображена нетерплячка. Тому зовсім вірно каже український народ про сідаючу зозулю: »падає«. При найменшім зворушенні шибає зозуля догори головою і розкриває дзьоб.

З другого знов боку не можна птиці відмовити певного ступня второпности, як то я мав нагоду запримітити на поводінні моєї плеканиці.

Іван Верхратський.

VI. Промови.

131. В XLIV роковини смерти Т. Шевченка.

Дорогі Земляки!

По правді кажучи, то комітет, що упоряджав нинішнє Ваше свято, поставив мене в досить трудне становище, за прошуючи мене сюди аж із Львова зо вступним словом. Очевидно, що тепер кожний з Вас має право жадати від мене чогось надзвичайного. А що ж такого надзвичайного я властиво можу Вам сказати?

Це свято — то свято Шевченкове. І вже через 44 роки рікрічно говорять про нього різні люди на різні способи. Чи гадаєте, що супроти того я є в силі сказати Вам про нього щось Вам ще невідомого? Не думаю, щоб це було легко можливе, бо ж і важніші події із життя Шевченкового і задушевні думи його так само, гадаю, звісні нині в Станиславові, як і у Львові. Що найвище можу Вам лиш пригадати один вислів поета, котрий на мою гадку, ніколи не завадить пригадати навіть тоді, коли його всі знають, бо, як мені бачиться, на ньому витиснене знам'я вічности, а вічність ніколи не старіється. Це вислів з Неофітів:

»Молітесь Богові святому,
Молітесь правді на землі,
А більше на землі нікому
Не поклонітесь«!

Так, »молітесь правді на землі«! »І правда освободить вас«, — повторяли Кирило-Методіївські братчики, Шевченкові товариші, за св. євангелистом Йоаном. Питання тільки в тім, що то таке та правда.

Отже не раз чомусь люблю дивитися на пливучу воду в потоці: вона буркотить і плюскає, безупинно і невздержно — так само нині, як і вчора і позавчора, і так само буде буркотати і плюскотіти і завтра, й позавтра, і за рік, і за десять, і сто... І якась дивна страшна сила криється в оцій невблаганній безупинній конечності.

Потік вливається до Вашої Бистриці, а з Бистрицею у широкий наш Дністер, а з Дністром у веселе, козацьке колись, Чорне Море — а звідси через грізний Босфор і вузькі Дарданелі несеться він в країну вічно погідної Геллади назустріч пожовклому дідові Нілові.

Не абиякий це собі дідуган. Варто з ним побачитися та й поговорити. Він же щось і бачив уже на своєму віку. Вродився в країні вічного літа, а пливе через пустині, серед котрих він один — батько й живитель дітей своєї вузької долини. Це старий Єгипет, колиска людської самосвідомости й людської культури. Вже більш як п'ять тисяч літ дивиться він там на історичний хід людського життя — хід рівний, безупинний, як і його власний біг.

Як вода в його руслі, так хвилювало й історичне життя його дітей над його берегами. Він бачив славу творців високих пірамід коло року 3000 пер. Хр., і розпад того славного старого царства шістсот літ пізніше. Він бачив нову силу свого народу коло року 2000 пер. Хр. і новий упадок його триста літ пізніше. Та він дожив нового величезного підйому своїх дітей коло року 1500 пер. Хр. і нового занепаду їх же коло року 1000 пер. Хр.

І те все вже тоді, коли нашої Европи ніхто ще й не зачисляв до культурного світу, а великі нинішні европейські столиці були приютищем диких звірів та малощо менше диких осібняків двоногої породи людської.

Зчасом підросли греки, а потім римляни, та й їли пшеничний єгипетський хліб, дивлячися на пам'ятки колишньої єгипетської слави так, як колись дивилися наші предки на пишну Візантію, або старі германці на гордий Рим, або як нині дивився б наш малобувалий у світі мужик на пишноту Відня або Парижу.

Та чужий холодний подив не оживив уже того, що вмерло вже було у власних єгипетських грудях. Осередок історичного культурного людського життя пересунувся вже

був куди інде: наперед до Греції, потім до Риму, потім до Візантії, а вкінці до нинішніх центрів культурного світу: Лондону, Парижу, Відня й Берліну.

Середньовічні араби, а пізніше турки мовчки і безпричасно дивилися на решітки колишньої єгипетської культури; а потомки колишніх синів сонця, голі фелахи, що двигали на своїх плечах воду з Ніла на ріллі своїх панів, не мали часу розчитуватися в старих гієрогліфах; хто вони? »яких батьків, ким, защо закуті«? Навіть азбуку забули. Звичайно: убогі, голодні раби...

І треба було аж ситого француза, Наполеонового товариша, Шампольйона, щоб назад відчитав для учених спеціялістів он ту славу лицарську, що крилася під дивними знаками по стінах і стовпах величних колись святинь. Та для вбогих фелахів малощо вже з того вийшло. Нині коверзують ними горді діти Альбіону. Бо такий уже історичний закон життя людського, що, хто не вміє сам у своїй хаті належито господарювати, тому загосподарюють інші: слуги або сусіди. Так падають міцні і так підносяться слабі — все й усюди!

Ми слабі. Чи будемо коли міцні?

Отже історичне життя народів, як бачите, пливе, мов той потік, безнастанними хвилями і то все в сторону найлегшого спаду. Ріжниця тільки та, що, коли мертві частинки води котяться вдолину тільки під впливом однієї сили, тобто притягаючої сили землі, то чоловік, як єство живе, що має ж і в собі самім якесь джерело живої сили, може подекуди і власною волею приспішати або спиняти хід історичних подій у цю або ту сторону відповідно до розуміння своєї потреби.

І яку силу має за кожним разом загальне історичне становище, на це потребую тільки спитати Вас: яку міну, гадаєте, зробили б так, наприклад, станиславівські українці з-перед 150 літ, як би яким чудом повставали з гробів і прийшли тут оце між нас? Вони певно зразу не могли б і вийти із зачудування. Бо вони, певно, тільки з дуже малими винятками, лягали в могилу з Дантовою розпукою на устах — очевидно, як узагалі й ту розпуку мали: — Lasciate ogni speranza, — лишіть усю надію! А пре-

цінь ми нині всі, принаймні так гадаю, як ми тут зібрані, живемо будучністю.

Та зовнішнє історичне становище — то мало. Нарід, що хоче жити, мусить ще вміти його використати для себе. Де б ми були нині, коли б так іншими застав нас був, наприклад рік 1772, або рік 1848, або 1861!

І в нинішню хвилю ми переживаємо великий історичний момент. Записують нам його в нашу історію без нашого прохання і заслуги, і навіть мимо власної волі, на далекому Сході жовті ніби-варвари. Це певне, що й цим разом вода, попливе в сторону найлегшого спаду. Сильніші організації стануть сильніше, слабші слабше. І звідси і для нас ясна вказівка, що і як нам робити.

Нарід — то також організм, що до свого життя так само потребує поживи, як і одиниця. Ріжниця тільки та, що коли одиниця різні поживи може присвоювати собі і перетворювати в кров, то нарід живе самою кров'ю своїх найлучших дітей. Нарід, що не має таких дітей, не може мати й власного самостійного життя. Він мусить служити іншим, а з ним і його діти. І буде служити доти, доки не виростуть діти, що зможуть подостатком годувати свій нарід чистою, здоровою кров'ю в конкуренційній боротьбі з іншими народами світу!

Промова *дра Івана Копача*
в Станиславові дня 6 червня 1905.

VII. Листи.

132. Два листи Тараса Шевченка.

(До *Лизогуба* і *Лазаревського*).

I.

Кріпость Орська, 20 грудня 1847.

З Новим Роком будьте здорові, любий і щирий мій земляче! Де Вас Бог носить, чи вже у Пітері чи ще й досі в Одесі? Нехай, де хоче, носить, та тільки шляхи таланом стеле... Тяжко, брате мій добрий, каратися й самому не знати, защо. Отже так зо мною трапилося; спершу я сміливо заглянув лихові в очі і думав, що то була сила волі над собою; аж ні, то була гордість сліпа. Я не розглядів дна тієї безодні, в котру впав. А тепер, як розглядів, то душа моя убога розсипалася, мов пилина перед лицем вітру. Не по-християнськи, брате мій, знаю, а що ж діяти?

Опріч того, що нема з ким щире слово промовити, опріч нудьги, що в серце впилася, мов люта гадюка, опріч усіх лих, що душу мучать, — Бог покарав мене ще й тілесним недугом; занедужав я спершу ревматизмом; тяжкий недуг, та я все таки потроху боровся з ним, і лікар, спасибі йому, трохи помагав і те, що я прозябав собі хоч у поганій, та все таки вільній хатині; так, бачите, щоб я не зрисував (бо мені рисувати заборонено) свого недуга (углем у комині), то й положили за благо перевести мене в казарми.

Став я потроху звикати, а тут спіткала мене цинга люта, і тепер — мов Йов у гноїщі; тільки мене ніхто не провідає. Так мені тепер тяжко, так тяжко, що, як би не надія хоч колинебудь побачити свою безталанную країну, то благав би Господа про смерть.

Так Дніпро крутоберегий
І надія, брате,
Не дають мені в неволі
О смерті благати.

Іноді так мене нудьга за серце здавить, що аж заплачу. Як би все те розказувати, що я терплю тепер, то й за тиждень не розказав би. Цур же йому. Нехай воно сниться тому, хто людям добра не хоче.

Поклоніться гарненько від мене Дзюбину, як побачите. Добряга чоловік. Скажіть, що я його частенько згадую. Та будьте ласкаві, побачтеся із Чернишовим: він тепер уже ь Петербурзі (спитайте в Академії художеств, де він живе), а як побачитеся, то спитайте його, чи він повіддавав мої листи, що я посилав через нього, і що йому сказано на ті листи, та просіть його від мене, щоб він докучував надто моїм проханням Карлові Павловичу, а з Дубельтом щоб притьмом побачився. Як побачитеся з Далем, то, поклонившися йому від мене, попросіть його, щоб він ублагав В. Петровського, щоб той визволив мене хоч із казарми (сиріч випросив мені дозвіл рисувати). Даль чоловік добрий, розумний і могучий, він добре знає, як тут ми пропадаємо, то тяжкий гріх йому буде, як не схоче промовити за мене хоч одно слово.

Докучаю я вам, добрий мій земляче. Та що ж я маю робити? Як би мені тільки рисувати було можна, то я й не журився б, ходив би собі в сірій шинелі, поки дійшов би до домовини, та все б хвалив Бога! а тепер!... ой лишенько, і вимовити не хочеться!

Напишіть до мене, коли матимете час, хоч малесенький листочок, нехай трошки я заплачу добрими сльозами.

Будьте ласкаві, розпитайте гарненько, де тепер живе Василій Жуковський: він перше жив у Дюсельдорфі на Рейні, а тепер не знаю; та й пришліть мені його адресу, а коли надрукована його Одіссея, то й її пришліть; прочитавши, я віддам, бо їй-Богу, окроме Біблії, нема в мене ні однісінької книжки. Та вже, чи раз по лобі вдарити, чи двічі — однаково, хоч воно трохи і не до речі просити, мов той старець, та що ж робити, коли ніде взяти; пришліть

ради поезії святої Лермонтова хоч один том — велику, превелику радість пришлете з ним Вашому вдячному і безталанному землякові — Т. Ш.

II.

Кріпость Орська, року 1848.

Друже мій єдиний! На другий день, як я од Вас поїхав, арештували мене в Києві, а вже на десятий посадили в каземат у Петербурзі, і через три місяці я опинився в Орській кріпості в солдатській шинелі. Чи не диво, скажете! Отже воно так. І я тепер точнісінько, як той москаль, що змалював Кузьма Трохимович панові, що дуже кохався в огородах. От вам і кобзар! Позабирав грошики та й шморгнув за Урал до киргизів гуляти. Гуляю! Бодай нікому не довелося так гуляти. А що маємо робити? Треба хилитися, куди нагинає доля.

Бодай і ворогові моєму лютому не довелося так каратися, як я тепер караюся. Всі лиха впали на мою голову. Одно те, що нудьга і безнадія давить серце, а друге: нездужаю з того дня, як привезли мене в цей край. Ревматизм, цингу перетерпів, слава Богу; а тепер зуби й очі так болять, що не знаю, де дітися. І чи не чудно, скажете: як принесли Ваш лист, мені полегшало, так що на третій день мені вже можна було написати оцей лист до Вас. Вибачайте тільки, що коротенький; одно те, що боюся очі натрудити, а друге, сказавши правду, таки й паперу недостача. І купити нема де, звичайно, як у степу.

Просив я Вас, щоб мені книжечок яких прислали, а тепер знов прошу, бо крім Біблії нема й однієї літери. Якщо знайдете в Одесі Шекспіра або Одіссею, то пришліть ради Розп'ятого за нас, бо, їй-Богу, з нудьги одурію. Послав би грошей на все те, так дасть Біг! до шеляга пропали. Ще чи знайдете в Одесі Лермонтова і Кольцова, пришліть — ради поезії святої.

На самому цьому слові відчинилися двері і пошталіон подав мені лист Ваш, написаний 7 липня. Нехай воздасть Господь Вам і дому Вашому, що посітили єсьте невільника і тяжку його тугу розважили. Не знаю, чи зраділа б

так мала ненагодована дитина, побачивши матір свою, як я вчора, принявши подарунок Ваш. Цілісіньку ніч не спав, розглядав, дивився, перевертав — по тричі цілуючи всяку фарбочку; і як її не цілувати, не бачивши рік цілий. Боже мій! Який тяжкий та довгий рік! Та дарма, Бог поміг, минув таки. Сьогодні неділя — на муштру не поведуть, цілісінький день буду переглядати Ваш подарунок, щирий мій, єдиний друже. Дійшло все до крихітки ціле: і Шекспір, і папери, і цизорик, і оливці, і пензлі — все цілісіньке.

Цей і другий місяць я ще буду в Орській кріпості, то напишіть знов хоч стрічечку, бо тільки Бог святий знає, як я радію, коли дійде до мене хоч одно слово з моєї рідної країни. А тепер (поздоров Вас, Боже!) хоч і багатий у папір, а все таки на клаптику пишу, бо, сказано, — пустиня — де я візьму, як потрачу; та таки й уділити декому треба хоч по аркушику.

Молюся Богу, щоб послав здоров'я Вам і радість усьому домові Вашому. Не забувайте вдячного Вам і безталанного —

Тараса Шевченка.

ЗМІСТ:

I. Поезія.

А. Епічна поезія.

І. Казки. — Перекази. — Міти. — Леґенди.

стор.

1. Лісовий цар Ох — народня казка 5
2. Пригоди Сайда — В. Гауф 12
3. Геракл на розпутті — грецький міт 22
4. Фока — старохристиянська леґенда 24
5. Каменяр Евлогій — Іван Франко 29

ІІ. Сміховинки.

6. На празнику у бойка — народня сміховинка 36
7. Циганський наймит — С. Руданський 36
8. По воді піду — С. Руданський 37
9. Окуляри — С. Руданський 37

ІІІ. Нариси. — Оповідання. — Повісті.

10. На винограднику — Михайло Коцюбинський 38
11. Дівчинка із шляху — Андрій Головко 44
12. Щастя Пейсаха Лейдермана — Модест Левицький 50
13. Міхалко — Болеслав Прус 58
14. Мій злочин — Іван Франко 61
15. Два сини — Марко Вовчок 68
16. Старий Охрім — Володимир Короленко 73
17. Жебрачка — Тимотей Бордуляк 78
18. У Чернівцях на перевозі — Осип Маковей 82
19. Лісовий брат — Стефан Жеромський 87
20. Гляди, оце мої діти — Вернер Гайденштам 92
21. До роботи! — А. Шабленко 95
22. Між окопами — Антін Крушельницький 99
23. Хвала життю — Михайло Коцюбинський 110
24. У фабриці тютюну — Стефан Жеромський 114
25. Чукчи — Вацлав Сєрошевський 116

стор.
26. На шахті — Л. Майський 123
27. На батьківщині автомобіля і трактора — Л. Ганилевський 126
28. Морозенко — Панас Мирний 134
29. На нафтових баштах — П. Лопатин 143
30. Герман Ґольдкремер — Іван Франко 148
31. На дністровому лимані — Іван Нечуй-Левицький 156
32. Непримирена — Олександер Конiський 162

IV. Віршові оповідання. — Баляди. — Поеми. — Козацькі думи.

33. Три шляхи — Тарас Шевченко 178
34. Хустина — Тарас Шевченко 178
35. Король Гуцул — Осип Федькович 179
36. Іван Вишенський — Іван Франко 181
37. Прощання козака — Тарас Шевченко 186
38. Чернець — Тарас Шевченко 188
39. Пригода Ведмедя з Лисом — Іван Франко 190
40. Азівські брати — Козацька дума 193

Б. Лірична поезія.

41. Коломийки — 1—5 199
42. Чумацька пісня 200
43. Усе жило — О. Олесь 200
44. Зимою — Богдан Лепкий 200
45. Золотий дощ — Грицько Чупринка 200
46. На світанні — Грицько Чупринка 201
47. Смереки — Грицько Чупринка 201
48. Ураган — Грицько Чупринка 202
49. Зоряне небо — Микола Вороний 202
50. День і ніч падуть сніги — Богдан Лепкий 203
51. Над Дніпровою сагою — Тарас Шевченко 203
52. Ой, діброво, темний гаю — Тарас Шевченко 203
53. Гаї шумлять — Павло Тичина 204
54. Ой, вийду я з хати — Осип Федькович 204
55. Огні горять — Тарас Шевченко 205
56. Прірвався гарний спів — Богдан Лепкий 205
57. Добро, у кого є господа — Тарас Шевченко 205
58. І золотої й дорогої — Тарас Шевченко 206
59. В часи зневір'я — Спиридон Черкасенко 206
60. Змагання — Спиридон Черкасенко 207
61. Там липа стоїть вже похила — Сидір Воробкевич 207
62. На небі сонце гасне — Богдан Лепкий 207
63. І рідний гай і рідний лан — Микола Филянський 208
64. По тучі — Василь Пачовський 209
65. Степ — Панько Куліш 209
66. Три деревини — Василь Мова 210

стор.
67. Рано вранці — О. Олесь 211
68. Не грає безкрає — Олександер Кониський 211
69. Мені однаково — Тарас Шевченко 212
70. У моїй хатині — Тарас Шевченко 212
71. Неділя в неволі — Тарас Шевченко 213
72. Сон — Тарас Шевченко 214
73. На старість у ріднім селі — Тарас Шевченко 216
74. Я згадую минулеє життя — Іван Франко 217
75. Покинутий хутір — Яків Щоголів 217
76. Батуринські руїни — Мусій Кононенко 218
77. У святий вечір — Петро Карманський 219
78. На ріднім попелищі — Михайло Старицький 220
79. Псальма CXXXI — Панько Куліш 223
80. Давидова псальма CXXXVI — Тарас Шевченко 223
81. Лиш Ти один — Василь Щурат 224
82. Молитва в полі — Осип Маковей 224

В. Дидактична поезія.

І. Байки.

83. Дві бочки — Леонід Глібів 225
84. Соловей — Євген Гребінка 226
85. Будяк та коноплиночка — Євген Гребінка 227
86. Ячмінь — Євген Гребінка 227
87. Господар і віл — Володимир Самійленко 228
88. Два коні — С. Пилипенко 228

ІІ. Сатири.

89. Горе поета — Володимир Самійленко 229
90. Ворожка — Іван Франко 230
91. Невдячний кінь — Володимир Самійленко 230
92. Приказка — Іван Франко 231

ІІІ. Притчі.

93. Притча про блудного сина — З Євангелія Луки, гл. 15 пер. Морачевського 231
94. Притча про життя — Іван Франко 233
95. Притча про піст — Іван Франко 236

ІV. Епіграми.

96. Будь кришталем — Олександер Козловський 238
97. Пусті і плідні слова — Іван Франко 238
98. Щастя і горе — Іван Франко 238
99. Гордість. — Іван Франко 238

СТОР.
100. Помилки — Іван Франко 238
101. Чи є що краще? — Уляна Кравченко 239
102. І день іде — Тарас Шевченко 239

V. Дидактична лірика.

103. Наука — Степан Руданський 239
104. Себе самого наперед — Іван Франко 241
105. Найдорожча перлина — Володимир Самійленко 241
106. Любов ближніх — Іван Франко 241
107. Матірня любов — Іван Франко 242

VI. Приповідки.

108. Приповідки 1—50 242

VII. Загадки.

109. Загадки 1—7 244

Г. Драматична поезія.

110 Мартин Боруля (з комедії) — Іван Тобілевич 245

II. Проза.

I. Спомини.

111. Мручок — Ярослав Окуневський 265
112. Пороги на Дніпрі — Олександер Кониський 268
113. Ялта й околиця — Олена Галичанка 273
114. Між пальмами Сіцілії — Михайло Посацький 281

II. Життєписи.

115. Панько Куліш — Юліян Романчук 289
116. Молоді літа Івана Франка (автобіографія) 292
117. Филип Жірар — Євген Мілер 295

III. Історія.

118. Лицарство і турніри — Т. Деконський 300
119. Початки Січі — Михайло Грушевський 303
120. Із сумних часів — Богдан Лепкий 305
121. Краків 311

стор.

IV. Описи.

122. Старий Київ — Гнат Хоткевич 314
123. Краєвид Поділля й Покуття — Степан Рудницький 318
124. Мазовше — Марія Конопніцька 321
125. Куявський краєвид — Станіслав Пшибишевський 323

V. Розвідки.

126. Взаємна поміч у звірят — Петро Крапоткин 325
127. Ісламізм — А. Кримський 330
128. Чумаки — Є. Борисів 332
129. Життя українських переселенців у Канаді — В. Королів 335
130. Зозуля — Іван Верхратський 340

VI. Промови.

131. В XLIV. роковини смерти Т. Шевченка — Іван Копач 345

VII. Листи.

132. Два листи Тараса Шевченка 349

Правописні словники:

Для учнів:

М. Возняк: Український правопис із словником, Львів 1929. Наклад книгарні Наук. Тов. ім Шевченка.

Др. Євген Грицак - Др. Кость Кисілевський: Українсько-польський і польсько-український словник, Львів 1931. Наклад книгарні Наук. Тов. ім. Шевченка.

Помічні словники для вчителя:

Г. Голоскевич: Правописний словник, видання сьоме, 1930.
О. Ізюмов: Правописний словник, 1931.

БІБЛІОТЕКА
НАУК. ТОВ. ім. ШЕВЧЕНКА
У ЛЬВОВІ

(10)
3060
Юр 74к (1986)

АНТІН КРУШЕЛЬНИЦЬКИЙ

НА ПРОВЕСНІ ЖИТТЯ

ТРЕТІЙ ТОМ

УКРАЇНСЬКА ЧИТАНКА
ДЛЯ ТРЕТЬОЇ КЛЯСИ СЕРЕДНІХ ШКІЛ

(ЗРАЗКИ ПОЕЗІЇ Й ПРОЗИ)

У Л Ь В О В І 1 9 3 1